Иван Тютюнджиев

БЪЛГАРСКАТА АНОНИМНА ХРОНИКА ОТ XV ВЕК

Издателство "ЕЛПИС"

Иван Тютюнджиев

БЪЛГАРСКАТА АНОНИМНА ХРОНИКА ОТ XV ВЕК

к.и.н. Иван Тютюнджиев

БЪЛГАРСКАТА АНОНИМНА ХРОНИКА ОТ XV ВЕК

Научни редактори:
доц.к.ф.н.Иван Харалампиев
доц.к.и.н. Иван Лазаров
Художник: *Христо Добаров*
Редактор на издателството: *Стефка Филипова*
Технически редактор: *Нейко Генчев*

Печатни коли 16
Издателски коли 18
Формат 60x90/16

Издателство "ЕЛПИС", Велико Търново

Иван Тютюнджиев

БЪЛГАРСКАТА АНОНИМНА ХРОНИКА ОТ XV ВЕК

Издателство "ЕЛПИС"
Велико Търново,

Книгата е издадена със съдействието на
"АХИЛЕС-5"-ООД
с президент г-н Деян Пушкаров

Иван Тютюнджиев
Българската анонимна хроника от XV век

© Иван Тютюнджиев, 1992
© Христо Добаров, художник, 1992

ISBN 954-557-003-3

ПРЕДГОВОР

Когато през 1891 г. известният румънски славист Йон Богдан публикува в Ягичевия "Архив за славянска филология" Българската анонимна хроника от началото на XV в., тази публикация била възприета още тогава като една от големите сензации сред откритията на южнославянската средновековна историописна книжнина. Още на следващата година в същото научно списание Константин Иречек отпечатал своето солидно аналитично проучване върху нея под заглавие "Относно значението на новооткритата Българска хроника". По този начин "един от най-ценните исторически паметници на българското средновековие" /Ив.Дуйчев/ преди сто години бе въведен триумфално в научно обръщение. Появата на новата публикация и изследване на този наш книжовен паметник на Иван Тютюнджиев в никакъв случай не може да се смята като регистриране на един стогодишен юбилей; това е сериозен научен труд, който е плод на дългогодишни дирения.

Още като студент, авторът на настоящия труд проявява интерес към Българската анонимна хроника. В началото на учебната 1983-84 г. той постъпи при мен като учител-специализант в курса за следдипломна квалификация към Историческия факултет на Софийския университет "Св. Климент Охридски". Още тогава бавно, системно и последователно започна изследователска работа върху нова основа чрез обогатяване на подготовката и познанията си, усъвършенстване на критическия подход и чувствително разширяване на обсега на допълнителните извори и литература. Израстването му като млад и начеващ научен работник именно през тази учебна година бе чувствително. След като постъпи като асистент по Средновековна българска история във Великотърновския университет "Св.св. Кирил и Методий", той продължи своите занимания върху хрониката и резултатите от тях публикува в няколко съдържателни статии във ведущи наши исторически списания /"Исторически преглед", "Bulgarian historical review" и "Векове"/. В края на 1989 г. пред специализирания научен съвет по стара и средновековна история, археология и етнография при Висшата атестационна комисия той защити под формата на кандитатска дисертация своя дългогодишен научен труд: "Българската анонимна хроника и политическите събития в България в периода 1354-1413 г."

Настоящата книга представлява преработен и значително

обогатен вариант на защитената кандидатска дисертация и показва непрекъснатия стремеж на нейния автор към усъвършенстване на изследователската работа. Нейните достойнства и слабости вероятно ще бъдат обект на присъда от страна на медиавистите - историци и филолози - не само у нас, но и в чужбина. В настоящия кратък предговор ще се опитам да очертая в най-общи линии нейните постижения и положителни черти.

Аналитичният и критичен историографски преглед дава пълна представа за стогодишния период, през който Българската анонимна хроника е била обект на непрекъснат интерес и използване от страна на български и чуждестранни изследвачи.

Чрез разкриването на съдържанието, кодикологическите и палеографските особености на Киевския сборник от XVI в., в който се съдържа Българската анонимна хроника, е проследена нейната история като книжовен паметник. Езиковата характеристика на хрониката, изненадващо компетентна за един историк, довежда автора до извода, че тя е книжовен паметник, повлиян от българската говорима реч през XV в. и показва начален период от сложния преход от среднобългарски към новобългарски език. При литературната характеристика на паметника той е класифициран като летописна творба, в която събитията са подредени в строг хронологически порядък, но при представянето им в редица случаи е използван, като форма на повествование, краткият исторически разказ. Кодикологическата, езиковата и жанровата характеристика на хрониката за пръв път е застъпена толкова подробно в труд на неин изследвач.

Критичното и прецизно издание на текста на хрониката и направеният и изцяло нов превод, който се отличава от преводите на Божан Ангелов, Минко Генов, Йордан Иванов и Иван Дуйчев, заслужава внимание и добра оценка. Всъщност чрез превода са разтълкувани някои семантични и граматични особености на текста и е дешифриран смисъла на досега погрешно превеждани и тълкувани думи и изрази.

Сърцевина на представяната от мен книга е историческият коментар на Българската анонимна хроника. След коментара на Константин Иречек, това е най-доброто постижение в историческото тълкуване на този паметник. Въз основа на най-добрите образци в анализирането на този род извори авторът е успял да изработи собствена методика на изследване, която се изразява в извеждането на три основни характеристики: 1/ характеристика на всяко сведение и определяне на стойността на съдържащата се в него информация (оригинална, компилативна, заимствана; точна, погрешна,

деформирана); 2/ анализ на събитията, за които има известия; 3/ идентификация и характеристика на споменатите исторически личности. В резултат на извършения анализ са направени редица корекции в хронологията на отделни събития, свързани с турското завладяване на българските земи и Балканския полуостров: погиването на синовете на цар Иван Александър /1331-1371/, Асен и Михаил, в битки срещу турците през 1355 г.; датирането на смъртта на цар Иван Шишман на 3 юни 1395 г.; съдбата на Иван Срацимир и Видинското царство подир битката при Никопол през 1396 г. и т.н. По интересен начин авторът отстоява една теза, която поне досега не среща подкрепата от страна на други изследвачи: в периода 1397-1422 г. е съществувала реална българска държавно-политичека власт в територията на Видинското царство. Доколко тя има право на съществуване ще докажат бъдещите изследвания.

Разгледана в нейната цялост, книгата на Иван Тютюнджиев представлява принос към историята на България и Балканския полуостров през втората половина на XIV в. Написана с вещина и със солидна информираност в изворите и изследванията върху този период от историята, тя представлява интерес не само за специалистите, но и за учители, студенти, ученици и може би за по-широк кръг любители на средновековното ни минало. И ако тя не ги убеди в някои свои мнения и хипотези, то поне ще ги предразположи към критичност и размисъл. А това не е достойнство, което трябва да се пренебрегне.

София, 3 декември 1992 г.

Проф. Васил Гюзелев

ГЛАВА I

ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

В научната литература оповестяването на Българската анонимна хроника (по нататък БАХ) се свързва с името на основоположника на румънската научна славистика Йоан Богдан. През 1891 г. той публикува в едно от най-авторитетните за времето списания за славистични изследвания "Архив за славянска филология" няколко исторически съчинения, между които и летопис със сведения за средновековната българска история. Издателят му дава името "Българска хроника", което се приема от научната критика.[1] Всъщност известията на летописа били познати по препис на БАХ, включен в хронографа на влашкия монах Михаил Мокса от 1620 г., публикуван от В. Григориевич през 1859г.[2] Тази творба представлява пръв опит във влашката историография да се напише световна история на влашки език. Хронографът на М. Мокса е бил обект на задълбочени историко-литературни проучвания в редица трудове.[3] Установено е, че по своя състав това е компилативно произведение, изградено на основата на запазените в манастира Бистрица оригинални и преводни славянски съчинения. Към уточнените извори на М. Мокса се отнасят съкратена преработка на хрониката на патриарх Никифор (806-815 г.), продължена по славянски извор до 1425 г., сръбските летописи (Нов сръбски летопис за времето 1355-1490 г.), части почерпени от антични византийски текстове в славянски преводи или преработки: Юдейската война на Йосиф Флавий, всемирната хроника на Симеон Магистър и Йоан Зонар, Похвалното слово за Константин и Елена на Евтимий Търновски и др.[4]

Историографският труд на М. Мокса съдържа редица сведения от средновековната българска история. Това се отбелязва още от В. Григорович, който изрично подчертава, че това е "една компилация от славянски ръкописи".[5] В този смисъл руският славист я ползува като извор за историята на България и Балканите в края на XIV и началото на XV в. Част от сведенията за българската история са вплетени в общия преглед на световната история. Необходимо е да се отбележи, че в първата част на хрониката на М. Мокса е включено

извлечение от среднобългарския превод на хрониката на Константин Манаси, но във версия, различна от познатата по Ватиканския препис.[6] В изложението по-нататък се срещат български летописни известия от края на XII и началото на XIII в., които се идентифицират в руските летописи и т.нар. Бранковичев летопис.[7] В глава под надслов "Царстването на Кантакузин" са поместени сведения за българската история, тематично обединени в цикъл, проследяващ турското завоевание на Балканите и в частност на България за периода 1296-1413 г. В. Григорович счита, че летописните бележки, свързани с България, са почерпени от неизвестен български книжовен паметник. Това становище се споделя и от други учени.[8] То се затвърждава след оповестяването на откритото от Й. Богдан българско летописно съчинение, включено в състава на сборник със смесено съдържание от XIV в. Както вече споменах, то получава от издателя условното наименование "Българска хроника". В научните среди с отношение към паметниците на старобългарската култура се приема, че Българската хроника на Й.Богдан е един от изворите на М. Мокса. Към такова разбиране насочва самият румънски славист: "Българската хроника е преведена цяла и е включена в компилацията му, а някои пасажи от Библията са прескочени".

В състава на сборника от XVI в. историческото съчинение, наречено от Й. Богдан Българска хроника, се намира в последната (историческа) част на сборника сред група летописи. Тук са поместени в последователен ред следните съчинения: 1/ световна хроника от Адам до 1425 г. (Мануил Палеолог); 2/ сръбска летопис от смъртта на Стефан Душан (1355) до 1490 г. - най-старият в сръбската историография. Според Й.Богдан преписът е направен по български извод като "писачът се е стараел да превежда от сръбски на български, но не винаги успешно" /486/; 3/ летописно съчинение, проследяващо османското нашествие от 1296 до 1413 г.; 4/ три молдавски хроники на среднобългарски език за историята на Молдавия в периода 1359-1554 г. с по-късни продължения на скоропис, където има дата 1561 г.

Й. Богдан отчита значението, което имат тези исторически съчинения за изясняването на пътищата и достиженията на балканската историографска традиция и ги публикува в споменатото списание на В. Ягич под заглавие "Принос към българската и сръбската историопис". Сред тях особено внимание авторът отделя на хрониката за времето 1296-1413 г. Той отбелязва че тя, макар и включена към общата група на южнославянски летописи, има характер на отделно произведение. Копието в Киевския сборник според него е направено от старобългарски вариант на цялата летопис. Критичното издание уточнява времето на написването, езикът, заемките,

направени от нея в хрониката на монах М. Мокса. В подробна встъпителна статия към текста е отбелязано, че хрониката "без съмнение е писана в България и от българин и същевременно е запазена в средновековна редакция".[10] Й.Богдан разглежда летописа като всеобща история на Изтока през XIV и началото на XV в. Ето защо "в хода на изложението на втори план остава историята на малките християнски народи, които падаха като жертва на османците. Никак не е чудно, че нашата хроника се е оформила като едно почти систематично изложение на възходящата власт на турците от Осман до Мехмед (1296-1413 г.), наред с това хрониката описва и гибелта на балканските народи - България, Сърбия, Гърция, Румъния, Албания. Хрониката е написана изцяло от становището на българин" /490/. Според Й. Богдан, авторът не е използувал писмени източници. Неговият разказ от самото начало е бил предаван устно. Отчита се известна неточност при първите сведения, като същевременно се отбелязва, че от битката при Марица (1371) до битката при Космидия (1409) "хрониката дава точни и много правилни сведения". При коментара на сведението за пратеничеството на Йоан Кантакузин (1347-1354) до българския цар Иван Александър (1331-1371) от 1351 г. се прави съпоставка с аналогичната информация от мемоарите на самия Йоан Кантакузин. Й. Богдан констатира, че "версията на хрониката се различава от разказа за Кантакузин и се явява характерен пример за възприятието на народа, който нищо не е знаел за интригите на Душан и безрезултатните преговори приписвал на действителното политическо съсгледство на владетелите"/ 494-495/. От цитата е ясно в кои обществени среди се търси авторът на летописа. В хода на коментара Й. Богдан прави опити да уточни кои от сведенията на хрониката се потвърждават от други източници и кои са уникални. По-специално внимание е отделено на смъртта на Иван Александър, битката при Марица, брака на Кератамар с Мурат, битките при Косово поле и Ровине, убийството на Дан войвода от Шишман, смъртта на синовете на Иван Александър - Асен и Михаил, обсадата на Константинопол и др. В направените разсъждения са налице редица точни оценки, останали незабелязани при по-късните интерпретации на летописните известия. Особено интересна е констатацията, че хрониката потвърждава считаните за единствени сведения на византийски и сръбски автори, напр. за пратеничеството на Кантакузин от 1351 г., залавянето на Страцимир през 1397/1398 г. и др. Й. Богдан обръща внимание, че някои от сведенията имат уникален характер - смъртта на Иван Александър и неговите синове Асен и Михаил, убийството на Дан войвода от Шишман и др. Внимание заслужава бележката на автора, че синът на

Иван Александър - Асен - е цар Ясен, известен от преданията от Софийско, загинал в борба срещу турците.

Й. Богдан допуска и някои фактологически неточности в изданието и в коментара към него.[11] Обявява за непрецизни първите сведения, описанието на битката при Ровине, неправилно хронологизира някои събития /битката при София, смъртта на Шишман и др. При съпоставка на неговия сегментиран текст с оригинала на ръкописа от Киевския сборник се откриват някои несъответствия и пропуски. Всичко това обаче не хвърля сянка върху цялостния труд на румънския славист. Неслучайно публикацията на Й. Богдан получава висока оценка сред учените слависти. В. Ягич превежда Българската хроника на латински в същия брой на списанието, в което е публикувана, като продължение на работата на румънския изследовател. Бележките към латинския текст са дело на самия Й. Богдан. Така тя става достъпна за широк кръг проучватели на проблемите на османската експанзия на Балканите.[12]

Особено ласкави са оценките, които работата на Й. Богдан получава сред българските учени. Така например Б. Цонев заявява, че с това си дело Й. Богдан оставя безсмъртно името си за България. В някои от българските списания се появяват положителни рецензии за изследването.[13] Дори в сравнително нови изследвания на български учени проучването на Й. Богдан е характеризирано като "великолепен анализ на Анонимната хроника". [14]

Високата стойност на изданието се доказва от факта, че то е включено в някои от най-авторитетните съвременни извороведчески справочници. [15]

Без да счита, че работата по хрониката е завършена, Й. Богдан дава оценка за паметника, която се превръща в изходна база за понататъшни проучвания: "Хрониката трябва да се смята като капитален извор за историята на турците през XIV и XV в. и най-вече за времето на падането на българи, сърби и румъни под тяхна власт. Като паметник на българската историографска литература тя е най-забележителното оригинално дело на старите българи и едно от най-забележителните на славяните в цялост"/492/. Чешкият учен Константин Иречек, една година след отпечатването на летописа, прави първия и за съжаление единствен в това отношение опит да коментира от историческа гледна точка сведенията.[16] Работата си над хрониката К. Иречек извършва под впечатлението на написаното от Й. Богдан, като заявява на В. Ягич, че този труд прави чест на румънския учен.[17] Самият К. Иречек вече е използувал някои от сведенията, познати по варианта от хронографа на М. Мокса. В новото си изследване, написано под формата на рецензия към труда

на Й. Богдан, той отчита, че откриването на неизвестната дотогава българска хроника е особено явление в сравнително бедната на исторически съчинения старобългарска литература. Приема, че Хрониката е дело на съвременник на Константин Костенечки. За К.Иречек сведенията на летописа дават информация, която липсва дори в богатата гръцка литература. Хрониката според него се явява своеобразен посредник между Никифор Григора (довел своето изложение малко след 1355 г.) и Йоан Кантакузин (отразил в мемоарите си събитията до есента на 1364 г.) от една страна, и Лаоник Халкокондил, Дука и Георги Францес, писали вече след падането на Източноримската империя. В конкретния анализ на някои сведения К. Иречек прави обширни екскурси из политическата история на България през XIV и XV в., при което привлича нов изворов материал, главно от италианските архиви, останал неусвоен и до днес от българската историческа наука. Особено важни са наблюденията му за ранните турски и татарски набези в българските земи. При изясняването им се привличат като извори житията на Григорий Синаит, Теодосий Търновски и Ромил. Така се подсказва една възможност за историческо изследване - анализиране на агиографската литература и използуване на данните ѝ в историческите търсения. При анализа на първите сведения на Хрониката К. Иречек прави опит да установи степента на исторически известия. Така например битката на Иван Александровите синове Михаил и Асен се разглежда в контекста на събитията, свързани с мисията на Йоан Кантакузин от 1351 г. и преминаването на Галиполи от османците през 1354 г. При това се привличат изворовите податки за биографията на царските синове. К.Иречек приема, че Михаил загива преди Асен. Като съпоставя известието в Хрониката с данните на фолклора, счита че цар Ясен, споменаван в народните песни, и цар Шишман, известен от преданията в Софийско, се уеднаквяват в народната памет. Интерес представляват изворите на автора при характеризиране на политическото състояние в България през 60-те години на XIV век. Споменава се, че някои събития (военните походи на Йоан Палеолог от 1364 г., завземането на Видин от крал Людвиг I през май 1365 г., завладяването на българските градове в Бургаския залив от граф Амадей VI Савойски и др.) остават извън полезрението на българския хронист, за когото главната цел е проследяване на турското завоевание. Като съпоставя данните на нашата хроника със сведенията на Димитър Кидон, авторът отбелязва, че вън от вниманието на хрониста е останало "превземането на Одрин, както и многобройните градове южно от Хем в българските земи, за които Димитър Кидон съобщава, че са покорени от турците"/398/. За разлика от византийския

писател, летописецът не отбелязва укрепяването на Търново и подготовката му за обсада. Търново е споменат само като столица на българските царе. В хрониката от големите български градове и крепости са споменати още Никопол и Средец. К.Иречек подчертава осведомеността на хрониста относно повторното заемане на Галиполи от османлиите през 1371 г., факт, намиращ потвърждение у Димитър Кидон. За битката при Марица е отбелязана грешката на летописеца от една година. Във връзка със страничната бележка към текста за убийството на Урош от Углеш се доказва, че тази информация, позната и по някои сръбски извори, е исторически неправдоподобна. За датировката на смъртта на цар Иван Александър е записано: "По всяка вероятност датата е точна, а при изписването на годината може да е изпаднала последната цифра; може би са били четири цифри" /402/. За К. Иречек податките за турските походи 1371-1389 г. "не са без основа". Градовете Валона, Драч, областта Далмация и албанската земя действително са били обект на турската експанзия. Не подлежи на съмнение достоверността на сведението за боя при Косово поле. За прозвището Скилойоан чешкият учен коригира Й. Богдан, който приема разчитането на името като Силванус, и отбелязва, че така - "кучи Иван" - са наричали гърците цар Калоян. В хода на своя коментар К. Иречек обръща внимание на обективността на сведението за битките при Ровине и Никопол: "Датите и хода на похода на крал Сигизмунд са отбелязани у хрониката с детайли, които знае само съвременник" /406/. Датировката за края на Иван Шишман се приема без възражения. Текстът за покоряването на Страцимир обаче се счита за неправдоподобен с оглед поставената там година /1397-1398г./: "Годината 1398 като дата, когато Страцимир е заробен, е в очевидно противоречие с целия разказ - може би е само късна интерполация, под влияние на кратките сръбски летописи, където тази година също се среща /408/.

В разказа за обсадата на Цариград, К. Иречек вижда в лицето на хрониста съвременник на събитията, който живее далеч от града на Босфора. Обръща се внимание, че на хрониста остават неизвестни някои важни факти и събития от византийската история: Йоан Палеолог умира на 16 февруари 1391 г., а не през 1372 г., както е в хрониката; летописецът не различава Мануил от Йоан, не знае нищо за френската експедиция на маршал Буско, за Мануиловото пътуване на запад и очакваната татарска помощ, смъртта на Калоян Палеолог е поставена с две години по-късно от действителната - 1408 вместо 1410 г. и др. За сведенията след обсадата на Цариград К. Иречек допуска, че са късни добавки /396/. За него хрониката остава незавършена. Годината 1417, която е записана след идването на Мехмед I

"Крисчи" се отнася към страничната бележка за превземането на Солун, обсаден от декември 1416 г./409/. При характеристиката на паметника К. Иречек изтъква, че към имената на цар Иван Александър и неговите синове липсват обичайните хвалебствени епитети, познати от други средновековни извори. Тук само Андрониковия син Калоян бил наречен "благочестив". Това чешкият славист обяснява с факта, че за хрониста българското царство и неговите владетели са прекратили самостоятелното си съществуване. Териториалният обхват на хрониката е определен така: "първо България, Влашко и Цариград с Византийска Тракия" /409-410/. Като особеност на хрониката е посочено, че тя не споменава никакви събития от местен характер, така често срещани в сръбските летописи. Според К.Иречек цитатите от псалмите подсказват, че авторът е духовник, но не споменава никъде българската църква. За особено интересни са отбелязани културно-историческите термини в езика на хрониста / **столь,самострѣль**/. В края на своето изследване К. Иречек пише, че Българската хроника е била съвсем забравена и остава непозната като извор за "История славяноболгарская" на светогорския монах Паисий.

Като цяло работата на К. Иречек е най-сериозното изследване върху Анонимната българска хроника от историографска позиция. То не е загубило своята научна стойност и до ден днешен. За съжаление фактографските приноси на чешкия славист не се използуват цялостно от никой учен, работил след него. Днес, 96 години след публикацията на К. Иречек, могат да се констатират някои слабости и известна непълнота на изследването. Допуснати са и някои фактически неточности. Необходимо е да се отчете обаче, че проучването е извършено на най-високо за времето си равнище от позициите на учен с висока професионална подготовка и критичен подход към изворовата база. Изследването на К. Иречек остава най-системното и аналитичното проучване на този книжовен паметник. К. Иречек показва единствено възможния начин за изучаването на Българската хроника - анализ и съпоставка на сведенията ѝ с възможно най-широк кръг исторически извори. Авторът отчита, че езиково-литературните особености на летописа му отреждат особено място в състава на българското летописание. Макар и да не се изказва определено за авторството на летописа, той не поставя на съмнение установеното от Й.Богдан в това отношение. Напротив, изрично отбелязва, че в нея българите са поставени в центъра на повествованието. Работата на К.Иречек, макар и да получава висока оценка в българската историография, не се превръща в отправна точка за понататъшни изследвания. Така например Ив. Дуйчев зая-

вява: "Към текста на хрониката са дадени обстойни обяснения от Богдан и Иречек, тъй че той може да се смята за достатъчно проучен" /406/.

След публикацията на Й. Богдан и К. Иречек, сведенията на Българската хроника са обект на внимание в класическите монографии за културата на България през XIV в. на руските слависти К. Радченко, А. Яцимирски, П. Сирку и др.[18]

Макар и встрани от основната тема на своето изследване, на хрониката се спира и Е. Калужняцки. Той обръща внимание на факта, че в текста за обсадата на Константинопол от Баязид е проявена нескрита симпатия от автора към съдбата на жителите на Византийската столица. Същевременно се отбелязва, че интересът към българската столица и средище на патриаршията в Търново е минимален. Това дава основание на Е. Калужняцки да допусне, че историческата компилация, издадена от Й. Богдан, е превод от гръцки текст.[19]

Литературно-историческите качества на летописа провокират изследователските търсения на редица учени, занимаващи се със старобългарска литература и проблемите на османската експанзия през XIV-XV век.

Информацията на хрониката се използува в изследванията на Ст. Новакович, Н. Йорга, Ф. Бабингер, Дж. Баркър, Г. Острогорски, Д. Джуреску и др.[20]

Мястото и ролята на този паметник в историческата книжнина на Балканите се подчертава от редица видни изследвачи на литературния процес от периода - Х. Хунгер, Г. Вайс, Й. Караянопулос и др.[21]

На влиянието й на влахо-молдавската хронографска традиция в началния период от нейното формиране и по-специално на дифузията на отделни сведения във влахо-молдавските хронографи обръщат внимание в отделни студии и книги Е. Турденау, П. Панаитеску, Г. Михгила, Д. Замфиреску, М. Белза, А. Янку, Щ. Щефанеску и др.[22]

Хрониката е издавана и превеждана в Румъния и Югославия.[23]

След изследванията на чуждите учени трябва да се открояят няколко работи, написани в последното десетилетие и посветени изцяло на Българската хроника. Макар и да разглеждат различни аспекти на анонимното произведение в тях се очертава една обща тенденция - да се промени утвърдената в литературата представа за тази хроника като българска и да се изведе тя от състава на българското средновековно летописание.

Съветският славист Е. П. Наумов посвещава три отделни изследвания на нашата хроника. Първото от тях е написано във връзка с дискусията, повдигната в специализирания български печат по по-

вод авторството на летописа.[24] Тук Е. П. Наумов изказва мисълта, че хрониката е "български превод на някоя византийска кратка хроника, дело на гръцки автор, близък по своето латинофобство и възпяване заслугите на Кантакузин до византийския историк Дука, живял възможно във византийския Черноморски деспотат"/42/. В изследването е направен опит да се датира времето на изписване на хрониката. Изхожда се от обстоятелството, че в текста за битката при Косово името на сърбина, убил Баязид е отбелязано като Милош. В същото време Бертрадон де ла Брокиер и Константин Костенечки, както и Дука говорят за безименен герой. Името на Милош се появява у авторите от втората половина на XV в. /Лаоник Халкокондил и Константин от Островица/. Ето защо създаването на летописа се отнася към 1450-1452 "и тази дата обяснява множеството грешки в хронологията на този паметник на старобългарската литература" /42/.

В по-късна работа Е. П. Наумов частично променя и допълва тезата си.[25] В хрониката според него била засвидетелствувана симпатия към византийския император Йоан Кантакузин.

Такова отношение счита той, е типично за книжовниците от XV в. от рода на Кантакузините емигранти в съседните на Византия балкански страни. Е. П. Наумов намира типологично сходство между Българската хроника /не се отказва от възприетата терминология/ и произведенията на Димитър Кантакузин.

В последната си работа, посветена на хрониката [26], Е. П. Наумов подхожда твърде оригинално. Направен е опит на основата на част от социално-политическата терминология на хрониката да се осветли въпроса за нейния състав. Анализират се термините "властел" и "велможи"/106-107/. Авторът достига до извода за разнородност на текста в езиково отношение, използването на различни извори от хрониста. Като отчита, че разглежданата терминология намира паралели в други средновековни български паметници, Е. П. Наумов констатира: "Разгледаните свидетелства на хрониката, както ни се струва, позволяват да се изкаже предположение, че в този извор е намерила своето отражение характерната черта на съсловната система на феодалната класа в България, която била свързана, както може да се съди, с обозначение на висшата знат с термините "властели" или "велможи" "/107/.

Ясно е, че макар и да не се изказва определено за авторството на хрониката, е налице известна промяна във възгледите. Личи еволюция от тезата за небългарската ѝ принадлежност към становището, че тя е част от състава на българското летописание. Основание за такова твърдение се открива в изразеното разбиране, че хрониката е

част от българските източници на петнадесетото столетие и заема особено място сред тях. Показателно в това отношение е обстоятелството, че Е. П. Наумов се дистанцира от изследванията на Д. Настасе и П. Шрайнер, категорично отричащи българския характер на летописа.

Отличителна черта на работите на съветския славист е стремежът да се изследва тя в различни посоки, да се проникне в идейносмисловото и художествено съдържание на паметника, да се подложи на щателен анализ нейната структура при отчитане на общобалканската политическа обстановка в края на XIV и началото на XV в. Въпреки някои недостатъчно обосновани хипотези и изводи, като цяло негови ге проучвания подсказват нуждата от комплексен подход и системно изучаване на всички извороведски въпроси, свързани с "този извънредно ценен и интересен паметник" на българското средновековие.

В студия, посветена на хронистиката при южните славяни, западногерманският византинист П. Шрайнер отделя внимание и на Българската хроника[27]. В преценката си за жанровата определеност на паметника, той е категоричен: "Хрониката няма нищо общо със сръбските летописи и византийските кратки хроники. Тя е един разказвателен, описателен паметник в противоположност на стихотворния строеж на повечето от летописите и кратките хроники"/52/. П. Шрайнер счита, че данните от хрониката не заслужават внимание като хронологическо указание. Според него те "почти без изключение са грешни. Редът им е често хаотично объркан"/52/. Като доказателство привежда няколко пункта от съдържанието на летописа: Завоюването на областите Караман и Филаделфия се приписват на Осман, докато всъщност според П. Шрайнер емиратът на Караманидите бил покорен едва в 1386 г., Филаделфия едва в 1391г. Погрешно било и посочването на Мурад като противник на Йоан Кантакузин, защото Кантакузин абдикирал в 1354 г., а Мурад идва на власт в 1362 г.; хрониката споменавала Осман в 1296 г., докато във византийските извори племето на Осман е назовано за пръв път в 1302 г. Шрайнер уверено заключава: "Годините на управление на византийските императори и султаните са без изключение погрешни"/52/. Авторът се спира най-общо на съобщението за обсадата на Константинопол и констатира, че то стилистически почти не се различава от предходната върваща част. Известно отклонение се забелязвало само по отношение увеличените цитати от Стария завет. Макар и да посочва, че това описание се доближава до вече известни описания на паметници от византийската литература (Анонима на Готие - кратка византийска хроника), Шрайнер недвусмислено отбелязва:"Този от-

къс в славянската хроника не показва подобие с познатите текстове... По някакъв начин би могло да се види тук един византийски първообразец, но за директно ползуване е трудно да се твърди"/53/. Именно в текста за обсадата П. Шрайнер вижда доказателство, че хрониката няма нищо общо с произхода на летописите. Той оборва тезата на Й. Богдан за българско авторство на летописа като се позовава на чисто количествен критерий - споменаването на българите "само на 5 места". При това счита, че летописецът и тук е допуснал неточности. Например, преминаването на Мурад и войната му с българите били поставени твърде рано, а би трябвало да се отнесат между 1360-1370 г. Във връзка с това първо съобщение отрича възгледа на К. Иречек за българска гледна точка на хрониста. При коментирането на текста за посолството на Йоан Кантакузин в България от 1351 г. П. Шрайнер счита, че грубото отношение към гръцкото пратеничество не представя в добра светлина българите. По-нататък западногерманският учен фиксира още три момента, в които се визирало българско присъствие в хрониката - битката, в която загиват Иван Асен и Михаил Асен, смъртта на Иван Александър и на Иван Шишман. Следва уверението, че "всички останали свидетелства, които са 2/3 от хрониката, касаят византийска, османска или влашка история. Хроника га е работа на един късен компилатор, който използува сръбски, византийски или може би османски извори"/52/. За П. Шрайнер тя предавала късното ехо на отдавна отминали събития. В заключението на своята работа той оспорва твърдението на К. Иречек, че става дума за творба на съвременник на Константин Костенечки.

От представените, макар и тезисно, възгледи на П. Шрайнер се вижда, че той няма цялостна концепция за разглеждането и тълкуването на паметника. Наблюденията му до голяма степен носят белега на повърхностното и незадълбочено отношение към този извор и са в разрез с претенциите му да даде "указания" как да бъде изследван той. Налице са и видими противоречия: От една страна се отбелязва, че разказът за обсадата на Константинопол няма аналог във византийската литература, а хрониката като цяло се отличава от т.нар. византийски кратки и сръбски летописи, а от друга страна за основа на хрониста са посочени византийски и сръбски извори. П. Шрайнер не сочи категорично становище за автора на летописа, но явно изключва да е българин. Робуването на чисто количествения подход довежда до неправилни заключения. В интерес на точността трябва да отбележим, че българите се споменават не на 5, а на 11 места в текста на хрониката, макар това съвсем да не е определящ белег за нейното авторство. В случая въпроса се опира до принципите на

композиране на летописа и до неговата идейна същност. Твърде неубедително е посочването на грешна годината 1298 за появата на Осман само защото във византийските извори той бил известен едва в 1307 г. Неприемливи са и твърденията, че Филаделфия и Караман са превзети по времето на Осман. Всъщност хронистът представя най-общо борбите и първите политически успехи на османците. Колкото до окончателното покоряване на независимото княжество на Караманидите то това не става и в посочените от П. Шрайнер години, а далеч по-късно.[28] Доброто познаване на особеностите на византийската хронография е позволило на П. Шрайнер да достигне до важния и верен извод за специфичното място на нашата хроника в балканската историческа книжнина.

Най-краен в своите констатации за небългарското авторство на хрониката е Д. Настасе. Усилията му в тази насока са намерили израз в обширна студия, посветена на летописа.[29]

Критичният преглед върху проучването на Д.Настасе доказва, че то не е изпълнило предназначението си. Не може да се приеме за логично обоснована тезата, че Българската хроника е "фрагмент в славяно-румънска версия на най-важната част от историческия труд на византийския писател Йоан Хортасменос" /138/.[29a] Неубедително е становището, че хрониката е една поучителна творба, пронизана изцяло от идеята за съдбата на Византия и дунавските княжества". /138/ Неправилно е изместен нейният композиционен център - от грижата за съдбата на балканските народи и в частност на България към Византия и Влахо-Молдавия. Подценява се нейната идейна насоченост, свързана с отговора на въпроса за причините, вината и последиците от завоеванието. Категорично неприемлива е оценката на хрониката като "капитален документ за цялата крайна фаза на византийската историография, както и за румънската средновековна историография в нейната цялост"./169/

Като цяло изследването на Д. Настасе не допринася за позадълбоченото и системно изследване на паметника. Погрешно избраната методика на работа довежда до погрешна ориентация при проучването на паметника. Анализът на отделните сведения е подменен с общи разсъждения и наблюдения върху литературно-историческия процес на епохата. Авторовите изводи не са резултат на обективно анализиране на паметника, а следствие от примиряването на изворовите данни с предпоставени възгледи. Всичко това дава основание трудът на Д. Настасе да се разглежда като отстъпление от равнището на европейската историография по проблемите на Българската анонимна хроника от XV в.

В хронологичен ред последната работа на европейски учени,

посветена на Българската хроника е съобщението на германския славист Х. Бауман, изнесено като работна хипотеза на Втория конгрес по българистика /София, 1986 г./. В него се разглеждат някои особености на категориите цялостност и частичност в българската историография върху примери от Българската хроника. [30] За съжаление по-късно то не бе предоставено и включено в материалите на конгреса, поради което не може да бъде разгледано по-обстойно.

В изследванията на чуждите учени върху Българската хроника могат да се открояят две основни тенденции. Първата е свързана с утвърждаването на концепцията, че хрониката е продукт на средновековната българска литература, има особено място в историческата книжнина на XV в. и е важен извор за изясняване на османското завоевание на Балканите от средата на XIV в. до началото на XV в. Тази тенденция се проявява в историографията на творбата от нейното публикуване през 1891 г. и се изявява на приливи и отливи до днес.

Втората тенденция е свързана с отричане на българското авторство на хрониката и включването ѝ в състава на летописните творби на съседните балкански страни (Византия Сърбия, Влахо-Молдавия). Тя се проявява за първи път в началото на XX в. в изследванията на Е.Калужняцки и след дълго прекъсване от, от 70-те години се защитава от Д. Настасе, П. Шрайнер и Е. П. Наумов.

Изследванията на чуждите учени имат важно значение за разширяване и задълбочаване кръга на научната проблематика, свързана с Хрониката в езиковедски, литературен и исторически аспект. От друга страна, летописът се превръща в отправна точка за насочване на учените слависти към българската проблематика от епохата на средновековието, което обективно съдействува за приобщаването към нея и трайното задържане на творческите им търсения в областта на българистиката.

Българската медиавистика макар и да не дава висока оценка на публикацията на Й. Богдан, сравнително късно се ориентира към по-системното проучване на Българската хроника. Едва през 1922 г., т.е. повече от тридесет години след обнародването ѝ, тя е издадена и преведена фрагментарно от М. Генов и Б. Ангелов под заглавие "Молдавска хроника". [31]

През 1935 г. голяма част от хрониката е издадена и преведена от Й. Иванов.[32] Изданието съдържа кратки коментарни бележки за отделни събития. При по-късните христоматийни издания на летописа работата на Й. Иванов незаслужено е пренебрегвана, макар че неговият превод е сравнително точен и отговаря на изданието на Й. Богдан.

Ив. Дуйчев е от малцината български учени, в чиито изследвания на няколко пъти се отделя внимание на Българската хроника.[33] На него дължим цялостен превод и коментар на произведението, които макар и да не са лишени от слабости, са най-често използувани от българските учени. Известна непоследователност се открива при проследяване възгледа относно авторството на хрониката, но след период на колебание Ив. Дуйчев достига до извода, "че разполагаме с оригинална творба, съставена от неизвестен български духовник през първата четвърт на XV в.". [34]

Сред трудовете на български учени, свързани с хрониката особено място заема студията на Ал. Бурмов, публикувана в списание "Сердика" през 1942 г.[35] Задачата, която той си поставя, е критично разглеждане на едно от сведенията в Българската хроника, отразяващо съпротивата на турците, оказана от синовете на цар Иван Александър - Иван Асен и Михаил Асен.

Работата на Ал. Бурмов предизвиква противоречиви оценки. От една страна е посочен правилен път за осветляване на проблемите на османското завоевание - чрез задълбочено анализиране и изучаване на домашните извори. Направени са и някои конкретни фактографски уточнения (във връзка с годината 1326, и включването на Иван Асен V като възможен участник в тези събития и др.) Достойнство на изследването е посочването на връзката между Българската хроника и тази на влашкия монах Михаил Мокса. Ал. Бурмов направи предположение, че съществува посредник между двете хроники, т.е. първоизвор, от който те черпят информацията си. За основа на този извод служи факта, че името на Средец липсва във влашкия хронограф.

Наред с тези положителни моменти, в изследването на Бурмов се виждат и редица слабости, които натежават при оформяне на крайната оценка за неговата работа. От историографския преглед личи, че той не използува работите на М. Орбини, Й. Раич, П. Хилендарски, В. Априлов, С. Табаков, Г. Баласчев и др. Твърде субективно и превратно се тълкуват миниатюрите в Манасиевата летопис и Лондонското четвероевангелие. Това има за последици грешки в изчисляването времето на втория брак на Иван Александър, годините на Иван Асен II при неговата смърт, брака на Кератамар и т.н.

Допуснатите слабости в тази сравнително ранна работа в научното творчество на Ал. Бурмов се дължат на някои обективни и субективни причини. Към първата категория могат да се отнесат непопълнената изворова база, имаща отношение към съобщението, липсата на солидно издание на византийските кратки хроники,

османските извори и много важния за случая Търновски царски надгробен надпис. Едновременно с това обаче е необходимо да се подчертае липсата на правилен методологически подход при изследването на сведението. Бурмов разглежда съобщението само за себе си, изолирано от останалите бележки в Българската хроника. Самата хроника не се разглежда като цяло, съобразно мястото ѝ сред другите съчинения в Киевския сборник. Така поради откъсване от общия контекст на събитията от българската история, отразени в Анонимната хроника от XV в., без яснота по въпроса за нейната структура и композиция, начина на съставяне, Ал.Бурмов достига до погрешни изводи относно информационната стойност на този важен паметник на българската книжовност. Неговите констатации за един продължителен период от време определят съдбата на хрониката. Сведенията ѝ, макар и използувани от почти всички изследвачи на османската експанзия в българските земи, се поставят под съмнение или уговорка, а понякога се обясняват за легендарни. Преодоляването на тази инерция в оценката на хрониката, продиктувана от строгата, но не справедлива научна присъда на Ал. Бурмов се извършва в някои съвсем нови изследвания на В. Гюзелев, Й. Андреев, М. Каймакамова и др.

В проучванията си, посветени на книжовните паметници от Второто българско царство, П. Динеков отделя специално място на Българската анонимна хроника. [36] За него тя отразява настроението на българската общественост в началото на XV в. - "свидетелствува за насочването на българската литература към теми и проблеми на съвременната действителност"./138/ П. Динеков спира погледа си на няколко момента от текста: образното описание и умението на разказвача да рисува баталистични картини, неприязненото чувство на автора към завоевателя, критицизма към "феодално монархическата върхушка, исторически отговорна за разгрома на Балканските държави"/137/ и др. Според П.Динеков "авторът не е имал напълно ясна представа за всички исторически събития" /137/, което личало от бележката за българския цар Калоян и описанието на битката при Никопол, представяща в неблагоприятна светлина кръстоносците и унгарския крал. Отбелязва се един важен момент от съдържанието на хрониката - отказа на цар Иван Шишман да даде сестра си Кератамар за жена на Мурад. Тук П. Динеков се опира на превода на Й. Иванов, но поставя под въпрос констатираното- "дали патриотична тенденция или верен факт?". Любопитно е, че в няколко издания на Христоматия по стара българска литература, чийто съставител е П. Динеков, намира място превода на Ив. Дуйчев, където този момент е предаден неточно.[37]

Изследването на П.Динеков има описателен характер. Направените верни наблюдения относно художествените достойнства на летописа и мястото му в българската книжнина от XV в. не са изведени до равнището на задълбочено разкрита авторова теза. Преценката на паметника от съвременно гледище предполага ново тълкуване на някои факти (сведенията за Калоян, събитията при Никопол и др.).

Към работите на П. Динеков, свързани с Хрониката може да се причисли краткия очерк в т.I на Академичното издание на История на българската литература.[38] За съжаление, направеният тук разбор е несъразмерен и недостатъчен с оглед значението на хрониката като исторически извор и литературен паметник.

В средата на 60-те години в литературните среди възниква дискусия относно авторството на хрониката. Нейното начало се поставя в 1967 г. с публикуваната от К. Мечев статия, в която се дава нова интерпретация на документалния материал в летописа.[39] Тук за първи път в литературата се прави опит анонимното произведение да се свърже с творчеството на конкретна личност, в случая с Исай Серски.

Аргументите на К. Мечев са основно коментирани от Б. Ст. Ангелов и Е. П. Наумов, поради което не е необходимо да се спирам по-обстойно на тях. Ще отбележа, че тезата на К. Мечев не се приема безрезервно от научната критика. Наред с това обаче е необходимо да се подчертае, че макар да го е решил неправилно, К. Мечев поставя един важен въпрос, който касае не само авторството в конкретния смисъл, но опира до голямата тема за пътищата на развитие, постиженията и влиянието на българската книжнина от първите столетия на робството върху съседните балкански литератури. Част от тези въпроси самият К. Мечев разглежда в отделно изследване върху едно от съобщенията на хрониката, в което българският цар Калоян се споменава с прозвището "Скилойоан".[40] Тук се оспорва и отхвърля мнението на изследователите, които въз основа на този момент отричат българското авторство на хрониката. Приема се, че летописецът прави "една изключителна по историческо значение и смисъл отстъпка на гърците: да укори с обидно прозвище именития и прославен български цар Калоян, включил обаче в него ново историческо съдържание: стремеж да бъде заличена враждата между двата народа". Според К. Мечев става дума за "идеологически български опортюнизъм" сам по себе си прогресивно явление в социалната балканска мисъл от началото на XV в." /222/. Авторът правилно отбелязва , че характерна черта на балканската политическа обстановка от края на XIV и началото на XV в. е липсата на

народностен антагонизъм и приведените от него примери в това отношение примери са убедителни. Налице е обаче известно увлечение - едва ли е уместно в обидния укор към цар Калоян да се вижда пример на "отстъпка от българска страна в името на бъдещето" /224/. Такъв подход остава без конкретен практически смисъл и не обслужва идеята за балканско единство.

В дискусията относно авторството на хрониката се включва и и известният наш учен Б. Ст. Ангелов.[41] Работата му в композиционно отношение е разделена на две части: в първата се оспорва тезата на К. Мечев за авторството, свързано с Исай Серски, а във втората част се правят някои бележки от археографски характер във връзка със състава на сборника, в който е включена нашата хроника. Б. Ст. Ангелов доказва убедително, че монах Исай и Исай Серски са две различни лица. Макар и да отрича тезата, че Исай Серски е автор на Българската хроника, той не изключва възможността анонимният автор да е заел от него при съставяне на своето произведение./227/ Във втората част от своя труд, Б. Ст. Ангелов посочва някои важни археографски особености на летописа, останали встрани от вниманието на изследвачите. Уточнява се, че в състава на Киевския сборник нашата хроника е част от обширно историографско съчинение за Балканските народи. Нейният прототип би могъл да бъде самостоятелно българско историческо съчинение, което се подсказва от факта, че в Хронографа на Михаил Мокса от 1620 г. се намира текст, който на места се различава от този в Киевския сборник. Т.е.,"това показва, че Мокса не е заемал от Почаевския сборник, по който хрониката е позната, а от друг, сега неизвестен ръкопис" /229/. Като допълнителни доказателства за тази теза се привеждат особеностите на ръкописа: Хрониката е разположена на л.440-447 в сборника, а л.448-449 са оставени неизписани, т.е. тук би могла да се намира част от текста на хрониката, недостигнала до нас, а съществуваща в Хронографа на М.Мокса.

Изследването на Б. Ст. Ангелов утвърждава разбирането, че анонимното произведение на българското авторство[42]; че хрониката вероятно е имала по-широко разпространение особено във влахомолдавската книжнина. Авторът подсказва едно задължително условие за бъдещи проучвания - работа с оригинала и цялостно кодикографско експониране на ръкописа.

В проучване, разглеждащо типологията на хрониките в балканската книжнина, вниманието си върху Българската хроника спира Н. Драгова.[43] За първи път в нашата литература се поставя въпроса за взаимовръзката и взаимовлиянието между нашата хроника и тази на М. Мокса. В този аспект Българската хроника е посочена като един

от изворите на М. Мокса, а същевременно се подчертава нуждата от "едно монографично проучване на този уникален средновековен паметник".

Отправна точка за цялостна типологична характеристика на Българската хроника е изказаното от В. Гюзелев мнение, че "по форма тя се доближава до кратките хроники, разпространени през XIV-XV в. във византийската историческа традиция".[44] На друго място авторът допълва характеристиките на летописа. Според него той бележи нов етап в развитието на историколетописното творчество и свидетелствува за постепенното налагане на жанра кратка летопис у нас през XIII-XV в.[45] Като изхожда от съображенията на някои изследвачи, че тя представлява част от по-голяма хроника, В. Гюзелев определя, че Българската хроника от XV в. може да се характеризира като продължение и допълнение на летописните бележки - добавки за българската история в Манасиевата летопис".[46] Оценката, която В. Гюзелев дава за историческата стойност на летописа, а именно че някои от нейните сведения имат уникален характер и коригират известията на византийските и сръбските извори[47], показва че негативното отношение към историческата стойност на извора, насадено от Ал. Бурмов и за дълги години определящо в подхода към нея, сега вече е преодоляно. Подсказва се пътя за по-нататъшното ѝ проучване и конкретен исторически анализ на всяко сведение с оглед на извличането на максимална историческа информация.

С важно методологическо значение за изясняване типологията на летописа и жанровата му специфика са бележките на И. Божилов. В уводната статия на т.III от поредицата "Стара българска литература" той я дефинира като "кратка хроника" и отбелязва, че тя е "сравнително подробна за този тип съчинения".[48] Към изданието в тази поредица са направени кратки коментарни бележки, като е посочена и литература във връзка с хроника.

Българската анонимна хроника е предмет на проучване в отделна глава от монографичното изследване на Й. Андреев, посветено на обществено-политическия живот на българската държава през втората четвърт на XIV в. с оглед жизнения път и съдбата на Иваналександровия син от брака на владетеля с влашката принцеса Теодора - Иван Асен.[49]

Й. Андреев прави частичен анализ на българските сведения на летописа като най-обстойно се спира на въпроса за смъртта на Иван Асен IV (по възприетата в изследването идентификация), във връзка с едно от съобщенията на хрониката. Като се привличат и анализират всички изворови податки с отношение към събитието, се опроверга-

ва тезата на Ал. Бурмов за недостоверност, по убедителен начин се доказва верността на съобщението в Българската хроника: "Иван Асен IV загива в битка с турците при едно от нахлуванията им в българските земи" (от контекста на изследването личи, че това събитие се отнася към втората половина на 1349 г.)

От съвременните изследователи най-обстойно Хрониката се разглежда от М. Каймакамова.[50] Като търси една относително неутрална среда, от позициите на която се прави оценка на османското завоевание с оглед съдбата на балканските християнски народи, авторката допуска, че тя е създадена в някой от Светогорските манастири.

Прегледът на известията за българската история довежда М. Каймакамова до извода, че летописецът е носител на българско народностно съзнание. За нея Българската хроника е написана "в стила и образеца на оригиналното българско летописание", като маниерът на повествование генетически я свързва с "Български апокрифен летопис от XI в." и с "Българската кратка хроника" към Манасиевата летопис./68/. Този извод е твърде важен с оглед изясняване на въпроса за приемствеността в българското средновековно летописание, но се нуждае от повече доказателственост.

М. Каймакамова взема отношение и по въпроса за жанровата определеност на летописа, като допълва изказаните в историографията мнения, че става дума за историческо съчинение от типа "Кратка хроника". За нея Българската анонимна хроника по форма и съдържание се доближава до императорските кратки хроники, възникнали и разпространени като един от основните историографски жанрове през XIV-XV в. Посочва се обаче, че в нея присъствуват белезите на типичното историческо повествование: изложението е по-богато и по-разширено; освен хронологическа, съществува и прагматична връзка между нейните сведения. Поради това хрониката бележи един нов етап на летописание, свързан с утвърждаване на кратката форма на летописание.

Като цяло работата на М. Каймакамова затвърждава представата за българския характер на паметника и насочва към идеята да се търси приемственост и развитие в българското летописание, чийто най-значителен образец се явява нашата хроника.

Наред с разглежданите трудове, посветени специално на хрониката е необходимо да се отбележи, че нейните сведения се използват от почти всички български учени, разглеждащи проблемите на османското завоевание и съпротивата на българския народ.[51]

Внимание на хрониката се отделя и в някои по общи съчинения, отразяващи особеностите на книжовния живот през Средновекови-

ето.[52]

Летописното произведение се изучава в университетските курсове по средновековна българска история, история на българския народ през XV-XVIII в. и историография на България в Софийския и Великотърновския университет.

Направеният историографски преглед показва, че в досегашните изследвания могат да се открояят няколко направления в проучването на хрониката: 1/публикация и преводи; 2/цялостни изследвания; 3/изследвания върху отделни сведения и определящи елементи.

Независимо от факта, че близо сто години хрониката е обект на научен интерес, в нейното изучаване не са постигнати някакви особени резултати, които да прекратят дискусиите около нея. Като изключим работите на Й. Богдан, К. Иречек и отчасти на Ив. Дуйчев, другите проучвания се отличават с фрагментарност и описателност. Може да се приеме, че основните приноси в досегашните изследвания се свеждат до частичен анализ на сведенията и очертаване на най-важните задачи при по-нататъшната работа с този паметник. Все още обаче липсва задълбочен исторически коментар на всички сведения. Не са издържани оценките за нейната жанрова и типологична характеристика. Няма становище за принципа на композиране на сведенията и техния произход. Някои учени подценяват стойността ѝ като исторически извор. Не е определено мястото ѝ в българската и балканската книжовност и историческа мисловност от XV в. Не са изяснени напълно въпросите за авторовия метод на описание, богатството от използуваните литературни средства. Незадълбоченото проникване в структурата, езика, съдържанието и формата на летописа води някои изследователи към неправилни изводи относно нейното авторство. Хрониката се нуждае от ново критично издание на основата на оригиналния текст от Киевския сборник, като се включат всички маргинални бележки към нея, както и от нов превод на съвременен български език.

Разрешаването на посочените задачи е цел на настоящото издание. В хода на изследването употребявам термините: Българска анонимна хроника, Българска хроника, хрониката и летописа като синоними.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА I

[1] **I. Bogdan.** Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung- AslPh, Bd. XIII.4. Leipzig, 1891, s. 481-543. Изследването е преведено на румънски **в I.Bogdan.** Scrieri alese, Bucuresti, 1968, p255-269.

[2] **В. Григорович.** О Сербии в ея отношениях к соседним державам, преимущественно в XIV и XV столетиях. Казань, 1859, Прибавления, с.1-45. Издателят отбелязва:" Эта рукопись приобретена в Влахии в монастире Бистрицком"/с.1/. За начина, по който е придобит ръкописа на М. Мокса виж: **В. Ягич**, История славянской филологии, СПб, 1910. Енциклопедия славянской филологии. Вип. I. с.338-345. Оригиналът на хрониката, написан от самия М. Мокса, се съхранява в библиотека В. И. Ленина /Москва/, фонд 87- Собрание В. И. Григоровича, N 64, 156лл.,4.° За съжаление титулният лист, а също така и първият лист от текста са загубени, поради което остава неизвестно оригиналното название на съчинението. Други две непълни копия /също без название/, преписи от XVIII в. се пазят съответно в Музея на Олтения /Крайова/, N52 и в Университетската библиотека в Яш, N 320. За тях виж **G. Mihaila.** О некоторых произведениях византийской литературь в славяно-румынских сборниках.- Cyrillomethodianum, V, 1981, с 102.

[3] **B. P. Hasdeu.** Cronica lui Mihail Moxa.- Cuvente den batrini,t. I, Bucuresti, 19=878, p. 337-443; **N.Simache si Tr.Cristescu.** Hronograiful lui Moxa.- Oltenia-, IV,1943, p. 1-28; **N.Cartojan.** Istoria literaturii romane vechi, II, Bucuresti, 1942, p.135-138; **E. Turdeanu.** La literature bulgare du XIV-e siecle et sa diffusion dans les pays Roumains, Paris, 1947, p.159-163; **L. Predescu.** Mihail Moxa si opera sa "Biserica Ortodoxa Romana", LXXVIII,1960,10,p.905-918. Istoria literaturii romane. Ed.Acad.Bucuresti, 1964, v. I, p.355-358; **P. Panaitescu.** Istoria literaturii romane.I,ed.2, Bucuresti, 1970, p332-336; **G. Mihaila.** Studie de lexicologie si istorie alinguistricii romanesti, Bucuresti, 1973, p.100-101; **Idem.** Istoriografia romana veche (sec. XV-lea - inceputul sec. al XVII-lea) in raport cu istoriografia vizantia si slava.- RsL 1968, XV, p.170-196, 198. **Idem. О** некоторих...., p.98. От българските автори за хрониката на М. Мокса е писала най-обстойно **Н. Драганова.** Към типологията на хрониките в балканската книжнина през епохата на османското владичество.- Проблеми на сравнителното езикознание. С.,1978, с.99 и сл.

[4] За изворите на Мокса виж: **I.Bogdan.** Manase ca izvorallui Moxa.- **I.Bogdan.** Scrieri alese, Bucureşti, 1969, p.256; **M. Stefanescu.** Cronica lui Manasses si literatura romano-slava si romana vehe. Iasi, 1927, Arhiva, XXXIV, 3-4; **N.Simache si Tr.Cristescu.** op.cit.; **P.Cernovodeanu.** Preocupations en matiere d'hisstoire universelle dans l'historiographie romaine aux XVIIe et XVIIIe siec les (I), RRH,IX, 4, p.677-697, t.X,1971, 2, 293-312, 4, p.705-728, XI, 1972, I, p.53-77, XII,1974,1,p,73-94; G. MIhaila= Istoriografia..., p.170-198; **Idem.** Cultura si literatura romana veche in context european, Bucuresti, 1979,

p. 380-404; **Idem. О** некоторих.....p.98м.; **A.Iancu.** Stiri despre romani in izvoare istoriografice sirbesti (secolele XV-XVII).- SHSEE, v. I, Bucuresti, 1974, p.40.

[5] **В. Григорович.** Цит.съч.р с. 16. Начинът на композиране на този летопис е посочен от неговия автор: "...досега аз извличах от други славянски книги на наш език житията и деянията на императорите...тъй като едните от светите отци летописци са писали за едни събития, други- за други, едни за известни места и известни царствувания по-подробно,, а други са писали по-съкратено, но тук аз съм събрал накратко и въобще /всичко написано/, с. 5-6.

[6] На този факт обръща внимание още **Й. Богдан**, вж. Scrieri alese...., с.269. По-късно П. Сирку уточнява, че "Михаил Мокса е имал под ръка такъв ръкопис на българския превод на Манасий, при който сведенията не са в такъв порядък, какъвто е известен от преписите на манасиевата хроника, а са представлявали свързан разказ, а така също и такива известия, които в тези преписи липсват", **вж. П. А. Сирку.** К истории исправления книг в Болгарии XIV веке, т.I, вип. I. Время и жизнь патриарха Евтимия Тернавского. СПб., 1898, с.423-424. Тази теза бе потвърдена от Г.Михаила на основата на конкретна съпоставка на текстовете в двете хроники, вж. **G. Mihaila. О** некоторих...., с.90-102. Че български летописни известия са съществували се доказва от съдържанието на т.нар. "Сборник на митрополит Михаил". Част от историческите бележки в него отговарят /или са по-обстойни/ на текста на приписките в Манасиевата хроника. **Вж. П.Срећковић.** Неколико српских споменика, Споменик, XV, 1982, с.35.

[7] **И. Тютюнджиев.** Сведения за Асеневци във влашките, сръбските и руските летописи.- Векове, 4, 1986, с. 15-22.

[8] **В. Григорович.** Цит.съч., с. 1-18; **П.А.Сирку.** цит.съч., с.9-330, 423-424; **А. И. Яцимирский.** Славянские и русские рукописи румынских библиотек, Сборник отделения рус.яз. и словесности, т. XXII, 1905, с. 195-196; **В. В. Качановский.** Сербския жития и летописи, как источник для истории южних славян.- Слав. сб., III, С.Петербург, 1876, с. 2220.

[9] **I. Bogdan.** Ein Beitrag...., s. 528; **К. Радченко.** Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием. Киев, 18981 с.35.

[10] **I.Bogdan.** Ein Beitrag...., s 490. По-нататък при цитиране на даден автор за удобство ще поставяме в скоби страниците от цитираните издания.

[11] Изглежда самият Й. Богдан е забелязал някои пропуски и грешки в критичното издание на ръкописния текст, защото по време на второто си пребиваване в Русия през август 1908 г., той сверява текста на трите ръкописа, които публикувал през 1891 г. с Киевския сборник, като възнамерявал да осъществи ново издание на всички славяно-молдавски летописи, написани на български език. Виж. **D. P. Bogdan.** Legaturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia.- Studii privind relatiile romino-ruse, vol. III, Bucuresti, 1963,

p. 11.

[12] **V. Jagic**. ASLPh. Bd. XIII, 1891, s.536-543.

[13] Летописи и хроники. М. 1976, с. 65. Работата на Й. Богдан получава признание и сред румънските слависти, Вж.: **P. P. Panaitescu**. Ioan Bogdan si studile de istorici slava la romini. Valeni de Munte, 1928, p. 16; **М. Дан**. Румънският славист Й. Богдан и българите.- Славяни, XV, 7, С.1 1959, с. 10-11.

[14] **Н. Драгова**. цит.съч., с.107. В творчеството на основоположника на румънската научна славистика българската проблематика заема широко място. Достатъчно е да посочим, че той подготвя издание на Манасиевата хроника по всички известни нему преписи още през 1896 г. В това начинание той потърсил и получил чрез съдействието на Л. Милетич финансова помощ от министерството на просветата в България на 10.VII. 1898 г. Вж. **M. Dan**. Два письма Љ. Милетича Йоану Богдану., - RESEE, I, 1963, 1-2, p. 159-165; **Idem**. In legatura cu editarea de catre Ioan Bogdan a traducerii mediobugare a Cronicii lui Manasses,.- Sub semnul lui Clio, 1974, p. 566-568; **G. Mihaila**. Cultura...., p.390-392. За творческото дело на Й. Богдан у: **D.Zamfirescu**. Cotributii la istoria literaturii romane vechi, Bucuresti, 1981, p. 179-183, 275-282.

[15] **I. Karayannopulos, G.Weiss**. Quellenkunde zur Geschihte von Byzanz (324-1453). Wiesbaden, 1982, s. 529.

[16] **C. Preček**. Zur Würdingung der neuentdeckten bulgar. Chronik.-Archiv fur slavische Philologie, Bd. XIV, 1892, s. 255-277; Тук ползуваме сръбски превод на М. Ђорђевић под редакцията на И.Синдик в изданието на И. Радонић: К. Јиречек. Прилог за оцену скоро пронађене Бугарске хронике-Зборник Константина Јиречека, т. I, Београд, 1959, с. 395-410.

[17] Летописи и хроники. М., 1976, с.

[18] **П. А. Сирку**. цит.съч., с. 423 и сл.; **К. Радченко**. цит.съч., с. 35; **А. И. Яцмирский**. цит.съч., с.195 и сл.

[19] **E. Kaluzniacki**. Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven, Wien, 1901, s. 18, n.l; **Idem**. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375-1393) nach den besten Handschriften, Wien, 1901, s. CIX, n.l.

[20] **Ст. Новаковић**. Срби и турци XIV и XV века. Београд, 1960, с. 142-143; **Fr. Babinger**. Bizantinisch-osmanische Grenzstubien,- BZ, 1929/1930, XXX, s. 413, n. 2; **N. Jorga**. Geschichte de osmanischen Reiches nach den Quellen dargestelit, t. I, Gotha, 1908, s. 211. В отделно свое изследване Н. Йорга разглежда сведенията на БАХ, засягащи румънската история: Вж. **N. Jorga**. Studii si documenti, III, p. 75; **J.Barker**. Manuel II Palaeologus (1391-1425).- Study in Late Byzantine Statesmanship, New Brunswick, New Jersy, 1969, p. 141, n. 29; **Г. Острогорски**. Серска област после Душанове смрти, Београд, 1965, с. 139; **Същия**. Историја Византије, Београд, 1959, с. 440; **Д. Джуреску**. Преемство государства у румын.- Румыния: страници истории, т. 3, 1978,,

N 3-4, с. 34.

[21] **H. Hunger.** Byzantische Ceisteswelt von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinopels, Baden-Baden, 1958, p. 280-281. Хунгер счита, че Българската анонимна хроника е част от загубена по-голяма хроника. /s. 482/. **J. Karayannopulos,** G. Weiss. op.cit. s. 528-529.

[22] **P. P. Panaitescu.** Ioan Bogdan si studile...., p. 16; Les chroniques slaves de Moldavie au XV- siecle, RSL, I, 1958, p. 146-169; **E. Turdeanu.** op.cit., p. 159-161; **G. Mihalia.** Istoriografia...., p. 193-199; **Idem.** Cultura si literatura..., 400-401; **Idem.** p. 102; **D. Zamfirescu.** Contributii..., p. 249; **A. Sacerdoteanu.** Succesinea domnilor Moldovei pina la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XV-lea si al XVI-lea scrise in limba slavona.- RsL, XI, 1965, p. 219; **M. Berza.** Turcs, Empire ottoman et relations roumano-tunqques dans 'historiografhie moldave des XV-e- XVII-e siecles.- RESEE, 3, 1972, p. 598-604; **A. Iancu.** op.cit., p.36-37; **St. Stefanescu.** Io Mirecea, Mare voievod.- MH, 9 (234), 1986, p. 4. По-общо за влиянието на славяно-византийската хронография върху тази на румънските княжества вж. **A. Stancivlescu-Birda.** The chronograph aspects of byzantine influence on the romanians.- Balkan Studies, 1984, p. 3-20 и посочената там литература.

[23] **H. Mantsch.** Scriere alese, p. 255-269; **Р.Угринова-Скаловска.** Записи и летописи, Скопиер 1975р с. 150-152.

[24] **Е. П. Наумов.** Об авторстве Анонимной болгарской хроники XV века. Советское славяноведение 1969р 3р с. 41-42.

[25] **Е. П. Наумов.** Анонимная болгарская хроника и проблемы балканской общественно-политической мысли /XIV-XV вв./,- В: Балканские исследования. М.р вып. 3, 1978, с. 240-257.

[26] **Е. П. Наумов.** Анонимная болгарская хроника XV в. /Некоторые вопросы текстологии и терминологии/,- В: Сб. в чест на проф. д-р Хр. Гандев., 1986, с 102-103.

[27] **P. Schreiner.** Die byzantischen Kleinchroniken und die Annalistik bei Südslaven.- BHR, 1978, 2, s. 45.

[28] **Мехмед Нешри.** Огледало на света /съставителство и превод Мария Калицин/, cV, 1984, с. 297 и сл.

[29] **D. Nastase.** Une chronique byzantine perdu et sa version slavo-roumanie (la chronique de Tismana 1411-1413). - Cyrillomethodianum, 4, 1977, p. 100-171.

[29A] Тезата за авторството на хрониката приписвано на Йоан Хортасменос се отстоява още по-категорично в едно по-ново изследване на Д. Настасе, вж. **D. Nastase.** La chronique de Jean Chortassmenos et le dernier siecle d'historiographie byzantine,- Κεντρον βυζαντιον ερεγων, т.VIII, *Αθηνα*, 1989, p. 389-465.

[30] **Е. Томова, Д. Караджова.** Проблемите на старата българска литература на Втория международен конгрес по българистика.- СБЛ, 1986, 4, с. 92.

[31] **Б. Ангелов, М. Генов.** Стара българска литература, II, С., 1922, с. 466-470.

[32] **Й. Иванов.** Старобългарски разкази, С., 1935, с. 66-71 и 223-227.

[33] **И. Дуйчев.** Преглед на българската историография. - Jugoslovenski istorijski casopis, IV, 1-2, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1938, с. 40-74; **И. Дуйчев.** Стара българска книжнина, II, С., 1944, с. 266-275 и 406-411; Константин Мечев характеризира превода като "точен и общо взето адекватен спрямо старобългарския текст". Вж.: **К. Мечев.** Търновската книжовна школа и прозвището "Скилойоан" в безименната българска хроника от началото на XV в.- Търновска книжовна школа, 2, С., 1980, с. 220; **Ив. Дуйчев.** От Черномен до Косово поле. Към историята на турското завоевание на Тракия през последните десетилетия на XIV век.- ИТр.НИ, 2, 1970, с. 554, 555, 560, 561, 563.

[34] **Iv. Dujcev.** La conquête turque et la prise de Constantinople dans la literature-slave de l'epoque.- Medioevo bizantino-slavo III, Roma, 1971, p. 360-366.

[35] **Ал. Бурмов.** Критични бележки върху съобщението на "Българска хроника" за битка при София през царуването на Иван Александър.- Сердика, VI, 5-6,, 1942, с. 3-9. Тук ще цитираме работата по Избраните произведения на автора, СС, С., 1968, с. 287-297.

[36] **П. Динеков.** Стара българска литература, II,, С., 1953, с. 136-138.

[37] **П. Динеков.** Старобългарски страници. Антология. С., 1966, с. 380-386; **П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова.** Христоматия по старобългарска литература. Второ издание. С., 1967 /Трето издание-1974, Четвърто издание- 1976/.

[38] **История на българската литература.** I, С., 1963, с. 354-355.

[39] **К. Мечев.** Българската хроника от началото на XV в. /Историческо съдържание, идеен и художествен облик, въпросът за пейното авторство/, ИИИ, XIX, 1967, с. 219-240.

[40] **К. Мечев.** Търновската книжовна школа и прозвището "Скилойоан" в Безименната българска хроника от началото на XV в.- ТКШ, II, С., 1980, с. 215-230.

[41] **Б. Ст. Ангелов.** За автора на "Българската хроника" от началото на XV в. - Страници из историята на старобългарската литература, С., 1974, с. 224-230.

[42] Като българско произведение е характеризирана Хрониката и в други изследвания на автора. Вж. напр. **Б. Ст. Ангелов.** Старобългарско книжовно наследство, С., 1983, с. 202.

[43] **Н. Драгова.** Към типологията на хрониките в балканската книжнина през епохата на османското владичество.- Проблеми на сравнителното литературознание, С., 1978, с. 106-111.

[44] **В. Гюзелев.** Духовната култура на средновековна България през

XIII-XIV в. - Теория и практика на обучението по история, I, С., 1977, с. 34.

[45] **В. Гюзелев.** Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII-XV в., С., 1985, с. 218.

[46] Пак там., с. 217.

[47] В. Гюзелев окачествява като "фактологически неиздържан" опитът на Д. Настасе да представи хрониката като византийска. Вж. **V. Gjzelev, H. Hunger**, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantier, Erster Band Philosophie- Rhetorik- Epistolograhie- Geschichtsschreibung- Geographie, Munchen, 1978.- BHR, VII, 1, 1980, 102-110.

[48] **Ив. Божилов.** Българската средновековна историопис.- В: Стара българска литература. III. Исторически съчинения, С., 1983, с.19.

[49] **Й. Андреев.** България през втората четвърт на XIV в. /Цар Иван Асен IV- синът на Иван Александър/, В. Търново, 1987 /Ръкопис на докторска дисертация/.

[50] **М. Каймакамова.** Българска средновековна историопис /VII-XIV в./ , /Ръкопис, с.65-75/, С., 1986.

[51] Виж. напр. **Б. Цветкова.** Паметна битка на народите, Варна, 1979, с.26, 113; **Д. Ангелов.** Българо-византийски отношения при Иван Александър. Трети период /1347-1352/. ВИС, 1976, 41 с. 31. Тук авторът отбелязва важността на сведението за пратеничеството на Й. Кантакузин до цар И. Александър. Отчетени са и някои неточности на хрониста: отнасянето на пратеничеството към времето на Мурад, обръщението към Вълкашин и Углеш, появили се много след Й. Кантакузин, циничният отказ на българския владетел и пр. Д. Ангелов допуска основателно, че споразумение между Й. Кантакузин и османците е имало, но изглежда то съзнателно е премълчано в мемоарите на Й. Кантакузин.

[52] Писахме да се знае /преписки и летописи/, Съставителство, коментар и бележки **Венцеслав Начев и Никола Фермаджиев**, С., 1981, с.270-274, 368-371. **Г. Данчев.** Страници из историята на Търновската книжовна школа, С., 1983, с. 90; **Б. Ст. Ангелов.** Старобългарско книжовно наследство, С., 1983, с. 203; **Д. Петканова.** Старобългарска литература, част II /XIII-XVIII век/, С., 1987, с. 180-183.

ГЛАВА II

КОДИКОЛОГИЧЕСКА, ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКА И ЕЗИКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НА БЪЛГАРСКАТА ХРОНИКА

1. КИЕВСКИЯТ СБОРНИК

Сборникът, в който е поместена Българската хроника, се определя в литературата като молдавско-българска редакция от XVI в. / Mediabulgara/.[1] От приписките по неговите страници личи, че е писан и комплектуван на различни места в Молдавия до средата на XVI в. През 1854 г. сборникът се съхранява в Почаевската лавра[2], откъдето през 1874 г. е пренесен в музея на Киевската духовна академия.[3] От 1923 г. той се намира в ЦНБ пр УАН в Киев, където и сега се пази под сигнатура : Поч./Бер.47 116.[4]

Ръкописът е описван неколкократно, а в езиково отношение е изследван подробно от руския славист А. М. Лукьяненко.[5] И въпреки, че сборникът е характеризиран като като "един от най-ценните сборници на старата славянска литература" [6] все още липсва едно аналитично историческо проучване върху него.

Съдържанието е разнообразно.[7] Въз основа на тяхната последователност и тематична определеност, произведенията могат да се групират така: 1/ статии с религиозно поучителен характер; 2/ философско-логически съчинения; 3/ филологически раздел; 4/ статии с астрологически и космологичен характер; 5/ полемични текстове и въпроси на религиозна догматика; /с антилатинска и антинемска насоченост/; 6/ апокрифен раздел; 7/ историческа част.

При описание съдържанието на сборника още А. М. Лукьяненко прави опит да установи до каква степен то се покрива с известните нему книжовни паметници. Авторът открива типологична и тематична близост на Киевския сборник с Иваналександровия от 1348 г., среднобългарския Берлински сборник от XIII в. и няколко сборника, съхранени в руски архивохранилища от XVI-XVII в.[8] Днес, на базата на редица новооткрити паметници, изследването на руския славист

би могло да се задълбочи и да доведе до по-определени изводи. Така например, първата част на сборника възхожда към книжовната продукция, създавана в българското средновековие, определено като "българска учителна литература". [9] Заслужава да се отбележи, че така нар. учители на църквата Атанасий Велики, Макарий Велики, Йоан Златоуст, Симеон Нови Богослов и пр. са сред най-превежданите и познати автори на българските книжовници.[10] Типичен представител на паметниците с учителен характер се явява "Изборникът от 1073 г.".[11] Извлеченията от житията на св. Василий Велики, св. Никола, Игнатий, Пахомий и др. говори за определена насоченост, проявена от съставителя на Киевския сборник. Житията са поместени тук не толкова с цел да се изобрази животът на някой виден християнски деец, колкото за да се внуши представата, че милостинята е основна християнска нравствена добродетел. Идеите на монашеския аскетизъм, така характерни за Византия от втората половина на XI в., отново се засилват през XIV в., като оказват голямо влияние върху културата на всички православни страни в Източна Европа и преди всичко на България.[12] По аналогичен начин идеята за милостинята като нравствена добродетел е прокарана в Иваналександровия сборник от 1348 г. и отстоявана тук с житието на Йоан Милостиви. Особено любопитно е, че и следващата част в двата сборника е еднотипна - сочат се християнските прегрешения чрез примери от творчеството на св. Нил. Според най-добрия познавач на сборника от 1348 г. - К. Куев - такъв подбор на съчинения е целенасочен и отговаря на нуждите на българския XIV в.[13] Очевидна близост в принципите на съставяне на двата сборника личи и от подбора на следващите текстове. И за двата сборника това са патерични разкази. В Киевския те са разположени в началото - на л.16б и сл. (вж. прил. N1) като два от тях "**слово полезно иноческим жїтїи Ѿца, Исаи**" вървят дословно по Патерика.[14] Също в Патерика в извадки се среща и Теофил Александрийски.[15] Статията "**Что сѫт ѡбразы цркôвнаго сщенонача҃лнаго оустроєнїа**" се среща в сборници от типа Ряпов 16, а "**стго и великаго Макарїа**" повтаря текст от Сводния патерик.[17]

Патеричните разкази в сборника затвърждават разбирането, че той е съставен в монашеска обител с устойчив книжовен живот. През XIV в. патеричните разкази са твърде разпространени. Появяват се отделни сборници, отделни преписи, прави се нов превод на Патерика.[18]

Близки по съдържание за двата сборника са и поместените в тях "Въпроси и отговори". Известно е, че в България тази жанрова форма идва от византийската литература, но претърпява редица промени.

За първи път в старобългарската книжнина я срещаме в Симеоновия сборник (отразен в руския препис от 1073г.) от началото на X в. [19] От XIII в. пък "Разумник" е поместен в Берлинския сборник[20] (за който Лукьяненко и Й. Богдан твърдят, че се доближава твърде много до Киевския). От цикъла "Въпроси и отговори" откриваме едно и също съчинение - "Въпроси и отговори към княз Антиох" от Анастасий Александрийски, представено в Киевския и Иваналександровия сборници.[21] Някои от текстовете на "Въпроси и отговори" от Киевския сборник имат своя аналог в български сборници от Средновековието. Така например, статиите от л.86 а и сл. се отнасят към много разпространените типикарски разяснения и поучения.[22] В случая специално внимание заслужава отговора на българския патриарх Евтимий (за съставителя той явно е добре познат и е споменат само като патриарх Евтимий) по въпросите на Никодим Тисменски. В своите разяснения от областта на църковната практика патриарх Евтимий се позовава на смятания за предтеча на исихазма Симеон Нови Богослов, чиито съчинения са сред често превежданите от българските книжовници.[23] Поставянето на българския духовен глава наред със светите отци на църквата и неоспорими авторитети в областта на каноничната практика е показателно за народностните пристрастия и чувства на съставителя.

В Киевския сборник вървят няколко статии с полемично-догматичен характер, насочени против латини и немци. /л. 257 и сл./ Техен първообраз може да се открие в българските книжовни паметници от XIII-XIV в. Така например, цикълът антилатински съчинения, които се срещат в сборника са особено популярни в България в периода около и след подписването на Лионската уния /1274 г./, когато българският патриарх претендира за "стълб на православието". [24] Достатъчно е да припомним "Разказа за зографските мъченици", "Поучение от Лимониса към тези, които ходят по латински и жидовски църкви" и др.[25] През XIV в. се превеждат антилатинските съчинения на Григорий Палама.[26]

Особен интерес предизвикват текстовете в така наречения филологически раздел. За извлечението от съчинението на Черноризец Храбър "ѡ пи́сменєχ" /л. 205а/ още Лукьяненко отбелязва, че "нашият препис е най-близък до преписа в сборника от 1348 г.".[27] Друг препис на това съчинение откриваме в Берлинския сборник от XIII в.[28] и Хилендарския от XV в.[29] В преписа от Киевския сборник за разлика от всички останали известни преписи е включен допълнителен текст, показващ интереса и познанията на съставителя за делото на славянските просветители. След годината 855 (датата е преведена към византийското летоброене) и обичайния край вървят три изре-

чения, писани от същата ръка, в които се дава втора дата и се прибавят имената на Кирил и Методий към тези на техните ученици:"**Кириль и братъ му Меѳодїѥ. гораздо. Клíментъ. Наѹмь. аггеларїѥ. сава. лаврендїѥ лѣт ѕ҃ѵ҃кд** /6424, т.е. 916/. Това сведение е много важно с оглед установяване литературната среда, в която е съставен сборника. То би могло да бъде почерпено от Синаксар, от много стар източник от типа на Асеманиевото евангелие, съдържащо датата на Климентовата смърт.[30]

Твърде любопитна е още една промяна в обичайния текст - определението **Словѣнскыѫ боукварѫ** /с вариации в отделните преписи/ **боукарѫ** в Московския сборник, **бꙋквареи** - Синодалния, букваре - Белградския и др. (тук е изписано като "**словѣнскыѫ блъгари!**" /л. 208 а/. Дали не става дума за съзнателно свързване на славянските просветители с България?

Изглежда тези особености на Храбровото съчинение в Киевския ръкопис дават основание на К. Куев да му отреди специфично място в системата от преписи на този паметник.[31] От своя страна А. Джембелука доказва, че Киевският препис произхожда и е във връзка с т.нар. Лаврентиев препис /Иваналександров сборник/ най-древния на Храбровата традиция.[32]

Втората статия от филологическия раздел - "**ѿсмь частїи слѡ́ва**", чийто автор е Йоан Дамаскин, а славянският превод се приписва на Йоан Екзарх, се съдържа още в т. нар. Хилендарски сборник (сръбска редакция от XV в.) като двете редакции са поразително близки.[33]

Последната в този раздел е статията "**словеса въ кратцѣ избрано wтъ книгы Константи́на филосо́фа....**". Както е известно, "Словесата" не са дело на Константин Костенечки, а указание за пишещите в манастирите със скриптории. Т.е. спецификата на това произведение отвежда към мястото, където е направен този препис - манастир с изявена книжовна дейност и подготовка на преписвачи. Към такъв извод ни насочва и обкръжението на това произведение в неговата пространна редакция - то винаги попада в сборници с учително съдържание, произхождащи от манастирски скриптории.[34]

Според В. Ягич текстът на преписа е направен и включен в сборника до 1554 г.[35] Друг изследвач на паметника - К. Куев подчертава изрично, че в случая става дума за препис от българска редакция - Търновски извод, съставен в някой от големите манастири на Молдова.[36]

Анализът на съдържанието на Киевския сборник показва, че в по-голямата си част това са среднобългарски преписи, застъпени по най-добрите си преводи. Цялата съвкупност от специфични тексто-

логични и литературни особености насочват към един структурен модел, стоящ най-близо до сборниците от Иваналександровата епоха. По своята подредба и композиционни особености Киевският сборник може да се квалифицира като сборник аналогичен на българските сборници със смесено съдържание от XIV в., преписвани специално в манастирите.

При определяне характера на сборника много съществено значение има оценката на неговия език. А. М. Лукьяненко в резултат на задълбочен езиков анализ на съдържанието посочва, че в езиково отношение сборникът показва сложния процес на преход от старобългарски към новобългарски език. Главна отличителна черта е постепенното отпадане на падежните флексии: "В първата част той (езикът- б.моя) представлява обичайния език в среднобългарската редакция с някои любопитни и оригинални черти в областта на фонетиката и отчасти на морфологията ".[37] Авторът допуска сборникът да е бил писан в първите десетилетия на XVI в. Той констатира относително езиково единство на този книжовен паметник с изключение на последната част Сказанието за молдавските господари, написано между 1554-1561 г., като "разликата в езика между нея и непосредствено предшествуващото сказание от Адам е доволно рязка".[38] Езиковата характеристика позволява на Лукьяненко да причисли Киевския сборник към онези паметници, възникнали на територията на Влахия и Молдавия, носещи традицията на богатата средновековна българска литература.

Направените литературни съпоставки с книжовни паметници от българските земи и езиковите особености на Киевския сборник показват, че българската литературно-езикова традиция в него минава по два пътя: единият директно чрез ползуване на среднобългарски образци. Вторият път е особено интересен - той показва усвояването на търновската правописна норма и нейното хиперболизирано, извънредно високо "книжовно" ниво, което се разпростира и върху правописа на "Словеса в кратце".

При прегледа на съдържанието на сборника прави впечатление липсата на един набор произведения /извлечения от требници, служебници, гадателни книги/, които обикновено са белег за това, че създателите на тези сборници принадлежат към низшето духовенство, които правели своеобразни енциклопедически наръчници за най-необходимото от ежедневието. Каноничните текстове, историографските съчинения, насочват към онези монашески среди от покрупните духовни центрове, където добре се познавали съчиненията на видни църковни дейци и където имало потребност и традиция за записването на по-важни събития.

При определяне мястото на съставянето на нашия сборник сме улеснени от приписките по неговите страници. Двама от техните автори са оставили своите имена: **Роман діак ѿ Бає** и **Ісаи ѿ слатина**. Байя и Слатина се намират в Северна Молдавия, недалеко от големия книжовен център манастирът Нямцу. Както е известно този манастир е основан през 1392 г. от българските монаси Софроний, Пимен и Силван, дошли от Атон.[39] Тук по-късно пребивава и Григорий Цамблак като се предполага, че за известно време е бил и игумен на манастира.[40] В манастира са донесени, преписвани и разпространявани творби на най-видните представители на Търновската книжовна школа.[41] Устройването на манастирския живот и скриптории е ставало по български образец.

Дори до XVIII в. молдавските манастири има трайно българско книжовно присъствие.[42] Тези факти до голяма степен обясняват характера и спецификата на литературната среда, в която е създаден Киевският сборник. Очевидно разглежданият сборник е част от книжовната продукция създадена на основата на български ръкописи, пренесени тук при емиграцията през XIV-XV в. на представители на книжовните центрове от България. При това може да се твърди със сигурност, че сборникът е добил завършен вид в Молдавия, защото приписката на Исай от Слатина стои в края на самия сборник (след историческата част - л. 499б). Като се имат предвид оживените връзки на Дунавските княжества с руските манастири, може да се обясни как молдавският сборник достига до Почаевската лавра.

2. ПАЛЕОГРАФСКО ОПИСАНИЕ НА БАХ

Българската хроника е включена в историческата част на Киевския сборник, разположена от л. 422а до л. 499б. В началото е Световната хроника от Адам до 1425 г.- л. 422а-435б. Следва Сръбски летопис 1355 г.- 1490 г.- л. 435б-438б; на л. 438б има само два реда, а л. 439 е изцяло неизписан. Българската хроника 1296-1413 г. е разположена от л. 440а до л. 447б. Л. 448 и 449 са неизписани. Трите съчинения /Световната хроника, Сръбския летопис и Българската хроника - л. 422а-447б - са писани от една ръка под общото заглавие "**Сказаніе въ кратцѣ лѣтѡм сѫщим Ѧдама до нѣшнѣго врѣмене рѡдом**". Според заглавието те са компилирани най-рано до 1490 г. По-късно към тази част е добавено "**Сказаніе въ кратцѣ о молдавскыхъ госпѡдарехъ**" /л. 450а-499б/ за времето 1359-1554 г. продължено по скоропис до 1561 г. Автор на заключителната част от

общата славяно-молдовска хроника е Исай от Слатина, както личи от приписката на л. 499б. Началото на "Сказание вкратце" е на първия лист от /НѲ/ 55 тетрадка. Българската хроника, с която завършва тази част от ръкописа е разположена на тетрадка нѕ /56/. Двата чисти листа 448 и 449 са първите от тетрадка нз/57/ с текста за молдавските господар.[43] На всички листи от 442 до 447 стоят водните знаци "вепр" и "кабан" характерни за хартията от XVI в.[44]

Почеркът на цялата историческа част /без Сказанието за молдавските господари/ се отнася към типа почерци, развити под влияние на среднобългарски образци от типа на Лондонското евангелие на Иван Александър. Наред с това почеркът има и редица белези на XVI-то столетие на ръкописите, създадени в молдаво-влашките манастири с трайна скрипторска традиция. Сравненията с палеографски албуми показват най-близки паралели с молдавския препис на Иваналександровия сборник от 1348 г., както и този на Лондонското евангелие.[45]

Много съществено, с оглед на палеографската характеристика на БАХ, е да се отбележи, че пунктуацията и надредната система, както и употребата на буквата ѳ /ѿ,ѳ , ѡ,ѽ/ се предават така както и при Словесата вкратце, за които се отбелязва, че застъпват търновския правопис. Следователно Киевският сборник възниква в книжовна среда, която познава и доразвива среднобългарските книжовни и литературни норми. Стилът писмо отразява общите тенденции в развитието на южнославянското писмо през XV-XVI в. То притежава отлики, характерни за средища и книжовници като:Рилско книжовно средище, Йоан Кратовски, Висарион Дебърски и др. Това са средища и книжовници, които импровизират характерните търновски образци от XIV в.[46]

Направените палеографски наблюдения довеждат до някои важни изводи. Българската хроника е внесена компактно в Киевския сборник като съставна част на Световната хроника. Долната граница е годината 1554, когато е написано Сказанието за молдавските господари, последващо нашата хроника в ръкописа. Тази дата би могла да се измести значително по-назад, като се имат предвид езиковите характеристики на Световната хроника и Сказанието. А.М.Лукьяненко отбелязва: "Най-късната част на сборника - молдавската хроника особено рязко се отличава от непосредствено предшестващото я Сказание от Адам като разликата в езика е доволно рязка".[47]

При това тук не става дума за разлика на основата на индивидуалните особености на преписвачите, а за общия облик на езика.

Водните знаци и особеностите на типа писмо дават възможност

да се установи разбирането, че Хрониката заедно с целия исторически текст е нанесена в Киевския сборник в края на XV или първата половина на XVI в. Така се изключват всички варианти, свързани с предположението, че става дума за прикрепване към състава на сборника на по-стар ръкопис, съдържащ летописа, т.е. част от конвоя да е по-стар. Като се има предвид, че текстът преди Световната хроника е написан в Бая от Роман дяк, а този след нея в Слатина от монаха Исай, може категорично да се твърди, че географският ареал, в който е включена в сборника Българска хроника се очертава в Северна Молдавия, чийто най-крупен културен център е манастирът Нямц. По всяка вероятност поставянето на БАХ в компактно летописно ядро, заедно с византийски и сръбски летописи, е дело на преписвача от XVI в., тъй като в по-ранен период византийските и сръбските летописи се срещат последователно.[48]

3. ЕЗИКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Езикът на Българската анонимна хроника не е проучван специално, но в изследването на А. М. Лукьяненко върху езиковите особености на Киевския сборник се съдържа изобилен материал и от Хрониката.[49] Това дава възможност езиковите данни да бъдат съпоставени с резултатите от историческия анализ, тъй като е известно, че произведенията на средновековната българска книжнина не могат да бъдат оценявани истински, ако се разглеждат едностранно.

Макар и доста подробно, изследването на А. М. Лукьяненко е вече библиографска рядкост, а освен това , както се спомена, неговата цел е да направи обща езикова характеристика на разнообразния в тематично и жанрово отношение Киевския сборник. В такъв смисъл един кратък преглед на главните езикови особености на Хрониката е наложителен и той може да бъде полезен не само за целите на това изследване.

Българската анонимна хроника е включена в списъка на книжовните източници за изучаване на историята на българския език. Ето какво пише за нея К. Мирчев: "Нейният език /на Хрониката - б.м. Ив.Т./ свидетелствува, че в българските земи и през XV в. са се стремили да пишат на традиционния среднобългарски език. Множеството неправилности обаче при употребата на падежите, неумението да се спазва правилната употреба на причастията, на които най-често се придава стойност на определени глаголни форми, доказва, че и най-видните представители на тогавашната българска интелигенция, към която без съмнение се е числял и авторът на хрониката,

не са могли въпреки всичкото си желание да устоят на напора на говоримата реч, отдалечена вече доста от литературния език.".[50] Независимо от тази оценка, в изследванията по история на българския език много рядко се използува материал от Хрониката, което най-вероятно се дължи на общия слаб интерес към състоянието на езика ни през периода XV-XVI в.

Дори и най-беглият поглед върху езика на Хрониката може да определи неговия несъмнено български характер. Това е много важно, тъй като е свидетелство за народностната принадлежност на автора на единствения за сега ранен летопис, в който е обхванат сравнително дълъг период от българската история. А. М. Лукьяненко отбелязва, че езикът на Хрониката се отличава по своя народностен характер от езика на останалите, особено началните части на Киевския сборник.[51] Този факт дава основание да се приеме, че Хрониката, дело на българин, е била преписана също от български книжовник. В противен случай не биха присъствували случаите на разпадане на синтетичния строеж, на неправилна или деепричастна употреба на причастията и т.н., които трудно могат да се свържат с очевидната близост на езика на Хрониката до езиковите норми, утвърдени от Евтимиевата Търновска книжовна школа през последната четвърт на XIV и самото начало на XV в.[52]

Езиковата характеристика на българската анонимна хроника тук е кратка. Повече сведения се дават за лексикалните особености, които почти не са разгледани в изследването на Лукьяненко. Където е възможно се прави стилистична характеристика, като стремежът е езиковият и стилистичният анализ да не бъдат самоцелни, а да се свържат по-тясно с основните проблеми около Хрониката като исторически и литературен паметник.

Фонетични особености

Носови гласни

Паметникът е двуюсов. Този правопис е характерен за българомолдавските ръкописи и представлява една по-късна редакция на търновското писмо. В Българската хроника употребата на носовите гласни дава основания езикът ѝ да се отнесе към среднобългарския, тъй като отразява промените , характерни за този период.

Голямата носова гласна е употребена на етимологичното ѝ място. Има обаче и отклонения, които могат да се отнесат към типичните промени на тази гласна през среднобългарския период

/тук не бива да се смесва ортография с фонетика, но отклоненията от нормата са достатъчно доказателство за промени в звуковата стойност на тази фонема/. Макар и деназализирана, тя се употребява по традиция до късно в ръкописите. Отклоненията в употребата ѝ могат да се групират и обяснят чрез основните развойни фонетични тенденции в езика ни през среднобългарския период.

А. Смесване на голяма и малка носовка:

- в окончанието за 3 л. мн.ч. на аорист: **съразишѫ, особишѫ, начѧшѫ, поведошѫ, оубышѫ, оукоришѫ** и пр. /нормативното окончание е -**шѧ**/*.

- в окончанието за В.п. ед.ч. на имената от а-основи: **землѧ, земѧ.**

- в именителните форми за ед.ч. на сег.деят. причастия: **бивѫ сѧ** вм. **бивѧ сѧ, показѹѫ** вм. **показоуѧ** и др.

- в Р.п. при имена от ж.р. на ја-осн.: **Венетїѫ** вм. **Венетиѧ, иконѫ прⷱчистыѧ владычицѧ нашѧ** вм. **иконѫ прⷱчистыѫ владычицѫ нашѫ** и др.

- в Тв.п. при имена от ж.р. на ја-осн.: **съ тѹркїѧ** , вм. - **ѫ**.

- в корена на някои думи **ѫть** вм. **ѧть, приѫти** вм. **приѧти** и др.

- в съюза **НЪ** : - навсякъде почти е **НѪ** /тази особеност К. Мирчев обяснява с вторична носовост и я отнася към среднобългарските особености в развитието на голямата носовка/.

Б. Малка носова гласна

Сравнително правилна употреба. За смесването с голямата носова гласна вече отбелязахме. Има случаи и на смесване в Род.п. както за притежание, така и след предлога **ДО**: **до Далматїѫ** вм. **до Далматїѧ**. По-интересно е обаче, че Българската хроника дава доста примери, в които малката носовка е употребена на мястото на етимологично Е, което доказва, че по това време тя вече е имала фонетична стойност на Е /характерно за българския език/: **приведоше** вм. **приведошѧ, рⷱше** вм. **рⷱшѧ, хощетѧ** вм. **хощете** /този пример е обратен на първите два и доказва ролята на традицията и отстъплението ѝ пред говоримия език /, **сташе** вм. **сташѧ** и др.

Ерови гласни

Употребата на еровите гласни по паметниците е един от най-неясните въпроси. Като правописна норма в края на думите се

* Тук и по-долу справка за мястото на отделните думи в хрониката вж. в Приложение №3 - Речник-индекс. /Б.а./

употребява малък ер без звукова стойност /много рядко се среща Е в краесловие/. В предлозите винаги се употребява Е /в редки случаи се изпуска ерът/. Голям ер може да се срещне и след затвърдели Р, Ц, Л и епентетично Л'- **погѫблъ, оставлъ** и др.

Много често слабите ерове се изпускат /за това - подробно у Лукьяненко/: **тъкмо, ѿгнание** и пр.

В съчетанията с Р и Л еровите гласни са винаги в постпозиция, което е характерно изключително за българските ръкописи: **съвръшен, извръже, гръци, тръновски, блъгарсти** и др. Само в един случай е пропуснат ерът след сричкотворно Р: **сръбскѫ**.

Вокализацията на Ъ и Ь е рядка: В.п. ед.ч.- **цръковь; вѣщешим, сверѣѣпество, съвръшен** и др.

Има един случай на употреба на голям ер на мястото на голяма носова гласна, което е важно доказателство, че носовката е имала фонетична стойност на Ъ /а известно е, че само в българския език този вокал има такъв континуитет/: **въгръцкѫ** вм. **вѫгръцкѫѫ**.

Ятова гласна

Хрониката дава достатъчно примери, за да се направи извода, че **ѣ** по това време има два континуитета: **Є** и **Ꙗ**, т.е. този вокал е претърпял развитие в две насоки: към стесняване до Е и до разширяване до А. В ръкопис се срещат няколко типа замени на този вокал:

1. **ѣ** вм. **Ꙗ: царѣ** вм. **царꙗ, въсѣ** вм. **вьсꙗ, Ѧсѣнѣ** вм. **Ѧсѣнꙗ**.
2. **ѣ** вм. **Є: хотєѣстѣ** вм. **хотѣсте** и др.
3. **ѣ** вм. **а: грѣды** вм. **грады**
4. **ѣ** вм. **а: Ѧирчꙗ** вм. **Ѧирча** .

Употреба на Ы и И

Ръкописът показва доста правилна употреба на **ы** и **и**, но срещат се и няколко случая на замяна на **и** с **ы**, което доказва изравнената звукова стойност на двете фонеми по времето, когато е писан паметника: **оѫбышѫ, на ныχ, възыдє, изыдє, овы** вм. **ови, катръгы** вм. **катръгъ**.

Йотация

Хрониката дава значителен брой примери за дейотация. При носовите гласни тя изобщо липсва: **съражаѫ, собоѫ** и пр. /типична

особеност за търновското писмо/. Понякога се изпуска и в средисловие или във флексиите: **оубоати сѧ, каати сѧ, разбоа сѧ, плѣноуѫ** и др. Дейотацията се дължи на затвърдяване на консонантите.

Епентетично Л'

В ръкописа епентетичното Л' се явява почти редовно на етимологичните си места: **зємлѧ, сръблѧ, погѹблъ, оставлъ, зємли** и др. Среща се само един случай с пренебрегване на епентетичното Л': **корабєи** /тук всъщност смекчаването на Б е позиционно, а не посредством епентетично Л'/. За български език е характерна ранната загуба на епентетичното Л', но спазването на нормата тук може да се обясни с правилността на правописа на целия ръкопис /ако е преписвано от редактиран текст, например/.

Съчетания СК

Това консонантно съчетание много често преминава в СТ, както е в среднобългарските паметници: **блъгарстимь, вои блъгарсти, хрістиѧнстимь, блъгарстѣи, дѹнавстѣи** и др.

Група ЗР

В Хрониката се срещат примери с типичната промяна на ЗР в ДР: **Іздранлѣ** и др.

Общото затвърдяване на консонантната система дава отражение и на правописа: **кралѹ** вм. **кралю**, напр.

Групи ШТ и ЖД

Този важен фонетичен показател не дава никакви отклонения за друг резултата на съчетанията tj и dj освен ШТ и ЖД /а знаем, че само за български език е характерна тази промяна/: **сънисхождааше, достажштємь, пишта, поижждааше сѧ, пиштєѫ** и др.

Морфологични особености на Хрониката

Морфологичните особености на ръкописа са значителен брой и са подчинени на тенденциите, присъщи за развоя на български език от синтетизъм към аналитизъм.

При съществителните имена се наблюдава затвърдяване на меките склонитбени типове: **краль** вм. **кралю**. Налице е и прегрупиране на склонитбените типове. Съществителните от u-основа се скланят на о-основа, например: **дъва сына** вм. **сыны**; в Р.п. **сына** вм. **сыну**; **сыномь** вм. **сынъмь**; **домохь** вм. **домъхъ** в М.п. мн.ч. в среднобългарските паметници.

В И.п. мн.ч. съществителните имат и окончание -ЕИ /**корабєи**/ или -Е /**сръбле, властеле**/. Неотдавна Г.Михаила се опита да обясни окончанието -Е при съществителните имена в И.мн.ч. с румънско влияние, но това е погрешно. Значителен брой български диалекти все още пазят това окончание, а то е характерно и се среща още в старобългарските паметници.

В Хрониката се регистрират и примери на форми на съществителните разширени със суфикс -ОВ: **градовы** вм. **грады**; **щитевїи**; **на пиргови** вм. **на пирзѣ** и др.

Окончанието за Р.п. мн.ч. понякога е -**ЄИ** вм. -**Ъ** или -**ЬИ**: **корабєи, трѹпєи, костєи** и пр.

Интерес представляват обаче формите на имената, които са безспорен белег за нарушаване на синтетизма в езика. Има случаи на употреба на И.п. вместо В.п.: **възмша Македонїа; Македонїа проходящу; много множьство събра сѧ Тѹркїа; доспавшѹ Македонїа.** Нарушен е аналитизмът и в случая, когато вместо окончание за Р.п. мн.ч. е употребено окончание -И за Им.мн.ч.: **катръгы** вм. **катръгъ** /в този случай **ы** е със звукова стойност на И.

Няма съгласуваност по падеж и в примера: **под Никополємь градѣ** /приложението е в М.п. вм. в Тв.п./.

Нарушен е синтетизмът и в случая: **до самого града Бѹдѹ.** Обикновено след предлози падежите се употребяват правилно и не може подобно отклонение да се обясни с грешка.

Интересен е примерът, в който липсва съгласуваност по число между сказуемото и именната му част: **възбранѣємь бѣшѧ** ако приемем, че **ѧ** е употребена със звукова стойност Е, то съгласуваност има, но от гледна точка на правописа това е отклонение от нормата.

Прилагателните имена дават малко случаи на промени. При местоименните /дълги/ форми на прилагателните имена в Р. и Д.п. има два примера за влияние на местоименното склонение: **самого града** вм. **самаго града**; **сѧтомѹ градѹ** вм. **сѧтоѹкмоу градоу**

БѸДѸ.

Типично среднобългарска е и промяната на дългите винителни форми на прилагателните имена: **арбанасїнскѫ** вм. **арбанаскѫѭ; сръбскѫ, свѣтѫ** и др.

Двойственото число при съществителните имена означаващи природни двойки, се употребява правилно: **рѫкама, рѫцѣ** и пр. Има един случай на явна употреба на двойствено число: **два сына.**

Аористът не дава отклонения освен разгледаното вече смесване на носовите гласни в окончанията за 3 л. мн.ч. **-шѫ** вм. **-шѧ.** Глаголът **оумрѣти** в аорист, 3 л. ед.ч. е с удължение **-тъ,** характерно обикновено за атематичните глаголи: **оумрѣтъ.**

По-голям интерес представляват формите за имперфект. Освен типичните за среднобългарския език контрахирани форми /**поклантѣхѫ, глаголашє, остстоахѫ, хвалѣшє, идѣшє**/, последните две форми са нови, еднакви със съвременните за минало несвършено време. Супин в езика на Хрониката не се среща. Липсва след глаголи за движение, когато се дава посоката. Вместо супинна се употребява инфинитивна форма.

В Хрониката се регистрират и два случая на разлагане на инфинитива. в първия случай е заменен с ДА-конструкция и лична форма на глагола, а във втория - със съкратен инфинитив: **посилаєтъ... да помогѫтъ; нє хотѣ дастъ.**

Лексикални особености

Една от най-важните характеристики на даден паметник е лексикалната. Тя определя мястото му сред останалите паметници не само според жанра и типа, но и в хронологично отношение. Не помаловажен е и фактът, че именно лексиката е най-податлива на промените в езика и дава сведения както за езика през дадена епоха, така и за регионалните особености на говора на книжовника.

Лексикалното проучване включва групирането на лексиката в семантични полета. Анализират се поотделно глаголите, свързани с воденето на сраженията, военните походи, обсадите, насилията над поверените, поемане и упражняване на власт, глаголите, характеризиращи поведението на воюващите и договорни отношения. Съществителните имена се отделят и изследват по семантични групи; думи за оръжия, войни, сражения, победи, поражения, договори и споразумения. Анализират се и етнонимите, топонимичните названия и понятия.

Проучването на глаголите в текста разкрива едно неочаквано

богатство както по отношение броя на отделните лексеми, свързани с военни действия, така и по отношение на глаголната синонимия - безспорно доказателство за отсеняване на важни моменти и факти. Това позволява да се допусне, че Безименната българска хроника е дело не просто на преводач от гръцки език, а на човек, който определено носи качества и способности на книжовник и писател и владее българския език в съвършенство.

Условно глаголите могат да се разделят на три семантични групи:

Глаголи, изразяващи началото на нашествия, на военни действия.

Тук се отнасят четири глагола /**въстати, възити, въздвигнѫти, понти**/ със значение "надигам се", "тръгвам", "насочвам се".

Макар и да имат еднакво значение, изразяващо общо "начално действие", всеки един от тези глаголи носи и индивидуално семантична отсенка, свързана с разликата в дистрибуцията. За измаилтяните хронистът употребява въста, което се отличава с неочакваност и стремителност в сравнение с **възыти** напр. Повтарящите се нападения са изразени с един вторично несъвършен глагол нахождати, който веднага придава смисъл на многократност, повторяемост на действията.

Интересна е и групата на глаголите за насоченост на действията срещу някого: **понти на, ити на , приити на.** Префиксите тук анонсират значението на тези глаголи като "тръгна срещу", "вървя срещу", "дойда срещу". Това има отношение не само към стила, но и към темпоралността в хрониката. Началото на военните действия почти навсякъде в текста се изразява със съставно глаголно сказуемо с първи компонент **начѧти: начѧти воевати, начѧти прѣимати, начѧти плѣновати, начѧти оударѭти.** Заслужава внимание употребата на глаголите **плѣновати** и **прѣимати**. Старият глагол **прѣимати** е с много широк семантичен обем, но тук е конкретизиран за действия, свързани с превземане на територия, докато **плѣновати** се отнася конкретно за хора. С употребата на глагола **оустѣшти** се предава не само действието обкръжаване, но и допълнителният смисъл за бързина на това действие. Стилистично се диференцира действието на измаилтяните с глагола **оустрѣмити сѧ**, когато трябва да се подчертае драматизмът на критичния момент на отпора на франките, решението за бягство и помощта на гърците.

Глаголи, свързани с водене на боя и глаголи, отразяващи последиците от сраженията.

В рамките на тази група могат да се отклонят няколко подгрупи:

А. Глаголи за организиране на боя: **сразити бои, съвъкоупити сѧ, съвъкоупити брань, сътворити брань, сътворити бои, оустръмити сѧ.** Тук прави впечатление синонимията на думите **брань** и **бои**. По-старата от двете думи **брань** се употребява равностойно с по-новата **бои**. Ако ставаше дума за превод от гръцки , подопустимо щеше да бъде да се употреби едната от двете лексеми, адекватна за XV-XVI в. или за този книжовник. Но ако приемем, че хронистът-българин компилира стар или стари текстове и ги адаптира към съвременни събития и факти, то тогава можем да си обясним наличието на тези два синонима. Двете лексеми влизат в дистрибуция с глаголите **сразити-съвъкоупити-сътворити** и тези съчетания отвеждат към топиката на военните хроники.

Б. Глаголи за водене на военни действия.

Тази подгрупа е твърде внушителна на брой: **бити сѧ, сражати сѧ, подѣлѣвати, воиньствовати, бранити сѧ, повредити, оубити, изврьтѣти, пронѫзити, вредити, приражати сѧ, испоущати стрѣлы, къзни сътвориш, оубарѣти, пробивати, подвизати сѧ, оустръмити, оплъчати** и др. И тук синонимните двойки **бити сѧ- бранити сѧ** говорят за два лексикални пласта по отношение на стара и нова лексика. Значимостта на тази семантична подгрупа дава основание да разглеждаме хрониката във връзка с воинските разкази, разпространени в славянските литератури. Богатството на глаголната синонимия говори за една по-висока художественост на текста в сравнение с типичната хроника от средновековието. Не е без значение и един такъв чисто граматичен на пръв поглед признак - видовата корелация на глаголите, изразяващи воденето на военните действия: **повредити-вреждати, сразити-приражати, воевати-ударѣти, извреши-изврьтѣти, бити-оубити.** Това също е свързано с точно отчитане на процесуалност и финитност на действията и носи една вътрешна ритмика на текста, съответстващ на външното следване на фактите и събитията.

В. Глаголи, свързани с последиците от военните действия.

Тук се включват глаголите: **ꙗти, поꙗти, прѣꙗти, възꙗти, прѣимати, плѣнити, пожагати, пожещи, попалѭти, погыбнѫти, отъганѣти, отъходити, ꙗти сѧ бѣгоу** и др. Тези глаголи очертават действия, свързани с пленяване, превземане, отстъпление, опожаряване, пречупване, гибел, прогонване. При това седем действия са изразени с осемнадесет глагола, което е доказателство за наличието на богата синонимия и видова корелация на глаголите в текста. Именно тази описателност в предаване на последствията от сраженията е белег за една висока художественост на текста и подкрепя допускането за интерполиране в текста на художествени елементи, оставащи извън спецификата на жанра.

Глаголи, предаващи състоянието и поведението на воюващите.

За средновековната хроника не е типичен елементът характеристика на персонажите откъм емоционално-поведенческа страна. В нашия текст обаче изненадват моментите, предаващи състоянието на действуващите лица по време на сражение или след това. Глаголите: **оустрашити сѧ, ꙗти сѧ бѣгоу, оубоꙗти сѧ, подвизати сѧ, распыхати сѧ ѭростиѭ, ити съ срамомь и бесчьстиѥмь, рыкати ѩко львъ, недооумѣти, въстенати, възъпити, оукорити**, предават емоционална вариативност, която носи допълнително отсеняване на определени акценти, свързани с отношението на хрониста спрямо предаваните събития.

Глаголи за поемане и упражняване на властта.

Тук се отнасят лексемите със значение "заемам престол, идвам на власт, изкача се на престол" - **възити на царьство, възити, настати, наслѣдникъ быти, въстати на царьство**. Хронистът вероятно различава **въстати на царьство** от **възити на царьство**, тъй като първият глагол в съчетание с царство употребява за Баязид, докато **възити на царьство** носи значение- "поема царската власт

на бащин престол" и е употребена за православни владетели. Наследяването на престола се предава с конструкцията **наслѣдникь бысть** вместо с глагола **наслѣдити**. По този начин акцентът пада на момента на поемането на властта, а не на самото наследяване на властта. Отсенка в значението носи и глаголът **настати**, употребен за идването на власт на султан Крисчи /Мехмед I 1413-1421/. Наблюдението на употребата на глаголите **въстати на царьство** и **настати** разкрива една последователност на хрониста в употребата на глаголи с еднакъв корен, когато трябва да предаде началото на владеене /поемане на властта/ от турците /Баязид и Мехмед/. За упражняването на власт се употребява само глаголът **царьствовати**. Може би най-интересна в хрониката е групата глаголи за установяване на политическите отношения и властта след покоряване на територии и народи. Тук се отнасят глаголите: **сътворити подъ собоѫ, сътворити, дань дати, сътворити вои отълѫчати, сътворити ходити съ нимь**. Така отделени, тези съчетания разкриват една особена дистрибуция на глагола **сътворити**, което всъщност е едно детайлно диференциране на васалитетните отношения в покорените земи /това се вижда при съпоставяне с установяването на турската власт в покорените български земи/. Когато определя отношенията с покорените сръбски земи, хронистът пише: **прѣемь блъгарскѫѧ землѧ и постави въ нен обладателѧ своѫ**. Васалитетните отношения със сърбите ясно са посочени /плащане на данък, заделяне на войници и задължението васалът да следва своя сюзерен в походите/. И тук хрониката внася едно уточнение по отношение на Видинското царство след покоряването на Страцимир. Хронистът пише, че в годината 1397/8 **Баазитъ...емь Срацимира царѣ подь собоѫ сътвори...**, т.е. така, както налага васалитетни отношения със сърбите при деспот Стефан. Има още два глагола - **обладати** и **владати**- които в съчетание с **поставити** уточняват начините за владеене и управление в завоюваните земи: **постави обладати** и **постави владати**. След завземането на сръбската земя **Баазитъ...постави же и Стефана деспота обладати на отьчьскын столь.** Съчетанието **постави обладати** вече определя васалитетните отношения. Със същото значение е и съчетанието **поставити владати землѫ**. Съвсем по друг начин е представено установяването на политическата власт в превзетите български земи: **прѣемь блъгарскѫѧ землѧ...** Може да се заключи, че хронистът точно е знаел разликата между политическото положение в Сърбия /относително самостойна/ и България след смъртта на цар Шишман с ликвидирана държавна самостоятелност.

Глаголи за договорни отношения.

Дипломатическите отношения се изразяват в хрониката със следните глаголи: **съвѣщати, посълати, клѧтвѫ поставити и книгѫ дати. Съвѣщати** е със значение "договарям се с някого за нещо" и представя отношенията между владетелите преди битките. **Посълати** е с по-широка семантика, защото включва в себе си и обектна функция, т.е. равно е на "изпратя пратеничество". **Клѧтвѫ поставити** е със значение "дам клетвено обещание" и е употребено в чисто дипломатически смисъл. Интересно е съчетанието "**книгѫ дати**", което дава основание да се говори за българско авторство на хрониката. В гръцките хроники на това място стои **ωρισμο** */ὁρισμος/* Не е без значение и това, че хронистът в този именно момент лично свидетелствува за сключените договори: **иже стожть даже и до дьнесь**".

Съществителни имена

Съществителни имена за битки и сражения.

Към тази семантична подгрупа се отнасят съществителните: **бои, разбои, кръвопролитиѥ , брань, сражениѥ, падениѥ, гꙋбительство, потоплениѥ**. Лексикалната успоредица **бои-брань** е свидетелство за два лексикални пласта: по-старата дума **брань** и по-новата **бои**. Хронистът употребява и една много рядка лексема **разбои** в значение на убийство /унищожение/, когато предава битката при Марина и смъртта на Вълкашин и Углеша. Основателно е допускането, че хронистът носи славянско съзнание, за да характеризира този акт от неговата нравствена същност. Позиционни и пристрастни са и съществителните **гꙋбитєльство, потоплениѥ и кръвопролитиѥ**, тъй като те придават елемент на насилие и принудителна смърт в значението на глаголите, от които са образувани тези отглаголни съществителни /проливам кръв, погубвам някого, удавям насилствено/. Употребени са и съществителните **сражениѥ** и **падениѥ**. Първата лексема се употребява с неутрална семантика, когато трябва да се предаде сблъсък между две армии, докато втората включва значението "гибел на хора". Съществителните имена за названия на воюващите разкриват едно многообразие откъм произход на лексемите. Употребени са освен български и много чужди думи: **вон, воиска, катръжании, блюстєль, рига, гардинарьи, тржьчии, панъ, воинь, воиньство, воєводѣ, сила** и др. Съпоставката на синонимната двойка /**вон и воинь**/ разкрива

съществуването на старата форма **вои** наред с по-новата **воинь**. Съществителните имена **воиска** и **воинство** са семантично диференцирани. **Воиска** е употребена с конкретна семантика, а **воиньство** в значение на събирателно съществително, имащо по-общо значение. Думата **блюстѣль** в словообразувателно отношение е интересна. Позната е формата **блюститель** със суфикс **-итель**, докато употребената в хрониката лексема разкрива един по-старинен тип словообразуване.

Лексеми със значения за оръжия и военни съоръжения.

Тук спадат: **копик, стрѣла, оружик , штитъ, окова желѣзна, цагра, лоубарда, самострѣлы, поушка, зѫбьць градоу, пиргъ, ладии, катръга, корабль** и др. Думите, които предават значението "оръжие", очертават една доста пълна картина на военните средства, с които се водят сражения по суша и вода през този период и късното средновековие /края на XIV в./. Думите за военни съоръжения представят добре укрепения средновековен град. При това хронистът употребява старото значение на **градъ** като укрепление /загражде-ние/, наред с новото значение - "място, в което живеят множество хора".

Съществителни имена, назоваващи титли на владетели.

Хронистът много точно назовава и диференцира владетелите според етническата и политическата им принадлежност: царе са Иван Александър, Шишман, Срацимир и Мануил, царица- Кератамар; крале са Вълкашин, Сигизмунд, княз - Лазар, воевода - Мирчо, деспот - Стефан Лазаревич, бег - Муса, султан - Крисчи (Мехмед I). Освен това летописецът споменава още **вельможа, панъ, гаръдинарь, властѣль, обладатель свои, господь** и др. Всичко това е доказателство за високата политическа култура на средновековния автор.

Семантична група на съществителните етноними.

Съставителят на хрониката употребява много съществителни-народностни названия, които безпогрешно назовават дадени представители по тяхната народност. Освен това етнонимите носят исто-

рическа информация за назоваването през определен период на дадена народност. Срещат се съществителните: **блъгаринъ, гръкъ, тоурькъ, измаилъ, сръбинъ, влахъ, фрѧгъ, галатъ, трапезонтѣнинъ, персъ, чѧдо агарѣньско, єѳнопьскъ людиѥ, вѫгръ.** Заслужава повече внимание групата названия за османските турци: **измаильскъ, измаилитъ, тоуръкь, чѧдо агарѧньскъ, моусоулманъ.** Тези названия говорят за присъствието на едно християнско съзнание /вж. **измаиль** и **чѧда агарѣнскаа** в Речник-индекс./

Топонимични названия

Употребата им още веднъж засвидетелствува добрата осведоменост на летописеца. Посочени са редица имена на планини, реки, области, градове и части от градове в Азия и Европа /Ефтра, Караман, Филаделфия и Малаина, Бруса, Галиполи, Търново, Романия, Македония, Средец, Далмация, Тръвес, Сяр, Марица, Цариград, Вавилон /Авлона/, Драч, Дунав, Никопол, Венеция, Черно море, Адрианопол, Неапол, св. София, Галата, Трапезунд, Кафа, Амастро, Митилин /. Топонимите позволяват да се очертае географския мащаб на османското завоевание и съпротивата на покорените народи, а това от своя страна може да послужи като косвено указание за времето на написването на хрониката.

Изводите, които се налагат от наблюденията над езика на хрониката, могат да се синтезират по следния начин:

1. Фонетичните особености на ръкописа дават достатъчно лингвистични основания да се считат като характеризиращи развитието на говоримия български език през среднобългарския период.

2. Промените в морфологичния строй са показателни за развитие към аналитизъм, а тази особеност е типична българска и не може да бъде приписана на който и да било друг език. Разбира се, това може да се окаже особеност на езика на преписвача, а не на автора, но при всички случаи е много важна характеристика на Хрониката.

3. Синтактичните особености показват на моменти влияние на гръцкия синтаксис, но това не е достатъчно доказателство, за да се отрече българското авторство.

4. Лексикалната характеристика на хрониката разкрива необикновено богата синонимия на глаголите и имената, свързани с историческите факти и събития. Определено присъствуват два лексикални пласта: стар и нов. Това може да се обясни или с българско авторство, или пък с това, че хрониката използува стари преводи на византийски образци, в които се интерполират нови събития и факти. Досега обаче, не е идентифицирана византийска хроника, съответс-

твуваща на Безименната хроника. И в двата случая авторът притежава качествата на книжовник, който отлично владее богатството на българския език. Липсват езиковите грапавини, така характерни за преводната литература.

Жанровата характеристика и композиционната структура на хрониката /по-долу те ще бъдат основно анализирани/ показват, че се излиза извън типичното за жанра и текстът носи наред с топосите от воинските повести и нови художествени моменти.

Лексиката хронологични съответствува на начините за водене на сражения през XIV-XV в. и това е важно, когато се определя нейната историческа стойност.

Езикът е един от белезите на народностната принадлежност на книжовниците - най-очебиен, макар и не първостепенен. Привързаността на нашия автор към "търновския извод", към "търновската правописно-езикова школа", и то във време, когато във Влашко и Молдавия се засилват чуждите влияния, е явно доказателство, че той спада към онзи кръг книжовници, които ревностно пазят родните традиции. В езиково отношение хрониката е много важна. Тя показва етап в развитието на среднобългарския език в условията на липса на собствена държавна организация в чужда езикова среда. Тя се явява и свидетелство за приемствеността на езика на Търновската книжовна школа в българските езикови острови - манастирите на Влахия и Молдавия. При това хрониката съвсем не е изолирано явление в това отношение. Подобна езиково-литературна характеристика и значение имат и редица български паметници създадени във Влашко и молдава през XV-XVI в.[53].

Езикът на Хрониката е богат на изразни средства: метафори, определения, сравнения, образни словосъчетания. Летописецът с умение на художник-разказвач ни предава битките при Ровине, Никопол, Константинопол и др. В широко представените балистични картини се демонстрира една добре овладяна литературна техника. Описанието добива образност и експресивност от използуваните сравнения: за турците, които се "разлетели като птици по въздуха"; за "небесният въздух потъмнял от множеството стрели и копия, подобно на плява, полета от вихрушка"; за реката, потекла "кървава от множеството човешки трупове". Част от тези изрази се превръщат в литературни клишета, използувани от средновековните автори. Употребата им била оценявана като особен атестат за образованост и познаване на античната литературна практика. Към подобна описателност се стремят някои от най-изявените книжовници на епохата - Исай Серски, Константин Костенечки, Димитър Кантакузин, писателският кръг в Константинопол и пр.

Авторът на Българската хроника, макар и твърде далече от висините на византийското красноречие и от витиеватостта на книжовниците от Търновската школа, има един сравнително богат и образен език, загатващ за висока литературна осведоменост. При това е необходимо да се отбележи, че на него не му е чуждо емоционалното начало в повествованието. Той не е безстрастен летописец на предаваните събития, а има ярко изявено отношение към тях. Макар и да противопоставя централизацията на единоначалието на турците на липсата на единство сред балканските държави, той не пропуска да изрази отношението си към тях като към "агаряни". За него завоевателите не само победители, те търпят и поражения и неуспехи. Ненавистта и омразата му намират израз в радостта от описаната смърт на Мурат, в "псовисването" на Муса бег и пр. С нескрита злъч е предаден и несполучливия поход на амбициозния, но неспособен като военачалник унгарски император Сигизмунд. Емоционалният тон придава особен колорит на хрониката, засилва въздействието ѝ върху читателя, формира отношение у него към описваните събития.

Посочените особености в изложението на Хрониката я правят по-четивна, без обаче да нарушават възприетата представа за този тип литературно произведение, чиито отличителни черти са краткост и прагматичност на изложението с подчертана изява на провиденциализма. Въпреки повествователното начало, в нея доминират фактите, предавани с простота и точност и подчинени на предварително определена селективност с оглед на авторовите цели. При изясняване на въпроса за стила на летописеца от съществено значение е и проблемът за библейските паралели и аналогии.

Словесното изобразяване на историята се мотивира със строго определени цитати. Към тях авторът прибягва, когато иска да отличи някакъв важен момент. Например, за да подчертае безсилието на Баязид при обсадата на Константинопол, той го сравнява с император Юлиан Отстъпник /361-363/, който се хвалел пред св. Василий, че ще победи персите. Като се описват могъществото на завоевателя и последиците от османската експанзия, се търси паралел в библейската сцена, представяща оскверняването на Ерусалим и превръщането му в "пазарище на овощия", а неговите защитници в "храна на птиците небесни, а телата на твоите светии - на земните зверове". Цитатите постигат експресивност на израза, като редом с това се откроява релефно някоя ситуация. Паралела с победоносно завръщащия се Навуходоносор от Израил във Вавилон и Божията разплата с Авим и Сисара в потока Кисон допълват ужаса от турските палежи и грабежи и насочват читателя към осмисляне на описваните съби-

тия през призмата на библейската митология. Така реално случилото се става обект на художествено отражение, добило стойност в светлината на библейско митологичното. Библейските елементи изпълняват естетическо-етически, но преди всичко доказателствени функции. Аналозите в Библията се търсят за доказване на правдивостта на авторовата идея.

Като цяло в Хрониката приоритет е даден на информацията, на фактите, на конкретните събития, а не на библейското присъствие. Библейските елементи се вливат незабележимо в потока на речта. Дадената информация е слабо стилизирана от библейско-митологичното. Авторът проявява високо пластично майсторство в конструкцията на речта. Библейското тук не е преднамерено въведено, то се слива с водещата мисъл да се потърси историческата отговорност, като в цялата хроника преобладава не абстрактното, а конкретното. Дори грехът не е изведен в посока на библейската греховност, както в много други произведения от епохата, а е свързан съвсем конкретно с определени личности- светските владетели. Този похват свидетелствува за високо развито историческо чувство за един рационален подход при интерпретацията на фактите, без мистична екзалтираност и откъсване от конкретния проблем на повествованието. Събитията са показани в тяхната историческа достоверност и последователност. Те носят в себе си оценката, затова авторът е обективизиран зад събитията и въпреки че не се разделя с някои традиционни за средновековието художествени похвати, той успява да създаде едно достоверно и вълнуващо и днес произведение. Ето защо като литературна творба Хрониката позволява да се проследи и еволюцията на художествените принципи, да се съди за измененията в изобразителния и изразен стил на старобългарските историописци, насилствено прекъснати от османското завоевание.

4. СЪСТАВ И КОМПОЗИЦИЯ. ФОРМА И ТИПОЛОГИЯ

В изследванията, посветени на Хрониката няма единство по въпроса за начина по който тя е била съставена. Липсва и цялостна постановка за композицията на Летописа. Според Й.Богдан "авторът не е използувал писмени източници, неговият разказ от начало до край е бил предаван устно".[54] К. Иречек счита, че Хрониката като цяло не е единна. Последните съобщения /след описанието на обсадата на Цариград/ според него са късна интерполация.[55] Е. П. Наумов приема, че става дума за сложен и разнороден па състав текст. В него влизат "материали от различни писмени източници, а така също и

материали на устната традиция с различна етническа принадлежност - български, византийски, даже сръбски или влашки".[56]

Внимателното анализиране на съобщенията на Хрониката показва, че те се различават по форма, обем и използувана литературна техника. Веднага прави впечатление, че съобщенията, касаещи пряко България, са еднотипни, сравнително кратки и конкретни. Те напомнят твърде много българските добавки в Манасиевата хроника, сведенията на Апокрифния летопис, някои от известията на руските летописи, свързани с българската история.[57] Логично е да се предположи, че Българската хроника следва утвърдените образци на средновековната летописна традиция. Особено показателна в това отношение е съпоставката с българските добавки към Ватиканския препис на Манасиевата хроника. Неизвестният преписвач на Манасиевата хроника използува един своеобразен начин за "вписване" на българската история в световната- чрез киновар са отделени "вставените" бележки, които сами по себе си могат да се разглеждат като Българска кратка хроника. [58]

Съставителят на Българската хроника от XV в. е избрал едно оригинално композиционно решение. Историята на османското завоевание на Балканите се представя събитийно, като се оформят своеобразни композиционни двойки. Всяко събитие с общобалканско значение от хода на завоеванието се обвързва с политическата ситуация и промените в обществено-държавния живот на българите. Така напр. превземането на Галиполи и първите османски акции в Европа се обвързват със съпротивата на българите, водени от синовете на Иван Александър - Асен и Михаил. Като отражение на битката при Марица /1371/ се представят промените настъпили в Търновския царски двор (унаследяването на престола от Иван Шишман, българо-турските отношения на основата на проектирания брак с царицата Кератамар). Сблъсъка на Косово поле /1389 г./ решава окончателно статута на Македония. Във връзка и като последица от сражението при Ровине /1395 г./ се разглеждат края на Търновска България и Иван Шишман. По сходен начин последиците от битката при Никопол /1396 г./ се обвързват със съдбата на Видин и Иван Страцимир. Тази събитийна взаимовръзка е налице и при последните сведения. Като последица от битката при Анкара /1402 г./ и настъпилите размирици в Османската държава се разглеждат опитите на българите за извоюване на политически придобивки в създалата се ситуация.

Избраният композиционен принцип от съставителя на Хрониката дава възможност не просто за вписване на българската история в световната /балканската/, а за тяхното паралелно и равностойно

представяне. В този смисъл на Българската хроника може да се гледа като на по-зряла в историографско отношение творба в сравнение с Кратката хроника от Ватиканския препис на Константин Манасий. Тя доказва приемствеността в историческото мислене и книжнина на средновековна България, като едновременно с това очертава достигнатия ръст и посоката на развитие на българската историопис през Късното средновековие.

Сведенията за българската история в Анонимната хроника се отличават с типологична близост и издават общност с образците на летописното ни творчество от предходния период. При съпоставянето им с останалите сведения на Хрониката правят впечатление някои различия. Така напр. разказът за обсадата на Цариград е два пъти поголям по обем от всички български сведения взети заедно. И този факт се използува от някои учени, за да се отрече българското авторство на Летописа. Всъщност тук става дума за изясняването на принципите на композиране на Летописа, които категорично изключват текстовия обем да има отношение към авторството. Широкият диапазон от исторически и географски понятия, и посочената хронология, макар и не винаги прецизна, подсказват използуването на писмени съобщения при съставянето на Хрониката.

Оригиналното, монолитно летописно ядро се оформя от сведенията за България. Тези летописни бележки са правени през различни периоди от българската история. [59] През XV в., когато се съставя Хрониката най-актуалната тема е турското завоевание и последиците от него. Ето защо съставителят разширява и обогатява съдържанието на българските летописни известия с включването на допълнителни сведения от историята на балканските страни Византия, Сърбия и Влахо-Молдавия, станали също обект на османската инвазия. Така в своя завършен вид Българската хроника в препис от XVI в. представлява едно обширно, нееднородно по състав, но оригинално и единно от гледна точка на народностната авторова позиция произведение.

Такъв подход при изграждането на историческо съчинение не е необичаен за средновековието. Известни са редица примери, когато при съставянето на даден летопис неговият автор включвал не само отделни записи на събития, но и цели повествования, като понякога даже бил променян първоначалния текст.[60] Ето защо определено може да се твърди, че в композиционно отношение Българската хроника запазва основните черти на средновековните летописи, за които е типична свободната компилация от други текстове.

Включването в състава на Хрониката на летописни бележки с различен обем, равнище на информираност и маниер на повествова-

ние не дава възможност еднозначна жанрова определеност на този паметник. В литературата се срещат най-различни оценки за жанровата характеристика на анонимното произведение. То се окачествява като "хроника", "кратка политическа история", "историческа повест" и др.[61] Напоследък някои автори посочват, че по форма Българската хроника се доближава до кратките византийски императорски хроники и свидетелствува за постепенното налагане на жанра "кратка летопис" у нас през XIII-XV в.[62]

Както е известно, кратките хроники се появяват във Византия най-масово през XIV в., когато световната хроника като литературен жанр е в пълен упадък. Като се изхожда, от условието, че Византия играе водеща роля във византийско-славянската православна културна общност, естествено е да се очаква, че модата и в този литературен жанр ще се разпространи в съседните балкански страни. Показателно е обаче, че нито в Сърбия, нито в България, нито в Дунавските княжества, създадената историческа книжнина не следва робски византийския модел на кратката хроника. В Сърбия се пишат кратки хроники, но облика на историческата книжнина се определя от т.нар. родословни летописи, които и по форма и по съдържание се отличават значително от кратката хроника, а като обем многократно превъзхождат създадените кратки хроники.

Влашката историография, чийто най-типичен представител е хрониката на Михаил Мокса, използува за модел т.нар. "световна хроника". Мокса се опитва да вплете и изведе историята на Дунавските княжества като част от световната история. С тази цел се компилират цели повествования, извлечени от летописната книжнина на гърци, българи и сърби.

Понятието "кратка хроника" не уплътнява напълно и представата за Българската анонимна хроника от XV в. като литературен тип. Съпоставката с основните параметри на византийската кратка хроника, откроени от П. Шрайнер, сочи съществени отклонения от общоприетия модел. Става дума за наличие на елементи на повествователност, художественост на описанието, изказване на лично отношение към предаваните събития и нещо особено нетипично за кратките хроники - връщане назад във времето, т.е. нарушаване на принципа на последователно представяне на събитията във времето. Съществена отлика от модела на кратката хроника е опитът да се потърсят причините и обясненията за едно или друго събитие под формата на коментар към тях. Изглежда всички тези специфични характеристики на Българската хроника от XV в. дават основание на безспорно най-добрия познавач на византийската кратка хроника П. Шрайнер да отбележи, че нашата хроника: "няма нищо общо със

сръбските летописи и византийските кратки хроники. Тя е един разказвателен, описателен паметник в противоположност на стихотворния строеж на повечето от летописите и кратките хроники".[63]

Ясно е впрочем, че Българската анонимна хроника не повтаря дословно византийския образец на кратка хроника.[64] По своите типологични характеристики тя надхвърля представата ни както за византийската кратка хроника, така и за нейния балкански вариант /типично за него е пределната лаконичност, почти "телеграфно" предаване на събитията, както обикновено се представя самото събитие и неговата датировка/.[65] Причините би трябвало да се потърсят в спецификата в развитието на средновековната българска литература и по-специално на историческия жанр. Посочено бе, че на моменти изложението на събитията в Хрониката е твърде пространно и подробно /при проследяване на съдбата на семейството на Иван Александър, битките при Никопол, Ровине, Константинопол и пр./. Тези описания в голяма степен напомнят модела на историческия разказ, добре познат и овладян от българските писатели още от XIII в. Историческият разказ като литературен жанр е познат от епохата на Първото българско царство, но получава широко разпространение през XII-XV в. Достатъчно е да се припомнят Летописният разказ от XIII в. за пренасянето мощите на св. Петка от Епиват в Търново, летописните бележки в Бориловия Синодик, Разказа за Зографските мъченици, съставения в края на XIV в. Разказ за българския и сръбски патриарси, Разказа за пренасяне мощите на св. Петка от Търново във Видин и от там в Сърбия на Григорий Цамблак. Множество елементи на исторически разказ се откриват и в творбите на патриарх Евтимий, пророчествата от XIII в. и пр.

Очевидно историческият разказ като литературна форма е бил усвоен от средновековните български книжовници. Естествено и логично е познатата литературна техника и маниер на повествование да наситят дошлите в края на XIV в. от Византия нови литературни форми, да получат те жанровата и стилистична обработка на Търновската книжовна школа. При това, както вече бе посочено, и в летописната форма на повествование българската литература има своите собствени образци /Апокрифния летопис от XIв., добавките във Ватиканския препис на Константин Манасий и др./, от които елементи на приемственост се откриват и в Българската хроника от XV в.

Всичко това доказва, че не е оправдано да се гледа на Българската хроника от XV в. като резултат на механично пренасяне на чужди литературни образци /византийската кратка хроника/ в българската книжнина. Тя е оригинално българско литературно произ-

ведение, в което по-скоро е налице съчетание на собствената литературна традиция в областта на историографския жанр /летописи, разкази, кратки хроники, жития с елементи на историчност/ с установените в края на XIV и началото на XV в. литературни образци на Балканите и преди всичко на кратката хроника като историографски жанр. Както в цялостния културен живот, така и в частност в литературата, е налице жанрова симбиоза, повлияна от традициите и литературната практика в отделните балкански страни.

Трудно е да се дефинира "чиста" жанрова форма, в която да се вместят типологичните характеристики на Българската хроника. [66] Ако се приеме, че в композиционно отношение историческият разказ представлява така наречената обрамчваща конструкция, т.е. основна композиционна рамка, то вътре в нея може да се види като самостоятелна форма кратката хроника. В този случай е образувана жанровата конструкция "хроника в разказ".[67]

В жанрово отношение Анонимното произведение може да се определи и като пространна, повествователна хроника. Т.е., това е летописна творба, в която събитията са подредени в посока на времето, но при тяхното представяне се използува като форма на повествование краткият исторически разказ. При това подборът на събитията е направен с оглед на предварително поставена цел, изложението се отличава с обективност като се виждат и елементи на публицистичност и коментарност на разказа.

Като повествователна хроника, анонимното произведение показва нивото на развитието на историческата литература у нас през XV в. Обогатява типологичния репертоар на българската историопис, чертае перспективите и тенденциите в овладяване на формата и съдържанието на историческото произведение. Развитието на този литературен жанр е насилствено прекъснато от османското завоевание, поради което Хрониката остава единична творба, свидетелство за достигнатата зрялост в историческото мислене на средновековния българин. Създадените през XV-XVII в. исторически произведения не осъществяват приемственост с този тип повествователна хроника. Те или се връщат към кратките хронографи, или следват образеца, който вече е установен в съседните балкански страни.

При все това, Хрониката не е изолирана проява в литературния процес на Балканите. Доказателство за това е включването ѝ в състава на Хронографа на влашкия монах Михаил Мокса. Този факт за сетен път показва пътя на разпространение на български летописни известия и влиянието и значението на българската историческа литература в началния период от формирането на летописната традиция на Дунавските княжества.

5. ИДЕЙНО СЪДЪРЖАНИЕ. ВЪПРОСЪТ ЗА АВТОРСТВОТО.

В съдържанието на Хрониката най-общо могат да се открояят три идейни линии. Първата е народностно-патриотичната, втората- за балканското християнско единство; и най-слабо изявена и непоследователно прокарана е антилатинската и антизападна позиция на хрониста.

Народностно-патриотичното чувство на летописеца /типично за търновския цикъл от жития и служби от XIV в./ личи най-ясно изразено в началото на Хрониката. Авторът е представил покоряването на българите като главна цел на османците. От съдържанието се вижда, че съдбата на българската държава стои в основата на повествованието. На фона на общия ход на османското завоевание се проследяват най-значимите промени в политическото битие на българите от средата на XIV в. до самия край на средновековната българска държавност в първите десетилетия на XV в. Отделни събития и факти са показателни за българското държавно-народностно самочувствие и атрибуция на летописеца. Тук могат да се посочат отказът на Иван Шишман да даде сестра си за жена на Мурад, упоменаването на царските титли на Иван Александър, Иван Шишман, Иван Срацимир, Кератамар, краткото проследяване на последните прояви на борбата за самостоен политически живот през XV в. и др.

Идеята за балканското християнско единство е прокарана под напора на реалностите на епохата. Краят на XIV и началото на XV в. е време, когато е отминала разрушителната вълна на завоеванието. Това е епоха, в която се преосмислят ценностите, извлича се исторически опит, търсят се пътища за противодействие на завоевателя. Един от най-актуалните въпроси, поставян от почти всички интелектуалци на XV в., е въпросът за причините, за вината и историческата отговорност. Отговорът на този въпрос е различен у отделните книжовници и се определя от техните духовни и политически интереси, социалните позиции, които защитават.

Така например, Константин Костенечки приема поробването на Балканите за божествено решение, но подчертава, че за това са помогнали раздорите вътре в държавите и между тях. Според него, успех в борбата срещу турците може да има само силна и централизирана държава, изградена по подобие на османската.[68]

Като наказание от бога "когато грехът надделя, поради нашите злини", вижда случилото се и Владислав Граматик.[69]

Димитър Кантакузин търси греховете в политическите отношения на балканските народи. И макар че кори гърците за тяхната "гордост и високоумие", той заема една крайна позиция, като намира вината в българския народ, който преди и след покръстването воювал с Византия. Под знака на вината и греховността, Димитър Кантакузин поставя и борбите на българите за оцеляване и политическа независимост.[70]

За разлика от Константин Костенечки /достигнал в своите възгледи до апологетика на османската държава/, Владислав Граматик и Димитър Кантакузин /не отиващи по-далече от традиционното обяснение за "греховността"/ нашият хронист при търсенето отговор на въпроса "Кой е виновен?" заема една дълбоко демократична позиция. Той очиства враждебните трактовки, типични за византийската историография и някои балкански дейци, и слага вината не върху народите, а върху владетелите. Във връзка с тази позиция на хрониста е необходимо да се изясни един много съществен въпрос с отношение към авторството на Летописа.

Учените, отричащи българското авторство, използуват като основен аргумент критичния тон на хрониста спрямо българския владетел Иван Александър. Този момент обаче не бива да се разглежда изолирано от контекста на съдържанието на Хрониката и атмосферата на епохата, в която тя е създадена. Нашият летописец добре е схванал големите задачи на своето време. В първата половина на XV в. целта е не толкова възстановяване на собствената държава и отечество, колкото възпирането на турците. Ясно е, че в този момент е безнадеждна защитата на една отделна политическа кауза. На преден план се поставя проблемът за търсене на пътища за противопоставяне на завоевателя. При това, за създалото се положение на Балканите като резултат от турските успехи, България и нейните владетели също имат своя вина и тя трябва да бъде отчетена в името на бъдещето. Но укорът в Хрониката не е укор изобщо срещу българите, защото те, както отбелязва летописецът "когато дойдат турците ще се борят срещу тях". Това е критика на формата на тази борба - самостоятелността, предпочетени пред възможния съюз. Тази критика е отправена от дистанцията на времето /първите десетилетия на XV в./, когато е ясно, че само колективните действия биха спрели завоевателя. От тези позиции е произнесено обвинение и срещу сръбските владетели, и което е особено показателно, за идейните мотиви на автора - показана е и безперспективността и на Кантакузиновата политика на двустранни съглашения. Летописецът не пропуска да отбележи, че договорът сключен от Кантакузин с турците не спасява Византия, станала също жертва на османското

завоевание. Тоест, тук става дума не за народностни пристрастия, а тъкмо за тяхното надрастване. Осъждат се методите на борба избрани от балканските владетели и обречени на неуспех - самостоятелната съпротива от страна на българите и сърбите и двустранните съглашения, предпочетени от Йоан Кантакузин.

Отстояваната позиция е свидетелство за сливането в единство на народностното самосъзнание с демократичното самосъзнание на хрониста. Макар и дълбоко патриотичен в своите подбуди, българският автор на хрониката е чужд на всякакъв народностен антагонизъм. Така, в оценката на причините за османското завоевание и последиците за балканските държави нашият летописец надраства тясно народностното и достига до един космополитичен възглед, в основата на който стои грижата за съдбата на балканските християнски народи. Свидетели сме как новата епоха ражда не само особено по жанр произведение, но и формира нов тип книжовник. Той откликва на силния повик на Евтимий интелектуалецът, понесъл функциите за сплотяване на българите срещу другите, но едновременно с това стъпва здраво на идеята за сближение и консолидация, защото другите за всички балкански народи са вече само иноверците османлии.

Антилатинските и антизападни настроения на автора на хрониката,, както вече бе посочено, нямат характер на ясно изразена идейно позиция. Те могат да се разглеждат като отзвук на антиуниатските идеи на част от източноправославното духовенство, избуяли с нова сила преди и след Констанцкия събор /1415-1419 г./ и около подписването на Флорентинската уния /1439 г./. В това отношение, Хрониката запазва общия идеен облик на Киевския сборник, очертан от цяла група антилатински съчинения, включени в неговия състав.

Тези настроения могат да се появят и като резултат от разочарованието на балканските народи, и в частност на българите, от неуспешния кръстоносен поход на Сигизмунд Люксембургски през 1936 г. Кръстоносният поход не само не изпълнил целите си спрямо турците, но и бил съпътствуван с грабежи и насилия от страна на кръстоносната армия над местното българско население.

Конкретен израз на отношението на летописеца към Запада, се дава при описанието на битката при Никопол от 1396 г. С язвително ироничен тон се отбелязва, че след неуспеха, посрамен, унгарският крал "с колкото високомерие и самохвалство дойде, с още по-голям срам и безчестие си отиде".

Друга проява на тази идейна позиция може да се види при сравняването на гибелта на Мурад с тази на българския цар Калоян, наречен тук с обедното прозвище "Скилоан".

Този момент е един от най-дискутираните в историографията на Летописа. Учените, отричащи неговото българско авторство, го използуват като основен опорен пункт в разсъжденията си.

Според българските изследователи Ив. Дуйчев, Й. Иванов и В. Тъпкова-Заимова,[71] мотивът за сравнение използуван в нашата Хроника е заимствуван от добре позната и много разпространена във Византия иконографска сцена, представяща убийството на Калоян / Скилоан/ от св. Димитър Солунски. Според тези автори, българският летописец се е придържал строго към нормите и модела на византийската духовна общност и ги възприема безкритично. В. Тъпкова-Заимова, като изследва обстойно култа към св. Димитър Солунски, посочва и други примери на подобно възприемане и изобразяване на този иконографски мотив в българската литература и иконопис на XV в. Едва в по-късните векове на робството, с появата на идеите за национална еманципация, настъпва преосмисляне на византийския модел и се появяват вече иконографски изображения, при които образът на Калоян е заменен и с други фигури /римският император Максимилиян, вандала-борец Линей и други противници на християнството/.[72]

Друго становище изразява К. Мечев. Според него в обидното прозвище дадено на Калоян - Скилоан, може да се види "една изключителна по историческо значение и смисъл отстъпка, направена на гърците", проява на "идеологически български опортюнизъм в името на заличаването на враждата между двата балкански народа".[73]

Така се оформят два възгледа в литературата. Според единият, летописецът не е знаел за цар Калоян и се е подвел от пренесения от Византия иконографски /или литературен/ мотив. Според другия възглед се настоява за съзнателна употреба на сравнението и обидното име дадено на Калоян, като отстъпка, продиктувана от идеята за единство на гръко-славянската общност.

Тук се приема, че българският летописец знае кой е цар Калоян, но сравнението и обидното прозвище са съзнателно използвани в духа и традициите на източнохристиянския православен универсализъм. Равнището на историческата осведоменост на летописеца и познаването на българската история правят по-малко вероятно, механически да се превнася литературно клише или иконографски модел от Византия. Още повече, че някои запазени и до днес иконографски сцени подсказват, че не винаги мотивът за убийството на Калоян от св. Димитър се възприема безкритично от българските стенописци. така например при представянето на въпросната сцена в стенопис от XV в. над входа на църквата на Драгалевския манастир,

името и титлата на българския владетел са изписани като "цар Калоян", а не с обидното гръцко прозвище. По-скоро в БАХ е споделена традиционната позиция на българската църква към католическия Запад и енитатството. Да припомним, че дори патриарх Евтимий, който в своите трудове величае първите Асеневци, когато пише за Калоян, премълчава за унията, сключена от него, а самите латинци нарича "нечестиви".

За нашия автор, Калоян е владетелят-униат, посегнал на града на светеца и справедливо наказан от него. По подобен начин сръбският книжовник Теодосий, автор на житието на св. Сава Сръбски, изразява своето отрицателно отношение към цар Калоян, който дръзнал да се възправи "срещу божия град, срещу прославения до края на земята богохраним град Солун, срещу родината на светия великомъченик и страстоносец Димитри".[74] Ето защо, в анализирания текст не бива да се вижда антибългарска насоченост на Летописа /по Настасе/, а напротив - една типична проява на източноправославния християнски универсализъм. Погледнато в по-общ план, позицията на нашия книжовник не е изключение, тя се следва от цялата Търновска книжовна школа. И ако все пак тази проява е в услуга на идеята за сближение между балканските народи в годините, когато се формира еднаква оценка за завоеванието и еднакво отношение към завоевателите, търсят се общи пътища за противопоставяне, то посоката на това движение е единната антилатинска и антиуниатска верска основа.

Разгледаните две прояви на антилатинските чувства на летописеца, не са изведени до равнището на идейна позиция. Това личи най-ясно при описанието на обсадата на Цариград, където летописецът говори с нескрита симпатия за помощта, която оказват франките /жителите на Пера/ на гърците в защитата на тяхната столица.

Ясно е впрочем, че в най-голяма степен идейният облик на Хрониката се определя от основната, доминираща идея, свързана с грижата за съдбата на балканските народи в епохата на османското завоевание.

Въпросът за авторството е един от най-дискутираните в литературата, посветена на този паметник. Както вече бе отбелязано, опитите да се види в създателя на Хрониката Исай Серски, Йоан Хортасменос, Димитър Кантакузин, или човек от среди, близки до Кантакузините, не довеждат до успех.

При сегашното състояние на изворовата база не може да се персонифицира автора на Хрониката. Всякакви опити в това отношение носят риска на недостатъчната мотивираност и произволност на избора. Ето защо, въпросът "кой е авторът на Летописа?" не може да

се постави и разглежда като научен проблем.

Въз основа на съдържанието на Хрониката, особеностите на нейният език и стил, идеите които носи, нейното литературно обкръжение и самата тя, могат да се определят в известна степен социална позиция, подготовката и мирогледа на нейния съставител, средата в която тя е създадена, както и времето и мястото на възникването ѝ.

При изясняването на принципите на съставяне на Хрониката бе уточнено, че тя е изградена на базата на отделни летописни бележки, водени през различни периоди от българската история. В този смисъл тя е и колективно дело на няколко български книжовници. Тук под автор се разбира съставителя на Летописа, който изгражда своя труд по пътя на подбор и комбиниране на отделните исторически сведения. Редакцията, която намираме внесена в Киевския сборник може да се приеме за протограф, т.е. препис, стоящ най-близо до оригинала. Основание за това дава вторият препис на Българската хроника, познат по хронографа на влашкия монах Михаил Мокса, в който страничните бележки към текста на БАХ от Киевския сборник са вече част от основното съдържание.

Прегледът на съдържанието на Киевския сборник и палеографските особености на ръкописа довеждат до извода, че Хрониката е композирана в българска литературна среда, в някой от манастирите на Молдавия. Най-вероятно, това да е манастирът Нямц с трайно българско присъствие в него през целия период на османското владичество в българските земи. Езиково-литературните и жанрово-композиционни особености на Хрониката дават основание тя да се разглежда като съставна част на българската летописна традиция през Средновековието.

При разрешаването на въпроса за времето на създаването на Хрониката в историографията се оформят два подхода. Една група автори считат, че то се определя от последното датирано сведение в нея, т.е. наскоро след 1413 г. /смъртта на Муса/. За горна граница в случая се приема 1453 г. /падането на Цариград/, защото от текста на сведение XI /по възприетата тук номерация/ се вижда, че "светият град" все още е свободен.

Друго решение се предлага от съветския славист Е. П. Наумов. Този автор се опира на начина, по който е предадено името на сръбския войн поразил Мурад в битката при Косово (сведение VIII). В нашата хроника той е назован с името Милош. Е. П. Наумов изтъква, че в изворите от първата половина на XV в. /Бертрандон де ла Брокиер и Константин Костенечки/ се говори за безименен герой, докато тези от втората половина на века /Лаоник Халкокондил и Константин от Островица/ споменават името Милош. Като изхожда

от този факт и от обстоятелството, че в своето изложение Хрониката не достига до падането на Цариград в 1453 г, Е.П.Наумов отнася нейното създаване в периода 1450-1452 г.

Предложената хронология на създаването на Летописа от Е.П.Наумов не може да се приеме безрезервно. Едва ли точно 1450 г. е границата, разделяща авторите на такива, които говорят за безименен герой, и други, които го назовават поименно.

Фактът че в Хрониката не се споменава нищо за важни събития с общобалканско значение, каквото е например обсадата на Цариград от 1422 г., както и обстоятелството, че за последните събития в нея авторът дава описания като съвременник, подсказва че най-вероятно тя е създадена в периода 1413-1422 г. При това трябва да се има предвид, че някои сведения са записани по-рано, но са включени в Хрониката при съставянето на нейния окончателен вариант през второто десетилетие на XV в.

За професионалните качества на средновековния историописец и неговата социално среда в известен смисъл може да се съди от репертоара от средства, с който разполага той при описанията на събитията. Използваните библейски цитати и реминисценции са свидетелство за добро познаване на Библията, а особеностите на езика и стила на повествованието дават основание да се приеме, че Хрониката е съставено от духовно лице. Интерес представлява начинът на употреба на библейските текстове в нея. Във връзка с точността на цитирането са възможни три вида авторово отношение към библейския цитат: 1/точно, дословно цитиране; 2/цитиране по памет; 3/перифразиране на даден библейски пасаж. Известно е, че в старобългарската литература преобладават цитатите от втория и третия вид.[75] Именно от този вид са и цитатите в Българската хроника.

За отбелязване е факта, че критичният тон в нея е изведен по посока на светските владетели /Иван Александър, Вълкашин, Углеша/, докато, макар и еднократно, хронистът отбелязва важната роля, която играе патриархът /господин Антоний/ в защитата на Константинопол от турците. Като косвено свидетелство за средата, в която е съставена Хрониката, може да се посочи и обстоятелството, че тя е използувана като извор от Михаил Мокса, а самият той пише, че е почерпил сведенията си от "светите отци летописци, едни от които писали за едни събития, други за други, по-подробно или съкратено".

Изглежда някои от бележките, включени в състава на Хрониката, са водени в скрипториите на манастирите около Търново. Техният автор /или автори/ явно познава добре атмосферата на столичния град. От мемоарите на византийския император Йоан VI Кантакузин

е известно, че при идването на неговото посолство в Търново през 1351 г., столичното гражданство приканвало владетеля и синклита да отговорят положително на византийската молба за помощ. Тази позиция очевидно е известна на хрониста и се споделя от него.

Личи, че авторът на тези бележки, който вероятно принадлежи към висшето столично манастирско духовенство, отблизо познава настроенията в търновския владетелски двор и политическите ходове на дипломацията на цар Иван Шишман. Той ни информира за един начален етап в българо-турските отношения, свързан с отказа на Иван Шишман да даде сестра си Кератамар за жена на Мурад.

Въз основа на летописните известия, записани в търновските скриптории, е изградена основната част на Хрониката. Този състав вероятно е допълван в Молдавските български манастири. Не изключено отделни сведения да носят авторството на българските монаси от атонските манастири, емигрирали в Дунавските княжества. Към такава възможност насочва съдържанието на Киевския сборник, в който са включени редица произведения, познати по техните атонски преписи.

Необходимо е да се подчертае, че макар и да поставя на преден план съдбата на семейството на цар Иван Александър, нашата Хроника остава чужда на придворното ласкателство, така характерно за византийските императорски хроники. В нея събитията се проследяват и коментират с пределна обективност, като се отчита и вината на светските владетели. Това показва, че турското завоевание и свързаните с него последици получават различна оценка в отделните слоеве на българското общество. В случая, авторът се приобщава към позициите на българската църква, която при отслабения авторитет на владетелската институция се превръща в инициатор и пропагандатор на идеята за единство в борбата срещу неверниците-агаряни.

Представата за автора на Българската хроника се определя не само от доброто познаване на библейските текстове и обективността на изложението. Към тези качества могат да се прибавят неговата осведоменост и най-вече целенасочения подбор на сведенията. Този подбор е извършен с цел да се представят най-важните промени в държавите и в междудържавните отношения на Балканския полуостров, настъпили като резултат от турското завоевание.

За сравнение само може да се посочи, че в считаната за най-зряла творба на румънската историография от този период - хрониката на Михаил Мокса - наред със сведенията за държави и владетели са дадени и такива за "зима дълга и зла", слънчево затъмнение и пр. Подобни текстове се откриват и в сръбските родослови и летописи

и византийските хроники.[76] За разлика от тези исторически паметници, в нашата Хроника присъствува избирателният момент, подчинен на строго определена идея с чисто политическо съдържание - османското завоевание и отражението му в държавно-политическия живот на Балканите. Изложението е изчистено от битови подробности, а Хрониката като цяло добива една по-концептуална структура.

Особеност на политическото мислене на българския хронист е високата степен на обобщеност, нетипична за средновековието. Опитът да се обяснят описваните събития и да се потърси причинността в тях го отдалечава от определението на Жак Пайен за средновековния летописец и неговото творчество: "Това, което все още липсва на средновековните историци е съзнанието за историята, т.е. да овладеят събитията, да се определи причинността. В действителност, средновековните историци са били по-скоро регистратори на събитията, на които били свидетели, или за които са чували да се говори...".[77]

При оценката на метода на описание и повествование на нашия историограф отново може да се констатира противоречие с общовъзприетото за средновековния хронист "безразборно натрупване на факти; пълно господство на провиденциализма и хаотично напластяване на случайности...липса на историческа критика".[78]

За българския автор е типично съзнателното подбиране на изворите, целенасоченото повествование и трезвото историческо мислене. Като най-важни негови качества, могат да се открояят умението то му да се издигне над тясно народностното, космополитичният му поглед и оценка на действителността. Те са подчинени на стремежа да се осмисли случилото се, да се потърси пътя за единството на "немощните християнски държави" за възпиране на турското нашествие.

Като цяло трудът на анонимния автор е безспорно свидетелство за историческата памет, за традициите и интереса на българите към съвременността и миналото, за вкус към историческата творба.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА II

[1] **А. М. Лукьяненко.** Почаевский сборник Киевской духовной академии молдаво-болгарской редакции XVI века со стороны своего языка.- Новый сборник статей по славяноведению, Спб., 1905, с. 406-467.

[2] За Почаевската лавра вж. **Л. И. Денисов.** Православные монастыри, Почаев, 1870, с. 165-167.

[3] Тук сборникът е под номерация N 47/116/.

[4] В библиотеката на БАН се пази фотокопие на част от съдържанието на Киевския сборник под сигн. № 1864 /V/.

[5] Първото описание принадлежи на **В. Березин,** Описание рукописей Почаевской лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской Духовной Академии, Киев, 1881, с. 69-75. Работата на В. Березин страда от редица недостатъци /неспазване на среднобългарския правопис на оригинала, грешно изписване на имена напр. Исания вм. Исайя, погрешна информация за най-важната - историческата част от сборника: Хрониката от Адам според него стига до падането на Константинопол, а в действителност тя достига до 1425 г.; краткият разказ за молдавските господари при Березин достига до края на XIV в., а в ръкописа той свършва в 1553 г. и др./. Всичко това дава основание на Й. Богдан при двуседмичното си посещение в Киев през 1891 г. да направи ново описание на ръкописа. Вж. **I. Bogdan.** Scrieri alese. Cu o prefată de Emil Petrovici. Editie ingrijită studiu introductiv sinote de G.Mihaila, Bucarest, 1968, p. 272-288.

Най-пълно и точно е описанието на К. Д. Попов, напечатано от **В. Ягич** в неговия обширен труд Разсуждения старины о церковно-славянском языке, Исследования по русскому языку.- Известия Отделения рус. яз. и словесн. Импер. Академии Наук. т.I, с. 576-581. Частично описание вж. и: **С. Г. Вилинский,** Сказание Черноризеца Храбра о письменах славянских, Летопис Историко-филологическаго общества при Императорском Новороссийском Университете, IX, Одесса, 1901, с. 13-15. От езикова страна най-обстойно е проучването на **А. М. Лукьяненко,** цит. съч., с. 417-467.

[6] **I. Bogdan.** Scrieri alese....p. 272.

[7] Й. Богдан издава историческия раздел без Сказанието за молдавските господари, **вж. I.Bogdan.** Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtscreibung.- ASLPh, Bd. XIII. 4. Leipzig, 1891, s. 481-543. Той подготвя отделно издание на Молдавската хроника с подходящ коментар към него. Вж. **I. Bogdan.** Scrieri alese....p. 271-272. Друго издание на тази от ръкописа вж. у **А. И. Яцимирский,** Из славянский рукописей, М., 1898, с. 76 и сл. Трудът на Черноризец Храбър е издаван по киевския препис на два пъти: **А. Багрий.** Вопрос о Сказания Черноризца Храбра и "Киевские списки "Сказания".- Филологические записки, год. 52, вып. 2, Воронеж, 1912, с. 269-275; **К. Куев.** Черноризец Храбър, с., 1967, с. 218-221; По Киевския сборник

е издаван и отговорът на патриарх Евтимий по допитванията на Никодим Тисменски, вж. **E. Kaluźniacki.** Werke des Patiarchen von Bulgarien Euthymius (1375-1393), Wien, 1901, S. CXI-CXII. Част от историческия раздел е коментиран от **П. Сырку.** К истории исправления книг в Болгарии в XVI в. /Время и жизнь патриарха Евтимия Тырновского/, СПб., 1898, с. 504-506. Сръбските летописи са публикувани от **Љ.Стојановић.** Стари српски родослови и летописи, Ср.Карловци, 1927, с. XLI-XIV.

[8] **А. М. Лукьяненко.** Цит. съч., с. 409-412.

[9] За този вид литература вж. у **Д. Петканова.** Старобългарска литература, Част I /IX-XII век/, С., 1986, с. 44; Българската литература и книжнина през XIII век, С., 1987, с. 35.

[10] Трудовете на светите отци на църквата са превеждани от книжовниците на Първото българско царство. Доказателство за това е един текст от пространната редакция на легендата за Тивериадско море, където е записано: "Трудол бивыхъ мужей и боголюбивыхъ списано изъ бижественыхъ книгь Василия Великаго, Григория Богослова, Йоанна Дамаскинна...", вж. **Д. Димитрова.** Космологична легенда за Тивериадско море и старобългарската апокрифна традиция, СБЛ, 1985, 18, с. 185. За преводната литература, свързана с имената на Отците на църквата вж. още История на българската литература, С. 1962, с. 154-163; **Д.Петканова.** Старобългарска литература, I, с. 39-40.

[11] Изборник Святослава 1073 г. Сборник статей., М., 1977. Вж. също и изследванията, посветени на този сборник в СБЛ, 1979, 5, с. 3-110.

[12] **В. Лихачова.** Етюди по средновековното изкуство, С., 1986, с. 117.

[13] **К. Куев.** Иван Александровият сборник от 1348 г., С., 1981, с. 25.

[14] **С. Николова.** Патеричните разкази в българската средновековна литература, С., 1980.

[15] Пак там, с. 33, 58.

[16] Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969, с. 174-191.

[17] С. Николова. Патеричните разкази...,с. 201 сл.

[18] Пак там.,, с. 384 и сл.; Търновската книжовна школа и преводната белетристична литература.- В: ТКШ. 1371-1971, С., 1974, с. 268-269.

[19] Изборник великого княза Святослава Ярославича 1073 года, М., 1884; К. Куев посочва, че "по отношение на разнообразието на статиите, сборникът от 1348 г.... се доближава до Симеоновия сборник". Вж. **К. Куев.** Иван Александровия сборник, с. 25. Като се има предвид доказаната близост на Киевския сборник с този от 1348 г., може основателно да се твърди, че ръкописът от Киев запазва структурните особености на сборниците със смесено съдържание от епохата на Първото българско царство и се явява свидетелство за приемственост в литературната традиция на Средновековна България; Вж. **А. Милтенова.** Към литературната история

и типология на сборниците със смесено съдържание,- СБЛ, 1908, 7, с. 27.

[20] Подробно описание на този сборник у: **V. Jagič**. Opisi i izvodi.-Starine, V, 1873, i. 43-68; **С. Кульбакин**. Материалы и заметки по славяноведению.- ЖМНП, 1904, VII, с. 18; **А. И. Яцимирский**. Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек, I, Петроград, 1921, с. 418-427; **Е. Георгиев**. Литературата на Втората българска държава, I, Литературата на XIII век, С., 1977, с. 199-236. Сега сборникът се намира в Западен Берлин (Staatsbibliothek Preu Uscher Kulturoesitz) със сигнатура Ms. slav 48.

[21] **К. Куев**. Иван Александровия сборник от 1348 г...., с. 217-287.

[22] **Д. Петканова**. Старобългарска литература, I, с. 47-49.

[23] **С. Николова**. Патеричните разкази..., с. 36, 57, 61.

[24] **А. Попов**. Историко-литературный обзор древнерусских сочинений против латин /XI-XV в./, М., 1875.

[25] Българската литература и книжнина през XIII век..., с. 148-149. За разпространението и влиянието на Разказа за зографските мъченици върху литературата на XVI в. вж. **Б.Ст.Аигелов**. Руско-южнославянски книжовни връзки. С., 1980, с. 102 сл.

[26] **Кл. Иванова**. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. /Исихазмът и неговото проникване в България./.- СБЛ, 1971, 1,'с. 209-242.

[27] **А. М. Лукьяненко**. Цит. съч., с. 410.

[28] Преписът на съчинението на Черноризец Храбър "За буквите" в Берлинския сборник се отличава със засилена апология и защита на славянската писменост, както и подчертана антигръцка насоченост. Срв. напр. **Н. Драгова**. Втората апология на българската книга и нейните извори.- В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му, С., 1969, с. 315-347; **Е. Георгиев**. Литературата на XIII в., с. 232-235; **Д.Петканова**. Черноризец Храбър, С., 1984, с. 86-91.

[29] За този сборник вж. **Н. Дучић**. Старинама Хиландарским.- ГСУД, кн. 56, 1884; **Ђ.Сп. Радојичић**. Развојни лук старе српске књижевности, Београд, 1962, с. 168-169; **К. Иванова**. За Хилендарския препис на първия Симеонов сборник, СБЛ, 1979, 5, с. 57-94.

[30] **В. Иванова-Мавродинова, А. Джурова**. Асеманиевото евангелие, С., 1981, с. 25.

[31] **К. Куев**. Черноризец Храбър, С., 1967, с. 218.

[32] **А. Джамбелука-Коссова**. Черноризец Храбър. О писменехь, С., 1980, с. 61-75.

[33] **А. М. Лукьяненко**. Цит. съч., с. 411.

[34] **К. Куев**. Черноризец Храбър, с. 164-185. В Студийския типик още за периода IX-X в. има специално указание и разяснение за монасите, извършващи книжовен труд. Вж. **В. Д. Лихачева**. Изкусство книги Константинополь XI век, М., 1976, с. 32 и посочената там литература.

[35] **В. Ягич.** Разсуждения старины...., с. 581.

[36] **К. Куев, Г. Петков.** Събрани съчинения на Константин Костенечки, С., 1986, с. 266-267.

[37] **А. М. Лукьяненко.** Цит. съч., с. 416.

[38] Пак там, с. 416.

[39] **Л. Милетич.** Дако-ромъните и тяхната славянска писменост, СбНУ, кн. IX, 1893, с. 269.

[40] **А. И. Яшимирский.** Из истории славянской письменности в Молдавии и Влахии XV-XVII в., СПб., 1906, с. LIII.; Григорий Цамблак, очерк его жизни, административной и книжной деятельности, СПб., 1904, с. 130 и сл.; **П. Русев, А. Давидов.** Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966.

[41] **П. Бойчева.** Молдова- център румънско-болгарского церковного и культурного общения в XV столетии, ЕВ, 1977, 1, с. 87-89; Традициите на Търновската книжовна школа и делото на Гаврил Урик,- В: ТКШ, 2, С., 1980, с. 177-182 и посочената там литература; **В.Гюзелев.** Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII-XIV век, С., 1985, с. 67-97.

[42] **Г. Нешев.** Българско културно влияние във влахо-молдавските земи през късното средновековие /XV-XVII в./, Старобългаристика, V, 1981, 2, с. 91-102; **Същият.** Търновската културна традиция и влахо-молдавските земи.- В: ТКШ, 4, С., 1985, с. 379-387 и посочената там литература; **К. Куев.** Съдбата на българската ръкописна книга през вековете, С., 1986, с. 36-39. По-общо виж изследванията на Д. С. Лихачев. Некоторые задачи изучения второго южнославянского влияния в России, М., 1958; Според Сирку румънските земи са служили като посредник между руси и българи. Вж. **П. Сырку.** Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV-XVII веках, СПб., 1901, с. CXXII. Подробно за политическите и културните връзки на Молдавия и Влахия с руските княжества вж. в Исторические связи народов СССР и Румынии, I, XV-XVIII в., М., 1965.

[43] При уточняване на част от палеографското описание на Хрониката любезно ми съдействува Н. Визир, ръководител на старопечатния отдел на библиотеката при УАН-Киев.

[44] **Н. П. Лихачев.** Палеографическое значение водных знаков. Ч.I., СПб., 1899, с. 48-55; **П. А. Лавров.** Палеографическое обозрение кирилловского письма.-В: Энциклопедия славянской филологии. Вып. 4/I, Петроград, 1914.

[45] **D. P. Bogdan.** Paleografia Romano-slava, Bucuresti, 1978, p. 55. Близки паралели в палеографско отношение се установяват с някои ръкописи от сбирката на Погодин. Вж. **Кл. Иванова.** Български, сръбски и молдововлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П.Погодин, С., 1981, с. 497-552.

[46] **В. Гюзелев.** Училища, с. 64-97.

[47] **А. М. Лукьяненко.** Цит. съч., с. 416.

[48] **Л. Стојановић**. Стари српски родослови и летописи, с. XII- XIV в.; G.Mihăilă. Istoriografia română..., p. 160-168.

[49] **А. М. Лукьяненко**. Цит. съч. /passim./.

[50] **К. Мирчев**. Историческа граматика на българския език, III издание, С., 1978, с. 26.

[51] **А. М. Лукьяненко**. Цит. съч., с. 416.

[52] Подробности вж. у **Д. Иванова-Мирчева**. Въпроси на българския книжовен език до Възраждането, С., 1987, с. 283-324.

[53] Вж. напр. **П. Атанасов**. Четириевангелието на йеромонах Лаврентий /среднобългарски паметник от XVI в./,- СБЛ, 1971, 1, с. 413-440.

[54] **I. Bogdan**. Ein Beitrag..., s. 490.

[55] **К. Јиречек**. Прилог за оцену..., с. 409.

[56] **Е. П. Наумов**. Анонимная болгарская хроника и проблемы..., с. 243.

[57] За дифузията на български летописни сведения в историческата книжнина на сърби, власи и руси вж. **Ив. Тютюнджиев**. Сведения за Асеневци във влашките, сръбските и руските летописи,- Векове, 1986, 4, с. 15-22.

[58] **М. Каймакамова**. Българската кратка хроника към среднобългарския превод на Манасиевата хроника,- ГСУ, ИФ, т. LXXV, С., 1986, с. 123-179.

[59] Съпоставката на Българската хроника от XV в. с хрониката на влашкия монах Михаил Мокса довежда до някои интересни резултати за наличието и циркулацията на летописни известия от български произход през епохата на Средновековието. Михаил Мокса включва изцяло в своята хроника вариант на Българската хроника от XV в. При това някои от добавките към текста в Киевския сборник са въведени в основния състав на влашката хроника. Това доказва, че Мокса е познавал нашата Хрониката именно по преписа от Киевския сборник. Едновременно с това обаче , е необходимо да се отбележи, че на места влашкият хронист прави някои допълнения, които подсказват възможността да са използувани и други летописни известия от български произход. Тази възможност се потвърждава от факта, че в първата част на своята хроника Михаил Мокса включва летописни известия от българската история от края на XII и началото на XII в. /за Иван Асен I и Иван Асен II/. Създава се впечатление, че влашкият монах е разполагал с отделни летописни бележки или цяло историко-летописно съчинение /свод/, чието начало е свързано с възстановяването на българската държава при Иван Асен I и Иван Асен II, а края бележи османското завоевание на България, т.е. Обхваща се целият период на Второто българско царство. Като се има предвид, че Българската кратка хроника от Ватиканския препис на Константин Манасий отразява периода на Първото българско царство, може да се твърди, че е налице приемственост в историко-летописното творчество на българите, колкото и малко паметници от този вид да са запазени. по този въпрос по-обстойно вж. **Ив.**

Тютюнджиев. Сведения за Асеневци във влашките, сръбските и руските летописи..., с. 14-23. **Същият.** Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620 г./..., с. 76-77.

[60] **М. Н. Тихомиров.** русское летописание, М., 1979, с. 20. За практиката на средновековния книжовник в това отношение вж. у **Л. Мончева.** Средновековният тип книжовна дейност и практиката на старобългарските писатели,- СБЛ, С., 1986, 19, с. 84-89.

[61] По-подробно за тези оценки вж. **Ив. Тютюнджиев.** Бележки върху Българската анонимна хроника от XV в.,- Векове, 1985, с.24.

[62] **В. Гюзелев.** Духовната култура на Втората българска държава..., с. 34. Същият. Училища, скриптории, библиотеки и знания..., с. 218. Категорично като "кратка хроника" Анонимната летопис се определя от **Ив. Божилов.** Българската средновековна историопис..., с.19.

[63] **P. Schreiner.** Die byzantinischen Kleinchroniken und die Annallistik bei Sudslaven..., s. 53.

[64] Подробен съпоставителен анализ на БАХ с модела на византийската кратка хроника вж. у **Ив. Тютюнджиев.** Бележки върху Българската анонимна хроника от XV в...., с. 24-26.

[65] На тези особености отговарят някои от сръбските кратки хроники и две български летописни произведения от XV в.: вж. **Љ. Стојановић.** Стари српски родослови и летописи..., с. 116-121, 205-221, 116-121, 20-21, 307-309 и др.; **Ц. Георгиев, Д. Цанев.** Христоматия по история на България, III, с. 230-231.

[66] За жанровите признаци и форми вж. **Кр. Станчев.** Стилистика и жанрове на старобългарската литература, С., 1985. За типологичните черти на балканските хроники и в частност на Българската хроника от XV в. вж. **Н.Драгова.** Към типологията на хрониките..., с. 105-112.

[67] За така нареченото "рамкирано новелистично повествование" вж. у **М. Йонова.** Жанрови проблеми и особености на старобългарската белетристика,- СБЛ, 19, С., 1986, с.96.

[68] **К. Куев, Г. Петков.** Събрани съчинения на Константин Костенечки, С., 1986, с. 361-426.

[69] **Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова.** Търновската книжовна школа /Антология/, В.Търново, 1987, с. 250.

[70] **Д. Петканова.** Хилядолетна литература, С., 1974, с. 180.

[71] Преглед на мненията на цитираните автори вж. у **Ив. Тютюнджиев.** Българската хроника от XV в. в историографските проучвания, Тр.ВТУКМ, Т XXVII, кн.3 /под печат/.

[72] **В. Тъпкова-Заимова.** Търновград и култът на св.Димитър Солунски,- В: Величието на Търновград, С., 1985, с.50-55. **Същата.** Еволюцията на една легенда,- В: Величието на Търновград, с. 77-78. Общо за култа на св. Димитър вж. изследванията на **В. Тъпкова-Заимова**, отразени в Библиогра-

фията на същата авторка /В.Търново, 1985, с. 33-91.

[73] **К. Мечев.** Търновската книжовна школа и прозвището "Скилойоан" в Безименната българска хроника..., с. 222-224.

[74] Цитира се по **В. Тъпкова-Занмова.** Еволюцията на една легенда..., с. 76.

[75] **К. Станчев.** Поетика на старобългарската литература..., с. 72.

[76] За ролята на природните явления в тълкуването на историческите събития, отразени в летописите вж. **О. И. Подобедова.** К вопросу о составе и произхождений лицевого свода второй половины XVI в.,- Проблемы источниковедения, IX, М., 1961, с. 31.

[77] Цитира се по Ив. Божилов. Българската средновековна историопис...., с. 35.

[78] Пак там. с. 36

ГЛАВА III

ТЕКСТ И ПРЕВОД

При работата с изданието на Й. Богдан и преводите на Б. Ангелов и М. Генов, Й. Иванов и Ив. Дуйчев [1] бяха отбелязани редица семантични и граматични неточности, които дават отражение при историческата интерпретация на сведенията на Българската хроника. Това наложи да бъде направено ново издание на текста и нов превод на съвременен български книжовен език, съобразени с някои нови изисквания.

Текстът е разчленен на думи отделени една от друга с интервали на изречения и абзаци. Съобразно общите особености на ръкописа в текста се възстановяват изпадналите крайни слаби ерове. Всички титли са разкрити, а пропуснатите букви се внасят в реда без да се означават специално. Надредните букви са снети в реда без да се отделят с особен шрифт и без да се прави уговорка под линия. Лигатурите са избегнати, освен ѵ. Изоставени са ударенията и придиханията. Стабилизираното съчетание ѿ се предава отъ. Буквите о, ѡ, ѻ, ѳ се предават с о, освен при означение на датировките. Надредно с̑ - сѧ.

Текстът се предава по единствен препис в Киевския сборник от XVI в. Запазени са общите издателски принципи, възприети от Й. Богдан, свързани с надредните знаци, съкращенията и пунктуацията.

Добавките, които се откриват по белите полета, са въведени в текста с квадратни скоби, съобразно с последователността на описваните събития. С две отвесни черти се отбелязва края на всяка страница от Киевския сборник. Номерацията на листовете е изнесена в лявото поле, като двете страници на всеки лист са означени с буквите *а* и *б*.

Изправени са отделни пропуски и недоглеждания в изданието на Й. Богдан, като печатният текст е прегледан основно и сравнен с оригиналния. Поправките се отбелязват под линия.

Под линия са изнесени още и различни бележки, свързани с новия превод и неговото отношение към по-стари преводи, както и библейските цитати и алюзии. Личните и географски имена се пояснява в Речника-индекс.

Абзаците в новобългарския текст на хрониката са отделени и номерирани според историческите събития и тяхната последователност.

Тази номерация се използва при историческия коментар в IV глава на дисертацията.

Къ лѣто ѕѡд въста нѣкто Отманъ отъ въсточныѧ, страны[2], отъ горы нарицаемыѧ Ѳфѡры, отъ рода нзманскаго, нахаждааше на Кармѣнн внѫ сѧ съ нмн н съражаѫ сѧ по въсѣ врѣмена н подслѣваѫ на ныхъ н на Харсанн, такожде н по малѹ по малѹ прїнде на Тандиновѫ землѫ, Дїаделфїѫ и Малдина, н страны тыѧ плѣнѹѫ н прѣемлѧ оумрѣтъ же Отманъ. Прѣбысть .л. лѣтъ.

Сынъ же его Орканъ наслѣдникъ бысть, н тъ болше начинаше дѣло воинствоуѫ н подслѣваѫ; дондеже прїнде къ грѹчьстнмъ странамъ, ндеже есть градъ Брѹса, н обтекъ съ воискамн свонмн градъ пожегъ въ околныхъ его н прѣлъ его съ сыномъ свонмъ Ѩморатомъ великымъ, н тако въселше сѧ съ столомъ[3] тѹ, н не по мнозѣхъ дньхъ оумрѣтъ н Орканъ въ лѣто .ѯ.

Н прѣбысть Ѩморатъ юнъ сын н дыша н оплъчаѧ сѧ велмн на Блъгаре[4] н прошлаше бродъ отъ Грькъ н понеже възбранѣемъ[5] бѣша отъ множьства корабен н катръгы, питаше же ѧ н хранѣше[6] Катакѹзинъ велмн доврѣ блюстн бродъ на Калнполѣ. Ѩморатъ же ‖ такоже рѣхомъ понѫждаше сѧ прѣнтн море, н такоже вндѣ Катакѹзинъ тако не можетъ хранптн катръжанн, хлѣба недостацѹ н мясъ свнньѧ такожде, обаче н внстїаръ нспражнѣемъ по въсѣ дьнн, доукатамъ и сребрѹ не достоѫщемъ, оумыслнвъ сице н посла блъгарскомѹ царю Ѩлеѯандрѹ въ Трънновь, тако да поможетъ емѹ хранптн катръжане да съблюдаѫтъ бродъ. Блъгаръ же слышавъ[7] се насмѣкаша сѧ н оукорншя Грькы, не тъкмо досадншя, нѫ за женѫ н матере оуѱоваше н послашѫ тъще. Ндовѣ же Катакоузинъ оскръбн сѧ сѣло, таже посплаетъ къ срѣвстїнмъ господамъ, Оурошѹ н Оуглешѹ деспотѹ н кралѹ Блъкашннѹ, да помагаѫтъ катръжаномъ. Н ты слышавше се насмѣкавше сѧ н ѹкорншѫ Грькы, не тъчїѧ досадншя, нѫ н женѫ н матерь оуѱоваше и отслашя тъще. Слышавъ же се Катакѹзинъ оскръбѣ сѣло не доѹмѣваше сѧ что сътворнтн. Тогда посла Катакѹзинъ къ царемъ блъгарстнмъ н господамъ ‖ срѣбскынмъ н рече нмъ: не хотѣстѣ помощн намъ, обаче на послѣжде каатн сѧ хощетѧ. Онн же не въмѣнншя сїа ннчтоже, нѫ рѣше тако егда прїндѫтъ на насъ тѹрцн, мы хощемъ бранптн сѧ отъ ннхъ. Тогда съвѣщя Катакѹзїнъ съ Ѩморатомъ н клатвы поставлъше н книгы дашя дрѹгъ дрѹгѹ, нже стожтъ даже н до дньсь, тако да не

повр҃ѣдатъ тѳрци что Грѣкомь ни Романїи ни Македонїи въ вѣкъ, и обѣщашѧ сѧ тѳрци снмь тако бытн, и оставн Катакѳзинь Тѳркомь бродь на Калиполѣ.

Н пр҃ѣнде Ѧморатъ, сынь Орхановь, съ Тѳркїѧ въ лѣто sѿлд и поидошѧ на Ср҃ѣдци н събраше сѧ вон блъгарстн съ нимн же и сынъ Ѧлеѯандровь Ѧсѣнь н съразишѧ бон и оубишѧ Ѧсѣнѣ и отъ Блъгарь множьство погыбе, и пакы съвъкѳпишѧ сѧ Блъгаре съ Михаиломь, съ сыномь Ѧлеѯандров҃мь, н того оубышѫ и плѣнивше множьство народа поведошѫ на Калиполѣ.

Оумершоу же Кантакѳзинѳ царствовавь лѣтъ .кѣ. н възрастѣшѳ Калоанѳ въ мѫжь съвръшень[8] възыде на ‖ царство отьца своего въ лѣто sѿме. Н имѣше Калоань два сына, Ѧндроника н Манѳила царѣ, и съвѣща Ѧндроникь съ сыномь Ѧморатов҃мь, Цалапїемь великынмь, тако да оубїетъ отьца своего Ѧмората, Ѧндроникь же да ѳбїетъ отьца своего Калоана царѣ. Се же слышавше оба въкѳпѣ, Калоань царь и Ѧморатъ, и емь Ѧморатъ Цалапїа н извръть҃ѣ емѳ очи, такождс Калоань царь емь Ѧндроника сына своего н извръть҃ѣ емѳ очи; и царствоваста оба въкѳпѣ [9] , Ѧморатъ н Калоань царь, въ съмнрснн н въ любви велицѣ.

Н въздвижи сѧ пакы Ѧморатъ понти нли на Блъгаре нли на Оуглеша. Сїа слышав Оуглешь [Сын Оуглешь оубнтъ Оуроша царѣ сръбскаго] н краль Блъкашинь н събра сѧ множьство вонскь сръбьскыихъ н отъ Далматїѫ н Трѣвесь сънндошѧ даже до Сѣра града [10], Оуглеш оубѡ н братъ его краль Блъкашинь. Тогда пр҃їнде н тѳрькь множьством съ Ѧморатомь н съразишѫ бон великь, н бысть кръвопролнтїе множьство на Марнцѣ рѣцѣ, н Тѳрцн велми въсклнцаѫще, н тако вѣхѫ вѣжѫще Сръбле, ‖ оубишѫ Оуглеша на Марнца рѣцѣ н краля Блъкашина, н погыбошѫ оба кѳпно въ лѣто sѿом. мѣсаца септемврїа .кѕ. н Тѳрцн възсмше плѣнь великь пр҃ведоше на Калиполѣ.

Пр҃ѣжде же оубо развод[11] сего оумр҃ѣть Ѧлеѯадрь царъ трѣновскы въ лѣто . sѿо., мѣсаца февр҃ѳарїа .зї., н възыде на царство Шишманъ царъ, сынъ Ѧлеѯандровь. Н посла Ѧморатъ къ немѳ дати сестрѫ своѫ за нь, н не хотѣ дасть сестрѫ своѫ, Кера҃ѳамаръ царицѫ.

Царствоующоу тогда Калоа҃нѳ въ Цариградѣ Палеологѳ, таже Тѳрцн прсстѫплъше клатвы, нже съвѣщашѫ съ Грѣкы, н особишѫ себе градь Калиполѣ н окръстнда его села н възяшѧ Македонїа н тако начашѫ ковати такоже нмь годѣ вѣше, н бродь съ катръгамн своимн блюстела поставн, а Грѣкь изгнашѫ н отслашѫ по домохъ своихъ.

Калоїоаннъ царь оумрѣтъ въ лѣто .sѡп. царствовавъ . лѣ. лѣтъ, и възыде сынъ его Мануилъ Палеологъ на царство. Тогда оубо много множьство събра сѧ Тѹркїа и възыдошѧ и начашѧ прѣматн ‖ и плѣноватн землѧ и градовы, прѣшше же и Ѧморен до Бавѹлона, и пакы отъ тѫдѹ възвращьше сѧ възашѧ Драчь даже до Далматнтїѫ[13] и въсѧ арбанасїнскѫѧ възашѧ землѧ, хрнстїанстнмь снламь немощ̑номь сѫщемь и не нмѫщемь кого съпротнвлѣѫщаго нмь.

По лѣтѣ же нѣкоемь оубо ндошѧ на сре̑скѫѧ землѧ и тамо брань съвъкѹплъше нмь[14] оубїено бысть много множьство, воннство бесчнслъное, и кръвопролнтїе тако нсплъннтн сѧ пнсанїѹ: " Боже, пѹїндошѧ ѧзыцн въ достоянїе твое н оскврънншѧ цръковь сватѫѧ твоѫ, положн Іерусалнмѧ тако овощное хранилище, положншѧ трѹпїа рабъ твонхъ брашна птнцамь небеснымь, плъти прѣподобныхъ твонхъ звѣремь земнымь".[15] Тогда оубо нѣкто отъ воннъ храборъ сѣло, нарнцаемь, тъ оубо, такоже нѣкогда сваты Днмнтрїе на Скылоана царѣ нашедь копїемь пронѧзнвь древле, егда на Солѹнь пѹїнде, тако н тъ нечнстнваго Ѧмората древле пронѧзн н въсѣ вънатрънѣа его ко‖пїемь нзвръже въсескврънѫѧ его доушѧ.

Оубьшѧ Тѹрцн Лазара кнѧза сръбскаго въ лѣто .sѡсз., мѣсѧца Ізнїа.

Н въста[16] Баязнтъ на царство отьца своего Ѧмората, сътворн же н сръбскѫѧ землѧ подь собоѫ, н дань даатн н вон отлѫчатн и ходнтн съ ннмъ, поставн же н Стефана деспота обладнтн на отьчьскын столь Сръблемь.

Н не по мнозѣхъ дънехъ пакы въздвнже сѧ много множьство Тѹркїа, пондошѧ на Блахъ прн Мнрчѣ воеводѣ н съразншѧ вон велнкь, такоже оубо Тѹркомь мнозѣмь нзбраннымь пастн сѧ отъ снлныхъ н отъ хрнстїанстїнхъ господахъ, въ ннхъ же бѣше Константїнъ Драгашевичь и Марко Кралевичь, н толнко съдомлено бысть копїн бесчнслъно множство, нбо въздѹхѹ немощн зрѣтн сѧ отъ множства трѹпен человѣчьскыхъ, такоже н самомѹ Баязнтоу острашнтн сѧ н побѣщн; обаче нѣкоего отъ властель поставн владатн землеѫ, Мнрчѣ же побѣгнѫ на вѫгръскѫѧ странѫ. Баязнт же ‖ н тъ бѣгѹ сѧ жть хотѣ прѣнтн Дѹнавь, поставн же н блюстела по въсемѹ бродѹ на Дѹнавѣ рѣцѣ; емь оубо блъгарскаго царѣ Шїшмана Шншманъ царь блъгарскы оубнтъ Дана воеводѫ, брата Мнрчѣ воеводѣ, въ лѣто . sцѳ., мѣсѧца сентемврїа .кѓ. н оубнтъ его въ лѣто .sцг., мѣсѧца ізнїа .ѓ. Таже прѣемь

блъгарскѫѧ землѧ и поставн въ нен обладателѧ своѭ по въсен земли блъгарствѣ. И не по мнозѣхъ лѣтѣхъ въздвнже сѧ вѫгръцкы краль Жигмонть въ лѣто .sc̃e. събравъ въсѧ[17] силѫ западнѫѧ рыги[18] глаголѧ кнѧзѧ же и властеле пановн и гарднпарѣ[19] сплныхъ же и франзестн, и въ кратцѣ рещи, много множство господь, овн по сѫхѫ, овы же по дѫнавѫ съ множьством кораблен и ладъвьмн гако нн водамь моцно вндѣтн сѧ отъ множства кораблен. Краль же гавѣ, гакже рѣхомь, емлѣшѧ сѧ по сѫшн прнптн свѣтла себе показѫѭ златомь и бнсромь множьствомь, оружїемь и оковы желѣзнимн, прѣдндн сънисхождѧше къ долнѣн земли по дѫнавѫ, и егда прнде на блъгарскѫѧ землѧ протнвѫ Нпкополѣ града, прїдошѧ же и .л. катръгы отъ Генетїѫ и отъ Цариграда и сташе подь Нпкополемь градѣ[20] и бѣхѫ чѧщще прѣѧтн Нпко||поль. Нечнстнвы же Бѫазнть събравь и тъ множьство свонхъ Нзманль и все елнко обрѣтошѧ сѧ отъ въсточныѧ страны, и оубо грѣдын бѣше съ тъцанїемь сънптн сѧ въ скорѣ съ снламн западнпмн, и гако оубо прнбнлнжншѧ сѧ Тѫрцн не пождавше нпчтоже нѫ врань сътворншѫ, и бысть сълраженїе велїе и кръвопролнтїе и паденїе[21] множьство властемь и воемь, гако потъмнѣтн въздѫхѫ небесномѫ отъ множьства стрѣлъ и копїн, подобно плѣвамь отъ вѣтрь възвншаемомь; и бысть тѫтень земли и поечатн гако шѫмѫ велнкѫ отъ множствѫа копїн и цнтевїн и конемь и людемь паденїе, и гако внднвь себе краль не добра sѣло, авїе въходнть въ еднпон отъ къторъгъ и отходнть съ прочїнмн катръгамн гако посрамлень. Бѫазнть же по одолѣнїн въсходнть съ Нзманлнтн гнавь даже до Дѫнава, и бысть пакы дрѫгое гѫвнтелство въ водахъ и потопленїе людемь въ рѣцѣ дѫнавствѣн, гакоже рещн дремле гакоже фарасонѫ ономѫ въ чръмнѣмь морн гона Іздранлѣ. И краль оубо елнцѣмь мъчтанїемь и съ похвалѫ прїеде, вѣцешнмь || и срамомь и бесчьстїемь отнде, погѫблъ множства, оставлъ же костен множство, гако не моцн проходнтн човѣкомь отъ костен.

Обаче Бѫазнть не пождавь нн мало, нѫ отъ тѫдѫ двнгь сѧ възыде къ западѫ поемлѧ царствїа и землѧ, и емь Срацнмра царѣ въ лѣто .sc̃s. подь собоѭ сътворн, и въшедь на вѫгръцкѫѧ землѧ помагаѭ и попалѣѭ "гако пламень пожагаѭн горы", гако и плѣнѫѭ до самого града Бѫдѫ, и отъ тѫдѫ възвращь сѧ съ побѣдоѭ многоѭ, гакоже древле нѣкогда Навѫходоносорь на Нздранль въ Вавѵлонь поганѫщще прѣдь собоѭ множство босн и свѣзанн ржкама опеть гако нсплъннтн сѧ пнсанїѫ "обратнхь сѧ на страсть, егда ѫньзе нн търнь".[22]

Баазитъ же възвращьшѧ сѧ съ побѣдѫ многѫ и доспѣвшѳ Македонїа проходѧшѳ бысть въ Ѧдрианополь и въ Неаполи, отъ тѫдѳ съвѣща итн на Константїновь градь. ѳказь о Цариградѣ како нашедь Баазитъ на нь. Оставль оубо Калиполе о деснѫ себе тамо поиде, и проходѧ грѹчьскѫ земла и Грѹкомь исходѧщемь поклонѣхѫ сѧ съ тѫщанїемь, онь же не вѹѣжѫдаѫ ‖ никогоже тъкмо тѫщаше сѧ къ свѧтомоу градѳ доспѣти. Доспѣвшѳ же емѳ съ силами многыми пригражѫще сѧ стѣнамь градѳ и бѣше трѣсѧн сѧ и трепещѫ весь градь страха измаилтьскаго, и самь царь Манѳилъ оубоавь сѧ и весь съглитъ съ нимь. И посла Баазитъ къ царю, дати емѳ вънити въ градь. Ѯлма же не вѣдѫще что сътворити не доѳмѣѫще тъчїѫ глаголаахѫ: "Господи Исоусе Христе, сыне божїи, помоѕи", и въздвыгше на небо рѫцѣ свои и къ богородицѣ молбы и моленїе творѫще, такоже обычно есть имь творити въ напастехъ своихъ. Повелѣ же и патрїархъ кѹръ Ѧнтонїе съ въсѣмь причьтомь и кандосомь възати чьстны кръстьи иконѫ пръчистыѫ владычицѫ нашѫ богородицѫ и образь господа бога и спса нашего Исоуса Христа, и тако обхождаахѫ стѣны градѳ постомь и молитвами, повелѣ же и акаѳиста пѣти сѧ и нна нѣкаа глаголѧще: "Господи, помилѳи, недоѳмѣѫще сїѫ тн молитвѫ приноснмь". Царь же съвѣщаа съ сиглитомь глаголѫ послати дары многы, съмирити сѧ и дань дати емѳ молѫще его, и послашѫ многы дары емѳ. Они же не хотѣ прияти дары, ‖ нѫ глаголаше вънити въ градь, и видѣвше же неѳкротимое его сверѣпьство, вѣрѣ же паче мощно ѳкротити его того же никако, нѫ тако лъвь рыкаѫ глаголаше: "за ѳтра прѣимѫ градь вашь, вась наѕѣхъ отпѳщѫ, идеже хощете идѣте." Сїа слышавше оубоѕи Грѫци въстенавше къ богѳ отъ въсего сръдьца и възъпишѫ глаголѫще: "Господи боже силь обрати и посѣти виноградь свои, иже насади десница твоа, сътвори имь такоже Ѧвимѳ и Снсарѣ въ потоцѣ Кисовѣ, иже рѣшѫ да наслѣдимь себе свѣтило божїе." 23 Тѳркомь же не нерадѫще, нѫ въздвиже сѧ въсе множьство пристѫпаѫще стѣнамь градскымь и толико стрѣль испѳщаѫще, тако не мощи зрѣти въздѳха ни слънечнаго сїанїа отъ множьства стрѣль, подобно плѣвамь отъ вѣтръ възвѣваемомь, глась же тако громь по въздѳхѳ расходѧщѳ сѧ отъ многыихъ въсклицанїи, и ничтоже можаахѫ сътворити съ своими страхованїи, нѫ фрѫгомь и 24 нѣмн хитростоми и цагрѫми и лѳбарди пѳщаѫще, далече нѣгде отѣгаѫще кони свои тамо къ Галатѣ ‖ ѳтекоми постиѕаахѫ и гласи неодръжими и страшними възоры и тамо велми творѫще. Баазитъ же ставь на высоцѣ мѣстѣ

видѣ сватжа Софїѫ глаголаашє къ велмѫжемь своимь, іако тоу сътвора жилище себе съ женами моими. Такожде и въси велмѫже раздѣлѣахѫ себе сътворити жилища сватыѫ цръкви. Обаче принесошѫ трѣбачїа къ разореніѭ града, прѣжде оубо Галатѫ начашѫ оударѣти и многы къзни сътворишѫ обарѣщиє зѫбци градѫ, овогда и отъ стѣнь пробиваахѫ, елма вънегда дьнь мимохождаашє и ночь прѣемлѣшѫ, хѫдѫж ни отъ Ісржгъ въсѫ ночь зиздаахѫ, и обрѣтаахѫ са завтра въса цѣла и нова, іако дивити са Нзманлитомь. Нѫ обаче и Ісржгомь не нерадѫщемь, нѫ и ти подвизаа́хѫ са испѫщаѫще цагри и самострѣлы своѫ, съ лѫбардами[25] и пѫшкамн огнь съ дымомь творѫще далечь отстоахѫ. Єдинѫ же оустрымиша са Нзманлите и авїе подшедше подь градь, іако оубоати са Ісржгомь и хотѫще || побѣгнѫти въ сватын градь, нѫ Гръцн пришедше нмь на помощь, сице бо дрѫгъ дроугѫ помагаѫще съ прїателъствомь іакоже рецн матн младенца своего обьемлѫще, тако и Гръцн Галатомь протнчѫще помагаахѫ, и іако испълънитн са писаномѫ: "Матеръ о чадѣхь веселящѫа са"[26]. Сїа слышавше Трапезонтѣне и Каффа и Ямастро и отъ въсѣкого своего острова прїндошѫ съ катръгами своимн, съ орѫжїемь и самострѣлы и цаграми, носѫще и нищѫ довольнѫ себе, и въси сътщаахѫ са въ сватїн градь, отъ Генецїѫ же и отъ Митилина, и тамо плаваѫще достизаахѫ сватїи градь съ пищеѫ и хранож своеѫ, и вънатръ бывше въсхождаахѫ на пиргови и на стѣнахь градѫ испѫщаѫще самострѣлы и цагръ своихъ, и елико моцно имь бѣ, съпротивлѣахѫ са и далечь снхь отганѣахѫ отъ града. Множицеѫ отъ Гръкь по тан творѫще ноцїе воинское исхождаахѫ и зѫбиваахѫ отъ нихь. И сице творѫще продлъзаѫщѫ са нѣгде седмомѫ лѣтѫ,[27] Затворен бѣше Царнградь отъ Балзита за .з. лѣтъ и іако видѣ нечьстивїи Балзитъ ничтоже оуспѣти възможеть, съ многож гордостїѫ распнхаше са, въземь въсе множьство воинствѣное отиде. И не хоте съ стѫдомь ржкѫ на ѕстѣхь своихь положь се тъкмо пондеку, іакоже Ѕлїанъ нѣкогда къ сватомѫ великомѫ Касилїѫ Кесарїнскомѫ хвалѣше са, вънегда на Перси идѣше, іако "въ градѫщее лѣто прѣнмѫ градь", такожде и тъ, сицевад рекь, отиде.

И не по мноѕѣхь дьнехь дасть того богъ брашно людемь єѳїопскымь; въсташѫ бо отъ слънечнаго въстока чада агарѣнскад съ силами своими, и ѕвїень бысть нечьстивн отъ нихь, и погыбе память его съ шѫмомь, въ лѣто .ѕщі., мѣсяца ѕлїа .кѣ. Темѫръна глагалан царѣ татарскаго

И наста сынъ его, Цалапн Мѫсѫлмань.

Гръцн же благодарестьвнѫ пѣснѣ въспѣвше глаголѫще: "Велен господь н хвален sѣло н велїа крѣпость его, тако не въ листѣхъ мѫжьскынхъ благоволнть, благоволнть господь на боящѫ са его н на зповаѫщѫ на мнлость его"[28] , н благодатїѫ божїеѫ съхранѣемь есть свѧтїн градь даже н до дьнесь отъ въсѣхъ съпротивнїхъ нноплеменнкъ.

Къ лѣто . sq̃зі., ‖ при животѣ Цалапїа Мѵсѵлмана, иже Солѵнь съдръжа. прѣставн са благочьстнвїн царь Калоіань, анеѱен кѵрь Манѵила царѣ.

Къ то лѣто нзыде Мѵсн въ странахъ дѵнавскынхъ н събравь много множьство Влахъ н Сръблен н Блъгаръ, съ нимь же бѣше н деспотъ сръбскын Стефань, н пріндошѫ на Цариградь н тѵ сътворншѫ бон велнкн съ Цалапіемь нзвънь града, на Смидѣ, н оубншѫ Цалапїа Мѵсѵлмана н погыбе памать его съ шѵмомь.

Ѱофиса н Мѵсн бег въ лѣто .sq̃кв. н наста Кршнчн солтань въ лѣто .sq̃кє.

ПРЕВОД

I

В 6801 (1295/6) година се вдигна от източните предели, от планината, назована Ефтра, някой си Отман, произхождащ от измаилски род. Нападаше кармианците, биеше се и се сражаваше с тях постоянно, побеждаваше ги, а също и обитателите на Харсан. Така той постепенно дойде и в земята на Аидин, Филаделфия и Малаина. Като опленяваше и завладяваше всички тези земи, Отман умря, след като преживя 30 години.

Неговият син Оркан му бе наследник. Той започна още по-голямо дело, като воюваше и покоряваше, докато стигна до гръцките предели, където се намира градът Бруса. И като обсади с войските си града и опожари околностите му, превзе го със своя син Аморат Велики. И така се поселиха тук с престола си. Скоро след това умря и Оркан в 6870 (1361/2) година.

И дойде /на престола/ младият Аморат, който бе свиреп и силно опълчен срещу българите. Той искаше от гърците /да мине през/ брода, охраняван от множеството кораби и катърги. Кантакузин много добре бранеше [морската войска], за да пази брода на Галиполи. Аморат, както казахме, се нуждаеше да премине морето.

II

И като видя Кантакузин, че не може да прехранва корабниците, защото нямаше достатъчно хляб и свинско месо, а и защото хазната се изпразваше с всеки изминат ден и не стигаха дукати и сребро, той измисли следното. Изпрати в Търново при българския цар Александър пратеничество да му помогне за прехраната на корабниците, за да пазят брода. Българите, като чуха това, надсмяха се и укориха гърците. Не само ги оскърбиха, но ги псуваха на жена и майка и ги отпратиха с празни ръце. Когато узна това Кантакузин се оскърби много. И изпрати пратеници при сръбските господари Урош, деспот Углеш и крал Вълкашин, за да помогнат на корабниците. И тези, като чуха това, не само се надсмяха и укориха гърците, но ги напсуваха на жена и майка и ги отпратиха без нищо. Когато Кантакузин изпрати /пратеници/ при българските царе и сръбските владетели и им рече: "Не пожелахте да ни помогнете, обаче после ще се каете". Те не

обърнаха внимание на това, но казаха: "Когато турците тръгнат срещу нас ние ще се бра̀ним от тях"... Тогава Кантакузин се споразумя с Аморат, и като се заклеха, размениха си писмени договори, които стоят даже и до днес, според които турците да не пакостят в нищо на гърците завинаги, нито на Романия, нито на Македония. И с това турците о̀бещаха така да бъде. И Кантакузин остави на турците брода на Галиполи.

III

И премина Аморат, синът Орканов, с турците в 6834 (1325/6) година. И тръгнаха срещу Средец. Събраха се българските войни, а с тях и Асен, Александровият син. И разрази се бѝтка. И убиха Асен, и мно̀зина от българите погинаха. И пак се събраха българите с Михаил, сина Александров. И него убиха. И като плениха много народ, поведоха ги на Галиполи.

IV

Като царува 25 години, Кантакузин умря.

Когато Калоян стана пълнолетен, прие царството на своя баща 6845 (1336/7) година. Калоян имаше двама сина - Андроник и цар Мануил. Адроник се споразумя с Аморатовия син Челеби Велики да убие своя баща Аморат, а Андроник да убие своя баща Калоян. Това узнаха и двамата едновременно - цар Калоян и Аморат. И Аморат като хвана Челеби извади му очите. Така и цар Калоян, като залови своя син Андроник, ослепи го. И царуваха и двамата, Аморат и цар Калоян, в мир помежду си и голямо разбирателство.

V

Аморат отново се готвеше да тръгне или против българите, или против Углеш. Когато Углеш [Този Углеш уби сръбския цар Урош] и крал Вълкашин узнаха това, събра се множество сръбски войски и от Далмация и Тръвес слязоха до град Сяр. Углеш, прочее и неговият брат крал Вълкашин тогава дойде, и се разрази голям бой с множество турци начело с Аморат. И настана страшно кръвопролитие на река Марица. Турците крещяха силно. И понеже сърбите се обърнаха на бяг, те убиха на река Марица Углеш и крал Вълкашин. И загинаха двамата заедно в 6879 (1370) година, на 26 ден от месец септември. Турците взеха много пленници и ги отведоха на Галиполи.

VI

Преди това убийство, прочее, умря търновският цар Александър в 6870 (1362) година, на 17 ден от месец февруари. На престола се възкачи цар Шишман, син на Александър. Аморат изпрати при него да му даде сестра си за жена и той се пожела да даде сестра си - царицата Кератамар.

VII

Когато Калоян Палеолог цареше в Цариград, тогава турците пристъпиха споразуменията, които бяха сключили с гърците и си присвоиха град Галиполи и селата около него. Покориха Македония и започнаха да воюват, както им бе угодно. На брода поставиха свои стражи с платноходи, а гърците изгониха и ги отпратиха по домовете им.

Цар Калоян, след като царува 35 години, умря в 6880 (1371/2) година и на престола се възкачи неговият син Мануил Палеолог. Тогава, прочее, се събра голямо множество турци, надигнаха се и започнаха да завземат и оплячкосват земи и градове. Те завладяха също и Аморея до Вавилон, а като се завърнаха оттам, превзеха Драч и /стигнаха/ до Далма́ция и завладяха цялата арбанаска земя, тъй като християнските сили бяха немощни и нямаха кого да им противопоставят.

VIII

След известно време, прочее, те се отправиха против сръбската земя и там, като влязоха в бой, бяха убити мнозина, войнство безчислено, и настана кръвопролитие, така че да се сбъдне писанието: "Боже, дойдоха /племена/ в твоето наследие и оскверниха светия твой храм, като превърнаха Ерусалим в пазилище на овощия, оставиха труповете на твоите раби за храна на птиците небесни, а телата на твоите светии - на земните зверове." Тогава, прочее, един от войните много храбър, на име Милош, така прониза нечестивия Аморат, извади с копието си всичките му вътрешности и неговата многоскверна душа, както някога свети Димитър нападна цар Скилоан и го прониза с копие, когато той дойде против Солун. Турците убиха сръбския княз Лазар в 6897 (1389) година, месец юни. Баязид се възкачи на престола на своя баща Аморат, постави под своя зависимост и сръбската земя, принуди ги да му плащат данък, да му заделят войска, /която/ да бъде с него, а деспот Стефан постави на

бащиния му престол да властвува над сърбите.

IX

Не след дълго отново се надигна голямо множество турци. Тръгнаха против власите по времето на Мирчо воевода и стана голям бой, така щото от турците да починат мнозина избрани измежду силните, както и от християнските владетели, сред които бяха Константин Драгашевич и Марко Кралевич. Такова безбройно множество копия бяха пречупени, та да не може въздухът да се вижда от множеството стрели, реката да потече кървава от множеството човешки трупове, а и сам Баязид да се уплаши и да побегне. Той постави обаче някого от властелините да управляват тази страна. Мирчо избяга в маджарската земя. И самият Баязид се обърна в бягство, като искаше да премине Дунава. Той постави стражи по целия брод на река Дунав, залови българския цар Шишман [Българският цар Шишман уби Дан воевода, брата на Мирчо воевода, в 1393 година, месец септември- 23.] и го уби 6903 (1395) година на третия ден от месец юни. Завладя също и цялата българска земя и постави в нея свои управители по цялата българска земя.

X

След известно време се вдигна маджарския крал Сигизмунд в 6905 (1396) година, събра цялото западно войнство, риги, сиреч князе, властелини, панове и военачалници, мощни и свободни люде, накратко казано,множество господари - едни по сухо, други по Дунава с много кораби и ладии, така щото не може да се види дори водата от многото кораби. Кралят пък, както казахме, тръгна по суша, показвайки се блестящ с множество злато и бисери, с оръжие и железни обкови. Вървейки напред, слизаше към долната област по Дунава. Когато дойде на българска земя срещу град Никопол, пристигнаха и тридесет катръги от Венеция и от Цариград. Застанаха под Никополската крепост и изчакваха да я превземат. Нечестивият Баязид сбра и той множество от своите измаилтяни и колкото войска се намери от източните области. Той бързаше да се сблъска по-скоро със западните войски. И щом турците се приближиха, без да чакат, веднага започнаха бой. Настана голямо сражение, кръвопролитие и гибел на множество военачалници и войни, та небето потъмня от множеството стрели и копия, подобно на плява, подета от върхушка. И настана земен тътен, защото ечеше силен шум от множеството копия и щитове, от гибелта на коне и хора. И понеже кралят се видя

в лошо положение, той веднага се качи в една от катръгите и отплава посрамен с другите катръги. След победата Баязид се втурна със своите измаилтяни, като ги гони чак до Дунава. И отново настъпи второ поражение във водите и давене на хора в река Дунав, подобно някога, когато фараонът гонеше израилтяните в Червеното море. И кралят, прочее, с колкото високомерие и самохвалство дойде, с още по-голям срам и безчестие си отиде, като загуби много хора и остави толкова много кости, та човек не можеше да мине от тях.

XI

Баязид обаче, без да се бави, се вдигна оттам и се отправи на запад, като завладяваше царства и земи. Като залови цар Срацимир в 6906 (1397/8) година, подчини го на властта си. Нахлу в маджарската земя, като опожаряваше и палеше, "както пламъкът опожарява планините". Той така плячкоса областта до самия град Буда, откъдето се завърна поради голяма нужда, както някога в древността Навуходоносор израилтяните, като гонеше пред себе си множество боси и със свързани отзад ръце, за да се изпълни Писанието: "Обърнах се към страданието, когато трън ме убоде". Като се завръщаше с голяма победа и като пристигна в Македония, Баязид премина през Адрианопол и Неапол, и реши оттам да тръгне срещу Константиновия град. [Сведение за Цариград как Баязид тръгна срещу него]. Като остави Галиполи надясно от себе си, той се отправи на там и премина гръцката земя. Като излизаха гърците с усърдие му се покланяха, а той никому не навреждаше, а само бързаше да стигне до светия град. Когато той пристигна, обсади с големи войски градските стени, а целият град се тресеше и трепереше, поради страх от измаилтяните. Изплаши се и самият цар Мануил целият синклит заедно с него. Баязид изпрати /вест/ на царя да го пусне да влезе в града. Понеже не знаеха що да сторят, /гърците/ само се чудеха и говореха: "Господи, Исусе Христе, Сине Божи, помогни", въздигаха ръцете си към небето и отправяха молби и молитви към Богородица, както е обичайно те да правят /когато изпаднат/ в беда. Патриархът, господин Антоний, нареди да се вземе с целия притч и клир честният кръст и иконата на пречистата наша Владичица Богородица, и образът на нашия Господ бог и спасител Исус Христос. И така обикаляха стените на града с пост и молитви. Той заповяда да се пее и акатист, произнасяйки и други /молитви/: "Господи, помилуй, безпомощни ние ти поднасяме тази молитва". А царят се споразумя със синклита, като каза да се изпратят /на Баязид/ много дарове и да се помирят, като му предложат да му плащат

данък. И му изпратиха много дарове. Той пък не пожела да приеме даровете, а настояваше да влезе в града. Те видяха неговото неукротимо свирепство - по-скоро звяр можеше да се укроти, но този - по никакъв начин, защото той ревеше като лъв и казваше: "Утре ще завладея вашия град. Вас ще ви пусна голи, вървете където щете". Като чуха това бедните гърци от все сърце простенаха към бога и извикаха, казвайки: "Господи боже на силите, обърни се и посети своето лозе, което твоята десница посади, стори им същото, каквото /стори/ при потока Кисон на Авим и Сисара, които казаха - "Да завладеем за себе си божието светилище". Турците обаче не обърнаха никакво внимание, и като се втурна цялото множество, доближаваха се съм градските стени и изстрелваха толкова стрели, че въздухът и слънчевата светлина не можеха да се видят от многото стрели, подобно на плява, разпиляна от вятъра. От многото крясъци по въздуха се разнасяше възглас като гръм. И нищо не можеха да сторят със своите заплахи. Но франките чрез други приспособления, с цагри и ломбарди стреляха и /нападателите/ бягаха обратно с конете си. И бягащи там към Галата, достигаха с неудържими викове и свирепи лица, като вършеха и по-страшни неща. Баязид като застана на високо място, видя Света София, и говореше на своите велможи: "Там ще направя жилище за себе си и за моите жени". Така и всички велможи си разпределяха светите църкви, за да ги превърнат в жилища. Но донесоха и тръбачи за разрушаване на града. Започнаха най-напред да бият Галата и сториха много щети, като рушаха зъберите на крепостта, а понякога пробиваха и част от стените. Когато свършваше денят и настъпеше нощта, най-добрите майстори от франките по цяла нощ зидаха и на сутринта /стените/ бяха цели и нови, та измаилтяните се удивляваха. Франките не се изплашиха, но и те се бореха: изпразваха цагрите и своите самострели, и като изстрелваха с ломбардите и пушките далече огън с дим, отстояваха /крепостта/. Веднъж измаилтяните се устремиха и приближиха постъпите на града, така че франките се изплашиха и щяха да побягнат в светия град, но гърците им се притекоха на помощ. Така те един другиму си помагаха с преданост, както майката обгръща своя младенец, така и гърците притичвайки се, помагаха на галатчаните, за да се сбъдне писаното: "Майка, радваща се за чадата си". Като чуха това жителите на Трапезунд, Кафа и Амастро, всеки от своя остров, пристигнаха със своите катръги с оръжие, самострели и цагри, носейки си достатъчно храна. Всички от Венеция и от Мителин се устремяваха към светия град и с плуване стигаха там, в светия град, със своята храна и препитание. И щом влезеха вътре, изкачваха се на кулите и на градските стени, стреляха със своите

самострели и цагри, съпротивляваха се с все сила и ги прогонваха далече от града. Мнозина от гърците нощем тайно събираха войска, излизаха и избиваха от тях. И така действуваха, когато течеше седмата година почти. [Затворен беше Цариград от Баязид за седем години] Когато нечестивият Баязид видя, че нищо не може да постигне, изпълваше се голяма ярост. Той взе цялото си войнство и си отиде. И понеже не искаше да си тръгне посрамен, като сложи ръка на устата си, само тези думи изрече, както някога Юлиян се хвалеше пред свети Василий Велики Кесарийски, когато тръгваше против персите: "На следната година ще превзема града". Така и този, като каза тези думи, си отиде.

XII

И не след дълго бог го даде за радост на етиопяните. Защото от слънчевия изток се вдигнаха агарянските чада със своите войски, нечестивецът бе убит от тях и с шум погина споменът за него в 6910 (1402) година, 28-и ден на месец юли. [Тимур наричат татарския цар] Възцари се неговият син Челеби Мусулман.

Гърците пък запяха благодарствена песен, като казваха, "Велик е господ и много възхваляван, велика е неговата сила, защото не праща благоизволението си на мъжки нозе, но благоволява господ към боящите се от него и към уповаващите се на милостта му". И чрез божия благодат опазен е светият град даже и до днес от всички вражески племена.

XIII

В 6917 (1408/9) година по времето на Челеби Мусулмана [който овладя Солун], почина благочестивият цар Калоян, племенник на царя господин Мануил. В същата година излезе Муса в дунавските области и събра огромно множество власи, сърби и българи, с него бе и сръбският деспот Стефан, те дойдоха при Цариград и тук влязоха в страшна битка извън града при Космидия с Челеби. Погубиха Челеби Мусулмана и погина споменът за него с шум. Пукна и Муса бег в 6922 (1413/4) година и се възцари султан Крисчи в 6925 (1416/7) година.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА III

[1] **I. Bogdan.** Ein Beitrag zur bulgarichen uhd serbichen Geschichtschreibung, Aslph 1891, XIII, s. 481-543; **Б. Ангелов, М. Генов.** История на Българската литература, II. Стара българска литература /IX - XVIII в./ С., 1922, с.466-470; **Й. Иванов.** Старобългарски разкази, С., 1935, с. 66-71; **Ив. Дуйчев.** Из старата българска книжнина, II, С., 1943, с. 265-275. По-нататък за удобство след имената на цитираните тук автори поставям в скоби страниците от съответното издание.

[2] В хрониката страна се употребява в значение "предел", "край", "област", а не като "страна" еднозначно на "държава".

[3] У Ив. Дуйчев /266/ изразът **въсѣлше сѧ съ столомь тѹ** е преведен: "той се настани там с престолнината си"..

[4] В ръкописа л. 440а - **блъгара**.

[5] У Ив. Дуйчев /266/ има несъответствие в превода на **възбранѣемъ**, което се отнася само за брода.

[6] Глаголите **питаше** и **хранѣше** ще се отнасят за местоимението **ѧ**, т. е. за корабниците у Ив. Дуйчев /266/ преводът е отнесен към "**кораби и катръги**".

[7] В ръкописа л. 440б - **блъгар**. Това е отбелязано и в изданието на Ю. Богдан /527/, но не е коментирано. Придържайки се към изданието на Й. Богдан, преводачите /Й. Иванов - 67 и Ив. Дуйчев - 267/ въвеждат еквивалента българите.

[8] У Ив. Дуйчев /268/ е преведено "стигна зряла възраст", но това е по-скоро "стана пълнолетен".

[9] Според превода на Ив. Дуйчев /268/ Аморат /Мурад I /1359 - 1389/ и Калоян /Йоан V Палеолог /1354 - 1391/ се царували заедно, което е неточно.

[10] В изданието на Й. Богдан /527/ и преводите на Й. Иванов /224/ и Ив. Дуйчев /265/ е прието да се сегментира текстът след Вълкашин. Предлаганото тук синтактично делене на текста е издържано в граматично отношение и премахва логическото противоречие, което отбелязват някои автори. Така напр. съветският учен Е. П. Наумов въз основа на тази част от текста на Хрониката приема, че летописецът е отдалечен от събитията, които описва, защото "не може да напише, както гласи хрониката, че Углеш в своя поход против турците дошъл "даже до Сер град", т. е. до своята собствена столица" /Об авторстве анонимной болгарской хроники XV в., - Советское славяноведение, 1969, 3, с. 41/. Новото разчитане на текста ясно показва, че в Сяр е дошъл Вълкашин с войските от Далмация и Тръвес.

[11] У Ив. Дуйчев /268/ **разбои** е преведено като "сражение".

[12] Й. Иванов /68/ притежава израза **и не хотѣ** с не щя... П. Динеков отбелязва, че "според хрониката Шишман отказва да му даде сестра си за

жена /дали патриотична тенденция или верен факт/. - В Стара българска литература, С., 1953, с. 136. Очевидно на превода на Й. Иванов и на констатацията на П. Динеков не е обърнато достатъчно внимание, защото и в изданията на Хрониката, и в нейните тълкувания за основа се взема преводът на Ив. Дуйчев, който гласи: "Аморат изпрати при него, да му даде сестра си за жена, и той, ако и да не желаеше, даде сестра си царицата госпожа Тамара" /268/. Основание за такъв превод авторът намира в съответствието на израза **и не хотѣ** на гръцкото *και ̓άκων* 08/. Това едва ли е сериозен аргумент, защото и на други места в хрониката се среща изразът **не хотѣ**. Например: И рече им: **не хотѣстѣ помощи нам** /Й. Богдан, 527/ - "Не пожелахте да ни помогнете" /Ив. Дуйчев, 267/; **Онь же не хотѣ приѧти дары** /532/ - "Но той не пожела да приеме даровете" /273/. Както се вижда, в тези случаи **не хотѣ** не е преведено "ако да не желаеше". За да не приеме изразът **и не хотѣ** формата "ако и да не желаеше", по всяка вероятност са оказали влияние някои странични фактори. Известно е, че в историческите извори се съдържа сведение за брака на Кератамар. В бележките към превода Ив. Дуйчев отпраща към Бориловия синодик, където е казано, че Тамара е станала жена на Мурад. За брака на българска принцеса с Мурад съобщава и Л. Халкокондил, но допуска грешка, като я смята за дъщеря на Иван Шишман, а не на Иван Александър. Това сведение получава отглас и в някои късни исторически творби. Вероятно влияние на преводача е оказала и пунктуацията в изданието на Й. Богдан. Става дума за запетаята, поставена след **хотѣ**.

За името на Иван-Александровата дъщеря в историческата наука съществуват противоречиви мнение. Й. Иванов го схваща като двойно лично име - Кера Тамара /68/. От превода на Ив. Дуйчев трябва да се разбира, че името ѝ е Тамара, а кера е обръщение /кера превежда с госпожа/. Ив. Божилов като че ли поддържа това становище, но внася и някои допълнителни уточнения /Фамилията на Асеневци /1186 - 1460/ генеалогия и просопография, С., 1985, с. 137, 139, бел. 8,217 и др. По наше мнение името е име композита и се изписва Кератамар, така както е изписано в средновековните паметници /Борилов синодик и Лондонско четвероевангелие/. Обстоятелствена аргументация вж. у Ив. Тютюнджиев, К. Кабакчиев. За историческата стойност на Българската хроника от XV в., Старобългаристика, 2, 1989, с. 73 - 77.

[13] Според превода на Ив. Дуйчев /263/ излиза, че турците са завладели Драч и областта до Далмация. Но предлогът до не означава колко области са завзети, а по-скоро уточнява до коя област са достигнали завоевателите.

[14] У Ив. Дуйчев /269/ **имь** е отнесено към убитите турци, а всъщност то се отнася към причастието **съвъкꙋплъше**. У Й. Иванов /70/ преводът е точен.

[15] Пс, 78, 1-2. В Псалтира е "езичници". Цитатът е по гръцкия текст.

[16] У Ив. Дуйчев /269/ **въста** е преведено със "завзе". У Й. Иванов /70/ има по-точен превод.

[17] В ръкописа **Събравъ сѧ** - л. 443б. Това е отбелязано и от Й. Богдан, който коригира в изданието си ръкописа - **събравъ въсѧ** /530/. Известно отклонение от оригинала се забелязва в преводите на Й. Иванов /70/ и Ив. Дуйчев /270/. Всъщност хронистът ни съобщава, че се е събрала цялата западна сила /воинство/. Преводачите поставят западната сила в множествено число.

[18] **ригъ, роги** - старинна лексема, която се среща в паметници от X - XI в. в значение на отличителен знак на властта, скиптър. Вж. С. Вълчанов. Тълкуване на Книгата на пророк Данаил, С., 1975, с. 73-74, в смисъл на "царе". Вж. още А. Милтенова. Разумник-указ. - Старобългаристика, X, 1986, 4, с. 24. Латинската титла *rex*, гр. ῥήξ според Ф. Дьолгер е била употребявана във Византия като "съзнателно пренебрежително обозначение на всички западни владетели, ... чиято самостойност била само неохотно признавана". Ив. Дуйчев /303/ като се позовава на употребата на титлата в Манасиевата хроника /Ватикански препис/ стига до извода, че с подобно значение титлата е била употребявана и в средновековна България. Презрителното съдържание на титлата, което тя имала за българите в случая е показателно за гледната точка на хрониста. Ив. Дуйчев превежда **рыги** като крале, а Й. Иванов /70/ предава този текст по-общо, но пак в смисъл на крале. Направеният тук превод се придържа максимално точно до оригинала и отговаря на смисъла, който има думата в средновековието.

[19] Думата **гардинаръ** няма съответствие в превода на Й. Иванов /70/ . Ив. Дуйчев я превежда като кардинали /270/. Този еквивалент от съвременния български език фигурира във всички по-късни издания на Хрониката, където е поместен преводът на Ив. Дуйчев. Е. П. Наумов използува по всяка вероятност превода на Ив. Дуйчев, но при еквивалента кардинали поставя въпросителен знак /Анонимния болгарская хроника XV века/. Некоторые вопросы текстологии и терминологии. - Сборник в чест на проф. д-р Христо Гандев, С., 1985, с. 106. Терминът се среща още веднъж в същия ръкопис, от който Й. Богдан публикува хрониката в едно полемично съчинение /500/. Срещаме го и сред руските полемични съчинения от XV - XVIII век. В едно от тях е записано **прѣніе панагиофа со.вı. гардинари. єгда прїдоша ѿ папы римсі каго и прѣша сѧ в константинѣ граде ѡ православнои вѣрѣ хртіанскои и ѡ вѣрѣ фра жскои во цриградъ**. В препис на това съчинение /Ундол. № 565, л. 145 е пояснена думата: **сиръчь опаты**. Старобългарското **опать**, гр. ὕπατος се употребява за висш държавен чиновник, консул /Рим/, а понякога и за висш служител на църквата. Вж. **А. Попов**. Историко-литературный обзор древнорусских полемических сочинений против латин /XI-XV в./, М., 1875, с. 265. В други паметници **опать** се среща употребено в смисъл на управник. **И. И.**

Срезневский. Материалы для словаря ..., т. I, с. 110. в паметник от XVI в. е направено ясно разграничаване на духовната и светска власт представена от лице с титлата **ипать. Пришешу же ипатику и архиепскпу**.../Словарь русскога языка XI-XVII вв., М., 1979, Вып. 6, с. 247. **ипать** се употребява за назоваване не само за висш сановник, консул, но и като синоним на воевода /паметник от XVII в./. Примери за превод на **ипать** като управител на Византия вж. у **Д. С. Лихачев**. Текстология, Ленинград, 1983, с. 243. В предложения превод употребата се свързва с характера на представяното събитие /военен поход/.

[20] У Ив. Дуйчев /272/ - "град"; у Й. Иванов /71/ - "крепост".

[21] **паденіе** у Ив. Дуйчев /272/ е преведено с "падане", но у Й. Иванов /71/ с "гибел и падане".

[22] За да се внесе яснота при интерпретирането на тази част от Хрониката, условно номерираме изреченията на откъса, като изречението **и въшедь на вѫгръцкѫѧ землѧ**... приемаме за първо, а **Баазитъ же възвращьшѹ сѧ**... /последното изречение от откъса отбелязваме с номер 10/. Според превода на Ив. Дуйчев /272/ второто изречение от оригинала /**ꙗко пламень пожагажи горы**/ е подчинено за начин в препозиция и се свързва с третото /**тако... бѫдѫ** /. Смисълът е, че Баязид така опожарявал и опленявал, както пламъкът изгаря планината. Струва ни се, че тук е нарушена синтактичната последователност на изреченията в оригинала по изданието на Й. Богдан. В действителност второто изречение от оригинала е подчинено за начин на първото. Наличието на причастната форма пожагажи във второто изречение недвусмислено насочва вниманието към първото. Известно е, че подчиненото изречение за начин пояснява глаголна форма от главното чрез използуване на сравнение. Лексикалният паралелизъм е следствие от сравнението и специфичен елемент на съответния тип изречение и се изразява в употребата на е д н а к в и л е к с е м и, различни лексеми с еднакъв корен, синоними и антоними. В такъв случай фигурирането на пожагажи в първото и второто изречение налага те да бъдат свързани. Сравнението, оформено чрез подчиненото изречение, представлява образно наподобяване, което е взето от Псалтира /82, 15/. Цитатът е непълен - взета е само втората част на псалма. Основното явление - опожаряването на унгарската земя, се сравнява с изгаряне на горите.

Когато се вземе под внимание семантиката на причастието **плѣнѫ** от третото изречение, необходимо е то да бъде съотнесено с петото /**ꙗкоже древле...на Ізраиле**/. Именно петото изречение изразява начина на осъществяване на основното явление чрез сравнение. Пленяването, извършено от Баязид около Буда, се сравнява с конкретно явление - пленяването на израилтяните от Навуходоносор. Илюстрира се признакът на главното действие. Лексикалния и граматичният паралелизъм водят до елипса, която е налице в разглеждания случай. Трябва да се подчертае фактът, че наречи-

ето тако е корелат в главното изречение, който в примерите от Хрониката винаги се съчетава с **ꙗкоже**, а не с **ꙗко**. Следователно две отделни явления /опожаряването и пленяването/ се сравняват с други две, които представляват библейски алюзии и насочват вниманието съответно съм Пс. 32,4. Трето, пето и шесто изречение /**въ Вавилонь... свѣзаани ржкама**/ са в естествена логическа връзка - Баязид така е "опленил", както някога Навуходоносор е пленявал израилтяните и ги е карал боси и със свързани назад ръце. Й. Богдан и Ив. Дуйчев определят лексемата **опеть** /"отново"/ като елемент на седмо изречение /**ꙗко исплънити сѧ писаніѹ**/,за което липсват условия. Седмото изречение е обобщаващо подчинено изречение за цел. Имаме финално отношение и финалният съюз **ꙗко** винаги заема начална линейна позиция! С други думи, не е възможно лексемата **опеть** да е начална линейна позиция.

В резултат на направените корекции четвъртото изречение /**и оть тждѹ възвращь сѧ съ побѣдож многож**/ като че ли остава изолирано. Прави впечатление, че носената от него информация се повтаря от десетото изречение. Тавтологията не е невъзможна, но смущава. В оригинала от Киевския сборник не стои **побѣда**, а **бобѣда**, което не е отбелязано от Й. Богдан. Очевидно фигурират две форми - **бо** и **бѣда**. **Бо** е постпозитивен съюз за причина. Тогава смисълът е: Баязид се е върнал от Буда поради голяма беда.

[23] Пс. 79, 15-16 /непълно/, 82,10,13/ **свѣтило** в хрониката е на мястото на **свѧтилище** от Псалтира/.

[24] В изданието на Й. Богдан стои формата **фждомь**, за която той отбелязва, че в оригинала фигурира **фжгомь**, която форма той смята за грешка в ръкописа /533/. Румънският славист приема наличието на грешка, защото **фждомь** е възможно да се свърже с лат. Fundibulum, Funda /500, 533/ т. е. имаме работа с заемка. Такова разчитане приема и Ив. Дуйчев /273/ и превежда **фждомь** с "прашки". Следвайки логиката на превода и синтактичните отношение, би трябвало да се преведе, че се е хвърляло с е д н а п р а ш к а! Ще отбележим, че в другите преводи този момент липсва. В оригинала от Киевския сборник /446а/ не стои **фжгомь**, а **фржгомь**. Ето и мястото, където фигурира въпросната дума: **нж фржгѡм и инѣми хитростим и цаграми и лѹбарди пѹщажще далече нѣгде ѿбѣгажще кони свои**. Очевидно е, че формата **фржгом** участвува в разколебана конструкция дателен самостоятелен. С въведената поправка става ясно, че османските завоеватели са атакували града и от стрелите им се е закрило слънцето и въздухът. Нападателите не са могли да постигнат нищо нито със стрелите си, нито с крясъците и заплахите. Нека обърнем внимание, че изразът е въведен с адверзативен съюз **нж**. Противопоставя се едно действие на друго. На стрелите и крясъците франките са противопоставяли цагри и ломбарди.

[25] В изданието на Й. Богдан /533/ след **лобардами** е поставена неуместно запетая, на която е останал верен и Ив. Дуйчев. От превода читателят остава с впечатлението, че цагрите и самострелите са боеприпаси за ломбардите /хвърлеха своите цагри и самострели с ломбарди, с пушки... - 274/. Мястото на запетаята в текста е след "самострели", а не след "ломбарди". В противен случай изреченията се сегментират неправилно.

[26] Цитатът е част от Пс. 112,9.

[27] У Ив. Дуйчев /274/ не е преведен точно Dat. absol., т. е. "така правеха почти седем години", вместо да се преведе с подчинено обстоятелствено изречение.

[28] Пс. 144,3; 146,5, част от 10, 11.

[29] Реминисценция от Евангелие, 9, 5.

ГЛАВА IV

ИСТОРИЧЕСКИ КОМЕНТАР

В българската историческа литература няма разработена методика за анализ на историческо произведение /хроника/. В някои проучвания се посочват общите методологически принципи и способи за работа с исторически извор.[1] В монографичните изследвания на Несебърската хроника и Българската кратка хроника от Ватиканския препис на Константин Манасий са възприети различни подходи за избор на паметниците, продиктувани от тяхната жанрова и типологична специфика.[2]

Някои елементи от начина на анализиране на тези извори се използуват в извършения тук исторически коментар.

Особеностите на текста на Българската хроника, обаче, наложи разработването на схематичен модел за анализ на отделните летописни бележки.

За всяко летописно известие се прави: 1/ обща характеристика, която включва откриване информационната стойност на сведението, определяне на неговата оригиналност, компилативност или уникалност, търсенето на аналог в друг исторически извор и при наличието на такъв - съпоставка по съдържание и обща информация; 2/ анализ на събитията, за които известява; 3/ анализ и интерпретация на историческите лица, упоменати в Хрониката.

При коментара акцентът е поставен върху онези известия, които имат уникален характер или са от съществено значение за българската история.

Там, където текста предполага, е взето отношение и към въпроса за авторството на Летописа. По този начин се допълват изводите направени в глава III, 4.

Първите сведения на БАХ повдигат редица въпроси, свързани с техния произход, пътищата за усвояването им, както и за степента на тяхната историческа достоверност. Веднага трябва да се отбележи, че това са най-старите известия, които славянската историография е съхранила за създаването и политическото издигане на Османската държава. Дори във византийските извори името на Осман е назовано за първи път едва във връзка със събития /поход срещу турците/ от 1302 г.[3] Аналогично на разглежданото сведение е съобщението, включено в хронографа на влашкия монах Михаил Мокса от 1620 г.:

"В това време някой си първенец, турчин на име Отман, с много турци завладял земи на изток, поробил ги, грабил и накрая достигал град Бруса, където умрял Отман. На негово място дошъл синът му Оркан. Тогава турците заели Галиполи и донесли много зло на християните. След това умря Оркан и на негово място дойде Мурат, който твърде много се усилваше, за да премине през морето."[4]

Авторът на Българската хроника е по-подробен, а Михаил Мокса преразказва същите събития. Същевременно Мокса внася корекции в съобщението: според Анонимната хроника превземането на Бруса става при Орхан, докато разказът на влашкия монах оставя впечатлението, че то се извършва още при Осман, след което последвала и смъртта му. В случая различията се дължат вероятно на използуването от Мокса и на други извори, проследяващи османското завоевание. Такива са били познати на балканските книжовници от XIV - XV в. Вече споменахме, че византийските известия до XVв. за ранните османски набези са твърде оскъдни. Сравнително по-подробни са сведенията на сръбските анали. В няколко сръбски летописа са записани списъци на първите османски владетели. В така наречения Шафариков летопис[5] техният ред и годините на управлението им е следният: Отман 24, Орхан 14, Мурат 30, Баязид 35.

Друга група летописи съобщават: "За царете турски. Кой след кой е бил и кой кого е родил и колко е царувал и кога дойдоха на Галиполи.

В годината 6867/1359 царуваше в Цариград гръцкият цар Мануил син на Калойоана царя. И взе Отман Мустафа Галиполския брод и много страни на запад. Бяха големи трусове по местата християнски.

Първият цар Отман царува 60 години. Неговият син Орхан царува 27 години. Мурат, сина на Орхан царува 60 години. Баязид, сина на Мурат, царува 14 години".[6]

Известни са и редица други подобни бележки в сръбската историческа книжнина от XIV - XV в., в които се дава информация за ранната османска история.[7]

Твърде близки по съдържание до Българската анонимна хроника са сведенията за първите политически успехи на османците, включени в "Житието на Стефан Лазаревич" от Константин Костенечки. "Когато умрял Окран, издигнал се най-младият син на Оркан, наречен Аморат, и покори множество от запада."[8]

Приведените цитати регистрират интереса на балканските книжовници към ранната османска история, а оттук известията преминават и се включват в състава на руското летописание. В една от

статиите на руския хронограф от 1512 г. четем: "Името му било Орхан, а най-голям негов син бил Сюлейман. Този Сюлейман като получил от баща си власт се отправил в Западните земи още по времето на баща си Орхан. Преминал Галиполи прокарвайки път и за останалите по времето на гръцкия цар Андроник, когато този воювал със своя брат. Тогава умрели Орхан и неговия син Сюлейман. Властта взел най-младия син на Орхан - Мурад. Той покорил много народи на Изток и на Запад и турската земя и за това се наричал турски цар." [9]

Съпоставка на сведението на Българската хроника с известните ни исторически извори позволява да се открои неговото място сред тях. То е не само най-старото в хронологически ред, но е сравнително подробно и проследява последователно системното нарастване на силата на завоевателя. Най-близко до него са сведенията на Константин Костенечки, но те са по-кратки.[10] Що се отнася до начина, по който то се включва в състава на българското летописание, то този въпрос в изследванията върху летописа се подминава. Единственото мнение на Йоан Богдан, че става дума за устна информация не издържа научна критика - многобройните хронологически податки, макар и не винаги точни, както и употребените географски названия изключват предаване по устен път. В случая става дума за записани сведения, принадлежащи към състава на българската историопис. Информацията за ранните османски успехи може да достигне България по два основни пътя: пряко /чрез директни контакти с османските турци/ и косвено /чрез опосредствуващата роля на алани, каталани, дипломатическите пратеничества, манастирите, търговските връзки, емиграцията на население в България и пр.

Историческите извори свидетелствуват за преки контакти на българи и турци в края на XIII и първата половина на XIV в. Така например Георги Пахимер съобщава, че един българин, представящ се за Лахана /Лъжеивайло/, бил използуван от византийския император заедно с българска войска в битка срещу персите /турците/ през 1294 г.[11] Същият автор ни известява, че през 1303-4 г. император Михаил IX Палеолог се възползувал от услугите на българина Йоан и сънародниците му в борбата срещу турците. [12] През 1305 г. начело на български отряд "великият чауш" Хранислав участвувал в кампанията на каталаните начело с Роже де Фльор срещу турците.[13]

Ранни сведения за турците биха могли да донесат в България и аланите, които през лятото на 1306 г. се отметнали от Византия, която ги използувала преди това като наемници срещу турците, и преминали на страната на България.[14] В 1329 г. в армията на Андроник III, която се биела срещу турците имало някакъв Севастопулос, бълга-

рин по произход /син на севаст/, който командувал контингент от 300 войници-конници. Макар и неуспешно той атакувал турците със "своите" /българи/.[15]

Един от каналите за получаване на интересуващите ни сведения е и твърде оживената дипломатическа дейност от началото на XIV в. между България и Византия, при която се обсъждали отношенията с турците.[16] Особено внимание заслужава участието на Шишман от Видин в борбата с турците в рамките на сръбската военна помощ за Андроник II, отразено в сръбската Троношка хроника.[17] Към възможните пътища за информация трябва да се имат предвид и тези, свързани с българските отряди, сражавали се във византийската армия срещу турците, а също така и с българското присъствие в Мала Азия.[18]

Тези сведения не оставят съмнение, че имало и други групи българи - наемници във византийската армия, както и такива импровизирани "войски" като тази на Йоан Свинаря, водещи "партизански действия"срещу турците - както в Мала Азия, така и в Тракия и Македония след като турците започват да нахлуват в Европейските земи на Империята. Още повече, че тук е имало повече или по-малко масово българско етническо присъствие.

Сведения за ранните османски и други турски нахлувания в периферните български области в Тракия и Македония се съдържат в редица домашни извори от XIV - XV в.: Житието на Ромил Видински, Народното житие на Гаврил Лесновски, Мъченица Неделя, Михаил Войн и Йоан Поливотски от Евтимий Търновски, пространното житие на Митрополит Петър от Киприян, житието на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, приписка към Осмогласник от времето на цар Иван Александър и др.[19]

Логично е да се заключи, че информацията за османската държава в Българската хроника е първична, получена по собствен път и съхранена в средновековната ни историческа книжнина. Наличието на подобни, но по-късни сведения в летописите на съседни балкански народи доказва, че от България тази информация се разпространява в Сърбия, Влахо-Молдавия и Русия.

Друг аспект на разглежданото сведение е свързан с установяване степента на неговата историческа достоверност. На оценка подлежат хронологическите податки, свързани със зараждането на османската държава и нейните първи владетели: Осман, Орхан и Мурад.[20]

Възникването на османската държава е свързано с размириците, настъпили в Иконийския селджукски султанат в края на XIII в.[21] В северозападната част на Мала Азия на основата на един от белийците на селджукската империя, владян от Ертогрул, възникнало държа-

вно образование. След неговата смърт в 1281 г., то преминава във властта на сина на Осман. В последствие тази държавна формация била наричана с името на нейния пръв владетел Осман "Гази".[22] През 1289 г. селджукския конийски султан назначава Осман за уджбей и присъединява към неговите владения Енишахир. Когато в 1299 г. султан Алаедин Кейкубад III /1261 - 1299/ бяга от столицата си, гонен от въстаналите срещу него династии Алишир, Караманлис и Ешерфоглус, султанът останал без глава. Тогава Осман бей започва да действува независимо като годината 1299 условно се приема за начало на самостоятелната османска държава.

В нашата хроника се сочи, че Осман умрял, след като преживял 30 години. В историческата литература има спор относно смъртта на Осман. Тя се свързва от повечето автори с превземането на Бруса в 1326 г., като една група от тях поставят края на Осман преди превземането на града, а други я свързват със събитията, последвали овладяването.[23]

Сведението на Българската хроника ни насочва също към 1326 г., отстоявано от повечето автори като крайна за управлението на Осман. В случая под въпрос стои посочената в Хрониката 1296 г. като начална за Осман и неговото политическо издигане. Според П. Шрайнер годината 1296 "може би трябва да се свърже с едно известие в кратките хроники, че през 1307 г. турски войници нападат византийците на запад. Кратките хроники назовават погрешно в тази връзка Осман и датират събитията между 6801/1293 и 6815/1307 г."[24] От своя страна Ив. Дуйчев в критичните си бележки към Българската хроника посочва, че Осман управлявал 27 /не 30/ години, но въпреки това указанието на Хрониката за датата на неговата смърт /1296 + 30/ е точно.[25] Видно е, че в случая Ив. Дуйчев се придържа към годината 1299 като начална в самостоятелното управление на Осман /1326 - 27 = 1299/. В този случай се отчита грешка на хрониста от 3 години, т. е. той посочва 1296 вм. 1299 г. Трябва да подчертаем обаче, че данните за началната политическа история на османците не са сигурни. В този смисъл всяка избрана дата от края на XIII и началото на XIV в., бележеща сдобиването с политическа самостоятелност на османския бейлик стои условно. Още повече, че едва ли е оправдано да се фиксира точно определена година, тъй като в случая става дума за един сравнително продължителен период от време от края на XIII и началото на XIV в., в който се формира и утвърждава независимата османска държава. Едва след успешната обсада на Изник се пише, че селджукският султан е признал Осман за бей, т. е. упражняващ политическа власт.[26] Подобни права придобиват и съседните на него области, управлявани от фамилиите Айдън /Западен Анадол/, Кара-

си превзела Палеокастро /1328 г./ и достигнала в териториалното си разширение до бреговете на Мраморно море, тази на Суракан бей / превзела през 1313 г. Маниса/ и др. Но всички те макар формално независими княжества - Караман, Айдън, Гермиян, Османското, Гердеболу и др., съгласно данъчен регистър от 1349 г. все още плащат данъци като погранични области в Монголската държава към централната власт.[27] Ако все пак приемем, че в Хрониката грешката от три години съществува, то тя би могла да се обясни и като грешка на преписвача, макар че ортографията на цифрите 4 /д/ и 7 /3/ не е близка. Би могло да се допусне грешка при изписването на последната буква от комплекса. Подобни грешки се виждат и на други места в хрониката /смъртта на Ив. Александър, където датата е вярна, а последната цифра изпусната/. Ето защо не можем категорично да твърдим, че авторът на Българската хроника допуска грешка като сочи 1296 г. вместо 1299 г. като начало на независимия политически живот на Османската империя и нейния владетел, т. е. елементът на условност се определя от събитието , което се приема за начално в самостоятелната политическа история на османците.[28]

Според П. Шрайнер "Изложението заблуждава и поради преписаните на Осман завоевания. Емиратът на Караманидите - пише той е покорен едва в 1396, Филаделфия едва в 1391 г."[29] Действително окончателно покоряване на Караманидите и Филаделфия се отнася твърде късно, но не и към годините, посочени от Шрайнер.[30] В случая обаче сведението има по-обобщен характер и вярно представя произхода на османците /планините Ефтра-Олимп - в Мала Азия/, борбите срещу Караманидите, завладяването на Харисианската тема от Византия, емирата Айдън и пр.[31]

След Осман, хронистът накратко повествува за неговия син Орхан. Известно е, че като наследник на Осман - Орхан /Оркан/ продължава териториалното разширяване на държавата. Той се изявява като талантлив пълководец още при обсадата на Бруса, която завършва успешно с поверената от баща му войска. Две-три години след Бруса турците завземат Никея и Никомидия, а десет години по-късно Орхан има в свои ръце цяла Витиния и съседните ѝ западни и югозападни области. С анексирането на княжеството Караси /1345 г./ османците достигат до източните брегове на Дарданелите и се оказват е отворени врати към Европа. В 1356 г. Орхан завладял Анкара. Така към средата на XIV в. османската държава си създава крупна база за бъдещи завоевателни походи на Балканите. А бракът на Орхан с дъщерята на Йоан Кантакузин през 1346 г. му дал възможността в качеството си на негов зет и съюзник да се намесва във византийските работи и да предприема операции в Тракия. [32]

В Хрониката освен завземането на Бруса и преместването на столицата там е спомената и смъртта на Орхан. Годината обаче не е изписана изцяло. Личи само първата буква - в лято 1. Според Й. Богдан трябва да се очаква 6870/1362.[33] Това становище се споделя от К. Иречек и Ив. Дуйчев.[34] Годината 1362 се оправдава от т. нар. вакъфнаме на Орхан и от византийските извори.[35] В литературата обаче въз основа на османските хронисти е изказано и мнението, че Орхан умира в 1359 г.[36] Изпуснатите букви при преписването на Българската хроника не дават възможност да се използува пълноценно тази хронографска податка.

Третата част на съобщението отразява издигането на Османската държава при Мурад I /1362 - 1389/. Интересното в случая е, че както тук така и в текста по-долу, където отново става дума за него, политическата му деятелност е зафиксирана още в първата половина на XIV в. и то в пряка връзка с българите.

От разказите на Йоан Кантакузин знаем, че през периода 1324 - 1359 г. преговорите с турците се водят с Орхан и неговия най-голям син Сюлейман.[37] Кантакузин съобщава за Сюлейман, че преминава в 1349 г. Хелеспонта и опустошава Тракия като тези разорения са били последвани от други през следващите години.

През 1353 г. той разбива обединените войски на Йоан Палеолог, Стефан Душан и Иван Александър.[38] За него Йоан Кантакузин пише: "Сюлейман причинил много скръб на мизите, като ги нападнал с големи войски, заробвал жителите на градовете им и опустошавал цялата страна." През март 1354 г. след злощастното земетресение на Галиполи турските маси го завладели, водени от Сюлейман.[39]

От приведените сведения става ясно, че византийският автор не споменава нищо конкретно за Мурад. Само от едно кратко негово съобщение косвено се разбира, че той участвува в турските акции: "Императорът проводи зета си при Орхан и поиска войска. И пристигнаха още 10 000 варвари, които предвождаше Сюлейман заедно с братята си, синовете на Орхан.[40]

По-определено за ролята на Мурад в турските набези се изказва Никифор Григора: "... най-после султанът /Орхан - б. моя И. Т./ заповядал на втория от синовете си /Сюлейман - б. моя И. Т./ да премине с друга войска Босфора с помощта на генуезки кораб и да се съедини в Тракия с брат си /Мурад - б. моя И.Т./, та когато се съберат двете войски, да опустошават всичко, което срещат и стремително да нахлуват в страната на мизите. Те изпълнили бързо заповедта и се върнали след няколко дена като откарали голяма плячка не само от мизите, но още повече от ромеите."[41]

За ранна изява на Мурад на политическа сцена /1354 г./ се

споменава в кратка византийска хроника. Под годината 1354 е записано: "Султан Мурад превзе Галиполи. Турците стигнаха до Романия." [42]

Нашата хроника отбелязва, че Мурад придружавал баща си при превземането на Бруса /1326/, а по-късно на него приписва преминаването на Галиполи. Изглежда Мурад активно участвува в тези ранни събития, защото Мехмед Нешри съобщава, че: "Орхан дал Изник на сина си Сюлейман, а Бруса на сина си Мурад Гаази и я нарекъл Бей Санджак". [43] Твърдят - пише Нешри, че Сюлейман паша завладял Гелибол, ала по-възможно е да я е завладял султан Мурад." Османският хронист споменава и още няколко ранни политически акции на османските турци под ръководството на Мурад. [44]

Съпоставката на изворовите данни налага становището, че Йоан Кантакузин поставя в центъра на събитията, свързани с турското завоевание Сюлейман, което може да се обясни с по-широкото му участие във византийските междуособици, като негов роднина и верен съюзник. В същото време в другите извори /три независими един от друг извори/ и особено в Българската анонимна хроника се очертава и ролята на по-малкия му брат Мурад. Изглежда Мурад активно участвувал заедно с по-големия си брат Сюлейман в ранните османски набези в Европа. В случая поставянето му в центъра на политическите събития като наследник на Орхан е продиктувано от ролята, която играе той в политическите взаимоотношения с България. След смъртта на по-големия си брат и законен престолонаследник Сюлейман /починал при злополука/ Мурад се очертава като главна политическа фигура, поставила си за цел да разшири османските владения по посока на балканските държави. Извеждането на преден план на Мурад в Българската хроника още веднъж подсказва българското гледище на хрониста.

II

Споменатата в нашата хроника дипломатическа инициатива е отразена още в два извора - Хрониката на Михаил Мокса и "Историята" на Йоан Кантакузин. Влашката хроника повтаря в общи линии казаното от българския хронист, като липсват обидните епитети, свързани с отношението към византийското пратеничество. [45] Нужно е да се припомни, че тази хроника е съставена през XVI в., а това обяснява разликата в тона и липсата на емоционалните пристрастия на преживелия събитията български хронист. Самият Йоан Кантакузин описва по следния начин въпросното събитие: "Императорът

проводи пратеничество при него и най-напред се оправдаваше относно нападението на варварите. То не било станало с негово знание, но те, като станали твърде силни, изглежда вършели това по свой почин..., те лесно могли /България и Византия - И. Т./ ако се споразумеели, да си помагат взаимно колкото могат и да възпират варварите..., а това би станало, ако му предоставел съответни средства да приготви триерите. Защото той имал флота, но се нуждаел от пари, с които би я издържал. Императорът това съобщи на Александър и онзи реши, че съветът на императора е полезен и се залови за работа. Случи се и нещо друго, което го подтикна към повече действия. В дворците в Търново имало някакъв народен празник. Събрал се много народ..., всички викали на своя език, че трябвало да направят всичко според предложенията на император Кантакузин и на всяка цена да се предпочете мирът с него, за да не би като бъде въвлечен във война самите те да загинат, погубени от варварите... А мизиецът не изпълни обещанието си. И наистина малко по-късно той проводи пратеничество при императора и отказа да помогне. Той казваше, че когато кралят научил, упрекнал го не малко за дето се съгласил доброволно да даде средства на ромеите..., а императорът предсказал бъдещото му поражение от страна на варварите и доказа, че тогава ще съжалява за сегашното си безразсъдство..." [46]

От цитата става ясно, че у Кантакузин са налице някои подробности и уточнения, както и допълнителни сведения около водените преговори /първоначалното съгласие на Иван Александър да окаже помощ, българско пратеничество в Константинопол, отношението на търновското население към мисията на византийския император, ролята на Стефан Душан в тези събития и пр./.

Съобщението на БАХ е изчистено от детайлите, присъщи на разказа на Йоан Кантакузин и това е обяснимо, като се има предвид личното участие на императора в описваните събития, както и различните идейно-политически позиции на двамата автори. Като политическа фигура с пряко отношение към проникването на турците на Балканите, Йоан Кантакузин снема вината от себе си и я прехвърля върху другите балкански владетели и най-вече върху Иван Александър.

Направеното със задна дата и официално афиширани цели е удобно за погасяване на неговия политически пасив, свързан с извеждането на османските турци на полуострова в междуособните борби за византийския престол. Необходимо е да посочим, че именно Иван Александър според цитирания Кантакузин, непрекъснато подозирал императора, че използувал съюзните турски отряди за акции в българските земи. Като повод за самото пратеничество

служело конкретното обвинение на Иван Александър към него за съучастничество при турските действия на българска територия. Не случайно първата дипломатическа стъпка на византийските пратеници в Търново по думите на самия Кантакузин била "оправданието относно нападението на варварите".

Извеждането на преден план на антиосманския момент в написаното от Кантакузин и поставянето на акцента върху усилията му за организиран отпор на балканските християнски държави е съобразено с настъпилата по-късно промяна в политическата обстановка и цели да се освободи от историческата отговорност за турското присъствие в Европейския югоизток. [47] От съвсем друг ъгъл трябва да се преценява присъствието на сведенията за Кантакузиновото пратеничество в Българската хроника и тази на Монах Мокса. Нашият автор разглежда описаните събития, ръководен от предварително поставената цел - да посочи причините за османското завоевание. През XV в., когато е съставена Хрониката, вече са очертани контурите на главната причина за турските успехи - липсата на единство между балканските народи и техните владетели. Ето защо авторът на Хрониката не пести обидните епитети, когато трябва да порицае недалновидността, попречила за постигне на балканско единство и изграждане на антиосмански фронт. Присъствието на разглежданото сведение в БАХ може да се обясни и с обстоятелството, че начинанието на Йоан Кантакузин изглежда е получило широк отзвук в България и Сърбия поради общобалканската си значимост /изграждане на единен антиосмански фронт/. Не е без значение и обстоятелството, че пратеничеството, пристигнало в Търново по време на всенароден празник, и столичното гражданство имало възможност публично да обсъжда предложението за съвместни действия срещу турците.

В литературата разглежданите събития се отнасят към 1351 г. и се свързват с усложнената политическа ситуация на Балканите от средата на XIV в.[48] В самата Византия продължителната гражданска война между Йоан VI Кантакузин и Йоан V Палеолог довела страната до икономическа разруха и политическа дестабилизация в началото на 50-те години. В края на 1348 - началото на 1349 г. Византия води тежка и безуспешна война с Генуезка Пера. [49] Поводът за войната били търговските печалби на генуезците. Последните събирали 200 000 перпера, а гърците само 30 000. Ето защо Кантакузин намалил граничните тарифи на Константинопол, за да се предпочита той като пристанище пред това на Галата. Засегнати от тези мерки, генуезците обявили война на Византия през лятото на 1348 г. През пролетта на 1349 г. те атакували византийската флота, която Кантакузин

построил с толкова жертви и усилия, разрушили голям брой кораби и наполовина обсадили Константинопол. Войната изтощила и генуезците, поради което те се съгласили на мир с Византия. [50]

От военните действия между Генуа и Византия - 1348 - 1349 г. се възползвал сръбският крал Стефан Душан, който потърсил политически съюзник в лицето на противниците на Генуа - венецианците. Последните, притеснени от унгарското настъпление в Далмация и генуезкия напредък в Изтока решили да подкрепят Стефан Душан в борбата му срещу Унгария и Генуа. Същевременно Венеция се стремяла да примири Сърбия и Византия и предложила своята посредническа роля. Но венецианската мисия била обречена на провал, защото Стефан Душан не се нуждаел от съюз с Византия. Той разширявал територията на Сърбия в посока на византийските владения. Тогава Венеция, за да противостои на Генуа, сключила на 10.XI.1349 г. договор с Византия. Това осуетило предложението на Стефан Душан за съюз с Венеция против Византия, въпреки обещаното от него Епирско деспотство и Галата при евентуалното превземане на Константинопол. Въпреки това през 1350 г. сърбите предприели операция в Далмация, която имала за цел да усили тяхното влияние в този район. Венеция отказала на Сърбия предложението за съюз против Византия, но при все това на 10.V.1351 г. Стефан Душан отново изпратил пратеничество за обсъждане на предложението му за съвместни действия. И този път той получил отказ, защото Венеция ясно виждала, че със завземането на Константинопол Сърбия би се превърнала в могъща сила, заплашваща нейните интереси в Далмация и Леванта. Венецианците предпочитали да запазят слабата Византия, като я подкрепят в борбата ѝ срещу Генуа. [51] При тази обстановка срещу усилващата се сръбска държава и претенциозната Генуа, при нестабилното вътрешно положение в самата Византия императорът Йоан Кантакузин е принуден да търси съюзници в Европа и на Балканите. Още повече, че през периода 1349 - 1351 г. наемните турски отряди грабят и откарват голяма плячка /не само от мизите, но още повече от ромеите/ според византийския писател Никифор Григора. По време на венецианско-генуезката война от 1349 -1352 г. турците, под водачеството на Сюлейман и Мурад, многократно навлизали в Тракия и опустошавали територии на Византия, Сърбия и България. [52]

Ясно е, че спечелването подкрепата на България и на нейния владетел е една естествена цел на външната политика на Империята. Удобен повод за начало на преговорите се оказали нежелателните и за двете страни последствия от турските акции през 1349 - 1351 г. Пратеничеството на Кантакузин е един умел и премислен ход, който при успех можел да донесе само изгода за императора и Византия, без

да ги ангажира с нещо. На практика, ако Иван Александър следвал една благосклонна спрямо Византия политика, изразена в парична помощ за нейния наемен флот, Кантакузин би могъл да се лиши от не особено желаните си съюзници, за които сам пише, че "се отличавали с алчност и стремеж към чуждото" и да не допусне преминаването им през Галиполи. Самият Кантакузин предлагал 10 000 перпера на османците за да напуснат Цимпе.[53] Евентуалната подкрепа на българите би спомогнала и за успешното противопоставяне на Сърбия и Генуа.[54]

От друга страна, действията на Иван Александър също били продиктувани от държавните интереси и конкретната политическа ситуация. Някои автори, въз основа на разглежданото сведение, са склонни да обвинят българския владетел в политическа недалновидност, отказвайки исканата помощ от византийците.[55] Подобни твърдения са необосновани. Българският цар не би могъл в средата на XIV в. да прецени обективните последици от масирано турско нахлуване на турците на Балканския полуостров. До 1351 г. турците все още не представляват самостоятелна сила на Балканите, за да се съобразява с тях като главен фактор във външната политика на България. Че заплахата от тях не е усетена в този ранен период се доказва от действията на византийци и сърби. През 1364 г. Йоан V Палеолог изпраща цариградския патриарх Калист I в Сяр за преговори със сръбската царица Елена за преодоляване на разногласията по отношение на църковната политика. Обсъждали се и въпроси за изграждане на антитурска коалиция, която трябвало да има и антибългарска насоченост.[56]

Две години по-късно - през 1366 г. - в една своя реч Димитър Кидон обвинява българите в неблагодарност към императора.[57] Самият Йоан Кантакузин през юни 1367 г., макар и вече бивш император начело на царско пратеничество и в присъствието на висши представители на гръцката църква приема папския легат Павел, който идва на Изток да води преговори за уния. Между враговете единоверци "царският отец" поставя на първо място българите.[58]

Селджукските, а после и османските турци били използувани според обичайната средновековна практика като наемници, отначало от Византия, а след това и от други балкански държави. По всяка вероятност Иван Александър не бил чужд на идеята за сближение с Византия. Това се доказва от първоначалното съгласие и последвалото пратеничество в Константинопол. Действията на българския владетел могат да се обяснят с настъпилите промени в международната обстановка и най-вече с прекомерното усилване на Сърбия.

Действително, отношенията между двете балкански държави дълго време били дружески, основани на близкото родство. Сестрата на българския владетел Елена била жена на Стефан Душан. Но изглежда в началото на 50-те години на XIV в. тези приятелски отношения се влошили. На 20 април 1349 г. бил сключен договор между Стефан Душан и Дубровник, в който има текст, забраняващ внасянето на оръжия в някои страни, включително и в България от дубровнишките търговци. Тези мерки на сръбския владетел са хвърлили сянка върху добросъседските отношения между България и Сърбия.[59] Изглеждат правдоподобни твърденията на някои автори, които свързват действията на Стефан Душан с обидите, за които споменава Кантакузин, че сръбският владетел нанесъл на Александър.[60] В този смисъл са оправдани действията на българския цар при посрещането на Кантакузиновата мисия и обещанието му за помощ. Очертаващата се перспектива за българо-византийски съюз, обаче, е предизвикала незабавна реакция на Стефан Душан, чиито интереси по териториалното разширение на Сърбия, както вече бе посочено, се реализирали предимно за сметка на Византия. Изворите не съобщават какво конкретно е предприел в случая Стефан Душан, но вероятно той бил принуден на някои отстъпки с политически значение за България, за да предотврати подготвящия се съюз. Както личи от цитираното сведение на Кантакузин, преговорите между България и Византия изглежда продължили, макар и да завършили без резултат. Само така можем да обясним факта, че Александър също изпраща пратеничество в Константинопол.

В лицето на Иван Александър, Кантакузин виждал възможен политически съюзник за укрепване на вътрешното положение в страната и неутрализация на Генуа и Сърбия, с която българският цар, по силата на роднинството, се намирал в добри отношения. Изборът на Кантакузин изглежда се определял и от личния престиж и политическо влияние, което имал Иван Александър във Византия по думите на самия византийски император. [61]

Поведението на балканските владетели във връзка с Кантакузиновата дипломатическа инициатива загатва за нейното истинско политическо съдържание - повече с антисръбска, отколкото с антитурска насоченост. Зад исканата парична помощ прозират по-далечни цели, визиращи евентуално сближение между Византия и България против Сърбия.

За са очертае по-глобално фаталната роля на късогледото балканско несъгласие за съвместни действия срещу турците, авторът на Хрониката приписва отношението, проявено към византийското пратеничество от българска страна и на сръбските господари Вълка-

шин и Углеш /забележи гелиото тук е чисто епическото повторение на отказа/. Още К. Иречек, а по-късно и други и автори обръщат внимание на историческата недостоверност на този факт, но той има своето място и обяснение само ако се отчитат идейно-политическите течения на хрониста. Може да се предположи, че на нашия хронист са били известни и неуспешните опити за сближение и съюз между Византия и Сърбия против турците. В една своя реч византийският писател Димитрий Кидон споменава за братеничество на деспот Йоан Углеш в Константинопол, търсещо съюз против турците.[62] В този случай съставителят на Българската хроника обединява в едно обобщено сведение проявите на балканско несъгласие, довели в крайна сметка до еднакви последствия всички балкански народи.

Направените разсъждения водят до извода, че Българската хроника отразява исторически правдиво политическите събития в средата на XIV в., свързани с усилията на балканските държави за предотвратяване на османската заплаха. В авторовата оценка акцентът е поставен върху пропуснатия исторически шанс да се организира в един ранен етап съюз между балканските народи и владетели за спиране на османското завоевание.

III

Това съобщение разкрива несъмнено важни събития от историята на Второто българско царство. Стойността му се определя в две насоки - информира за края на двама от синовете на цар Иван Александър - Асен и Михаил, поради това тази информация е уникална, единствена в средновековната ни литература и от друга страна, хвърля се светлина върху недобре изяснения въпрос за ранните турски нашествия в българските земи. Ето защо, почти всички автори, проследяващи турското нашествие и съпротивителната борба на българския народ, му отделят внимание. [63] За съжаление в повечето случаи към него се подхожда безкритично, като или изцяло се приемат неговите сведения, или се отрича историческата му достоверност. На два пъти съобщението е подложено на обстоен анализ и исторически коментар. Първият път Ал. Бурмов го обявява за исторически невярно, а доста по-късно Й. Андреев частично възстановява доверието към него.[64] Чрез привличането на нов изворов материал и съпоставителен анализ се достига до извода,че част от информацията /за смъртта на Иван Асен/ е напълно правдива. Едновременно с това се посочва, че станало смесване на лица и събития /Мурад със Сюлейман, битката при София, личността на

Михаил Асен/, което се дължи "на недостатъчна информираност на онзи автор, от който съставителят на хрониката е черпел данни за своето съчинение" [65]

Изяснените по приемлив начин исторически факти, свързани с разглежданото сведение, накратко могат да се резюмират така: В една от ранните акции на османските турци в българските земи, в сражение с тях, загива синът на Иван Александър от брака му с Теодора /влашката принцеса/ - Иван Асен. Това събитие е дало повод за съставянето на три миниатюри, включени във Ватиканския препис на Манасиевата хроника. Една от тях представя погребението на царския син в младежка възраст с боен шлем на главата. [66] Надписът към погребалната сцена оставя впечатлението, че става дума за смърт, настъпила във война срещу турците /"безбожните варвари"/. Изглежда това събитие е отразено в частично запазения Търновски царски надгробен надпис, за който се предполага,че е съставен от името на вдовицата на Иван Асен - неизвестна влашка принцеса. Все във връзка със смъртта на Иван Асен е и цикълът песни и предания за цар Ясен. [67]

Към направените верни констатации при коментара на сведението в БАХ може да се отнесе и този за явна грешка при хронологизирането на събитието. Годината, която е поставена там /1326/ противоречи на всички изследвания и често е била повод да се отрича въобще достоверността на съобщението в БАХ. Очевидно тя е грешка на преписвача. Възможно е тази датировка да се отнася към събитията, за които разказва преди това хрониста - овладяването на Бруса, станало именно в 1326 г. Тази дата липсва в текста за обсадата и превземането на Бруса. Ако преписвачът е забелязал късно своя пропуск е допустимо да нанесе произволно годината и да я свърже със събитията, за които разказва след това. При преписваческата работа в средновековието подобни грешки не са рядкост. [68]

Нерешени остават въпросите за съдбата на Михаил Асен, както и за времето и мястото на смъртта на Иван Асен. [69]

Данните, които се съдържат в историческите извори за Михаил Асен позволяват да се установи, че той е роден към 1323/1324 г. През 1331 г. бил сключен договор между България и Византия, който предвиждал брак между първородния син на Иван Александър и дъщерята на византийския василевс Андроник III Палеолог - Мария /Ирина/. Наскоро след това през пролетта на 1339 г. последвала и сватбата. Михаил Асен от 1337 г. има вече царска титла и е обявен за съвладетел на своя баща. неговият лик се среща изобразен в миниатюра, представляваща погребението на Иван Асен във Ватиканския препис на Манасиевата хроника.[70] Оскъдните изворови данни правят

трудна задачата за изясняване смъртта на Михаил Асен. Никифор Григора съобщава, че веднага след смъртта на Стефан Душан /20.XII.1355 г./ в Константинопол пристига Иван-Александровата дъщеря Кераца /Мария/, сгодена за престолонаследника Андроник IV. Почти веднага я последвала и съпругата на Михаил Асен, която вече била вдовица. Поради важността на този текст у Григора за изясняване съдбата на Михаил Асен и неточния му превод в българското издание е наложително да се цитира изцяло новият превод: "От там /Търново - б. м./ последвала веднага и Ирина сестра на император Йоан Палеолог, която била изпратена като булка по-рано на сина на казания Александър. Но овдовяла след изминали няколко години и била бездетна." [71]

От цитата става ясно, че е изминало доста време от сватбата на Ирина до смъртта на Михаил. Като се има предвид, че синодалното решение за брака е с дата 15.VIII.1935 г. и факта, че Андроник навършва 9 години през пролетта на 1357 г. Ирина вече е била в Константинопол, т. е. тя престояла в българската столица около 18 години. Изглежда смъртта на Михаил прави безпредметно присъствието в търновския двор на бездетната Ирина и немного след това тя се отправя към Византия.[72] Минималният срок на оставането в Търново след смъртта на Михаил се определя от задължителния 6 месечен траур, който вече бил изтекъл към времето на синодалното решение за брака на Андроник и Мария /Ирина/, т. е. 17.VIII.1935 г. При тези обстоятелства горната граница за смъртта на Михаил ще бъде м. III на 1355 г., а поведението на Ирина подсказва, че това събитие е настъпило малко преди тази дата. Долната граница за смъртта на Михаил може да се установи, ако приемем за достоверни данните на един надпис, намерен в църквата "Св. Георги" в с. Момина клисура, в който се отбелязва: "Бе завършен този храм в година ΑΤΝΘ /1355/ при българския цар Александър, при Михаил /неговия син/.[73] Ив. Дуйчев в свое издание на надписа посочва, че е "съмнително хронологическото указание, защото е необичайно да се посочват годините от Р. Хр., вместо от С. М."[74] Изглежда тези указания, както и незавършеността на самия надпис /допълнен от самия Ив. Дуйчев/ са дали основание на изследователите за пълно пренебрегване на това известие. Веднага трябва да се отбележи, че подобна практика на хронологическо указание е позната и в други паметници на българското средновековие.[75] Що се отнася до възстановката на Ив. Дуйчев, тя не е произволна, а е продиктувана от спазването на определена "формула" от книжовниците при изписването имената на лицата от владетелския двор. Особено показателно за случая е, че точно този ред е спазен в другите два извора,

споменаващи Иван Александър и неговите синове. Така напр. в приписката към Анхиалското евангелие от 1337 г. четем: "... при царуването на преблагочестивия и самодържавен господар на българите Иван Александър и на неговия син, преблагочестивият цар Иван Асен."[76] Аналогичен е примерът с приписката от евангелие за цар Иван Срацимир: "... по времето, когато носеше на глава венеца на царството и държеше в ръка скиптъра благочестивият и велик цар Иван Александър, заедно със своя син, младия цар Иван Срацимир."[77]

Изтъкнатите съображения дават основание да се доверим на надписа от Момина клисура по реконструкцията на Ив. Дуйчев. При това положение излиза, че през 1355 г. Михаил Асен е жив. Т. е. за долна граница на смъртта на Михаил Асен може да се приеме 1.IX.1354 г.

Съпоставката на разглежданите сведения позволява да се установи, че смъртта на Михаил Асен е настъпила в периода от 1.IX.1354 г. до ранната пролет /месец март/ на 1355 г. Доколко така възприетата схема на разглежданите събития отговаря на историческата действителност ще се уточни в съпоставка с известията на други извори.

Според БАХ преди Михаил в сражение с турците пада убит Асен. Този факт се потвърждава в известен смисъл то миниатюрата на л. 205 във Ватиканския препис на Манасиевата хроника, където покойният Иван Асен е представен в обкръжението на баща си и двамата си братя Михаил и Страцимир.[78] Възниква въпросът - кога е загинал Иван Асен? Текстът на съобщението в Българската хроника не оставя съмнение, че става дума за две сражения, близки по време, в които последователно падат Асен и после Михаил.[79] Времето на тези турски походи в българските земи се отнася към различни години в литературата.[80] В нашата хроника съобщението за битките и смъртта на царските синове е поставено и разгледано във връзка с важни събития от византийската история - края на управлението на Йоан Кантакузин /разбирай края на управлението му - б. м. След това Мокса продължава е управлението на Йоан Палеолог.[81] При уточняване хронологията на разглежданите събития е необходимо да се обърне внимание на още един момент от съобщението в Българската хроника. Тук турците са представени като незатвърдили своята власт на полуострова. Плячката и полите се откарват на тяхната единствена база - Галиполи. На този факт обръща внимание още Ю. Трифонов, но в последствие той или е забравен, или превратно се тълкува.[82]

Третият пункт от съобщението на хрониката, който може да служи за хронологическа податка при датирането на събитията е уточняването, че турците преминават Галиполи под водачеството на

Мурад. При коментара на първите две съобщения вече бе посочено, че Мурад участвува активно заедно със своя по-голям брат в турските набези в Тракия. Тук ще допълним цитираните исторически известия с други свидетелства имащи пряко или косвено отношение към разглежданото съобщение.

Според късновизантийската хроника на Йеракос, Мурад с 20 000 конници, представяйки се за съюзник на византийците, воюва срещу българите още преди превземането на Галиполи.[83] Цитираната кратка византийска хроника уточнява, че Галиполи е преминат в 1354 г. от турците, водени то Мурад.[84] За него съобщава Мавро Орбини, че след като завладял Галиполи, "бил решил да завладее гръцката империя, продължил да я напада, без да среща сили, които биха му се противопоставили".[85] Някои турски хроники и документи от италианските архиви също свързват османските акции от този период с името на Мурад.[86]

От особен интерес за нас с оглед на уточняване историческата достоверност на сведението на Българската хроника е едно неизползувано досега /във връзка с третираните тук проблеми/ съобщение от хрониката на Константин Михайлович от Островица. В глава XIV на тази хроника под заглавие "За гръцкия цар и за Мурад синът на султана" се разказва за това, че Кантакузин повикал турците начело с Мурад да му помогнат да завземе самостоятелно властта в Империята. В заключителната част на този текст се казва: "... Тогава турците се втурнаха след тях /гърците - б. м./, навлезли в мястото Галиполи и го превзели. Цар Мурад сключил примирие с гръцкия цар и тръгнал срещу българския, който по това време не бил в приятелски отношения с гръцкия господар. Цар Мурад преди да достигне до българската земя завзел два града: единият се казва Согалник, а другият Димотика и се върнал назад през морето в Анатолия, поселвайки градовете /които заел/."[87] Веднага прави впечатление плътното доближаване на моменти в текста на Българската хроника и тази на Константин от Островица. По същество се потвърждава информацията на нашата хроника за преминаване на Галиполи от турците, водени от Мурад I по времето на Йоан Кантакузин, както и за договорни отношения между тях. Потвърждение получава и сведението за отправянето на османците срещу България непосредствено след овладяването на Галиполския брод. Наистина в тази акция нашествениците не навлезли в българска територия, но няма съмнение, че тя се превръща в трайна цел на техните интереси.

Сведенията на така наречените еничарски спомени или турска хроника са много важни в случая, тъй като този извор е най-близък по време до съставянето на Българската хроника. Константин от Остро-

вица живее във втората половина на XV в. и не само познава, но е и личен участник в много от събитията, които описва. Покритието в информацията на двата извора по един безспорен начин доказва верността и историческата обективност на Българската анонимна хроника.

Редица извори с различен произход и време на създаване отбелязват проявите на Мурад около превземането на Галиполи и непосредствено след това. Всъщност в това няма нищо необичайно. Османците считали, че затвърждаването на тяхната власт сред емирите на Мала Азия е най-важната задача на външната им политика.[88] Ето защо в периода след трайното овладяване на Галиполи, начело на завоеванията в Европа стоял Мурад, а неговият по-голям и по-опитен брат Сюлейман воювал в Азия като присъединил към османската държава градовете Ангора и Кратия.[89] По-късно, след смъртта на Сюлейман /1359/, в Азия по-често воюва султан Мурад, а разширяването на владенията в Европа е предоставяно в повечето случаи на изявени военачалници и погранични бегове.[90]

След завземането на Галиполската крепост, тя става първата постоянна османска база в Европа, от която в следващите години се извършвали набези и завоевания на Балканите. Постепенно османците се установяват твърдо на Тракийското крайбрежие и продължават настъпленията си във вътрешността. През август 1354 г. венецианският посланик в Цариград пише, че градът е изправен пред голяма опасност и трябва да се постави под защитата на някои мощни християнски държави.[91] Григорий Палама, архиепископ на град Солун, който османците нападат в 1354 г. след завземането на Галиполи, отбелязва, че неудържимото напредване на исляма от Изтока срещу Запада е ясно доказателство, че Бог няма да помогне и, че исляма ще надделее над правата вяра.[92] Междувременно и сръбският крал Стефан Душан започнал да се страхува за своите владения. В същата 1354 г. той се обърнал към папа ИНокентий VI№ /1352 - 1362/ с молба за военна и финансова подкрепа срещу турците, като предварително признал върховенството му.[93] Твърде скоро опасността от турците била усетена и в Западна Европа. След 1354 г. в две свои апостолически писма папа Инокентий VI призовава към противопоставяне на турската опасност. [94]

В началото на 1355 г. турски отряди властвуват по цялото крайбрежие на Мраморно море до околностите на византийската столица с постоянни набези в Южна България.[95]

В съответствие с посочените факти звучи и съобщението на Българската хроника за преминаване на Галиполи от турците, водени от Мурад, и битка с българите, предвождани от царските синове Асен

и Михаил. Навярно тези обстоятелства дават основание на редица учени да хронологизират разглежданите събития в периода 1354 - 1356 г. Е. Турдеану отбелязва, че битката, в която падат убити Михаил и Асен се е състояла в 1356 г., за К. Иречек това става преди 1355 г., а Н. Станев отнася случилото се около 1355 г. От своя страна Й. Иванов поставя турските походи и смъртта на царските синове след 1354 г.[96]

Приведените изворови данни дават основание да се приеме, че сведенията на Българската хроника се отнасят към периода след месец март на 1354 г., когато турците, предвождани от Мурад опустошават и разграбват, прилежащи на Византия, Сърбия и България, земи в Тракия и Македония и откарват своята плячка в Галиполи. Възприемането на тази логика за хода на османското завоевание потвърждава тезата за смъртта на Михаил за времето от 1.IX.1354 г. до м. III на 1355 г., а в частност се установява верността на сведенията на надписа от Момина клисура и тези на Никифор Григора.

Съпоставката на цитираните известия за смъртта на Асен и Михаил довежда до убеждението, че двамата царски синове падат убити /в последователността, посочена в Хрониката/ в борба срещу нашественика в някои от турските акции в българските земи от 1354 - 1355 г., най-вероятно в ранната пролет на 1355 г.[97]

Ако се вярва на Лукари, Дюканж и Й. Раич, че владенията на Иван Асен с център Преслав обхващали и земите в Тракия, най-вероятно смъртта на този Иван Александров син да е настъпила именно там, тъй като тези земи са най-често атакувани от османците.[98]

Според Хрониката турците, водени от Мурад се насочили към Средец. Възможно е в подстъпите по пътя към този важен град те да са посрещнати от Михаил Асен, след неуспеха на неговия брат да ги спре в Тракия. В завързалата се битка пада и този царски син.[99] Далечен отглас на случилото се откриваме в народния епос. В една народна песен /позната в няколко варианта/ даже се разказва за двё сражения между българи и турци, в които последователно падат убити двамата царствуващи братя Михаил и Яне Шишманине. [100]

Смъртта на двамата братя и турските акции в Тракия неминуемо са довели до промяна в политическата ситуация по южната българска граница. В този смисъл може да се тълкува Ямболския надпис от 1355 - 1356 г.,[101] според който в Тракия в тази година има вече нов владетел господин Шишман - племенник на цар Иван Александър и нова граница, коригирана след похода от 1355 г. и сега наново определена. По всяка вероятност съдържанието на този надпис отразява промените в териториалното делене и апанажните владе-

ния настъпили след неочакваната смърт на двамата царски синове в 1355 г.

Реконструираната схема на събитията от 1354 - 1355 г., отразени в нашата хроника обяснява логично редица важни прояви от външнополитическата дейност на балканските държави и по-конкретно на България от началото до средата на 50-те години на XIV в. През 1351 г., когато турците не представляват особена заплаха за Балканите, българският цар Иван Александър отказва исканата от Йоан Кантакузин парична помощ. В последвалите години 1352 - 1353 българи, византийци и сърби воюват помежду си като използуват турски наемници. Завземането на Галиполи от османците, грабителските им акции в територии на Балканските държави, загубата на синовете на българския цар в битки срещу тях през 1354 - 1355 г. принуждават България и Византия да потърсят пътя за сближение и съвместна борба срещу "безбожните агаряни". Между управляващите среди в Търново и Константинопол бил сключен антиосмански съюз скрепен с брака на Иван Александровата дъщеря Кераца /Мария/ с византийския престолонаследник Андроник IV.

Направеният изворов анализ на сведението от Българската хроника и съпоставката му с други исторически свидетелства, довежда до извода, че то е достоверно и дава възможност да се възстановят много важни за българската история събития от епохата на ранните турски завоевания - борбата на българския народ под ръководството на синовете на цар Иван Александър - Асен и Михаил.

От гледна точка на логическата и хронологическа последователност на изложението в хрониката това сведение доказва, че подборът на събитията не е хаотичен, няма напластявания на факти от различно време, а се отразява конкретна политическа обстановка на Балканите от средата на 50-те години на XIV в.

IV

След сведението от българската история следват три бележки за управлението на византийските императори Йоан VI Кантакузин, Йоан V Палеолог и неговите синове.

Йоан Кантакузин /1347 - 1354/ е виден държавник, военачалник и книжовник. [102] Точната дата на неговото раждане не се знае, но се приема, че това е станало между 1290 - 1300 г. Кантакузин взел дейно участие в междуособната война от 1321 - 1328 г. между Андроник II Палеолог /1282 - 1328/ и Андроник III Палеолог /1328 - 1341/ на страната на последния.[103] След неговата смърт през 1341 г. застава

начело на регентството, което управлява вместо малолетния император Йоан V Палеолог /1341 - 1391/, син на Андроник III. Другите двама регенти, Ана Савойска, майка на малолетния император и великия дук Алекси Апокаск обвинили Кантакузин в държавна измяна и го принуждават да напусне Константинопол. Той заминава за Димотика и през 1341 г. армията му го провъзгласява за император.[104] В 1347 г. взема връх над противниците си, завладява столицата и тържествено бива провъзгласен за император.[105] От 1347 г. до 1354 г. управлява византийската империя под името Йоан VI Палеолог. В 1354 г. законният наследник Йоан V Палеолог заема престола и Кантакузин бил принуден да абдикира.[106] Оттегля се в един от атонските манастири, като на няколко пъти по-късно участвува в политическия живот представяйки интересите на Византия пред Запада.[107] Йоан Кантакузин умира на 15 юни 1383 г.

В нашата Хроника е отделено значително място на политическата дейност на Кантакузин. В предходните сведения се изтъква неговата роля по отношение охраната на Галиполи и усилията му да спре турската заплаха чрез търсенето на съюзник сред балканските владетели. Интересът към личността на императора от страна на хрониста е оправдан. Великият доместик, а по-късно и император водил оживена политическа дейност със своите балкански съседи. Многократно той влиза във връзка с търновския царски двор и търси помощта на България в борбата за установяването и укрепването си на византийския престол и против външните врагове на Империята.[108]

В разглежданото сведение се дава едно кратко хронологическо указание за времето на управлението на Йоан Кантакузин. Твърдението, че императорът умрял след като управлявал 25 години е неточно. Тази грешка се констатира от изследвачите на летописа.[109] Вероятно в случая се има предвид не смъртта, а края на управлението на Йоан Кантакузин в 1354 г., тъй като следващото сведение е свързано вече с началото на управлението на Йоан V Палеолог от XI.1354 г. Тази грешка е показателна за степента на информираност на летописеца за византийската история. Тук, както и при коментара на други сведения от византийската история, които не представляват особен интерес за него не се обръща строго внимание на хронологията, а се запазва върна логиката и реда на историческите събития с оглед да се представи вярно хода на самото османско завоевание. Сам по себе си такъв подход е индикативен относно народностната принадлежност на автора на летописа като изключва той да е грък и да принадлежи към висшата дворцова аристокрация, както настояват някои автори.[110]

Йоан V Палеолог, е син на император Андроник III Палеолог. Той започва да управлява страната след смъртта на баща си с регентство. За времето 1347 - 1354 г. споделя императорската власт със своя тъст Йоан Кантакузин, като законен наследник се установява на престола през 1354 г. и след абдикацията на Кантакузин и отказа на неговия син Матей от императорската титла, четири години по-късно, управлява самостоятелно Византия до 1391 г.[111]

Според нашето сведение Калоян /Йоан V Палеолог/ приема престола в 6845 г. /1337/, а в действителност това става в 1341 г. Допусната е грешка от четири години. Що се отнася до останалата част от информацията, не можем да приемем критичните бележки на Ив. Дуйчев към нея, според които сведението оказвало, че Йоан V Палеолог е син на Кантакузин и поради това то се обявява изцяло за погрешно.[112] В текста се казва дословно, че "Калоян приема царството на своя баща", а не на Кантакузин и това отговаря на историческата истина. Йоан V Палеолог наследява баща си Андроник IV, а Кантакузин е само негов регент и по-късно сам се провъзгласява за император. В нея се уточнява, че Йоан V Палеолог приема престола от баща си Андроник: "Калойоан, достигайки мъжка възраст се възкачи на престола на своя баща Андроник в 6845 г.".[113] В нашата летопис това уточнение липсва, тъй като за българския автор, както бе посочено, детайлите от византийската история не представляват особен интерес с оглед на преследваната от него цел - да се проследи турското завладяване в по-едър план от гледна точка на промените в съдбата на балканските народи.

Втората част на съобщението разкрива сложната вътрешнополитическа обстановка във Византия и развитието на византийско-турските политически отношения, дали отражение върху политическото положение на съседните на империята държави. Изследвачите на този период от историята на Византия отбелязват формирането и възгледите на три течения: туркофилско, латинофилско и прославянско.Те се появили като естествен израз на тежненията и политическите интереси на отделните групи във византийското общество във връзка с турската опасност.[114] Без да се спираме подробно на тях ще се постараем да разгледаме сведенията на нашата хроника на фона на особеностите на обществено-политическия живот във Византия през 60-те - 70-те години на XIV в.

Застрашително нарастващата турска опасност след превземането на Галиполи, принуждава императора Йоан V Палеолог да лавира и търси подкрепа в различни посоки: от една страна той води преговори с турците като се стреми да запази неприкосновеността на все още свободните византийски области. От друга - търси сближе-

ние със Сърбия и България. Потвърждава самостоятелността на сръбската църква при условие на вечен мир и защита. Благоприятно обстоятелство за добросъседски отношения с България става женитбата на сина му Андроник за дъщерята на българския владетел Иван Александър - Кераца.[115] Усилията му за спечелване помощта на запада в борбата против турците били реализирани по време на две негови обиколки в Европа през 1365 и 1369 - 1370 г. Цената, с която трябвало да се заплати западната помощ, била дадената клетва на папата за подчиненост и обещанията за сключване на уния с католическата църква.[116]

Йоан V Палеолог имал четирима сина: Андроник IV, Мануил II, Теодор и Михаил. След завръщането на императора от Италия в 1371 г. неговият законен наследник Андроник бил изключен от наследството на престола, който е даден на по-малкия му брат Мануил. Това решение на императора е продиктувано от позицията на неговите синове по време на задържането му във Венеция за неизплатени дългове. Андроник отказал да му помогне, докато по-малкият му брат, известен по-късно като император Мануил II Палеолог /1391 - 1425/, оказал нужното съдействие на баща си. Помощта му била възнаградена като получил за пожизнено владение гр. Солун и Източна Македония, а през септември 1373 г. е обявен за съимператор. Той е коронясан през март 1374 г.[117] Решението на Йоан V Палеолог предизвикало незабавна реакция от страна на Адроник. През май 1373 г. той влязъл в съюз със сина на Мурад - принц Челеби. Двамата подготвяли заговор против своите бащи. Заговорът обаче, бил разкрит, а самите те наказани.[118]

Бунтът на Андроник и Челеби, описан в Българската хроника се разглежда и от византийските историци на XV в. Франдес, дука и Халкокондил.[119] Византийските кратки хроники уточняват, че на 6 май 1373 г. Андроник напуснал столицата бягайки от своя баща и се срещнал с Исмаил /Челеби/, синът на Мурад, който също бягал от баща си (някъде се споменава с името Σαυζης - Савджъ). Андроник бил заловен от баща си в крепостта Антира, която е превзета след битката. Тогава според Дука той и синът му Йоан били ослепени. Според Халкокондил това се случило едва след залавянето на Челеби през м. септември 1373 г. След задържането му, известно време Андроник останал в двореца Етос и от там бил прехвърлен на о. Лемнос. През юли 1376 г. той е върнат в Константинопол и изпратен в манастира Калолеос. Последвало бягството му от заточението с генуезка помощ и на 12 август 1376 г. той влиза в Константинопол. През следващата 1377 г. вече е в съюзни отношения с Мурад, като го подкрепя с военен контингент в борбата му срещу емирите в Азия.

Андроник IV управлява до 1 юли 1379 г., когато избягва в Пера.[120]

Съдбата на Челеби непосредствено след разкриването на заговора била аналогична с тази на Андроник. Той е заловен на 25 май и ослепен на 29 септември 1373 г. Някои автори обясняват продължителния период между залавянето и ослепяването му с неговата популярност сред част от турците.[121] Във византийските извори синът на Мурад се споменава с различни имена: Халкокондил го нарича Санци, Францес - Муса /Челебия/, Дука - Кунтузес.[122] В Българската хроника той е наречен Челеби, име, което е популярно сред славяните на Балканския полуостров.[123]

Другият син на Йоан V Палеолог, споменат в нашата хроника Мануил II управлява Солун през периода 1382 - 1387 г. и води активна борба против турците. Неговата политика накарала Баязид да предпочете и подкрепи като наследник на византийския престол съперникът му Йоан VII Палеолог /1425 - 1448/ сина на Андроник IV и Кераца /Мария/ - дъщерята на Иван Александър. След утвърждаването си в Константинопол Мануил се сдобрява с по-малкия син на Баязид - Сюлейман като го признава за султан със сюзеренни права над него.[124]

Теодор I Палеолог /1382 - 1407/ управлява Пелопонес с титлата деспот.[125] Тази титла имал и по-малкият му брат Михаил Палеолог, "владетел на Загора".[126]

Съпоставката на данните на сведението от Българската хроника с късновизантийските извори показва, че то представя сравнително вярно византийско-турските отношения от 70-те години на XIV в. Що се отнася до събития от вътрешнополитическия живот на Византия, то тук са допуснати някои пропуски и неточности /края на управлението на Кантакузин, поставянето на бунта от 1373 г. преди битката при Марица от 1371 г., споменаването само на двама от синовете на Йоан V Палеолог Андроник и Мануил, които като императори са познати и в съседните балкански страни, /завземането на властта от Андроник с помощта на Генуа през 1376 - 1379 г. и пр., които са обясними с отдалечеността и българската гледна точка на съставителя на летописа.

Включването на разглежданото тук сведение в състава на Хрониката доказва интереса на българския автор към тези събития. Този интерес е напълно оправдан, като се има предвид, че българите взели дейно участие в тях. Както свидетелствува един италиански извор българите заедно с турците се намесили в борбата между Йоан V Палеолог и Мануил от една страна и Андроник от друга.[127]

Анализираните сведения осветляват един важен период от политическия живот на Империята, който се характеризира с липсата на

единство в династията на Палеолозите, непоследователност и грешна преценка по отношение на турската заплаха. Политиката на сближение на Йоан Палеолог с турците имала за последица нарастване на османската опасност. Умело се възползувал Мурад I, който се представял за защитник на интересите на византийския император при своите военни кампании в Тракия и Македония.[128]

Подборът на фактите в Хрониката е съзнателен и цели за втори път да покаже, че политиката на договорености с турците, избрана от византийските императори /първия път от Йоан VI Кантакузин и след това от Йоан V Палеолог/ не е ефикасно средство за възпиране на нашественика.

V

Битката при Марица от 1371 г. е първият голям сблъсък между южните славяни и османските турци. Нейните последици се измерват измерват с разкриване пътя на завоевателите за овладяване на всички балкански държави.[129] В сражението загиват двама от балканските владетели, които имат политическо съзнание за отстояване на християнското единство и се противопоставят на османската експанзионистична политика - деспот Йоан Углеш /1356 - 1371/ и неговият брат крал Вълкашин /1362 - 1371/.

Традицията свързва потеклото на братята със Зета, Херцеговина, Срем, Враня, Далмация и България. Според Лоаник Халкокондил Вълкашин и Углеш на младини пребивават в двора на Стефан Душан. Вълкашин бил епикерний, а Углеш конетабъл /началник на царските конюшни/. Политическото издигане на двамата през третата четвърт на XIV в. е свързано със земите в Македония. Вълкашин става жупан на областта на гр. Прилеп, който по-късно се превръща в негово средище. През 1361 г. той се споменава като приближен на двора на крал Урош. След това добива право на деспотски венец, а после и на кралска корона като съвладетел, макар и пряко управляващ Македония. Вълкашин е коронясан за крал през 1362 г. През 1346 г. Углеш управлява подвластна на Сърбия област на Дубровнишката граница. През 1358 г. той се споменава в една грамота на светогорския манастир "Кутлумуш" с титлата "велик воевода". Като зет на кесаря Войхна получава възможност да разшири своите територии по посока на областта около гр. Драма. Между 1362 г. и 1365 г. Углеш получава деспотска титла. През втората половина на 60-те години той вече има ведуща роля в Сярска област, като от 1369 г. нарича себе си "автократор" и явно е напълно независим, самостоятелен владе-

тел на Сярската държавица. Втората половина на 60-те години на XIV в. може да се определи като период на пълна хегемония на крал Вълкашин и деспот Углеш в югозападните български земи.[130]

Разширяването на Сярското княжество на изток до езерото Бору и османските успехи от 1364 - 1365 г. създават обща граница между османските владения и земите на християнското княжество. От този момент сблъсъкът между тях става неизбежен.

Битката при Марица получила широко отражение в литературата на XIV - XV в. Сред най-обстоятелствените и сигурни исторически известия се сочат тези на монах Исай Сярски, византийските кратки хроники, сръбските родослови и летописи, поствизантийските хроники, Владислав Граматик, османските хронисти Урудж, Сеадедин, Мехмет Нешри, дубровнишките хронисти, патриарх Паисий, Мавро Орбини и др.[131] Веднага трябва да се посочи, че мястото на Българската хроника сред тях е особено важно, защото тя е твърде близка по време до описваните събития и ги предава обективно. В досегашните изследвания за Черноменската битка нашата хроника не е била обект на задълбочен анализ. Нейните данни обаче позволяват да се внесе яснота по някои спорни въпроси в историографията на Черноменското сражение: за пътя на сръбската войска, за състава на участниците в християнската коалиция и за хода на самото сражение.[132]

За началния етап на похода на братята Вълкашин и Углеш сведения дават Лаоник Халкокондил и патриарх Паисий. Според Халкокондил Углеша тръгва от Сяр, а брат му Вълкашин от Тракия. От своя страна патриарх Паисий разказва, че Углеш тръгва от гръцките пределн, а Вълкашин от сръбските земи.[133] Въз основа на тези неопределени изворови податки се формират различни становища за началото на похода.[134] Нашият хронист е твърде конкретен. Една част от сръбската войска тръгва от Далмация и Тръвест /Требине/ и достига да Сяр града на Углеша. Известно е, че областта Требине се намира между областта Хум /Хълм/ и зета, като обхваща и част от Адриатическото крайбрежие, очертана най-общо от Дубровник, Рисан, Котор и Будва. 135 През разглеждания период Котор, Будва и околностите на Дубровник се владеят от Георги Балшич - зет на Вълкашин. Няколко месеца преди битката при Черномен през юни 1371 г. Вълкашин трябвало да мине по пътя от Скопие за Призрен. Малко по-късно заедно със своя син Марко той се установява при Шкодра.

Съобщението на Българската хроника посочва като главна цел на Мурад в похода, предхождащ битката при Марица, българите. Свързването на събитията по този начин поставя въпроса за българското участие в Черноменското сражение. В историографията на

"кръстоносния поход" на Йоан Углеша е установено мнението, че България не участвува официално с военни контингенти в коалицията на братя Мърнявчевичи. Българското присъствие на бойното поле при Черномен се свързва с участието на български етнически елемент от владенията на деспот Углеша и крал Вълкашин в тяхната войска.[136] При сегашното състояние на изворовата база не е възможно да се установи със сигурност степента и формата на участие на българите в описваните събития. Няма яснота и по въпроса за външнополитическите отношения на България с останалите балкански държави и османските турци от този период.[140] Категорично може да се каже обаче, че сведението на Хрониката отразява точно хода на събитията. Редица извори от различен произход и време потвърждават верността на съобщението и в този пункт. Така например османският хронист Саадедин отбелязва, че Углеша подготвял антиосмански поход под влияние на българския управител на Пловдив, който след превземането на града избягал от османлиите в гр. Сяр. За българска войска в състава на християнската коалиция пишат Лаоник Халкокондил, българският книжовник йеросхимонах Спиридон и др.[141]

Сведението на Хрониката позволява да се проследи сравнително подробно и ходът на самото сражение. Това личи при съпоставката на нашето известие с описанията на най-близките по време исторически свидетелства. В летопис от типа на византийските кратки хроники е записано: "В тази година Осман уби крал Вълкашин на река Марица и деспот Углеша, брат му, в Македония на 26 септември."[142] В приблизително същия вариант, но с по-точна персонификация, сведението се повтаря многократно в сръбските летописи.[143] Събитието се отбелязва и във византийските кратки хроники.[144] Малко по-обстоен в своето описание е авторът на Дубровнишкия анонимен летопис, който за годината 1371 отбелязва "как е загнал деспот Углеш и брат му Вълкашин на река Марица в Романия на мястото Манея на 26.XI., в петък, в бой с турците".[145]

Отличителна черта на разказа на българския хронист е неговата обективност. Нашият летописец, за разлика от Лаоник Халкокондил, патриарх Паисий и някои османски хронисти, е чужд на тенденцията да покаже турската победа като баснословно лека, резултат на изненадващи нападения над неорганизираната съюзническа войска.[146] В сведението се говори за голям бой и страшно кръвопролитие. В битката загиват и двамата водачи на коалицията деспот Углеш и крал Вълкашин. Обективността в описанието на сражението проличава особено ясно при съпоставката с това на стоящия най-близо по време на събитието монах Исай Серски. Последният добавя своите

впечатления - изповед от поражението на християните при Черномен в един от преписите на гръцкия писател Дионисий Ареопагит: "Когато убиха юначния деспот Углеш, турците се пръснаха и полетяха по цялата земя, подобно на птици по въздуха. Едни от християните бяха изклани, други отвлечени в плен, а онези, които останаха, и тях смърт несретна ги покоси, защото погинаха от глад. Такъв глад настана тогава, какъвто никога от съзиданието на света не е бивал... Който пък се спаси от тази напаст, те по божее допусщение биваха изпояждани от вълци ... уви! Какво прискърбно зрелище бе настанало ... и наистина, тогава живите облажаваха по-рано умрелите."[147]

Сравнението с текста в Хрониката откроява ясно особеностите на повествованието в Българската летопис - спокоен, овладян тон, освободен от емоционални пристрастия, за сметка на по-цялостна историческа информация. Монах Исай е потресен от действителността и сам откъснат от нея /в това смутно време преписва антични образци/ е безсилен срещу злото. Българският летописец коментира едно от най-значимите събития на епохата като предава исторически достоверно похода на християните и последвалото сражение.

За годината на битката в Българската хроника е записана - 1370, посочен е и денят ϗ /26/ на месец септември, т. е. 26.IX. 1370 г. В критичните си бележки към Хрониката К. Иречек сочи, че тя "греши само с една година". От своя страна и Ив. Дуйчев отбелязва: "датата е неточна 1370 вм. 1371 г.". В случая авторите изхождат от продължителността на септемврийската година - от 1 септември до 31 август. Ето защо, макар че посочената в Хрониката 6879 г. отговаря на годината на битката 1371, то датата 26.IX. уточнява, че това е станало в предходната 1370 септемврийска година. За това още Й. Богдан посочва, че е по-правилно да бъда изписана 6880 /1371/, вместо 6879 /1370/.[148]

Някои автори считат, че е сгрешен буквеният комплекс, отразяващ годината на събитието.[149] Според Д. Настасе при хронологизирането на битката при Марица е използувана датировка по така наречената януарска година. В този случай посочената в хрониката 6879 г. отговаря на януарската 1371 г., т. е. датировката е правилна.[150] Твърдението на Д. Настасе, макар и изказано като хипотеза, е приемливо и напълно логично. Макар и хипотетично и неподкрепено с доказателства това твърдение не е лишено от логичност. В случая трябва да се има предвид начинът, по който е съставена Хрониката - на базата на отделни летописни бележки, водени в различно време и на различни места, при което е възможно използуването на различни летобройни системи и начини на хронологизирането на събитията.

Във връзка с датировката на събитието в Българската хроника могат да се направят и други наблюдения. За целта е необходимо да се цитира аналогичното сведение от хронографа на монах Мокса: "Тогава пак въстана Мурад с турците против Углеш и Вълкашин. Те събрали голяма войска, смело се сражавали с турците и много кръв проляли двете войски. Турците накрая победили. Углеш и Вълкашин загинали в долината на Марица през годината 6879. Турците хванали множество пленници и ги завели в Галиполи. Тогава се помрачило слънцето посред ден така, че се виждали звезди".[151] Вижда се,че в текста на Мокса липсва точната датировка, като е посочена само годината, а месецът е денят липсват. Едновременно с това обаче е оказано слънчево затъмнение в деня на битката. Като приложим метод, прибързван от съветската авторка Е. И. Каменцева, установяваме, че в събота, 27 септември 1371 г., един ден след битката след Черномен, действително е имало слънчево затъмнение.[152] Става ясно, че Мокса не преразказва дословно Българската хроника в нейния късен вариант от XVI в., както твърдят някои автори, а в случая става дума за използуването и на друг извор за това събитие.

Добавката към текста, която е направена встрани на полето на л. 441 е от Киевския сборник, известява за убийството на сръбския цар Урош от Углеш. Най-ранният извор, в който се споменава за насилствена смърт на Урош, е легендата за Иван Рилски от Димитър Кантакузин, написана на гръцки през периода 1453 - 1479 г. Тя е позната и в среднобългарски превод в Рилския панегирик от 1479 г. Тук името на убийците не се споменава.[153] В по-късните сръбски летописи убийството на Урош се приписва на Вълкашин или на двамата братя Мърнявчевичи.[154] От времето на патриарх Паисий в сръбската историография се появява тенденцията да се хвърля вината за неуредиците в сръбското царство върху крал Вълкашин и деспот Углеша. Легендата за Вълкашиновата узурпация и насилствената смърт на Урош дава храна на романтичното направление в сръбската историография. Верността на това известие се защитава от П. Сречкович и В. Качановски. От своя страна основателят на критичното направление в сръбската историческа наука И. Руварац категорично отхвърля историческата му достоверност и го обявява за плод на легенди и предания. Специална студия на повдигнатата дискусия посвещава и Л. Кавачевич. Край на спора за убийството на Урош от братята Мърнявчевичи[155] слага К. Иречек като публикува документи от Дубровнишките архиви доказващи, че цар Урош умира след гибелта на двамата братя в битката при Марица.[156] За последен път той се споменава в документи от 16.X. и 3.XI.1371 г. Смъртта на последния Неманич се поставя в началото на декември 1371 г.[157]

Сведението за убийството на Урош се среща в сръбски по произход летописи, но някои от тях са писани в българските предели и явно е било познато и на българските книжовници.[158] Наличието на това известие като добавка към основния текст на Българската хроника в Киевския сборник, както и присъствието на сръбски и византийски летописи в този ръкопис, доказва широкото разпространение и дифузия на летописни сведения в Балканската историческа книжнина на XV - XVI в.

Посоченият най-ранен извор, в който се среща разглежданото известие - Рилският панегирик от 1479 г., - позволява да се направи изводът, че преписът на хрониката, с който разполагаме, би могъл да бъде направен не по-рано от тази дата, най-вероятно към края на XV век.

VI

В това сведение вниманието на летописеца е насочено пряко към България. Описват се събития с голяма важност за политическия живот на средновековната българска държава: смъртта на цар Иван Александър и наследяването на престола от цар Иван Шишман. Изтъква се ролята на "царицата Кератамар" в българо-турските отношения през 70-те години на XIV век.

За годината на смъртта на Иван Александър е посочена 6870/1362, датата 17 февруари. В текста се пояснява, че това станало малко преди битката при Черномен, т. е. преди 26.IX.1371 г. Установено е, че българският владетел се споменава като участник в събития от 1364 г., 1365 г., 1366 г.[159] Знаем със сигурност, че Иван Александър е жив до 1369 г.[160] Съпоставката на тези данни навежда на мисълта, че в Българската хроника вярно е посочена датата на смъртта - 17 февруари, а е сгрешена годината. Обяснението за допуснатата грешка се дава още от К. Иречек. Той посочва, че при преписването вероятно е "изпаднала последната буква на цифра от датировката; броят им е бил може би четирицифрен".[161] Предложението на К. Иречек се допълва от П. Мутафчиев, който счита, че изпадналата буквена цифра ѳ = 9, т. е. в първоначалния си вид датировката е изглеждала така: ѕѡоѳ 162, т. е.. 6879 г. от СС = 1370/71 г. Допълнителното указание за деня и месеца, както и явното обвързване с времето на Черноменското сражение дават основание като най-вероятна дата за смъртта на цар Иван Александър да се приеме 17 февруари 1371 г. Косвено потвърждение на това становище се съдържа в хрониката на монах Мокса. В нея, веднага след сведението за

битката при Черномен и последвалата своеобразна датировка - слънчево затъмнение /27.IX.1371 г./ е записано: "В това време умря Александър, господаря Търновски и вместо него дойде Шишман."[163]

След смъртта на цар Иван Александър летописецът отбелязва идването на власт на неговия син цар Иван Шишман. Той заема престола като първи багрянороден син, а не по силата на някакво особено предпочитание, както понякога се пише.[164] Особен интерес предизвиква последната част на съобщението, в която се дава информация тълкувана неточно в досегашните в досегашните изследвания. Причината за това е грешната пунктуация в изданието на румънския славист Й. Богдан, и неправилният превод на Ив. Дуйчев. Десетилетия наред в българската историческа наука се приема, че цар Иван Шишман дал сестра си Кератамар за съпруга на Мурад I, като по този начин признал /още тогава или към 1375 г./ зависимостта си от османските турци.165 Напротив, българският хронист съобщава: "А Мурад изпрати при него /Иван Шишман - бел. И. Т./ да му даде своята сестра за него и той не пожела да даде своята сестра Кератамар царица..."

Фактът че инициативата изхожда от Мурад I, и още повече категоричният отказ на новия български владетел показват недвусмислено, че тук не може да се изолира България от останалите балкански страни. Този ход на османската дипломация бил правилно преценен от българския цар, който предпочел да остане неутрален към очертаващата се в Тракия. Както е известно непосредствено след завладяването на Одрин през 1369 г.[166] османците нахлуват в българска територия и овладяват Пловдив и Боруй. Анализът на изворите позволява да се приеме, че Пловдив вероятно е завладян през лятото на 1370 г., а Боруй през ранната пролет на 1371 г.[167] Според османските хронисти Идрис Битлиси и Хюсеин пловдивският български управител "избягал при сърбите" /най-вероятно във владенията на деспот Йоан Углеша/.[168] Тези събития се отнасян към края на царуването на Иван Александър и началото на управлението на Иван Шишман. Действията на пловдивския управител, както и податките на някои други извори говорят за известна съпричастност към делото на Углеша и Вълкашин от страна на Търново. Изчаквателната позиция е предопределена от близостта на Търновска България до центъра на събитията - Източна Тракия - чието неблагополучно развитие би могло да има тежки политически последици с оглед на извоюваните вече османски позиции в тази част на Балканите. Да припомня, че в предходното съобщение на Българската хроника се казваше, че през 1371 г. Мурад I се готвел за война "или против българите, или против Углеша". Осведомеността на летописеца относно първона-

чалните планове на султана не подлежи на съмнение.

Новият прочит на текста на Българската хроника не влиза в противоречие с установения като факт династичен брак, който много автори с основание отнасят към времето след Черноменската битка. Според Лаоник Халконкондил след битката при Марица Мурад I нападнал България. Именно тогава Иван Шишман изпратил пратеници при султана и бил осъществен бракът на Кератамар като гаранция за мира.[169] От своя страна Бориловият Синодик представя сродяването между двата двора като необходимо за "освобождаването на българския род".[170] Както от известието на Халкокондил, така и от контекста на славословието към Кератамар е явна, че бракът е бил сключен по инициатива на българския цар. Това още веднъж ни убеждава, че Българската хроника представя началния етап на тези политически отношения. Заслужава да се отбележи патриотичната позиция на неизвестния автор, който без да се спира на самия брак / той е бил общоизвестен/, изтъква първоначалния отказ на българския владетел.. Своеобразно потвърждение на този ход на събитията се намира и в народното творчество. В някои песни се изтъква отказът на Кератамар да стане съпруга на Мурад или се поставят условия за това.[171]

Сведението на Българската хроника позволява да се допълни информацията на други източници и да се очертае вярно картината на политическия живот на Балканите и в частност на османското завоевание през 70-те години на XIV век. Тека например Лаоник Халкокондил представя събитията от разглеждания период твърде обобщено. Заедно с казаното за династичния брак той съобщава, че българския цар бил принуден да се оттегли в "придунавските области", т. е. на север от Балкана. Отглас от тези събития срещаме и в едно писмо на папа Григорий XI от 1373 г., където се казва, че "безбожните неверници, наречени турци, от немного време насам и особено от двадесет месеца нападаха с постоянни враждебности, завладяха и свирепо разориха обширни области на империите Романия /Византия - бел. И. Т./ и България и на кралство Рашка /Сърбия - бел. И. Т./"[172] Като се има предвид, че след Черномен султан Мурад I се завърнал в азиатската си столица Бруса, с най-голяма вероятност според нас походът срещу походът срещу Търновското царство може да бъде отнесен към 1372 - 1373 година. Според османските хронисти тогава по заповед на султана Тимурташ настъпил по посока на Казълагач /дн. Елхово/ и Ямбол, а Лала Шахин - към Ихтиманско и Самоковско.[173] Османските успехи вероятна са заставили Иван Шишман да приеме предложения по- рано съюз, и то сигурно в една вече утежнена форма. Според нас именно сега Кератамар била дадена за

съпруга на Мурад. Династичният брак, макар и наложен от необходимостта, не е имал още характер на васална зависимост.[174] За вероятните двустранни задължения свидетелствува и обстоятелството, че част от югозападната територия на Търновското царство, както и Ямбол с областта му, по-късно отново да в пределите на държавата. Някои автори се съмняват във възможността османците османците да са връщали територии и крепости на Иван Шишман.[175] Трябва да се отбележи обаче, че османските интереси през този период са насочени предимно към Тракия и Беломорието. След загубата през 1366 г. на първостепенната крепост Галиполи /до есента на 1376 г./ османците не разполагат все още с необходимите възможности за трайно проникване и установяване във вътрешността на Балканския полуостров.[176]

Що се отнася до времето, когато Търновска България изпада във васална зависимост, то развоят на събитията позволява да се посочи като най-вероятна дата - лятото на 1377 г.[177]

Сведението на Българската хроника осветлява правдоподобно твърде важни събития от политическия живот на българската държава през 70-те години на XIV в. Уникалността на информацията показва познаване отблизо на описаните събития и е поредното доказателство за българския произход на летописа.

VII

Съобщението представя османското завоевание в периода след Черноменското сражение до битката на Косово поле /1371 - 1389 г./ Макар и в най-общ план могат да се видят два етапа в завладяването на територии от турците: първият е свързан с покоряването на Македония, а вторият обхваща установяването на османската власт във византийска Морея, албанските земи до Далмация.

Действително след победата при Марица са предприети грабителски походи навътре в Балканския полуостров и отделни военни части достигат до сръбските земи и дори до адриатическото крайбрежие. През 1373 г. е завоювано приморието между реките Места и Струма, в 1374 г. са покорени Прилепското и Велбъждкото деспотства, в 1381 г. - Битоля и след това Щип. Постепенно цяла Македония минава в турски ръце или остава васално зависима от тях.[178]

Хрониката представя достоверно и картината на турските успехи през 80-те години на XIV в. След превземането на Солун през 1387 г. /този факт остава извън вниманието на хрониста/ в Югоизточна Македония османците получават оперативен простор за действие в

югозападните балкански територии. През 1385 г. е разгромен зетския владетел Балша II от Хайредин паша на Савърското поле, след което албанските земи са поставени под властта на османците или признават своята васална зависимост. В началото на 90-те години в завладян и гр. Драч. По това време под османска зависимост изпадат всички княжества в Континентална Гърция и отчасти в Пелопонес.[179] Макар и накратко, тези събития намират отражение и в Българската хроника като неделима част от общия ход на завоеванието на Балканския полуостров.

Въпросът за режима на владеене на Галиполи, отразен в сведенията на хрониката, заслужава специална внимание. Стратегическото значение на протока, като връзка между Азия и Европа, определя в голяма степен хода на самото завоевание.

Галиполският брод бил завладян от турците трайно през 1354 г. При похода на граф Амадей Савойски през 1366 г. Галиполи е отнет от тях и върнат на император Йоан V Палеолог и Византия през следващата 1367 г. През пролетта на 1377 г. крепостта отново е предоставена на османците от император Андроник IV Палеолог, който търси подкрепата им при установяване на властта си в Константинопол.[180]

Според нашата хроника още през 1371 г. след битката при Черномен турците откарват своите пленници на Галиполи. Този момент е тълкуван по различен начин от изследователите на летописа. К. Иречек приема, че турците са владеели крепостта още от 1371 г. В подкрепа на тази теза той привежда една реч на византийския писател Димитър Кидон, датирана от него в 1371 г., в която за владеенето на Галиполи от турците се съобщава като наскоро случило се събитие.[181] По-късно Н. Харанис успешно предатира тази реч, като я отнася към 1377 г., когато действително крепостта е предоставена на османците.[182] Изглежда всичко това кара Г. Острогорски да отчете известна непоследователност и нелогичност на изложението при анализа на този пункт в хрониката. "Ако се приеме за вярно отбелязва той, че в 1371 г. Галиполи е принадлежал на турците, то би трябвало в периода 1371 - 1377 г. той отново да е принадлежал на Византия."[183]

Тази привидна неяснота може да се избегне, ако в изследването се придържаме към текста на хрониката, а той не дава основание да се твърди, че след 1371 г. крепостта принадлежи на турците. Откарването на пленниците към Галиполи може да се обясни с наличието на голям пазар за роби там, който бил устройван и често използван от османците, а преди това и от селджукски турци след техните набези на Балканския полуостров.[184]

Логично изглежда и друго обяснение за насочването на турците с тяхната плячка към Галиполи след Черноменската битка. Възможно е преминаването на протока да е станало по предварително сключено споразумение с византийския император. Редица факти дават основание за такова предположение. Известно е, че през 1371 г. при отсъствието на император Йоан V Палеолог от Константинопол, неговият син Андроник не проявил желание да участва в антиосманската коалиция, подготвена от Вълкашин и Углеша. Нещо повече, Андроник IV разчитал на турската помощ за едноличното си укрепване на византийския престол и бил склонен на отстъпки пред османския натиск и връщането на Галиполи.[185] Тази позиция предопределила и неучастието на Византия в сблъсъка при Черномен. Българската хроника уточнява, че заемането на Галиполи /от контекста на събитията се разбира,че става въпрос за времето около 1377 г./ станало след нарушаването на клетвите от страна на турците. Наличието на договорености между турци и византийци се удостоверява от самия император Йоан V Палеолог, който през 1374 г. в писмо до папа Григорий XV признава, че е сключил съюз с османците. Израз на тези отношения станало пропускането на османски военни отряди от Мала Азия в Европа през Босфора в 1373 г. по искане и с разрешението на византийския император Йоан V Палеолог.[186] Разбира се "безбожният съюз" между византийския император и емира Мурад е резултат на една установена практика на византийския двор по отношение на османците - използването им в борбата срещу политическите противници за престола. В този смисъл и Андроник IV би могъл да им разреши свободно преминаване през протока през 1371 г., за да гарантира помощта или неутралитета им в конфликта с баща си Йоан V Палеолог.

Сведенията на Българската хроника за разширяването на османското проникване на Балканите през периода 1371 - 1389 г. имат оригинален характер. Някои от тях се потвърждават и от други извори /византийски, сръбски, османо-турски/, като понякога са изяснени по-обстойно накратко споменатите в нашата летопис събития. Необходимо е да се подчертае обаче, че подобно цялостно представяне на османските успехи /във взаимна връзка и последователност/, при което се разкрива стратегията на завоевателя, липсва в балканската книжнина на XV век.

Хронистът излага логично и сравнително вярно описва събитията, свързани с османската експанзия през този период. Но при споменаването на лица и факти от византийската история отново са налице някои неточности. Така например, вярно е посочено, че Йоан V Палеолог управлява около 35 години /1354 - 1391 г./, но смъртта му

се поставя в 1371/2 година, когато всъщност при неговото отсъствие от Константинопол престолът е незаконно окупиран от сина му Андроник IV Палеолог. Императорът умира на 16.II.1391 г. Тази неосведоменост не може да се припише на представител на висшата византийска аристокрация, още по-малко на Йоан Хортасменос, за когото се настоява, че е автор на хрониката. Тъкмо напротив, тя издава отдалечеността на летописеца от византийския дворцов живот. За него тези събития остават встрани от основната цел, която си поставил - проследяването на турската експанзия в по-широк план с оглед съдбата на балканските народи.

VIII

Към средата на 80-те години на XIV в. основен противник на османските турци на Балканите е Сърбия. Бъдещето на тяхната експанзия към сърцето на Европа до голяма степен зависи от покоряването на сръбските земи. Установяването на османска власт в тях би довело до затвърждаване на присъствието им в Югоизточна Европа и би осигурило сигурен тил за проникването им на Запад. Заплахата, надвиснала над Сърбия, принуждава княз Базар да предприеме опити за укрепване вътрешното състояние на държавата. Във външнополитически план той целел да получи международно подкрепа за предстоящата борба с османците. Подобрява отношенията с унгарците, сключва съюзи с босненския крал Твърдко и владетеля на Скопие и Косово Вук Бранкович. Предприема някои стъпки за сближение Иван Шишман.[187]

За решителна борба се подготвя и султан Мурад I. По думите на хрониста Коджа Хюсеин това е "най-голямата война на Гази султан Мурад".[188] Под знамената на пророка били призовани и някои християнски васали. Мехмед Нешри споменава, че се подчинили на султанската заповед Константин Драгаш и Сарадж /вероятно Иван Срацимир/. Иван Шишман и добруджанският владетел Иванко отказали да се явят в редовете на османската войска.[189] Твърдението на Нешри се потвърждава и от един летопис с вероятен български произход, в който се отбелязва, че в султанската армия участвували и българи.[190]

Решителното сражение между двете коалиции се състояло в деня на св. Вит /28.VI.1389 г./ на Косово поле. В него самият Мурад I намерил гибелта си, но синът му Баязид I Илдъръм /1389 - 1402/ успешно заменил баща си. И от двете страни жертвите били многобройни.[191]

Анализът на изворите за Косовската битка показва, че те могат да се класифицират в две основни групи по хронологически принцип: 1/ извори, създадени непосредствено след сражението; 2/извори, възникнали в началото на XV в. и след това.

В първата група сведения не се споменава категорично за победата на турците - някои от тях дори говорят за успех на християнската коалиция.

В късните известия се утвърждава представата за пълен разгром на сръбската войска. Въвеждат се някои допълнителни подробности, които не се срещат в по-ранните паметници: Мурад е убит от Милош Кобилич /Обилич/; на Баязид се приписват заслугите за християнския погром; залавянето и убийството на княз Лазар.[192]

Съпоставката на посочените сведения с данните от Българската хроника показва, че неизвестният съставител е добре информиран и обективен при изложението на Косовската битка. Хрониката дава отговор и на дискутирания проблем за изхода на сражението. В нея се говори за голям бой, много жертви, но не се посочва победител. Реалистично е отразен сблъсъкът между християни и османлии. Посочва се, че на бойното поле загинал княз Лазар, а убийството на Мурад се приписва на сръбския воин Милош.[193] Вярно се определя времето на стълкновението - месец юни 1389г.

Що се отнася до последиците от Косовската битка, авторът на хрониката правилно долавя същността на събитията. Той вижда, че Сърбия постепенно губи суверенитета си и че поемането на васални задължения към Баязид е пагубно за бъдещето.

Съвременната историография достига да извода, че макар и нерешена във военно отношение, Косовската битка води неминуемо до загуба на политическата независимост на сръбската държава.[194] Тази постановка намира пълно потвърждение в данните на нашата хроника, останала незаслужено извън вниманието на изследвачите.

Безпристрастният и реалистичен разказ на Българската хроника дава обективна и конкретна информация за Косовските събития от 1389 г. и позволява да се коригират и допълнят в някои отношения известията на други извори.

IX

В тази част на Българската хроника вниманието на автора е насочено към една от най-големите военни кампании на османските турци от края на XIV век. Тя завършва с битката при Ровине от 17.V.1395 г. и бележи края на Търновска България и на нейния

владетел цар Иван Шишман.[195]

В началото на 90-те години на XIV в. политическите цели на османците били насочени към пълно ограничаване правата на техните васали до премахване на васалните области въобще. На практика това означавало окончателното ликвидиране на всякакви форми на самостоен политически живот на Балканите. Едновременно с това се подготвяли и осъществявали военни операции на север от р. Дунав, които имали за цел да осуетят евентуалните държавно-политически съюзи между Дунавските княжества, Унгария и България. От гледна точка на общата стратегия на завоеванието се целяло покоряването на целия Балкански полуостров и превръщането на Дунавския лимес в сигурен тил при предприемане на завоевателни походи на запад-северозапад.

В изпълнението на тези стремежи през 1395 г.турската войска, предвождана от султана, предприема голям поход срещу Унгария и Влахия. Без да срещне съпротива, тя опожарява много крепости в Банат, след което нахлува във Влашкото воеводство.[196] Тук султанската армия е пресрещната от влашкия войвода Мирчо стария. Решително сражение между тях се състояло на р. Арджеш, като и от двете страни били дадени многобройни жертви.[197]

В историческата литература съществуват редица дискусионни или не напълно уточнени въпроси във връзка с тази битка. Сведенията на нашата хроника позволяват да се вземе отношение по някои от тях.

За времето на битката изворите да твърде противоречиви. Данните на сръбските летописи довеждат К. Иречек до заключението, че "не бива да се съмняваме за датата 10.X.1394 г."[198] Тази датировка се приема главно от румънските учени и въпреки че по-късно по нея се правят корекции, тя и досега намира място в научни издания.[199]

Сръбските учени Радоичич и Острогорски въвеждат нов изворов материал и установяват за времето на сражението датировката 17.V.1395 г.[200] Това становище се приема в историческата наука и намира място в преобладаващата част от научните издания, разглеждащи този период на османската експанзия. [201]

Българската хроника, макар и да не датира събитията, явно ги свързва с 1395 г., когато според нея е убит Иван Шишман. По този начин тя се присъединява и потвърждава сведенията на посочените като най-достоверни извори, хронологизиращи събитията в 1395 г.

Дискусионен е въпросът за мястото на сражението. В изследванията се посочват редица местности, крепости и населени места, с имената на които то се свързва. Напоследък със сигурност се приема, че битката е станала в долината на р. Арджеш /на Ровине/.[202] За нас

важно е да се отбележи, че най-ранните извори не локализират точно битката, а само споменават, че тя е станала на някаква река.[203] Именно така представя нещата и Българската хроника. Сражението според нея се води в близост до река, която отнася труповете на убитите. На този факт обръща внимание още Ф. Бабингер, като изрично подчертава, че Българската хроника и османският Урудж дават най-достоверни сведения за това събитие. Нещо повече, Ф. Бабингер, прави опит да датира времето на битката, като изхожда от сведенията на Хрониката, че реката отнесла телата на убитите войни. Той пише, че "реката може да поеме и отнесе толкова трупове само през пролетта и есента, когато тя прелива".[204]

Във връзка със състава на участниците Хрониката потвърждава сведенията на други източници, че на страната на турците присъствуват със свои контингенти султанските васали крал Марко, владетелят на Прилеп и Велбъждкият владетел Константин Драгаш.[205] Те намират смъртта си на бойното поле.

Особено спорен в литературата е въпросът за изхода на сражението. Въз основа на сведенията на късните извори в историографията се формират две крайно противоположни становища, като победата се приписва ту на едната, ту на другата страна.[206] Всъщност историческите паметници, стоящи най-близо по време до събитието /житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки, някои сръбски летописи, както и съчинението на османския хронист Урудж/ не посочват победител.[207] Аналогична е и информацията на българската хроника за развоя на сражението. Изтощителният бой не дава решително предимство на нито една от двете воюващи страни. След сражението Мирчо Старият признава някаква форма на зависимост към султан Според Хрониката тук остава един от турските "властелини" като негов представител, а Баязид се оттегля отвъд Дунав. Тази информация допълва изводите на някои автори, които считат, че след битката, макар и завършила с тежки загуби за османците, влашкият воевода е бил принуден, ако не да стане васал, то поне да изплаща някакви суми под формата на ежегодни подаръци на султана.[208] Бягството на Мирчо в Унгария, отразено в Хрониката, също е исторически факт, засвидетелствуван в изворите. След сражението противниците на Мирчо се възползват от слабостта му и го прогонват от страната. На престола е поставен влашкия принц Влад, който за да закрепи положението си, изявил покорство към султана. В Трансилвания Мирчо се среща е унгарския крал, завръщащ се от поход в Молдавия. Двамата сключили съюз против турците и Влад, като на Мирчо били отстъпени областите Северин и Фогараш.[209]

Заключителната част на летописната бележка ни известява за

смъртта на цар Иван Шишман и края на Търновска България.[210] Въз основа на някои домашни, сръбски и руски извори в по-старите изследвания краят на Иван Шишман се поставя във връзка с гибелта на столицата Търново /17.VII.1395 г./.[211] Съвременниците на тези събития Григорий Цамблак и Йосиф Бдински обаче, описвайки падането на Търново, не споменават нищо за владетеля. Явно е,че той отсъства от града по време на обсадата.[212] Данните от други извори дават основание двете събития да се разглеждат в различно време и във връзка с различни обстоятелства.[213]

Анализът на политическата обстановка от първата половина на 90-те години на XIV в. навежда на мисълта, че по време на обсадата на Търново Иван Шишман е резидирал вече в Никопол. От тук той вероятно прави опити за получаване на унгарска помощ в борбата срещу турците.[214]

Нашата хроника сочи, че след битката във Влахия Мурад се насочва към Никопол, където бил екзекутиран цар Иван Шишман. Това сведение намира пълно потвърждение н един османски документ от Топкапи сарай. Анонимният османски хронист допълва, че след битката във Влахия Баязид се прехвърля на десния бряг с изпратените му от Иван Шишман български кораби.[215] Причините за убийството на Шишман от Мурад, изглежда, трябва да се обяснят с несигурното поведение на българския владетел като османски васал и може би с поредния му отказ да участва заедно с другите християнски васали във влашката кампания. Османският хронист Сеадедин съобщава, че след събитията във Влахия последвало "потушаването на бунта при Никопол".[216] В случая това известие може да се отнесе единствено към политическото поведение на българския цар. Изглежда и при този обстоятелства той се е отклонил от васалните си задължения, надявайки се на неуспех на Баязид срещу маджарите и власите, както и на някакво евентуално споразумение за помощ от стана на крал Сигизмунд. Както ще се види по-долу това предположение има основание с оглед насочеността на унгарския поход от 1395 г.

Годината на смъртта на Иван Шишман, посочена в Хрониката /1395 г./, се потвърждава от споменатата турска летописна бележка от 1451 г., а така също и от една кратка византийска хроника.[217] При наличието на три извора от различен произход и различни по време е една и съща информация не остава съмнение, че Шишман е бил умъртвен през 1395 г. Съществува колебание между датите 3.VI., посочена в Българската хроника, и 29.X. предложена от византийската хроника. Някои автори са склонни да примирят разногласията на двата извора, като се опират на споменатите сведения за пленяването

на Шишман и хвърлянето му в затвора. Приема се, че Иван Шишман е заловен на 3.VI.1395 г., а е умрял в плен на 29.X същата година.[218]

Времето на смъртта на Иван Шишман може да се уточни чрез сведенията на един унгарски извор, неизползуван за тази цел досега. Според него през юли 1395 г. унгарците начело с Николай Гарай и Йоан Мароти превзели от османците крепостта Холъвник /Малък Никопол/, разположена на отвъдния дунавски бряг срещу Никопол.[219] Тази малка крепост се споменава от Мехмед Нешри сред тези, които са влизали във владенията на Шишман, но под името Тонбиргоз.[220] Следователно краят на Иван Шишман трябва да се отнесе преди месец юли 1395 г. и да се постави най-вероятно към датата, посочена в Българската хроника 3.VI.1395 г.

Анализираното сведение на Българската хроника има уникален характер. Това е единственият домашен извор, който дава кратка, но точна информация за битката при Ровине /време и място на стълкновението, състав на участниците и изход на борбата/ и за края на Иван Шишман и Търновска България. Фиксира се точно датата на Шишмановата смърт. Хрониката налага ревизия на утвърдилото се в науката становище, според което с падането на столицата Търново се слага краят на Шишманова България. Фиксира се точно датата на Шишманова България. Ясно е,че борбата срещу турците е продължила под ръководството на цар Иван Шишман, който се опирал на крепостите в Западна България и Никопол в Северна България.[221] Заслужава да се отбележи и гледната точка, от която хронистът описва разглежданите събития. За него краят на България се свързва с края на владетеля, цар Иван Шишман, а не с падането на Търново. След неговата смърт българската земя е превърната в турска провинция. По-нататък в изложението летописецът съвсем накратко отбелязва съдбата на последния самостоятелен български владетел Иван Срацимир. Тази авторова позиция издава не само решаващата роба на Търновското царство в борбата против турците, но и загатва за връзката на хрониста с Търновска България.

Към анализираното от нас сведение в Българската хроника е нанесена като странична бележка информация за убийството на Дан воевода от Шишман. В хрониката на Михаил Мокса тази добавка е вече включена като поредно съобщение в текста.[222] Смъртта на Дан воевода е отбелязана и в т. нар. Кантакузинов летопис, за който се приема, че е първата история на Влахия, написана на румънски език. Тук за края на Дан воевода е посочена 6864/1356 г. без допълнителни пояснения.[223]

Влашкият воевода Дан I /1385 - 1386/ е по-стар брат и предшественик на Мирчо I Стария /1386 - 1418/. Румънската историография

отбелязва съвсем накратко неговото управление, като се дискутира главно по въпроса за годината на смъртта му и обстоятелствата при които тя настъпва. В по-старите изследвания се настоява, че Дан е бил убит от своя брат Мирчо при съперничеството им за престола.[224] Румънският историк П. П. Панаитеску прави опит за преразглеждане на фактите около смъртта на Ван воевода и стига до извода, че датировката посочена в т. наречения Кантакузинов летопис е погрешна. Не приема за прецизно и хронологическо указание на Българската хроника. Според него посочената в хрониката 1393 г. е грешка на някакъв нехаен преписвач. Датата, отбелязана в нея /23.IX./, както и самото събитие, се считат за достоверни и се свързват с опит на влашкия воевода да нахлуе в Добруджа.[225]

Годината, в която се поставя смъртта на Дан воевода, се уточнява, като се изхожда от обстоятелството, че според влашки документи, на 3.X.1385 г. Дане бил още жив, а на 27.VI.1387 г. Мирчо е издавал грамоти като законен влашки господар.[226] Ето защо края на Дан се отнася най-късно към 1386 г. Съпоставката на данните на Българската хроника с тези от дарствените грамоти на влашките воеводи Дан и Мирчо довежда румънските изследователи до извода, че Дан воевода е загинал на датата, посочена в Хрониката - 23.IX. в годината 1386 в битка с цар Иван Шишман.[227]

Тази постановка се приема и в българската историческа наука, като някои автори считат, че Дан е паднал убит при едно стълкновение с турците, на които българският цар в момент е бил съюзник.[228] Според други, Дан I е направил опит да завладее Силистра, но срещнал решителен отпор от страна на търновския цар Иван Шишман.[229]

Действията на двамата владетели се разглеждат в контекста на политическата ситуация на Балканите от средата на 80-те години. Тогава назрява идеята за организиране на християнската коалиция като поредна стъпка за възпиране на османците. Съпричастен към нея изглежда е бил и търновският цар Иван Шишман, който след загубата на София /1385 г./ ясно разбира, че васалният статут не е гаранция за прекратяване на устрема на завоевателя. За възприетата от него позиция свидетелствува османският хронист Идрис Битлиси. Той съобщава, че вина за поражението на султанската войска в битката при Плочник от 1386 г. имал "неверникът Шишман", който, макар и да не участвувал в сражението, отвлякъл турците далеч на запад.[230]

Изглежда, ангажираността на Иван Шишман по отразяване на турския натиск от юг довежда до оголването на тила от север, а това създава благоприятни възможности за влашкия войвода Дан I да

разшири владенията си за сметка на български територии. Така се стига до конфликта от септември 1386 г., завършил с поражението на власите и смъртта на Дан I.

X

Кръстоносният поход от 1396 г. е първият опит на обединена Европа за противодействие на малоазийския завоевател. Подготвен под егидата на папството, той трябвало да обслужва идеята за приобщаване на "схизматиците" към католическата вяра. Нарастващата османска опасност в началото на 90-те години на XIV век обаче променя първоначалните замисли. В новата обстановка на похода се гледало като на най-сериозното средство за защита на държавнополитическите и духовни интереси на католическия Запад. Начсло на кръстоносната армия застанал унгарският крал Сигизмунд Люксембургски /1387 - 1437/. Изборът за водач на кръстоносците се предопределял в голяма степен от обстоятелството, че в края на века унгарската държава се явява естествен противник на османците като техен непосредствен съсед.[231]

След продължителна дипломатическа и военна подготовка рицарската войска, която включвала контингенти от французи, бургундци, немци, италианци, англичани, поляци, испанци, власи и унгарци, на брой около 9 000 души [232], в края на месец юли 1396 г. навлиза в областите южно от река Дунав. На път за Никопол, християните превземат град Видин. Тук в съответствие с традициите на средновековното рицарство били въведени в рицарско звание нови войни. Според някои извори /Бусико/ при превземането на Видин кралят атакувал с 300 рицари, но атаката скоро била преустановена. Други източници съобщават, че до някаква борба не се стигнало, тъй като градът бил предаден на кръстоносците от Иван Страцимир. Въпреки това българският владетел бил принуден да плати на унгарския крал сумата от 20 000 гулдена. Във Видин Сигизмунд оставил гарнизон от 300 рицари.[233] Пътят на кръстоносците в българските земи бил съпътстван с ужасни грабежи и плячкосвания, които предизвикали дори протестите на католическите свещеници . След превземането на крепостта Ряхово /Оряхово/, което станало едва след като българите помогнали на кръстоносците, града бил разграбен и подпален. Войниците от турския гарнизон били избити, а част от по-богатите жители отвлечени, за да се иска откуп за тях. В развалините на Оряхово се настанил гарнизон от 200 кръстоносци. [234]

Отношението на кръстоносците към местното население и пре-

дставителите на българската аристокрация в земите на Видинското царство е продиктувано не само от традиционната неприязън към "схизматиците". То издава стремежа на Сигизмунд да подчини напълно и да присъедини към унгарската държава тези територии. Така на практика щяла да се реализира една отколешна мечта на унгарските владетели, които още от XIII в. се величаели като крале и на България, включвайки претенциозната титлатура Bulgarique rex в своята титулатура.[235]

След завземането на Оряхово съюзническото армия направила няколко еднодневни походи на изток, без да срещне значителна съпротива. В началото на септември /8 или 9 септември/ тя била вече пред стените на Никопол и веднага пристъпила към обсада. Отбраната на крепостта се командувала от Доган бег, под чието ръководство повече от две седмици градът се противопоставял на всички атаки на християните. Междувременно новините за кръстоносния поход достигат до Баязид, който по това време обсаждал Константинопол. Обсадата на града веднага била преустановена. Баязид изгорил обсадните съоръжения и през Адрианопол, вървейки срещу течението на Марица, достигнал да Филипопол. От тук султанът се насочил към Търново, като преминал Стара планина - вероятно при Шипченския проход.

В бившата българска столица към Баязид се присъединил васалът му Стефан Лазаревич с воената от него сръбска войска.

Според някои западни извори /Историята на кралство Унгария от Катона, бележките на монаха от манастира Сен Дени, дарствени грамоти на Сигизмунд и др./[236], по заповед на Сигизмунд, унгарският бан Йохан Мароти трябвало да извърши голям разузнавателен поход по посока на Търново, за да получи сведения за настъплението на турците. Османският хронист Мехмед Нешри пък съобщава, че части на кръстоносците действително достигнали в близост до Търново и султанът наредил на Евреноз бей да хване "език", но той не успял да изпълни тази задача.[237]

Баязид стоял в Търново докъм 20 септември, след което се придвижил към Никопол, за да деблокира града.

На 25 септември 1396 г. край Никопол се състояло решителното сражение между двете войски. То завършило с пълен погром на християнската коалиция. Една част от пленените рицари били посечени, а други отведени в робство или взети като заложници срещу очакван откуп. Водачът на похода, унгарският крал Сигизмунд, успял да се спаси. Заедно с част от обкръжението си той достигнал Дунава и отплавал с кораб п посока на устието на реката. По пътя бил пресрещнат от венецианска ескадра, която го отвела до Цариград и

от там до Далмация.[238]

Събитията, свързани с подготовката и провеждането на кръстоносния поход от 1396 г, са широко документирани в западните извори.[239] В същото време трябвало да се отбележи, че те намират много слаб отзвук в балканската книжнина от този период. Така например никополската битка се споменава съвсем накратко само в една византийска кратка хроника.[240] Сведенията на късновизантийските автори Дука и Лаоник Халкокондил са много фрагментални и доста неточни.

Подобно е и състоянието на сръбските извори. В някои летописни бележки лаконично се отбелязва: "В лето ЅЦД разбиха турците унгарския крал Жигмонт на Никопол".[241] Малко по обстоен в описанието на никополските събития е Константин Костенечки. Неговият разказ за съдбата на победената кръстоносна войска и Сигизмунд се доближава максимално до информацията на Българската хроника.[242]

Във влахо-молдавските летописни паметници липсват сведения за кръстоносния поход от 1396 г. Изключение прави хрониката на Михаил Мокса, която отделя специално внимание на участието на власите и техния воевода Мирчо I Старя.

Сведението на Българската хроника се отличава с обективност и точност на информацията за придвижването на кръстоносната войска на българска територия, за хода на сражението при Никопол и неговия изход. Вярно е посочена годината на битката - 1396 г. Разказът на хрониста не оставя съмнение, че сражението се е водило при Никопол на Дунава, а не при Никюп, както считат някои автори, основаващи се на по-късни и неточни сведения.[243] Летописецът съобщава и една любопитна подробност, която не се среща в други балкански извори. Става дума за помощта от 30 кораба, пристигнали при Никопол от Венеция и Цариград. Действително една флота, водена от венецианеца Томас Мочениго, състояща се то 44 бойни кораба, тръгва от Венеция и преминава през Родос, Хиос, Лесбос, освобождава Пера от Турците и се насочва към устието на Река Дунав. С помощта на тези кораби се спасил унгарският крал и достигнал по обратния път до Цариград и Далмация.[244] Към тази флотилия се причислили и 10 кораба, съоръжени и подготвени за кръстоносната армия от Византия.[245]

Информираността на Българската хроника кара още К. Иречек да отбележи, че събитията в нея във връзка с похода на Сигизмунд са отбелязани с детайли, които може да знае само съвременник.[246]

При сравняването на нашето сведение с известията на книжовните паметници от съседните балкански страни, веднага прави впечатление, че то се отличава съществено както в общия обем на преда-

ваната информация, така и в подробностите и маниера на повествование. Гледната точка на хрониста проличава особено ясно при съпоставянето на аналогичните текстове в Българската хроника и тази на Михаил Мокса. Влашкият хронист не пропуска да отбележи присъствието на Мирчо воевода сред християнската войска на Сигизмунд. Споменава и византийския император Мануил Палеолог, изпратил в подкрепа на кръстоносците "много кораби и войни". Макар и твърде осведомен, нашият хронист не отбелязва участието и помощта на Мирчо и Мануил Палеолог. Този момент е особено показателен за народностните пристрастия на хрониста. Подбора на описваните събития се явява в пълно противоречие с твърденията на Д. Настасе за византийско-влашка хроника и може да се обясни само с българската гледна точка на автора на летописа.

XI

Поредното съобщение на Българската хроника представя две събития от политическия живот на България и Балканите от края на XIV век - прекратяването на васалитетните права на цар Иван Срацимир и обсадата на Константинопол.

Според нашата хроника Иван Срацимир[247] е заловен и подчинен от Баязид в 6906 /=1397/1398/ година, при един от походите на султана в Унгария. Михаил Мокса дава подобна информация: "Баязид не се бавил и в 6906 г. се устремил на запад нагоре по Дунава, за да завладее царството, но завладял само част и пленил цар Срацимир, подчинил го и го направил данъкоплатец. А след това нахлул в унгарската земя, грабил и палил до Буда и се върнал с безчислено множество роби". [248]

Вярно е твърдението на двете хроники, че Срацимир е бил пленен и подчинен в поход на османците от 1397 или 1398 година. Тази датировка се потвърждава и от някои сръбски летописи. [249]

Посочените изворови данни в историографията традиционно се обявявали за погрешни, като края на на Иван Срацимир и Видинска България се поставят в непосредствена връзка с разгрома на кръстоносците при Никопол през 1396 г. [250]

Привличането и анализирането на други сведения позволява да се изкаже хипотезата, че трите събития - битката при Никопол, пленяването на Срацимир и края на Видинска България - могат да се поставят в различни години и да се свържат с различни обстоятелства.

За пленяването на Срацимир информира най-пълно Григорий

Цамблак. Той разказва, че когато Баязид достигнал Видин, цар Иван Срацимир бил там, негови гости във Видин били също деспот Стефан Лазаревич, брат му Вук и тяхната майка Милица, както и вдовицата на деспот Йоан Углеша. [251] Сведението на Григорий Цамблак не е датирано, но това приятелско, мирновременно по характера си посещение едва ли може да се свърже с есента на 1396 г., когато както бе посочено, Стефан Лазаревич придружавал с войската си Баязид и взел дейно участие в разгрома на кръстоносците при Никопол. [252]

Очевидно битката при Никопол и отвеждането на Срацимир в плен са две събития, отдалечени по време. По всичко изглежда, че съдбата на Срацимир е била решена в османски поход, проведен след 1396 година.[253] Към такава постановка на въпроса насочват и данните на някои извори, свидетелствуващи за бързото завръщане към Константинопол на Баязид след битката при Никопол. Според Мехмед Нешри султан Баязид бързал да поднови обсадата на града чрез построяването на нова обсадна крепост на Босфора.[254] Лаоник Халкокондил твърди, че причината за завръщането на Баязид е атака на подагра. [255] За отправянето на султана към Византия след никополските събития съобщава и хрониката на Йеракос.[256] Според други данни малко след битката при Никопол Баязид воювал в Мала Азия срещу покровителя на Сюлейман Ахмед.[257] Ако следваме данните на Българската хроника /вж. тук текста на сведение XV/, трябва да приемем, че българският летописец е имал предвид обсадата на Константинопол като сериозна причина за завръщането на Баязид.

Налице е явно причина /или комплекс от причини/, които са накарали Баязид веднага след битката при Никопол /а може би малко след това, ако се вярва на Шилтбергер/ да се насочи към Константинопол и да поднови обсадата на византийската столица.

През есента на 1397 г. /септември - октомври/ султанът подновил своите акции в северозападна посока. Той нахлул във Влахия, а веднага след това нападнал Унгария през Срем, т. е. южно от река Дунав, като достигнал до Пеща и Ширия.[258] Вероятно в хода на тази акция е бил пленен Иван Срацимир. Мотивите за това действие на Баязид могат да се обяснят с принудителния характер на подчиняването на Срацимир от унгарския крал /да припомня, че някои извори съобщават за съпротива на Срацимир при превземането на Видин от кръстоносците/. Поставеният силен унгарски гарнизон от Сигизмунд във Видин едва ли е израз на "високо доверие" към българския владетел.

Случаят с Иван Срацимир не е изолирана проява в практиката на османското завладяване. Според османския хронист Хюсеин, при похода на Али паша от 1388г. Иван Шишман бил принуден да отиде

в лагера на Мурад и да потвърди верността си към него. Султанът възстановил правата му на васал във владените от Шишман земи, но като компенсация за проявената от него нелоялност му отнел Силистра.[259] Още по-типичен в това отношение е примерът с управителя на София бан Янука. След продължителна съпротива от негова страна последвало пленяването му и падането на София в турски ръце. След това обаче "султан Мурад го помилвал и му възложил отново управлението и делата на софийското княжество".[260]

От всичко казано дотук може да се заключи, че данните на Българската хроника, подкрепени и от други извори, правят приемлива хипотезата, че след битката при Никопол Никопол Иван Срацимир запазва своя васален статут към турския султан. Това положение съществува докъм есента на 1397г., когато в един османски поход, насочен към Унгария, васалитетът бил прекратен и видинският владетел бил отведен в плен.

Първата обсада на Константинопол започва през 1394г. /от април 1395г. е плътна/ и продължава до 1402г., като завършва с неуспех за османските турци. [261]

Както вече бе посочено, през есента на 1396г. вниманието на Баязид е отклонено от византийската столица и насочено към кръстоносния поход. След победата при Никопол обсадните действия са подновени. В най-тясната точка на Босфора на Азиатския бряг била построена крепостта Анадолу хисар, която трябвало да улесни контрола над залива и връзките на Константинопол по море. През лятото на 1399г. десетхилядна османска войска предприела енергична атака на столицата, която не завършила с успех само поради проявеното военно неумение от страна на атакуващите. В този критичен момент пристигнала помощ от Европа. Френският крал Шарл VI /1380-1422/ изпратил в Константинопол 12 000 златни франка и отряд от 1200 войници начело с маршал Бусико. Експедицията на Бусико била организирана по настояване на Римската курия. Всъщност причините за тази интервенция в полза на Византия са подълбоки. След турските победи от 1396-1397г. султан Баязид поискал от император Мануил да му предаде Константинопол. Формалният повод бил намерен с обявяването за законен престолонаследник на намиращия се в турски плен син на Андроник IV Палеолог Йоан. В тази ситуация император Мануил се обърнал за помощ към Венеция, като ѝ предложил да вземе под свое покровителство Константинопол. Търговската република отказала, за да избегне евентуалните усложнения с турците. На молбата за помощ откликнал папа Бонифаций IX /1389-1404/, който в 1398г. призовал католическия свят към кръстоносна война с неверниците.[262] Въпреки обещанията на някои

европейски владетелски дворове, само Шарл VI оказал конкретна помощ с експедицията на Бусико.

Пристигането на френския адмирал в Константинопол било предшествувано от една победа в Дарданелите над османския флот от 17 галери. Бусико достигнал византийската столица "тъкмо навреме, за да спаси града". Той бил приет с голяма радост от император Мануил, който му дал титлата "велик управител на императорския двор".[263]

Появата на Бусико в Златния рог активизирала действията на обсадените византийци. Предприети били съвместни акции срещу османските владения по византийския бряг на Босфора и Дарданелите и по Черноморското крайбрежие. Въпреки тези частични успехи блокадата не била разкъсана. След завръщането на Бусико в края на 1399г. обръчът около столицата отново се затегнал. В 1400г. военните действия придобили особена ожесточеност. Нуждата от сериозна помощ за обсадения град принудила император Мануил да предприеме в края на 1399 и началото на 1400г. голяма обиколка в Европа с тази цел. По този повод една кратка византийска хроника съобщава: "Когато императорът се намери в това бедствено положение, той взе императрицата, част от своите прислужници и замина с една триера на запад, но не заради унията, а за да помогне на града, в който беше оставил да владее неговия брат Андроник".[264] Посещението на Мануил II в Европа не донесло очакваните резултати, въпреки че навсякъде императорът бил уверяван, че ще му бъде оказана подкрепа.[265] Междувременно положението на обсадения град достигна критичната си точка. Според византийска кратка хроника, "когато хората от града започнаха да умират от глад, народът започна да бяга, а някои от служещите взеха ключовете на града и се опитаха да отидат при султана, за да му предадат града".[266] Спасението дошло неочаквано. В края на 1401г. замира всякаква османска активност на Балканския полуостров. В Мала Азия се появява нова сила - монголите на Тимур /Тамерланд/, които заплашвали самото съществуване на османската държава. Обсадата на Константинопол била снета с оглед прегрупирането на османските сили за предстоящия двубой.

Събитията, свързани с първата обсада на Константинопол, са отразени в различни по произход и жанр книжовни паметници от онази епоха. С обективност и точност на информацията се отличават италианските документи и някои византийски кратки хроники.[267] Запазени са анонимни разкази на очевидци, участници в тези събития, както и едно описание на византийския писател Йоан Хортасменос.[268]

Веднага трябва да се отбележи, че сведението на Българската

хроника я нарежда сред първокласните извори за тези събития. Опитите да се види в разказа на нашия хронист идентичност или сходство с изложението на анонимния византийски автор, посочен от П. Готие, могат да се окачествят като несполучливи. Двата текста представят различни моменти от продължителната обсада на византийската столица.[269]

Хронистът проследява обсадата на Константинопол от периода след битката при Никопол /този момент е пояснен със странична бележка към текста/. Баязид се насочва към "светия град" след един разорителен поход към Унгария. На връщане той преминава през Адрианопол и Неапол /дн. Кавала/[270] и достига до византийската столица. Авторът определя хронологически вярно времетраенето на обсадата - 7 години /от 1396 до до 1402г./[271]. Тази хронологическа посочка се потвърждава от допълнителна бележка към текста.

Според К. Иречек летописецът дава живо описание на събитията, което го характеризира като съвременник, но и като човек, който живее далеч от града на Босфора. Той не отделя управлението на император Мануил от това на Йоан VII Палеолог, не знае нищо за френската експедиция на Бусико, за пътуването на Мануил на запад и пр.[272]

Авторът, макар да определя вярно общата продължителност на обсадата /7 години/, описва част от нея, което може да се определи хронологически точно по споменатите в летописа персонажи. Император Мануил престоява в обсадения Константинопол до 10.XII.1399г., когато отплува за Венеция. Патриарх Антоний светителствува от август 1391г. до март на 1397г. Маршал Бусико, за когото хрониката не споменава нищо, пристига в Константинопол през лятото на 1399г. и през декември на същата година отплува обратно. Следователно разказът на нашия хронист представя обсадата на византийската столица в периода след Никополското сражение до 1397г., когато император е Мануил, а патриарх Антоний.

Анализираното сведение поставя въпроса за въоръжението на османските турци по време на първата обсада на Константинопол. Изразът "донесоха тръбачи за разрушаване на града" подсказва за възможността тук да се имат предвид примитивни топове, чиято предна част се нарича "тромба".[273] Дали в действителност завоевателите са използували топове? Отговор на този въпрос ще се опитаме да дадем, когато сравним сведенията с други извори, осветляващи въоръжението на османците за разглеждания период.

В своя разказ за обсадата Мехмед Нешри отбелязва: "така обсадили Истанбул ясно показали, че искат да го завладеят. Ала по онова време нямало такива топове както сега". На пръв поглед

изразът е неясен и не се разбира дали по време на обсадата османците са имали топове или не. Малко след това обаче Нешри известява: "Зарязали обсадните машини, скочили и тръгнали срещу унгурусите".[274] Ясно е, че по-горе не става дума за топове. Контекстът подсказва за разполагане на нападателите с друга обсадна техника. Тази информация се допълва и от други османски хронисти, които съобщават за изгаряне на обсадните машини, предназначени за атакуване на Константинопол.[275]

Още по-ясни и категорични в този смисъл са сведенията на някои очевидци на събитията. В анонимния византийския разказ, публикуван от П. Готие, се съобщава: "Но понеже обсадата се проточваше твърде дълго и защото по-голяма част от жителите бяха при тях, те /турците - б. моя, И.Т./ решиха да не бездействат повече, а да атакуват, след като се подготвят за това. Ето защо те строяха в Тракия подвижни обсадни кули, изработваха стълби и приготвяха всякакви видове бойни машини. Неприятелят беше много добре подготвен."[276]

Аналогично е сведението и на друг очевидец - византийския писател Йоан Хортасменос. Той говори за стенобойни машини, с които са удряли стените, за стълби и куки, за мятане на толкова големи камъни, че с тях можели да напълнят каруца. [277]

От приведените сведения става ясно, че при първата обсада на Константинопол османските турци не са използували топове. [278] Според споменатия вече Мехмед Нешри топовете са били на въоръжение в армията на завоевателите още от битката при Косово /1389г./[279]. Самият автор обаче изрично уточнява, че едва през 1453г. при последната обсада на Константинопол са влезли в действие за първи път големи обсадни топове.[280] Вероятно това сведение, познато на балканските книжовници, [281] е добавено в Българската хроника при някои от нейните преписи. Тук е нужно да се отчете ролята на възможните късни напластявания към основния текст. [282]

Сведенията за взаимопомощта на гърците и гражданите на Пера, както и за подкрепата по море от Митилин /Лесбос/, Кафа, Амастро /Амастрида/ и Трапезунд се потвърждават и от други извори. [283] Някои моменти от двубоя /нощното зидане на пробивите по стените, акциите на защитниците извън крепостта и др./ намират място и в описанията, свързани с блокадата и превземането на Константинопол от 1453г. [284]

Сведението на Българската анонимна хроника за първата обсада на Цариград е единствено по рода си в южнославянската историография.

XII

В началото на XV век в Мала Азия нахлули татарските орди на Тимур /Тамерланд/, които опустошили преди това Южна Русия, Месопотамия, Персия и Сирия. През зимата на 1401/1402г., след триумфа си в Сирия и Месопотамия, Тимур се насочил към османските владения в Мала Азия. За известно време той влязъл в преписка със султан Баязид, от когото изисквал покорност. На претенциите на вожда на монголите Баязид отвърнал с язвителност и подготовка за война. От своя страна Тимур струпал огромната си армия на лагер край град Сивас. От тук през лятото на 1402г. той се отправил на поход срещу Ангора /Анкара/, където били разположени войските на Баязид. Двете страни се приготвили за решително сражение. Лявото крило на османската армия се състояло от анадолски войски начело със Сюлейман, най-големия син на Баязид. Дясното крило се командувало от османския васал Стефан Лазаревич. В него, освен сръбската конница, участвували и други християнски контингенти от Европа. Самият Баязид бил в центъра на войската, обграден от яничарите и тримата си сина Мустафа, Иса и Муса. На друг султански син - Мехмед, бил поверен ариергардът.

На 28.VII.1402г. край Анкара се състоял най-големият военен сблъсък между степната империя на Тимур и младата османска държава. Още в самото начало на сражението част от малоазийските васали и съюзниците на Баязид преминали на страната на Тимур и това в голяма степен предопределило общия ход на сражението. Така въпреки храбростта на васалната войска, водена от Стефан Лазаревич и верността на еничарския корпус на османците било нанесено катастрофално поражение, а самият Баязид попаднал в плен.[285]

Разгромът, който претърпял Баязид получил много широк отзвук в средновековния свят и бил коментиран от редица съвременници на това събитие. [286]

В балканската историография най-подробни и точни са сведенията на късновизантийските хронисти Дука, Лаоник Халкокондил, Сфранцес и др.[287] Частична информация /главно за времето на битката/ се съдържа и в някои византийски кратки хроники.[288]

Твърде образно сблъсъкът между двете армии е отразен от Константин Костенечки в житието на Стефан Лазаревич.[289] Накратко битката при Анкара се отбелязва и в сръбските летописи. [290]

Отражение на събитията при Анкара от 1402г. откриваме и във влахо-молдавската летописна традиция. [291]

Отношението на Българската хроника към това събитие е оправдано както с оглед на мястото му в хода на османското завоевание, така и във връзка с последиците му за балканската и в частност за българската история. За разлика от редица свои съвременници българският автор датира точно сражението - 28.VII.1402г.[292] Добавката към този текст посочва името на татарския хан - Тимур. В случая подробностите от развоя на сражението не интересуват автора на хрониката. За него е важно да отрази същината на случилото се - разгрома на Баязид, който разкрива възможности за промени в политическия живот на балканските народи. Сведението не е дадено изолирано от останалите бележки на хрониката. То се свързва логически и хронологически както с предходната бележка за обсадата на Цариград, така и със следващата - за размириците в Османската империя до 1417г.

Последната част на сведението в Българската хроника отбелязва заемането на престола от Сюлейман /1402-1411/. Според византийските писатели Дука и Лаоник Халкокондил в битката при Анкара Сюлейман бил спасен от сръбския полк на деспот Стефан Лазаревич. Малко по-късно Сюлейман се обявява за владетел и наследник на баща си.[293]

В нашата хроника Сюлейман е наречен Цалапи /Челеби, принц Мусулман/. С името "Челеби" той се среща и в някои венециански документи /Musulman Zalabi/. Същевременно трябва да се отбележи, че това прозвище остава непознато за византийските писатели и авторите на византийските кратки хроники.[294] Това обстоятелство за пореден път изключва възможността хрониката да е написана от византиец.

XIII

Последното сведение на Българската хроника представя в синтезиран вид историята на междуособиците в Османската държава в периода на битката при Анкара /1402/ до централизирането на властта при Мехмед I /1413-1421/. Накратко се отбелязват и опитите на балканските народи, и в частност на българите, при отслабената власт на завоевателя да потърсят пътищата за извоюване на политически придобивки.[295]

Съдбата на синовете на Баязид след битката при Анкара била различна. Още по време на боя Муса, заедно с някои висши османски сановници, между които и Тимурташ, бил пленен и отведен в лагера на Тимур. Мустафа изчезнал в сражението, а Сюлейман, Мехмед и

Иса успели да избягат.

Тимур, след като опустошил османските малоазийски владения, възстановил стария порядък в Анадола от началото на османското завоевание. Наред с реставрирането на покорените от Баязид княжества, той разделил и остатъците от османската държава между синовете на починалия в плен султан. Като самостоятелни владетели в Мала Азия се обособили Иса, Муса и Мехмед, а в европейските владения престолонаследникът Сюлейман.

В Мала Азия първоначално се утвърдил Иса, но след това той бил победен от брат си Мехмед, у когото преминала властта. На Балканския полуостров Сюлейман се установил като едноличен владетел със столица Адрианопол. Тук той сключил договори с Венеция и Генуа, с което продължил така грижливо поддържаната от баща му политика на приятелски отношения с италианските градове-републики. За да затвърди своето нестабилно положение и да получи международно признание, той потърсил помощта на византийския император Йоан VII Палеолог. Като компенсация за съдействието, на Византия били върнати Солун и някои други градове по крайбрежието на Черно море.

Действията на Сюлейман предизвикали остра реакция от страна на братята му Мехмед и Муса в османските владения в Мала Азия. Назрявал конфликт, в основата на който стояли претенциите за наследството на престола. Така на върха на своето могъщество държавата на османските турци се разпаднала, а между Баязидовите синове започнала десет годишна война за надмощие.

От отслабването на османската държава се възползували сърби, власи и българи. Първите сведения за политическо движение на българите след Анкарската битка се дават в известното писмо на император Сигизмунд до бургундския херцог Филип от 6.IV.1404г. В него се споменават унгарските васали, "тези, които се върнаха в лоното на наше величество". Тук са изброени сръбският деспот Стефан Лазаревич, влашкият воевода Мирчо и "известният Константин - прославен владетел на България"[296]. М. Динич разглежда писмото на Сигизмунд като нов извор за т. нар. въстание на Константин и Фружин, поставяно от К. Иречек в 1405г., от Ст. Новакович в 1408г., а от П. Ников и В. Златарски в 1403г. От своя страна П. Петров смята, че в този извор става дума за българско въстание, избухнало след Анкарската битка /1402/ в рамките на една широка антитурска коалиция под егидата на Унгария. Въстанието начело със сина на видинския цар Срацимир - Константин и подкрепяно от унгарски сили, водени от сина на Иван Шишман - Фружин, възстановило българската държавна власт на територията на Видинското царство

до май-юни на 1404г. Мнението на П. Петров със съответните корекции и критични забележки се възприема от Г. Цанкова-Петкова, Д. Ангелов и Ив. Дуйчев.[297] Напоследък в литературата се утвърждава становището на Ал. Кузев, че тази изворова информация сочи широки антитурски действия, които обаче не довели до пълното или частично освобождаване на земите на Видинското царство.[298] На присъствието на "Константин, прославения император на България" в този текст винаги се е гледало като на опит за възстановяване на унищожената българска държава. Но поставянето на Константин в равностойна позиция с обладаващи напълно реална власт балкански владетели, дори в една географска последователност на "фронтови държави" от унгарска гледна точка /от запад на изток/ дава основание да не се възприема безрезервно тезата на Ал. Кузев. Нещо повече, изворът сочи, че Константин се върнал в лоното на унгарската корона, т.е. той отхвърлил нечий друг сюзеринитет. Излишно е да се доказва, че този сюзеринитет не би могъл да бъде друг освен османски. Ето защо писмото на Сигизмунд не може да се разглежда като свидетелство за въстание, довело до временно възстановяване на българската държава или като документ за спорадична антитурска изява на българите. То доказва наличието на българска държавна власт в 1404г.

Обстойният анализ на изворите за политическите събития в българските земи след 1397г. ни убеждава в съществуването на реална държавно-политическа власт в част от българските земи - на територията на Видинското царство. В историческите извори често се поставят "България", "българите", "българският владетел", "българските посланици", в напълно идентично положение с държавите Сърбия, Влашко, Латинска Морея и др. По всичко личи, че Видинското феодално владение като васална османска територия остава средище на българския държавен живот и през първите десетилетия на XV в. Допускаме, че управлението след 1397г. остава в ръцете на сина на Срацимир - съвладетеля, "младия цар" Константин.[299] В такъв случай до 1402-1403г. /битката при Анкара и настъпилите след нея изменения в международната обстановка/ Константин останал напълно лоялен османски васал. За разлика от по-силните съседни християнски владетели, напр. Стефан Лазаревич и Мирчо Стари, той нямал реалната възможност да предприеме някакви освободителни действия. Но след катастрофата при Анкара, нещата се променили. Тогава "българският император" се включил активно и на равноправна основа в създадената от Сигизмунд християнска коалиция. Както вече бе споменато, той се "върнал в лоното" на унгарската политика и получил подкрепата на краля в действията си срещу турците.

Отсъствието на името на Константин в изворите до 1408г. би могло да бъде следствие от споразумение със Сюлейман I, така както направил към 1405г. Стефан Лазаревич. В 1408г. вече заедно с братовчед си Фружин, "господарят на Загора" /=Търновското царство/ предприел настъпление на юг. Сведение за тази акция се извличат от един широко използуван текст от житието на Стефан Лазаревич, в който Константин Костенечки съобщава, че "градовете български бяха отстъпили със синовете на българските царе.[300]

Според съобщението на Българската хроника в 1409г. съперникът на Сюлейман /1402-1411/, Муса /1411-1413/ се ползувал с подкрепата на българите. Тези действия, насочени срещу Сюлейман, поставят българските войски в положение, идентично с това на Сърбия и Влашко. Почти същото, следвайки анонимния български хронист съобщава и влашкият летописец Михаил Мокса.[301] Няма съмнение, че за двамата средновековни автори етническото и държавнополитическото съдържание на понятията "българи", "сърби" и "власи" / съответно "румъни, шкеи и сърби" по Мокса/ се покриват. Впрочем и на други места в Българската хроника "българи" е равнозначно на българска държава.[302] В този смисъл на сведението на Българската хроника може да се гледа като на поредното свидетелство за държавнополитически изяви на българите в борбата им за независимост през първото десетилетие на XV век.

Битките между враждуващите братя Сюлейман и Муса се водили предимно в български територии. Особено много пострадали Ямбол, Пловдив, Одрин, който бил подпален в 1410г. и др. Според византийските летописци борбата завършила на 17.II.1411г., когато Сюлейман бил убит. Муса влязъл в Одрин като победител. Българската хроника уточнява, че последното сражение станало при Космидия. В този пункт хрониката се потвърждава от Константин Костенечки, Дука, Псевдо-Сфранцес, Лаоник Халкокондил и др.[303]

С погубването на Сюлейман вътрешното положение на Османската държава не се стабилизирало. Против Муса се вдигал дошлият от Мала Азия Мехмед. На негова страна застанали император Мануил II Палеолог и сръбският деспот Стефан Лазаревич. Заедно с Муса продължавал да бъде влашкият воевода Мирчо. При тази обстановка през 1413г. Константин и вероятно Фружин /ако той наистина както мисли Ал. Кузев е имал владетелски прерогативи в някои от градовете на бившето Търновското царство/[304] подкрепили малоазийския султан Мехмед. Това довело до тежки поражения от войските на Муса. При все това българската държавна власт във Видин била запазена. Доказателство за това е сключеният мирен договор с Мехмед I след неговата победа над Муса. По силата на този

договор заради българската подкрепа в битката при Чамурлу, на "владетеля на България" били върнати българските пленници, които преди това заробил и преселил Муса.[305]

Смъртта на Муса настъпила в 1413г. В нашата хроника се сочи 6925 = 1416/1417г. Допусната е грешка от 3/4/ години. Подобна грешка е направена и при отбелязването смъртта на византийския император Йоан VII Палеолог. В хрониката се сочи, че той починал в 6917 = 1408/1409г., докато всъщност Йоан VII Палеолог умира на 20.XI.1410г.[306] За възцаряването на Мехмед /I/Крисчи/ в хрониката е отбелязана годината 6925 =1416/1417. Но както се досеща още К. Иречек, посочената тук година не се включва в основния текст на хрониката, а се отнася към страничната бележка в полето за обсадата на Солун.[307] Действително, през декември 1416г. Солун е бил обсаден от Мехмед, защото там се намирал неговия по-голям брат Мустафа, подкрепян от византийците като претендент за престола на Османската империя.[308]

Мехмед I е последният владетел споменат в Българската хроника. В края на неговото управление и в началото на приемника му Мурад II /1421-1451/ по всяка вероятност окончателно са ликвидирани всякакви форми на самостоен политически живот в българските земи.[309]

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА IV

[1] **В. Гюзелев.** Средновековна България в светлината на нови извори, С., 1981, с.7-41; **Д. Лихачов.** Текстология..., с.356-359.

[2] **В. Гюзелев.** Chronicon Mesembriae (passim); **М. Каймакамова.** Българската кратка хроника (passim).

[3] **P.Schreiner.** Die byzantinischen Kleinchroniken und Annalistik bei den Sudslaven. - B H R, 1978, 2, S.52.

[4] **В.Григорович.** О Сербии в её отношениях к соседним державам, преимущественно в XIV и XV столетиях, Казань, 1859, Прибавления, с. 12-13. За хрониката на М. Мокса вж. **И. Тютюнджиев.** Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620г./, - ИПр. 1987, с. 68-77.

[5] **Љ. Стојановић.** Стари српски родослови и летописи, Ср. Карловци, 1927. с. 305.

[6] Там, с. 305

[7] Там, с. 307-309.

[8] **В. Ягич.** Константин философ и негов живот Стефана Лазаревича деспота сербскаго,. - Гласник српског научног друштва, 42, 1875, с. 260.

[9] Памятники литературы древней Руси /конец XV - первая половина XVI века/, М., 1984, с. 393-395.

[10] **К. Куев, Г. Петков.** Събрани съчинения на Константин Костенечки, С., 1986, с. 375 и сл. В житието на Стефан Лазаревич и в Българската хроника се наблюдават редица конкретнофактологически, езикови и литературни успоредици. Това загатва за възможността да е използуван общ първоизточник. Че летописни бележки за българската история са съществували личи по състава на чужди летописи, в които те са включени. Виж по-подробно **И. Тютюнджиев.** Сведения за Асеневци във влашките, сръбските и руските летописи. - Векове, 1986, 4, с. 15-22.

[11] Г И Б И, т. XXII, С., 1980, с. 187.

[12] Там, с. 203-204.

[13] Там, с. 202.

[14] Там, с. 212, вж. още **С .Табаков.** Опит за история на град Сливен, С., 1911, с. 220; **N. Ojkonomides.** A propos des armees des premiers Paleoloques et des compagnies de soldats. - TM, 1981, 364.

[15] **Ioannis Cantacuzeni** imperatoris libri IV cura L. Shopeni. Bonnae, 1828, I, p. 354; **N. Oikonomides.** Op. cit., p. 365-366. На това сведение ми обърна внимание колегата Пл. Павлов, за което му благодаря.

[16] Г И Б И, т. XXII, С., 1980, с. 213-216.

[17] **М. Христодулова.** Един малко познат източник за Българското средновековието. - В: Държавностно-политически традиции по българските земи, В. Търново, 1980, с. 18.

[18] **И. Тътърлъ.** Към въпроса за българските племена и държавни образования в Мала Азия през XI-XV в. - В: България 1300 /Институции и държавна традиция/, 2, С., 1982, с. 385-401.

[19] Стара българска литература. Житиеписни творби, IV, 1986, с. 468-491; **Й. Иванов.** Български старини из Македония, С., 1970, с. 400; **Г. М. Прохоров.** Повесть о Митяе, Ленинград, 1978, с. 215; **А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева.** Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, С., 1983, с. 90; **Ив. Божилов.** Един осмогласник от времето на цар Иван Александър /НБКМ 180 I313I/. - В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов, С/. 1984, с. 62.

[20] **I. Beldiceanu-Steinherr.** Recherches sur les actes des sultans Osman, Orkhan et Murad Ier, Acta Hist., 7, 1967.

[21] Литературата за селджуките е обширна. Вж. по-общо **G. Morawvcik.** Byzantinoturcica, I, 1958, s. 609; **T. Talbot Rice.** The Seljuks in Asia Minor, London, 1961, p. 429-450; **C. Cahen.** The historiography of Seljukid Period: Historians of the Middle east, London. Oxford. New York. Toronto, 1962, p. 59-79, pre ottoman Turkej, London, 1974; **I. Karayanopulos, G. Weiss.** Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453), Wiesbaden, 1982, s. 648; **A.G. Savvides.** Byzantium in the near east. - Byzantina, 17, 1981, p. 25-44.

[22] Преглед на по-важните съчинения за възникването на османската държава виж у: **G. Moravcsik.** Op.cit. s. 608-609; **I. Karayanopulos, G. Weiss.** Op.cit., 638-639; **G. Weiss.** Byzanz Kritisches Forchungs-und Literaturbericht (1968-1985). - HZ, 14, 1986, s. 119; **P.M. Holt.** Historians of the Middle east, London, 1962, p. 168-180, 271-277. За въстанието на номадите срещу селджуките: **M.F. Koprulu.** Les orignes de l'Empire Ottoman, Paris, 1935, p. 56-60, 82-83, 88-89, 92-93; **O. Turan.** Turkey in Time of the Seljuks. A Political history from Alp Arslan until Osman Gazi 1071-1318, Istanbul, 1954. За произхода на Осман и принадлежността му към племето "каиъ" на огузките турци виж: **К.Д. Оссон,** История монголов, I, Иркутск, 1937, с. 171-172; **M.F. Köprülü.** Osmanli imperatolugunum etnik mensei meseleleri. - Belleten, 28, p. 219-303. Авторът защитава тезата, че Осман бил вожд на малък род от "каиъ". **Д.Е. Еремеев.** Этногенез турок, М., 1971, с. 125 и сл.; **Х. Иналhик.** Османско царство, Београд, 1974, с. 14 и сл.

[23] **А. Новичев.** Турция /краткая история/, М., 1965, с. 13. История Турции, I, Ленинград, 1963, с. 28. Неяснотата в литературата идва от несигурните изворови податки. Така напр. един от най-добре осведомените османски хронисти Мехмед Нешри пише: Спорен си остава обаче въпросът, жив ли е бил Осман Гази по време на завладяването, или не е бил жив. Най-вероятно е да е бил, защото Осман е изпратил сина си в този поход... ала

някои от най-достоверните хора, чиито твърдения са по-истински казват, Осман е присъствувал и при падането на Бруса". Вж. М. Нещри. Огледало на света /съставителство, превод - М. Калицин/, С., 1984, с. 53-57. Освен М. Нещри и други османски хронисти поставят смъртта на Осман във връзка със събитията около падането на Бруса, т.е. около 1326г. Поради споходилата го болест Осман изглежда не е взел активно участие в самата обсада. Вж. **V. Laurent**. La chronique anonyme du cod. Mosquensis gr. 426 et la penetrations turque en Bythynie au debut du XIV siecle. - REB, 7, 1950, p. 208. Критичен преглед на изворите за падането на Бруса у: P. Schreiner. Die byzantinischen Kleinchroniken, II, Wien, 1977, s. 77.

[24] **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken und die annalistik..., s. 52.

[25] **Ив. Дуйчев**. СБК, с. 406. Османският хронист М. Нещри съобщава: "Осман живя 69 години, а бил падишах 27 години". Вж. **М. Нещри**. Огледало на света..., с. 57.

[26] The Cambridge history of Islam, volume I, Cambridge, 1970, p. 269.

[27] Ibid., p. 268.

28 Ibid., p. 274. Вж. още: A history of the Ottoman empire to 1730, Cambridge. London. New York. Melbourne, 1976, p. 10-14.

[29] **P. Schreiner**. Die byzantinischen..., s. 52.

[30] **P. Schreiner**. Zur Geschichte Philadelpheias im 14 Jahrhundert (1293-1390), Orientalia Christiana Periodica, 35, 1969, s. 375-431.

[31] **P. Lemerle**. L'emirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recerche sur, La geste d'Umur pacha, Paris, 1957; **E. Werner**. Die Geburt einer Gro macht die Osmanen, Berlin, 1066, s. 164-170; **J.H. Kramers**. Karaman. - Encyclopeadia of Islam, Ist.ed., London - Leiden, 1913-1938, II.

[32] **S. Shaw**. History of the Ottoman empire and modern Turkey, Cambridge, London, New York, Melbourne, p. 16.

[33] **I. Bogdan**. Ein Beitrag..., s. 526-527.

[34] **К. Јиречек**. Прилог за..., с. 396; **Ив. Дуйчев**. СБК, II, с. 406.

[35] **М. Нещри**. Огледало на света..., с. 334; **Г. Острогорски**. Историја Византије, Београд, 1969, с. 498.

[36] **H.A. Gibbons**. The Foundation of the Ottoman empire, Oxford, 1916, p. 108.

[37] Г И Б И, т. XXII, С., 1980, с. 376-379.

[38] Там, с. 394-395; Вж. още: **Н. Тодоров**. Положението на българския народ под турско робство, С., 19 , с. 5.

[39] Г И Б И, т. XXII, с. 395-396.

[40] Там, с. 376.

[41] **Н. Тодоров**. Цит. съч., с. 5.

[42] P. Schreiner. Die byzantinischen..., I, s. 379, Chr. 53/3. Преводът е на проф. В. Тъпкова- Заимова, за което сърдечно й благодаря.

[43] **М. Нешри**. Огледало на света..., с. 63.

[44] Там, с. 72-73.

[45] **Ив. Тютюнджиев**. Българската хроника от XV век и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса..., с. 70.

[46] Г И Б И, т. XXII, С., 1980, с. 391-393.

[47] Политиката на бездействие спрямо турците или на използването им като федерати от управляващите среди в Константинопол е често критикувано в самата Византия от видни политически дейци и общественици. Вж. **E. Werner**. Die Geburt einer Gromacht. Die Osmanen, Berlin, 1966, s. 149.

[48] Някои автори датират мисията на Кантакузин в Търново през 1350г. Вж. напр. **Т. Флоринский**. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века, СПб, 1882, с. 222. Никола Станев допуска, че пратениците са пристигнали в Търново по време на събора от 1350г. Вж. **Н. Станев**. Средновековна България, С., 1934, с. 359. Разказът на Йоан Кантакузин съпоставен с други извори утвърждава, че византийската мисия посетила Търново през пролетта на 1351г. Вж. **К. Иречек**. История на българите, С., 1978, с. 356; **П. Мутафчиев**. История на българския народ, II, С., 1944, с. 44; **Д. Ангелов**. Българо-византийски отношения при царуването на Иван Александър. Трети период /1347-1352/. ВИС, 1974, с. 26; История на България, III, С., 1982, с. 344; **Ив. Божилов**. Асеневци. с. 156; **D. Nicol**. The byzantine family of Kantakouzenos, Washington, 1968, p. 74.

[49] **С. П. Карпов**. Трапезундская империя и западноевропейские государства в XIII-XV вв., М., 1981, с. 102-103.

[50] **G. Soulis**. The Serbs and Byzantium during the Reign of Tsar Stefhen Dusan (1331-1355) and his successor, Washington, 1984, p. 40 ff.; **В. А. Сметанин**. О специфике перманентной войны в Византии в 1282-1453гг. Античная древность и средние века, Свердловск, 1973, с. 96-97; Расходы Византии на армию и флот /1282-1453гг./. - Античная древность и средние века, 12, Свердловск, 1975, с. 120-122. Общо за тези събития вж. История Византии, III, М., 1967, с. 154-157. **H. Ahrweiler**. Byzance et la mer, Paris, 1966, p. 430 ff.

51 **G. Soulis**. op.cit., p. 42. Междувременно се изострили отношенията между Сърбия и Византия във връзка с териториалното разширение на сръбската държава към Македония. През 1350-1351г. Йоан Кантакузин предприема акция за отрязване на Южна Македония от сръбските владения, но тя била осуетена от упоритата съпротива на гр. Сервия. Независимо от това византийската акция довежда до отпадане на значителна територия от сръбската държава, като подхранва сепаратистичните стремежи на част от сръбските феодали в Македония. Вж. **Х. Матанов**. Югозападните български земи през XIV в., С., 1986, с. 42.

[52] В хрисовул на Йоан VI Кантакузин от юли 1351г. за манастира Иверон се потвърждават владенията му над две разрушени села Добровикия и Овил, предишните жители на които се изселили в града, вж. **F. Dölger**. Regesten der

Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches, t. 5, Munchen, Berlin, 1965, Nr. 2980. По-общо за турските акции от този период вж. **N. Iorga**. Latins et Grecs d'Orient et l'etablissement des Turcs en Europe (1342-1362). - BZ, Bd. 15, 1906, s. 211.

[53] **В. А. Сметанин**. Расходы Византии на армию и флот, с. 120. **H. Werner**. Die Geburt..., s. 134.

[54] Според Т. Флорински парите, които Йоан Кантакузин иска от Иван Александър му били нужни не за борба срещу турците, а срещу латините. Вж. **Т. Флорински**. Южные славяне..., с. 223.

[55] **D. Nastase**. Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (La chronique de Tismana, 1411-1413). - Cyrillome-thodianum, IV, 1977, p. 107-108; **Ив. Божилов**. Асеневци..., с. 159. Интересно е мнението на Т. Флорински по повод поведението на българския владетел във връзка с пратеничеството на Йоан Кантакузин. Отначало той приема, че става дума за зависима политика на Иван Александър от Стефан Душан, но по-късно определя разказа на византийският писател като "неубедителен" и "небезпристрастен". Констатациите на Флорински се подкрепят и от текста на БХ, където тази част от сведението на Йоан Кантакузин не намира потвърждение.

[56] **Хр. Матанов**. Югозападните български земи..., с. 90.

[57] **Demetrius Cydones**. Oracio pro subsidio Latinorum. Migne, P. Gr. 154, col. 972C.

[58] **J. Meyendorff**. Projet de concile occumenique en 1367. Un dialogue inedit entre Jean Cantacuzene et le legat Paul, - DOP, 14, 1960, p. 147-177.

[59] **В. Макушев**. История болгар в труде К.О. Иречека, - ЖМНПр, 1878, май 79. **Т. Флорински**. Южные славяне... , с. 226-227; **П. Ангелов**. Българо-сръбските политически отношения при царуването на Иван Александър / 1331-1355/. - Год. на СУ ИФ, т. 72, 1978, С., 1982, Българи и сърби в борбата срещу османските нашественици. - В: България и Балканите /681-1981/, С., 1982.

[60] **К. Радченко**. Религиозное и литературное движение в Болгарии в Эпоху перед турецким завоеванием, СПб, 1905, с. 15.

[61] За отношенията на България със Венеция и Генуа от този период вж. **Iv. Dujcev**. Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel Medioevo. - В: Venezia e il Levante fino al secolo XV. Vol. I, 1., Firenze, 1973, p. 237-259.; **B. Gjuzelev**. Les relations bulgaro-venitiennes durant la premiere moitie du XIVe siecle. - Etudes historiques, 9, 1979, p. 39-76; **M. Balard**. Les Genois et les regions bulgares au XIVesiecle. - Bulg., 7, 1981; За отношението на византийските управляващи кръгове към личността на Иван Александър вж. Г И Б И, т. XXII, С., 1980, с. 279сл. Любопитно е да се отбележи, че именно Византия, Венеция и Генуа предприемат в началото на 60-те години опит за създаване на антитурска коалиция. В едно поръчение на венецианския посланик в Константинопол от 24.III.1362г. се подчертавало желанието на Венеция да види в състава на

коалицията също така трапезундския император, българския цар, краля на Кипър и магистъра на хоспиталиерите от Родос. Вж. **F. Thiriet**. Ina propostadi lega antiturca tra Venezia, Genova e Bizancio nel 1362-1363, Archivo Storico italiano, anno CXII, 1955, N 3, p. 321-334.

[62] **Г. Острогорски**. Серска област после Душанове смрти, Београд, 1965, с. 135. **Хр. Матанов**. Югозападните български земи..., с. 84.

[63] Обстоен преглед на многобройните и често противоречиви оценки давани на съобщението вж. у **Ал. Бурмов**. Критични бележки върху съобщението на "Българска хроника" за битка при София през царуването на Иван Александър, - В: Избрани произведения, 1, С., 1968, с. 287-296.

[64] **Ал. Бурмов**. Критични бележки..., с. 296; **Й. Андреев**. България през втората четвърт на XIV в. /Цар Иван Асен IV - синът на цар Иван Александър/, докт. дисертация, В. Търново, 1987, с. 85-125.

[65] **Й. Андреев**. България през втората четвърт..., с. 302.

[66] Че действително става дума за воински шлем личи от едно сравнение с изображение на светци-войни от този период, вж.: **C. Mavropoulo-Tsioumi**. The church of st Nicholas Orphanos, Thessaloniki, 1986, Pl. 24.

[67] На част от тези проблеми са посветени статиите на **Й. Андреев**. Цар Иван Асен IV /преди 1331-1350г./. - ТВТУКМ, т. XXI, 3, 1984, с. 41-91; Една неизвестна влашка принцеса в двора на цар Иван Александър. В: Втори международен конгрес по българистика, С., 1987, с. 638-651.

[68] Подобни примери в това отношение вж. у **Д. С. Лихачов**. Текстология, Ленинград, 1983, с. 65, 381 и сл.

[69] Опитите, които някои автори правят да изчислят годината на смъртта на Иван Асен въз основа на разположението на фигурите от композицията, представяща погребението му във Ватиканския препис на Манасиевата хроника, могат да се определят като недостатъчно прецизни. Всички изводи в това отношение почиват на превзетата постановка, че поради конфликт в семейството децата от двата брака на Иван Александър не се изобразяват заедно, или на произволното допускане, че новокръстната Теодора не може да присъствува на погребението на сина на Теодора влахинята. Преглед на отделните мнения по този въпрос вж. у **Й. Андреев**. България през втората четвърт на XIV в. ..., с. 109-112. Авторовото мнение представлява нюанс в изразените по проблема становища. Й. Андреев приема, че в една от двете централни женски фигури, присъствуващи на погребалната церемония, отразена в миниатюрата на л.2 от Ватиканския препис на Манасиевата хроника се взира "царицата майка, влахинята Теодора", другата се отъждествява с вдовицата на Иван Асен IV /по възприетата в цитираното изследване идентификация/, с. 116.

[70] **Ив. Божилов**. Фамилията на Асеневци..., с. 192-197.

[71] Това място у Никифор Григора не е много ясно (**Nicephori Gregorae**. Byzantina historia, Bonnae, III, 1855, p. 557-558) и това се отбелязва още от **Ал.**

Бурмов. Критични бележки..., с. 291. Преводът на А. Милев в Г И Б И, т. XI, С., 1982, с. 193 оставя впечатлението, че съпругата на Михаил Асен е прекарала в България няколко години като вдовица. Цитираният тук превод е на проф. В. Тъпкова-Заимова, направен по моя молба - И.Т. Той дава възможност да се изясни, че по време на дългогодишното си пребиваване в Търново Ирина била бездетна.

[72] Поведението на Ирина не представлява прецедент в дипломатическите отношения между България и Византия през средновековието. Така напр. след смъртта на Михаил III Шишман, жена му Теодора, сестра на император Андроник III напуска България и се завръща във Византия, вж. Г И Б И, т. XXII, с. 298-299.

[73] **Ст. Захариев**. Описание на Татар-Пазарджишката кааза, Виена, 1870, с. 54.

[74] **Ив. Дуйчев**. Из старата българска книжнина, II,с. 285, 419.

[75] **П. Петров, В. Гюзелев**. Христоматия по история на България, I, С., 1978, с. 332; II, с. 211.

[76] **Ив. Дуйчев**. Из старата българска книжнина, II, с. 359

[77] Там, с. 284.

[78] **Ив. Дуйчев**. Летописта на Константин Манаси, С., 1969, с. 411. Буди недоумение твърдението на **Ал. Бурмов**. Критични бележки..., с. 295, че "хрониката, поставяща смъртта на Асен преди тази на Михаил е в противоречие с документалния характер на миниатюрите". Тъкмо напротив, на л. 205-ти ясно личи, че Михаил и Срацимир са разделени от починалия Иван Асен.

[79] Твърдението на Ал. Бурмов. Критични бележки..., с. 288, че в съобщението не се говори за две битки, а за два етапа на една и съща битка е необосновано. Не може да се приеме за издържано становището, че "там е казано ясно, че след като бил убит Асен останалите живи /този израз се вмъква от Ал. Бурмов/ ратници били поведени от брат му Михаил." Изразът **И пакы съвъкопиша Блъгаре** указва повторяемост на действието, т.е. отново се събира войска за ново сражение. В подкрепа на твърдението, че са се състояли две отделни сражения, може да послужи съображението, че едва ли българският цар би поверил на двамата си сина една войска.

[80] Така напр. **Г. Баласчев**. Нови известия за черковното ведомство на Видинската и Софийската епархия през първите векове на тяхното завладяване от турците. - СбНУ, 1901, кн. 18, с. 134, отнася битката при София към 1363/4г., с уговорката, че смъртта на Михаил Асен настъпила по-рано. Според **В. Златарски**. Хронологически ред на по-главните събития от старата българска история, С., 1924, с. 49, събитията станали преди 1365г. **П. Ников**. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци, - ИБИД, кн. VII-VIII, 1928, с. 48, поставя тези събития най-общо след 1364г. Аналогична е картината и в по-нови изследвания, отбеля-

зващи съдбата на Иван Асен и Михаил Асен. Според Д. **Ангелов**. Българо-византийските отношения при цар Иван Александър. Четвърти период. - ВИС, 1980, кн.1, с. 143, турският поход в който загиват царските синове е от 1352г. **М. Каймакамова**. Българска средновековна историопис /VII-XIV в./ , С., 1986, с. 65-75 /ръкопис/, датира битката в 1362г. **Й. Андреев**. България през втората четвърт на ЬИЖ в. ..., с. 335 и сл. поставя турския поход и смъртта на Иван Асен в 1349г. В случая хронологията е подчинена на разчитането на Търновския царски надгробен надпис, според което смъртта на Иван Асен настъпила в 18-та година от управлението на Иван Александър /1331+18 = 1349/. В същата 1349г. се отбелязва и голяма турска акция в Тракия, водена от Сюлейман. Разчитането на цифра 18 в Търновския надгробен надпис не е сигурно. Вж. **В. Киселков. И. Гошев**. Търновски царски надгробен надпис от 1388г. /рецензия/, ИБИД, XXII-XXIV, с. 505. Ако все пак то се приеме, запазената част на надписа дава основание 18-та година да се свърже с жизнения път на покойника Иван Асен. Тук се приема, че смъртта на Иван Асен е настъпила в 18-та година от провъзгласяването му за цар, т.е. /1337+18 = 1355г./. Както се вижда по-нататък от изследването, тази датировка в най-голяма степен отговаря на развитието на военно-политическите отношения в средата на 50-те години в Тракия и на сведенията на Българската хроника.

[81] **Ив. Тютюнджиев**. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса..., с. 71.

[82] **Ю. Трифонов**. Велика Търновия, Велика Сардакия и Велика Европия, ИИД, V, 1922, с. 90.

[83] **Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов**. Сборник документи по политическа история на България /XII-XIVв./, В. Търново, 1989, с. 93.

[84] Вж. тук бел. 42.

[85] **М. Орбини**. Царство на славяните, 1601, С., 1983, с. 136.

[86] **H. A. Gibbons**. The foundation of the ottoman empire (A history of the osmanlis up to the death of Bayezid I /1300-1403/), Osford, 1916, p. 102-105.

[87] **Константин Михайловић из Островице**. Јаничарове успомене или турска хроника, Београд, 1959, с. 15-16, 107-108.

[88] За характера, целите и мащабите на османското завоевание от този период вж. The Cambridge Medieval History, v. 1, Cambridge, 1966, p. 762-764., **H. Inalcik**. Ottomans Methods of Conquest.-SI, II, 1954, p. 103-131.

[89] **N. Jorga**. Geschichte des osmanischen Reiches..., I, s. 199; **H.A. Gibbons**. The Ottoman empire..., p.68.

[90] За тази стара тюркско-монголска традиция в практиката на османското завоевание вж. A History of the Ottoman empire to 1730, p. 274.

[91] **Г. Острогорски**. Историја Византије, Београд, 1959, с. 495.

[92] **J. Meyendorff**. Introduction a l'etude de Gregoire Palamas, Paris, 1959, p. 137.

[93] **E. Werner**. Die Geburt..., s. 138. Все по това време стефан Душан правил постъпки пред папа Инокентий VI да бъде поставен на чело на една обща християнска антиосманска коалиция, но преговорите останали без резултат. Вж. **К. Јиречек**, Историја срба, т. I, Београд, 1978, с. 233; **G. Soulis**. The Serbs and Byzantium..., p. 52sg.

[94] **Б. Ферјанчић**. Деспоти у Византији и ужнословенским земљама, Београд, 1960, с. 161-162.

[95] **П. Ников**. Турското завоевание на България и съдбата на последните Шишмановци, БИБ, С., 1928, т. I, с. 121. Вж. още Д. **Ангелов**. Турското завоевание и борбата на балканските народи против нашествениците, ИПр., 1953, 4, с. 378; **Г. Г. Литаврин**. Византия в период гражданской войны и движения зилотов. - История Византии, т. III, М., 1967, с. 158.

[96] **E. Turdeanu**. La literature bulgare du XIVe siecle et sa diffusion dans les pays roumains, Paris, 1947, p. 161; **К. Јиречек**. Историја срба, I, ..., с. 338; **Н. Станев**. Средновековна България..., с. 372; **Й. Иванов**. Средновековна София, - Юбилейна книга на град София /1878-1928, С., 1928, с. 36.

[97] Напълно възможно е неудържимото напредване на турците през пролетта на 1355 г. и трагичните събития, свързани с поражението на българите да са имали своя отзвук в Цариград. На 4 IV.1355г. анексира Византия, като единствено средство да се спаси тя от турска окупация. Вж. **Г. Острогорски**. Историја Византије..., с. 495. Поставянето на смъртта на Иван Асен в 1355г. има отношение и към времето на изработването на Ватиканския препис на Манасиевата хроника. Като се има предвид, че това е една вотивна книга, предназначена да утеши владетелското семейство на цар Иван Александър, то изготвянето на Ватиканския препис и по-конкретно на погребалните миниатюри ще се отнася непосредствено след смъртта на Иван Асен и преди тази на Михаил в периода 1354-1355г. Все във тази връзка стои и въпросът за изображенията на членовете на царското семейство в Лондонското Четвероевангелие на цар Иван Александър. Смъртта на Асен и Михаил в 1354-1355г. би могла да обясни защо техните фигури отсъствуват в този паметник, съставен през 1356г. В него липсва и образът на Срацимир, но по това време той вече е самостоятелен владетел във Видин и е логично да не присъствува сред членовете на търновското царско семейство, рисувани вероятно от натура. Вж. **Ив. Божилов**. Фамилията на Асеневци..., с. 201; **Й. Андреев**. България през втората четвърт на XIV в. ..., с. 56 исл., предполага, че Иван Срацимир се обособява като апанажен владетел с център Видин още след като получил царска титла към 1337г.

[98] **Giaccomo Pietro di Luccari**. Copioso ristretto degli annali di Ragusa, p. 52., **G. du Fresne Du Cange**. Historia byzantina duplici commentario illstranta, I, Familiae Augustae Byzantinae. Familiae Dalmaticae, Slavonicae, Turcicae, Venezia, 1729, p. 324. **Јоан Ранч**. Јсторја разных славенских народов наипаче же Болгар, Хорватов и Сербов., част I, Будином град, 1823, с. 596.

[99] Любопитно е да се припомни в този случай, че надписът, споменаващ Михаил Асен произхожда от Момина Клисура, за чието разположение **Ст. Захариев.** Описание на Татар- Пазарджишката кааза..., с. 54., пише:"Това село лежи в прохода, дето Марица дели Средна гора от Рила планина...над това село се свършва Тракия и начева Македония и Самоковската кааза." Т.е. Момина клисура стои на прохода и на главния път към София, точно под Ихтиман и Самоков.

[100] **П. Р. Славейков.** Гаркиня кралица, Сб.НУНК, 1889, I, с. 51; **А. Димитрова, М. Янакиев.** Предания за исторически лица в българските народни умотворения, Изв. на семинара по славянска филология при Университета в София, кн. VIII-IX за 1941-1943г., С., 1948, с. 428.

[101] **Ив. Гълъбов.** Ямболският надпис, - В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, С., 1960, с. 421-422; История на град Ямбол, С., 1976, с. 60-61.

[102] Литературата за личността и политическата дейност на Йоан Кантакузин е обширна. По-важни съчинения: **V. Parisot.** Cantacuzene, homme d'etat et historien, Paris, 1845., **J. Dräseke.** Kaizer Kantacuzenos' Geschichtswerk, - Neue Jahrbucher fur das klassische Altertum, 33, 1914, S. 489-506., **F. Dölger.** Johannes VI Kantakuzenos des dynasticher legitimist, - Annales de l'institut Kondakov, 10, 1938, p. 19 et seq., **D.M. Nicol.** The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus), ca. 1100-1460, Washington, 1968. The end of Byzantine Empire, London, 1979, p. 36 ff., **E. Werner.** Johannes Kantakuzenos, Umur Pasa und Orhan, - BSI, v. 26, 1965, s. 265ff., **G. Weiss.** Johannes Kantakuzenos-Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Monch-in der Gesellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jachrhundert, Wiesbaden, 1969.

[103] **U. V. Bosch.** Kaiser Andronikos III. Palaiologos, Amsterdam, 1965.

[104] **A. Failler.** Note sur la chronologie du regne de Jean Cantacuzene, - REB, XXXI, 1971, p. 293-302.

[105] През 1341г. Кантакузин бил провъзгласен за император от своята войска в Димотика, но отказал да приеме короната. На 21 май 1346г. в Адрианопол той бил официално коронован за император от патриарха на Ерусалим Лазар, вж. **F. Dolger.** Johannes VI Kantakuzenis..., p. 19.

[106] **Э. Франчес.** Народные движения осенью 1354г. в Константинополе и отречение Йоанна Кантакузина, - ВВ, 1964, т. 25, с. 147.

[107] **Л . Максимовић.** Политичка улога Јована Кантакузина после Абдикације /1354-1383/, - ЗРВИ, IX, Београд, 1966, с. 129 сл.

[108] **Л. Йончев.** Йоан Кантакузин в България през XIV в., - В: Първи международен конгрес по българистика, I, С., 1982, с, 208-217. Българо-византийски отношения около средата на XIV в. /1331-1345г./, ИПр., 5, 1956., Некоторые вопросы политической истории Болгарии и ее отношения с Сербией и Византией в XIV в. /1330-1332/, ЕН, IX, 1973., Политическите взаимоотношения между България, Сърбия и Византия през XIV в. /1341-

1364/, ИИИ, 28, 1985. **Д. Ангелов**. К вопросу о политике Византии и других балканских государств накануне турецкого завоевания. - В: XXV Междунар. конгр. востоковедов, I, М., 1962., Българовизантийски отношения, Първи период /1331-1341/, Втори период /1341-1347/, Трети период /1347-1352/, ВИСс, 1973, 1., 1974, 1., 1976, 4.

[109] **Ив. Дуйчев**. Стара българска книжнина..., II, с. 407, Стара българска литература, III,Исторически съчинения, С., 1983, с. 368.

[110] **D. Nastase**. Une chronique byzantine..., p. 144-145.

[111] **P. Charanis**. Internal strife in Byzantium during the fourteenth sentury, - Byzantion, XV, Boston, 1940-41, p. 208. **A. Th. Papadopulos**. Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453, Munchen, 1938.

[112] Ив. Дуйчев. Стара българска книжнина..., II, с. 407.

[113] Ив. Тютюнджиев. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса..., с. 71.

[114] **В. Григорович**. О Сербии в ее отношениях к соседним державам преимущественно в XIV и XV столетиях, Казань, 1859, Прибавления, с. 16.

[115] За този брак вж. **Ив. Божилов**. Фамилията на Асеневци..., с. 220сл.

[116] **Ст. Новаковић**. Срби и турци XIV и XV век, Београд, 1893, с. 163., **P. Charanis**. The strife the Palaeologi and the ottoman turks (1370-1402), - Byzantion, 16, 1942/43, p. 288-296.

[117] **P. Charanis**. The strife..., p. 294. **J. Barker**. Manuel II Palaeologus (1391-1425), New Jersey, 1969, p. XXI, 28.

[118] Критичен преглед на изворите за това събитие вж. у **P. Charanis**. The strife..., p. 294-295

[119] **R.J. Loenertz**. La premiere insurrection d'Andronic IV Paleologue (1373), - EO, XXXVIII, 1939, p. 334-345.

[120] **P. Schreiner**. Kleinchroniken, II, S. 304, Chr. 9/24..., S. 308, Chr. 9/28, S. 311/12, Chr. 9/31, 22/15, 22/16, 11/5, s. 317, Chr. 9/34, s. 320-321, Chr. 12/3, 22/20.

[121] Ibid., s. 310, Chr. 9/30, и посочената там литература.

[122] Ibid., s. 4.

[123] Такова прозвище има най-големият син на Баязид I - Сюлейман, вж. **А. Димитрова, М. Янакиев**. Предания за исторически лица..., с. 498.

[124] **G.T. Dennis**. The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, - OCA, 159, Rom, 1960; **Г. Острогорски**, Историја Византије..., с. 501 сл. История Византии, III, с. 199 сл. **Д Ангелов**. История на Византия, С., 1976, III, с. 125

[125] **R.J. Loenertz**. Pour l'histoire du Peloponnese au XIVe siecle, EB, 1, 1943, 166sg.

[126] Подробно за това вж. у **В. Гюзелев**. Chronicon Mesmbriae /Бележки върху историята на Българското Черноморие в периода 1366-1448г./, ГСУ, ИФ, т. I XXVI, 1972/1973, С., 1975, с. 155-159.

[127] **G.T. Dennis**. The Reign of Manuel II..., п. 42. **Iv. Dujcev**. La conquete turque de la Peninsule des Balkans de 1371 a 1389, - Etudes historiques, 7, 1975,

p. 92.

[128] **G. Ostrogorsky**. Byzance, Etat tributaire de l'Empire turc, - Zbornik radova Wizantoloskog instituta, S, 1958, p. 50.

[129] Литературата, посветена на това събитие, е твърде обширна. Преглед на по-важните изследвания вж. у: **П. Томац**. Битка на Марица, - ВИГ, 1956, 1, с. 61-74. **Г. Шкриванић**. Битка на Марици /26 септембра 1371/, - ВИГ, 1963, 3, с. 71-94. **Г. Острогорски**. Историја Византије..., с. 447-451. **Ив. Дуйчев**. От Черномен до Косово поле, - В: Българско средновековие, С., 1972, с. 546-558. За значението на сражението при Марица, вж. **В. Тъпкова-Заимова, Е. Койчева. Хр. Матанов**. Средновековна България в системата на международните отношения на Балканите, - В: Първи международен конгрес по Българистика, С., 1982, I, с. 181. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв., М., 1984, с. 47.

[130] За политическата дейност на двамата братя вж. **Г. Острогорски**. Серска област..., с. 3-20 и посочената там литература. **Хр. Матанов**. Югозападните български земи през XIV в., С., 1986, с. 75-90.

[131] Преглед на изворовата база за тази битка вж. у **Ст. Новаковић**. Срби и турци..., с. 197 и сл. П. Томац. Битка..., с. 61 и сл.

[132] В съвременната литература се отстоява схващането, че ако се следват само съвременните и сигурни извори, не може да се каже нищо повече от датата, мястото и резултата от битката. **Вж. С. Тирковић**. Допуне и објашњења. - В: **Ст. Новаковић**. Срби и турци, с. 448. **Г. Острогорски**. Серска област..., с. 142-143. **Р. Милић**. Крај српског царства, Београд, 1975, с. 153 и сл.

[133] **П. Томац**. Битка..., с. 71, счита, че братята се срещат при днешния Димитровград, като Углеша минава през Родопите, а Вълкашин идва от Пловдив. Според **Г. Шкриванић**. Битка на Марици..., с. 86-87, Углеша тръгва от Сяр, през Родопското крайморие на Ксанти, Гюмюрджина и по долината на р. Арда се движи до срещата си с Вълкашин, който избрал пътя Прилеп - Неврокоп - Струмица - долината на р. Места, до р. Арда.

[134] Историја народа Југославије, кн. I, Београд, 1953, с. 344.

[135] **М. Динић**. Српске земл е у среднем веку, Београд, 1978, с. 16, 437. По въпроса за местонахождението на Тръвес в литературата посветена на хрониката има различни становища: Според Й. Богдан трябва да се разбира Дриваство, **вж. I. Bogdan**. Eine Beitrag. s. 528. **Ив. Дуйчев**. ЦБК, II, с. 268, го идентифицира като Требине. За него вж. **С. Грковић**. Требиње у прошлости и садашњости, - Споменик, XVI.

[136] **Хр. Матанов**. Югозападните..., с. 89.

[137] **O. Halecki**. Un empereur de Byzance a Rome vingt ans de travail pour l'union des eglises et pour la defense de l'empire d'Orient 1355-1375, Warschau, 1930, p. 50-52, 153-158, 178-179.

[138] **К. Јиречек**. Историја срба, I, с. 251.

[139] **Б. Цветкова**. Паметна битка на народите, Варна, 1979, с. 60. **Хр. Матанов**. Към въпроса за участието на българите в Черноменската битка. /26.IX.1371г./, - В: България и Балканите /681-1981/, С., 1983, с. 143-144. Според Ив. Дуйчев цар Иван Шишман участвувал твърде предпазливо в коалицията, вж. **Ив. Дуйчев**. От Черномен, с. 555.

[140] **Хр. Матанов**. Югозападните..., с. 178-195. **Ив. Тютюнджиев. Хр. Матанов**. Югозападните български земи през XIV в., - ИПр. 1987, 11, с. 87-91. /рец./

[141] За тези изворови податки вж. **Хр. Матанов**. Към въпроса..., с. 143 и сл. Необходимо е да се подчертае, че анализът на изворовите податки не дава основание да се изключи участието в християнската коалиция на военни части от България. Ако ставаше дума за българи от подчинените на Вълкашин и Углеша територии, то и в историческите известия не би било нужно те да се диференцират и представят като част от съюзната войска на братята. Освен това, пловдивският управител, който според цитирания Саадедин уговарял Углеша да подготви антиосманска коалиция едва ли е действувал на своя глава без знанието и съгласието на българския владетел.

[142] **Цв. Георгиева, Д. Цанев**. Христоматия по история на България, т. III, S., 1982, s. 230.

[143] **Л. Стојановић**. Стари српски родослови и летописи..., с. 111, 112, 206, 209. Стари српски записи и натписи, кн. III Београд, 1984, с. 71.

[144] **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, II, s. 30.

[145] **Ст. Новаковић**. Срби и турци..., с. 160.

[146] Критично представяне на тези автори вж. у **Г. Шкриванић**. Битка..., с. 89-91.

[147] Стара българска литература, С., 1983, с. 112.

[148] Преглед на мненията на тези автори вж. у **Ив. Тютюнджиев**. Българската хроника от XV век в историографските проучвания, - ТВТУ, 1988, с. 1-70 /под печат/. Виж също и тук, с. 8 сл.

[149] **П. Мутафчиев**. Към историята на месемврийските манастири, - Избрани произведения, I, С., 1973, с. 655. **Й. Андреев**. България през втората четвърт на XIV в. ..., с. 95-96.

[150] **D. Nastase**. Une chronique..., p. 107.

[151] **Ив. Тютюнджиев**. Българска хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса..., с. 71.

[152] **Е. И. Каменцева**. Русская хронология, М., 1960.

[153] **К. Јиречек**. Прилог за оцену скоро прона ене Бугарске хронике, - В: Зборник Константина Јиречека, т. I, Београд, 1959, с. 401-402.

[154] **Л. Стојановић**. Стари српски родослови и летописи, с. 81-84. Старе српске биографи е XV и XVII века. ЦАмблак, Константин, Паисије, Превео Л. Мирковић., Београд, 1936, с. 131 и сл.

[155] Обстоен преглед на дискусията за убийството на Урош от братята Мърнявчевичи вж. **у Р. Михаљић.** Крај..., с. 87-88, 263-264. **Г. Острогорски.** Сербска Област..., с. 7-13.

[156] **К. Јиречек.** Српски цар Урош, краљ Вукашин и дубровчани, - В: Зборник Константина Јиречека, с. 341 и сл.

[157] За точната дата на смъртта на Урош вж. **Хр. Матанов.** Югозападните..., с. 101 и посочената там литература.

[158] **Б. Ст. Ангелов.** Летописни съчинения в старобългарската литература, - Старобългарска литература, кн. 14, 1984, с. 78.

[159] **К. Иречек.** История на българите, С., с. 372-373; **Същият:** Прилог за оцену..., с. 402-403.

[160] **В. Гюзелев.** Chronicon Mesembriae..., s. 162-163, /с посочване на постарата литература/.

[161] **К. Јиречек.** Прилог за оцену..., с. 402.

[162] **П. Мутафчиев.** Към историята на месемврийските манастири, - В: Избрани произведения, т. I, С., 1973, с. 651. Това авторово становище се споделя и от други учени, вж. напр. **Ив. Божилов.** Фамилията на Асеневци..., с. 167; **Й. Андреев.** България през втората четвърт на XIV в. ..., с. 96. Според **П. Петров.** Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в., - ИИД, 25, 1967, с. 99. Към 1369г. Иван Александър бил вече покойник. На друго място същият автор възприема утвърденото в литературата схващане за годината 1371 като най-вероятна за смъртта на българския владетел, вж. Нови данни за търговски връзки между България и Дубровник през XIV в. - ИБИД, т. 28, 1972, с. 45-53.

[163] **Ив. Тютюнджиев.** Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620г./ ..., с. 71. Заслужава да се подчертае, че за разлика от Михаил Мокса авторът на българската хроника подробно посочва ясни хронологически податки /деня, месеца, годината/ при описанието на разглежданите събитията, изтъква царските титли на българските владетели, откроява ролята на царицата Кератамар. Този подход е показателен за идейните и народностни позиции на летописеца.

[164] Срв. **Й. Андреев.** Титулът "багрянородни" на българските престолонаследници при Втората българска държава. - Славистични проучвания, С., 1973, с.

[165] **П. Ников.** Турското завладяване..., с. 65; **Ив. Божилов.** Фамилията на Асеневци..., с. 226 и пос. литература.

[166] По-подробно за тези събития вж. **Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов.** Падането на България под османска власт /Проблеми на периодизацията/ , - ВИС, 1988, 4, с. 507.

[167] Срв. данните в **К. Апостолидис.** Превземането на Пловдив от турците. - Пловдивски общински вестник, 1929, No 22, с. 3-5; **Същият:** I tis Filippoupoleos istoria, Atinai, 1955, s. 277. **П. Ников.** Турското завладяване...,

с. 56-57 /съобразено с посочената тук датировка за падането на Одрин/.

[168] **А. Матковски, К. Аручи**. Македонија и соседните области во хрониката "Беда-и ул Векаи" од Ко а Хусеин /1328-1491/. - Историја, 1979, No 2, с. 150. **М. Мехмет**. Хроника Идриса Битлиси в качестве источника по истории покорения Балканского полуострова турками. RESEE, 1965, 1-2, p. 104.

[169] Laonici Chalcocondilae Atheniensis historiarum libri decem, ex rec. I. Bekker Bonnae, 1843, p.37.

[170] **М. Г. Попруженко**. Синодик царя Борила, С., 1928, с. 89, No 124.

[171] **Н. Начов**. Мара бяла българка, - Сб. БАН, кн. XI, С., 1920, 1-36.

[172] Текст и превод в **Ив. Дуйчев**. Българско средновековие..., с. 559-600; История Венгрии, т. I, М., 1971, с. 191.

[173] **М. Нешри**. Огледало на света..., с. 80-86. **А. Матковски. К. Аручи**. цит. съч., с. 153.

[174] Подобна теза защитава още **Г. Баласчев**. Нови известия за черковното ведомство на Видинската и Софийската епархия през първите години на тяхното завладяване от турците. - СНУНК, 1901, т. 8, с. 145.

[175] За подобна възможност във връзка с Ямбол вж. **С. Димитров**. Ямбол по времето на османския феодализъм. - В: История на град Ямбол, С., 1973, с. 72-73.

[176] **Б. Цветкова**. Паметна битка на народите, С., 1973, с. 60; същата: Героична отбрана на средновековна България. - В: XIII века в мир и бран, т. I, С., 1978, с. 124.

[177] За тези събития вж. **Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов**. Падането на България..., с. 9-10.

[178] **I. Dujcev**. La conquete tueque de la peninsule des Balkans de 1371 a 1389, EH, VII, 1975, p. 89-101;

[179] **Хр. Матанов, Р. Михнева**. От Галиполи до Лепанто. С., 1988, с.76-78 и посочената там литература.

[180] За статута на Галиполи след завладяването му от турците през 1354 г. вж. **P. Charanis**. The Strife among the Palaeology the Ottoman Turks... , p.293. Друго мнение за хронологията на събитията у **J. Barker**. Manuel II Palaeologus..., App. IV.

[181] **К Јиречек**. Прилог за оцену..., с. 401.

[182] **P. Charanis**. The Strife among the Palaeology the Ottoman Turks... , p.296-299.

[183] **Г. Острогорски**. Серска област... с.139.

[184] За прекарването на роби през пролива свидетелствува и Мехмед Нешри, вж. **М. Нешри**. Огледало на света..., с.75.

[185] **R. Loenertz**. La premiere insurrection d'Andronic IV Paleologue..., p.330.

[186] **G. Ostrogorsky**. Byzance, etat tributarie de L'empire turc, - ЗРВИ, 1957,p.49-53. Едно сведение от хожденията на руския монах Зосим показва,

че и през XV в. турците са използували брода на Галиполи като място за преминаване от Европа в Азия и обратно, вж. Хождение Зосимы в Цариград, Афон и Палестины, - Книга хожений, М., 1984, с.304.

[187] **Ст. Новаковић**. Срби и турци..., с. 155-196; Историја српског народа, II, с.43.

[188] **А. Матковски, К. Аруче.** Македония и съседните области..., с.159.

[189] **Мехмед Нешри**. Огледало на света..., с.92.

[190] **M. Braun**. Kosovo, Leipzig, 1937, s.30. Това сведение не се интерпретира в българската историография.

[191] Литературата на това събитие е обширна. Преглед на по-важните съчинения у: **M. Braun**. Kosovo, Leipzig, 1937, s.128-130. **G. Moravcik**. Bizantinoturcika,I,S.148-160. **П. Ников.** Турското завладяване..., с.67. Историја српског народа, II, с.44-46. **Iv. Dujčev**. Medioevo, III, p..351. **О. Зироевић**. Турско војно уређено у Србији /1459-1683/, Београд, 1974, с. 18-22. История, III, с. 362.

[192] **Хр. Матанов, Р. Михнева**. От Галиполи до Лепанто..., с. 81-82.

[193] Преглед на различните мнения за името и личността на сръбския воин, поразил Мурад у: **M. Braun**. Kosovo..., S.126. **R. Mihaljcic. Lazar Hrbeljanovic**. Istorija-Kult-Predanje, Beograd, 1984, p.118сл. **Е. П. Наумов.** Об авторстве Анонимной болгарской хроники , с. 42. Авторите посочват, че в ранните извори /от първата половина на XV в./ се говори за безименен герой, а името Милош е вариантно изписване на фамилията /Обилич, Кобилич и др./ се появява в писмените паметници от втората половина на XVв. и след това.

[194] Историја српског народа, II, с.45-47.

[195] Обстоен коментар на това сведение виж в работата ми Българската хроника от XV век за битката при Ровине и смъртта на цар Иван Шишман, - В: Юбилеен сборник на възпитаници на ИФ на ВТУ "Кирил и Методий", В. Търново, 1985, с. 211-216.

[196] **A. Decei**. Deux documents turcs concernant les expeditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les pays roumains, RH, XIII, 3, 1974,p.394-413.

[197] Преглед на по-важните съчинения, посветени на това събитие у: **P. P. Panaitescu**. Mircea cel Batran, Bucuresti, 1944, p. 241-243.; **Г. Острогорски.** Историја..., с. 510-511; **N. Constantinescu**. Mircea cel Batran, Bucuresti, 1981, p.170-173; Istoria militarax a poporului Roman, II, Bucuresti, 1986, p. 170-172.

[198] **К. Јиречек**. Прилог за оцену..., с. 404.

[199] Istoria Romaniei, II, Bucuresti, 1961, p. 368; **C. Giurescu, D. D. Giurescu**. Istoria Romanilor, II, Bucuresti, 1975, p. 274-279; **Б. Цветкова**. Паметна битка на народите, Варна, 1979, с. 127.

[200] **Т .Сп. Радојчић**. Листина манастира Петре од октобра 1395г. као извор за хронологи у битке на Ровинама, - Богословље, 1927, 2, с. 293-299. **Същият**. La chronologie de la bataille de Rovine, RHSEE, 5, 1928, p. 136 sg. **Г.**

Острогорски. Историја..., с. 510.

[201] **V. Laurent**. Un acte gregeque inedit du despote serbe Constantin Dragas, - REB, 5, 1947, p. 180. Istoria militara, II, p. 172. **E. Werner**. Die Geburt..., s. 163.

[202] **I. Nania**. Contributii la problema localizarii luptei de la Rovine, - Studii si articole de istorie, Bucuresti, 1963, 5, p. 431-435.

[203] **F. Babinger**. Beitrage zur Fruhgeschichte der Turkencher in Rumelien (14-15 Jahrh), Munchen, 1944, s. 4-21.

[204] Ibid., s. 4.

[205] **Р. Михаљчић**. Крај српског царства..., с. 180. **Й. Иванов**. Северна Македония, С., 1906, с. **Г. Острогорски**. Господин Константин Драгаш, - Зборник ФФ у Београду 7-1 /1963/, с. 287-294. **Хр. Матанов**. Югозападните български земи..., s. 15-134. Това събитие е отразено и във фолклора, вж. **Е. П. Наумов**. Южнославянский Эпос и проблемы сербского среневековья, - В: Славянский и Балканский фольклор, М., 1971, с. 5 и сл.

[206] **C. Giurescu, D. Giurescu**. Istoria Romanilor..., p. 276. **Х. Иналџик**. Османско царство..., с. 143.

[207] **F. Babinger**. Beitrage zur Fruhgeschichte..., s. 4-6.

[208] **М. Спремић**. Турски трибутари у XIV и XV веку, - Ист. гласник, 1970, 1-2, с. 48.

[209] **I. Gemil**. Mircea I; Ancien face a la politique impreriale de Bayazid I-er, - RRH, 1986, XXV, 1-2, p. 3-22. Неоснователно съмнение относно историческата правдивост на сведението в Българската хроника за събитията, свързани с битката при Ровине, изказва Д. Настасе. То се поражда според него от онази част на съобщението, според която Баязид поставил след сражението стражи по целия брод на Дунава. Настасе счита, че такава охрана може да се постави по реката от турците в един значително по-късен период - към 1462г., когато дунавските бродове се пазят от турците. Вж. **D. Nastase**. Une chronique Byzantine..., p. 173. Конкретният текст обаче съвсем не дава основание за такова тълкуване. Ясно е, че след не особено успешното сражение Баязид е взел мерки за охрана на мястото на преминаване на Дунава по чисто стратегически съображения. Впрочем Д. Настасе под понятието "брод" не разбира мястото, където се преминава реката, а "протежението на реката-граница" /с. 173/.

[210] За личността и политическата дейност на цар Иван Шишман вж. **Ив. Божилов**. Фамилията на Асеневци..., с. 224-233. Обстоен анализ на изворите и легендите, свързани с края на търновския владетел вж. у **J. Andreev**. La mort du tsar Ivan Sisman d'apres les sources historiques et la tradition populaire, - EB, 4, 1987, p. 56-72.

[211] За тези изследвания вж. **П. Ников**. Турското завладяване..., с. 72. Тази инерция не е преодоляна и в някои по-нови трудове. Вж. напр. коментара на М. Калицин в **Мехмед Нешри**. Огледало на света..., с. 340; История на България, III, с. 481.

[212] **Iv. Dujcev**, Medioevo, III, p. 209 ff.

[213] Някои руски летописи съобщават, че Шишман бил пленен, **Е.П. Наумов**. Руските летописи за завладяването на търновското царство, - В: България и народите на Съветския Съюз през вековете. Летопис на дружбата. Т. 8. С., 1981, с. 555. По-подробна е информацията на немския рицар Ханс Шилтбергер /XV в./, който по време на многогодишния си турски плен чул следното: "Баязид завзел страната /България - б.м./ и пленил херцога и неговия син; бащата умрял в затвора, а синът приел езическата вяра."; вж. **Ханс Шилтбергер**. Пътепис. Превод от немски М. Киселинчева. Редакция, предговор и бележки В. Мутафчиева. С., 1971, с. 34.

[214] **А. Кузев**. Никопол и Холъвник, - В: Български средновековни градове и крепости, Варна, 1981, с. 128 сл.; **Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов**. Падането на България под османска власт..., с. 12 и посочената там литература.

[215] **A. Decei**. Deux documents..., p. 402. Превод на В. Гюзелев в: Христоматия по история на България, ИИ, с. 201.

[216] Cronici turcesti privind tarile romane (sec. XV-XVII). Ed. M. Guboglu si M.M., II, Bucuresti, 1966, p. 303-304. Изглежда все във тази връзка трябва да се разглеждат заповедите на Иван Шишман до военачалниците му, засвидетелствувани в някои приписки от книжовни паметници в Румъния. За тях вж. **Kl. Ivanova**. Un renseignement de la resistance du tsar Ivan Sisman contre les ottomans pres de Nikopol, - EB, 1988, 1, p. 88-93. Разправата на Баязид с непокорния васал не е изолиран случай в практиката на османското завоевание. Аналогичен е случаят с Вук Бранкович. Въпреки, че плащал хараджа си, той отказал да вземе участие във влашкия поход. Този отказ имал за последица отнемането на княжеството му и предаването му на верния султански васал Стефан Лазаревич, вж. М. Динич. Српске земл е у среднем веку, Београд, 1978, с. 26-29.

[217] **A. Decei**. Deux documents..., p. 402. **П. Шрайнер**. Събития от българската история във византийските кратки хроники, - ИПр., 1979, 2, с. 110. Годината 6903/1394-95/ е дадена и от Михаил Мокса; вж. **Ив. Тютюнджиев**. Българската анонимна хроника от XV век и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса..., с. 72. Така е хроникирано събитието и в една руска приписка, вж. Православный Палестинский сборник. Вып. 12., СПб., 1887, с. 29-33.

[218] **Хр. Матанов, Р. Михнева**. От Галиполи до Лепанто..., с. 88.

[219] **L. Küpelwieser**. Die Kampfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohacz, Wien und Leipzig, 1895, s. 9-10. На това сведение ми обърна внимание Б. Гюзелев през 1986г., за което му благодаря. Подробности за този поход вж. у **Johannes de Thurocz**. Chronica Hungarorum, I, Textzs, ed. El. Galantai et J. Kristo, Budapest, 1985, 202, 212-213. От посоката, която имал този унгарски поход, може да се заключи, че той не е имал само за цел да

върне на Мирчо Стария обсебеното от Влад място, а и да помогне на българския владетел.

[220] **Мехмед Нешри**. Огледало на света..., с. 94.

[221] По-подробно за тези събития вж. **J. Andreew**. La mort du tsar Ivan Sisman..., p. 61-72 и посочената там литература.

[222] **Ив. Тютюнджиев**. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620/..., с. 75.

[223] **G. Mihâilâ**. Istoriografia..., p. 194.

[224] Преглед на мненията по въпроса у: **C. Litzica**. De cine a fost ucis Dan, fratele lui Mircea? Lui Titu Maiorescu Omagiu. Bucuresti, 1900, p. 54-61.

[225] **P. P. Panaitescu**. Mirceacel Batran..., p. 45.

[226] **P. P. Panaitescu**. Documentele Tarii Romanesti, Bucuresti. 1938, p. 38-45.

[227] Istoria militara a poporului roman, II, p. 145.

[228] **Д. Кръндjалов**. Влашкият княз Мирчо и Добруджа според неговите грамоти, - ГСУ, ИФФ, XLII, 1945-46, s. 15.

[229] **П. Мутафчиев**. Добруджа, С., 1947, с. 355; **Хр. Матанов, Р. Михнева**. От Галиполи до Лепанто..., с. 68; История на България, III, с. 351.

[230] **М. Мехмед**. Хроника Идриса Битлиси..., с. 108.

[231] За Никополското сражение вж. **Ch. Köhler**. Die Schlachtenvon Nikopol und Warna, Breslau, 1872; **Ф. Шишић**. Битка код Никопола /25 септембра 1396/, - Гласник земл авског музеја у Босни и Херцоговина, кн. I, Сарајево, 1896. с. 49-95; **G. Kling**. Die Schlacht dei Nikopolis im Jahre 1396, Berlin, 1906. Този труд се отличава със своята прецизност и аналитичност. Той остава непознат за Азис Атия, чиито проучвания се считат за основни по тази проблематика. Вж. **A.S. Atiya**. The crusade of Nicopolis, London, 1934. **Idem**. The cusade in the later middle ages, New York, 1962; **R. Rosetti**. Notes on the Battle of Nicopolis, - SEER, 1937, 16, p. 630-638. **Iv. Dujčev**. Medioevo, III, p. 364 /библиография/. **Б. Цветкова**. Франция, Балканите и българският народ през XIV-XV в., - ГСУ, ИФ, 74, С., 1983, с. 88-94 и посочената там литература.

[232] **G. Kling**. Op. cit., s. 24. В други изследвания се сочи, че кръстоносната армия брояла около 20000 души, вж. **R. Rosetti**. Op. cit., p. 636.

[233] **G. Kling**. Op. cit., s. 35. Сходно е и сведението на австрийския поет Петер от Рец; вж. **В. Гюзелев**. Средновековна България в светлината на нови извори, С., 1981, с. 111.

[234] **A. S. Atiya**. The Crusade of Nicopolis..., p. 58; **Idem**. The crusades..., p. 443.

[235] Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagrabiae, 1907, V, No 641 sgg; **П. Ников**. Българо-унгарски отношения от 1257 до 1277 година, историко-критично изследване, - Сб. БАН, кн. XI, клон историко-филологичен и философско-обществен, 1920, с. 57 сл.

[236] **G. Kling**. Op. cit., s. 45. **A. S. Atiya**. The Crusade of Nicopolis..., p. 64.

За грамотите на Сигизмунд виж литературата посочена тук в бел. 219.

[237] **Мехмед Нешри**. Огледало на света..., с. 127.

[238] **G. Kling**. Op. cit., s. 103-111. **A. S. Atiya**. The Crusade of Nicopolis..., p. 97-125. **Idem**. The Crusades..., p. 453-462; **E. Werner**. Die Geburt einer Gro macht..., s. 164-165.

[239] Преглед на изворите у **G. Kling**. Op. cit., s. 4-11. Вж. също История Венгрии..., с. 191.

[240] **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, III, Chr. 71/a, S. 159.

[241] **I. Bogdan**. Ein Beitrag..., S. 521.

[242] **К. Куев, Г. Петков**. Събрани съчинения на Константин Костенечки, С., 1986, с. 382-383.

[243] За тях вж. **G. Kling**. Op. cit., S. 31-33; **R. Rosetti**. Op. cut., p. 635-638.

[244] **К. Иречек**. Прилог за оцену..., с. 407.

[245] **M. Silberschmidt**. Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des Turkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Byzanz, Ungarn und Genua und zum Reiche von Kiptschak (1382-1400), Leipzig, Berlin, 1923, S. 163. **В. А. Сметанин**. Расходы Византии на армии и флот..., с. 122.

[246] **К. Иречек**. Прилог за оцену..., с. 406.

[247] За живота и политическата дейност на Иван Срацимир, вж. **Ив. Божилов**. Фамилията на Асеневци..., с. 197-210.

[248] **Ив. Тютюнджиев**. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса..., с. 72.

[249] **Л. Стојановић**. Стари српски родослови и летописи..., с. 220, 287. **П. Ангелов**. Болгарская история в сербских родословных текстах и летописях /IX-XIV в./, Старобългаристика, 5, 1974, 2, с. 33. В Руския хронограф от 1516г. се отбелязва, че "Баязид завоювал много страни, подчинил Срацимир, царя български и владетелите албански и бо́сненски", вж. Памет ники литературы древней Руси конец XV- первая половина XVI века, М., 1984, с. 397.

[250] Вж. напр. **К. Иречек**. Български цар Срацимир Видинский, - ПСп.БКД, II, 1882, с. 49 сл. **П. Ников**. Турското завладяване..., с. 100-101. История на България, III, с. 368; **Ив. Божилов**. Фамилията на Асеневци..., с. 210. Различно от това становище, утвърждаващо верността на сведенията в Българската хроника и сръбските летописи, бе изказано от мен и колегата Пл. Павлов в колективното ни съобщение "За етапите на османското завоевание на българската държава /1370-1397г. /", изнесено н международната научна конференция "Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV-XVIII в." - 20-22 май 1987г. В. Търново. За него вж. у S. **Dimitrov**. International conference "The turkish Conquests and the pate of the balkan peoples reflected in historical and literrary monuments of the 14th-18th C.", - EB, 1987, 4, p. 136. Това мнение се изразява и в цитираната тук наша работа "Падането на

България под османска власт...", с. 14-15. Подобна теза, защитена с други аргументи, отстоява и **Й. Андреев**. България през втората четвърт на XIV в. ..., с. 99.

[251] **В. Киселков**. Митрополит Григорий Цамблак, С., 1943, с. 66.

[252] **М. Богдановић**. Историја српске књижевњести, Београд, 1978, с. 208. Авторът отнася пренасянето на мощите на св. Петка в Сърбия към 1398г.

[253] Ханс Шилтбергер съобщава, че 3 дни след никополската битка предприел поход на запад, като достигнал до унгарска територия /херцогство Петау/. Той обаче не споменава нищо за Иван Срацимир. Ако в този поход се е решавала съдбата на българския владетел, Шилтбергер едва ли би пропуснал да информира за това. В своето изложение той разказва за съдбата на Иван Шишман и неговия син Александър, за "трите Българии" и за самия Срацимир при превземането на Видин от кръстоносците. Вж. **Ханс Шилтбергер**. Пътепис, с. 23.

[254] Мехмед Нешри. Огледало на света..., с. 128. Нешри пише, че Баязид се завръща в Коджа Или и построява крепост на европейския бряг на Босфора. Тук османският хронист греши. Крепостта е Гузелдже Хисар и е била построена на малоазиатския бряг на Босфора /там с. 347/. Тази неточност не променя същността на събитията около обсадата на византийската столица.

[255] Цитира се по **A. S. Atiya**. The Crusade of Nicopolis..., p. 97.

[256] **Ив. Лазаров, Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов**. Документи за политическата история на средновековна България, В. Търново, 1989, с. 96.

[257] **E. Werner**. Op. cit., S. 169.

[258] **L. Kupeiweiser**. Op. cit., S. 29; **S. Stefanescu, Jo Mircea**. Mare voievid, - MH, 1986, 9 (234), p. 4. Istoria Romaniei, Bucuresti, 1974, p. 121. Такъв подход се допуска и от **З. Удальцова**. История Византии, III, М., 1967, с. 169. **E. Werner**. Op.cit., S. 165; **A. Decei**. Op.cit., p. 399. За този поход, който е различен от събитията веднага след битката при Никопол, вероятно става дума и в някои от "писмата" в Сборника на Фиридун бей; вж. **А. Шопов**. Източник за българската история, - Пер. сп., 1902, т. 63, с. 19-20.

[259] **П. Петров, В. Гюзелев**. Христоматия по история на България, II, с. 191.

[260] **Д. Ихчиев**. Материали за падането ни под турско робство. 1. Превземането на София от турците; 2. Минуването на Влашко под върховенството на турците при Мирча воевода, - ИИД, II, 1906, с. 97; **Й. Иванов**. Избрани произведения, I,С., 1982, с. 289; **П. Ников**. Турското завоевание..., с. 135. Авторът счита, че Янука е назначен за управител на София след като е приел исляма, но в изворите няма такива данни.

[261] Преглед на литературата за това събитие вж. у: **Г. Острогорски**. Историја Византије..., с. 509; История Византии, III, с. 168-169; **Iv. Dujcev**.

Medioevo, III, p. 360-366; **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, II, S. 352; **G. Weiß** . Byzanz. Kritischer Forschungs-und Literaturbericht (1968-1985), HZ, 1986, 14, S. 240.

[262] **J. Радонић**. Западна Европа и балканске народе, Нови Сад, 1905, с. 12. Помощ за обсадения Константинопол била изпратена и от руския велик княз в 1398 г. Същото направил и тверският княз Михаил, подчертавайки солидарността на руските земи с Византия, вж. **М. Н. Тихомиров**. Исторические связи России со славянскими странами и Византией, М., 1969, с. 20. 263 За експедицията на Бусико вж. **J. Barker**. Manuel II Palaeologus..., p. 162; **J. Hammer**. Historie de l'empire Ottoman, I, p. 260sgg.; **H. A. Gibbons**. The Foundation of the Ottoman empire..., p. 236-240; **Б. Цветкова**. Франция, Балканите и българският народ..., с. 95-97.

[264] **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, III, Chr. 22, 26, S. 50.

[265] По повод пристигането на император Мануил в Англия придворният юрист на крал Хенрих IV заявява: "Колко е тъжно, че се налага на този велик християнски владетел да пътува заради сарацините от далечния Изток, на най-крайния на запад остров в търсенето на поддръжка против тях. О, Боже, какво стана с тебе древна Римска слава", цит. по **Ю. А. Петросян**. Древний город на берегах Босфора, М., 1986, с. 116. Преглед на обширната литература за пътуването на Мануил вж. у **J. Barker**. Manuel II Palaeologus..., p. 176.

[266] **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, III, Chr. 22, § 29, S. 50.

[267] За тях вж. **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, III, C.26-50.

[268] **P. Gautier**. Un recit inedit du siege de Constantinopole pan les Turcs, - REB XXIII 1965, p. 100-118. **D. Nastase**. Op. cit., p. 142. **H. Hunger**. Byzantinische Geisteswelt. Von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinoples, Baden-Baden, 1958, p. 282-286.

[269] Обстоен критичен преглед на отстояваната от Д. Настасе теза за сходност в описанието на Българската хроника и това на Йоан Хортасменос вж. в моята работа "Българската хроника от XV в. в историографските проучвания", - Тр. ВТУ, т. 27, кн. 3, 1989 /под печат/.

[270] Вж. **Ив. Дуйчев**. Из старата българска книжнина..., с. 409.

[271] Преглед на мненията за началото и времетраенето на обсадата вж. у **P. Schreiner**. Die byzantinischen Kleinchroniken, II, S. 352-356; III, S. 26-50.

[272] **К. Јиречек**. Прилог за оцену..., с. 408.

[273] **Г. Шкриванич**. Оръжието в средновековна Сърбия от началото на XV в. до нейното падане /1459/, - В: Варна 1444. С., 1969, с. 197.; **Г. Шкриванич**. Оружје у средновековној Србии, Босни и Дубровнику, Београд, 1957, с. 160.

[274] **Мехмед Нешри**. Огледало на света..., с. 127.

[275] **A. S. Atiya**. Op. cit., p. 63.

[276] **P. Gautier**. Op. cit., p. 106.

[277] **D. Nastase.** Op. cit., p. 128.

[278] Такова становище, но без аргументи е изказано и от **Б. Цветкова.** Паметна битка..., с. 114; Според **Ханс Шилтбергер.** Пътепис, с. 26. при обсадата на Лардене през 1397г. от Баязид османците използували катапулти и метателни снаряди.

[279] **Мехмед Нешри.** Огледало на света..., с. 116

[280] Пак там, с. 265-266.

[281] **П. Динеков.** Стара българска литература, С., 1953, с. 139.

[282] Подробно за историческата стойност на Българската хроника като исторически извор вж. **Ив. Тютюнджиев, К. Кабакчиев.** За историческата стойност на Българската хроника от XV в., Palaeobulgarica, 1989, 2, s. 71-86.

[283] **E. Dallegio d'Alessio.** Galata et la souverainete byzantine, REB, 19, 1961, p. 318; **E. Fenster.** Laudes Constantinopolitanae, Munich, 1968, p. 35.

[284] **М. Н. Стасюлевич.** Осада и взятие Византии турками, Уч. записки, СПб, 1854, кн. I, с.142-159; **И. И. Срезневский.** Повест о Цареград, Уч.записки, 1854, кн. I, с.99-137. Вж. също и ПСРЛ, т. XV, вып. 1, с. 168; ПСРЛ, т. XXV, с. 288.

[285] За това събитие вж. **I. Hammer.** Histoir de l'Empire Ottoman, I, p. 136; **H. A. Gibbons.** The foundation of Ottoman empire..., p. 249-254; **N. Jorga.** Geschichte des osmanischen Reiches..., S. 321; **M. Aleksandrescu-Dersca.** La campagne de Timur en Anatolie (1402), Bucurest, 1942, passim; **G. Roloff.** Die Schlacht bei Angora,- HZ, 161, 1960, S. 244 sgg.; **D. M. Nicol.** The last centuries of Byzantium 1261-1453, London, 1972, p. 326-330; **B. Cvetkova.** La bataille memorable des peuples, - S., 1971, p. 20-28; **K. P. Matschke.** Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz. Studien zur sptbyz. Geschichte zwischen 1402 und 1422, Weimar, 1981.

[286] Преглед на по-важните извори за битката при Ангора у **M. Alexandrescu-Dersca.** La campagne de Timur..., p. 68-79.

[287] Критична преценка на техните сведения вж. у **K. P. Matsche.** Die Schlacht bei Ankara..., S. 78sg.

[288] **P. Schreiner.** Die byzantinischen Kleinchroniken, II, S. 370.

[289] **К. Куев, Г. Петков.** Събрани съчинения на Константин Костенечки..., с. 344.

[290] **Л. Стојановић.** Стари српски родослови и летописи..., с. 113, 220.

[291] В един молдавски летопис за периода 1359-1512 г. е записано: "В годината 6911/1402/ загина емира Баязид от Демир под Ангора месец юни 24 ден", вж. Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв., М., 1976, с. 60. Хрониката на влашкия монах Михаил Мокса съобщава: "В годината 6910 въстанал Тамерлан, владетеля на татарите, който отправил войската си към Баязид", вж. Ив. Тютюнджиев. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620/..., с. 74.

[292] Показателно е например, че от гръцките извори само Сфранцес и

някои кратки хроники дават точната дата, вж. **P. Schreiner.** Die byzantinischen Kleinchroniken, II, S. 370.

[293] **Д. Ангелов.** Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик, - В: Варна 1444, С., 1964, с. 18 сл.

[294] **К. Јиречек.** Прилог за скоро проначане..., с. 409.

[295] За периода на размиряците в Османската империя вж. литературата посочена тук в бел. 285. Вж. също и **Д. Ангелов.** Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. ..., с. 13-33; **Цв. Георгиева.** Антиосманската съпротива на българите през XV-XVII в., - ИПр., 1980, 3, с. 7-9.

[296] **М. Динић.** Писмо унгарског краља Жигмунда Бургундско во води Филипу, - ЗДНМС, Нови Сад, 13-14, 1956, с. 96; **Цв. Георгиева, Д. Цанев.** Христоматия по история на България, III, с. 189.

[297] **М. Динић.** Цит. съч., с. 95; **К. Иречек.** История на Българите..., с. 404; **Ст. Новаковић.** Срби и турци..., с. 324-328; **П. Ников.** Турското завладяване..., с. 93; **В. Златарски.** Български въстания и опити за въстания до средата на XIX в., - България - 1000 години I царство /927-1927/, I, С., 1930, с. 707; **П. Петров.** Въстанието на Константин и Фружин, - ИИИ, 9, 1960, с. 189; **Г. Цанкова-Петкова.** ИПр., 1962, I, с. 92-98 /Рецензия/; **Д. Ангелов.** Борбите на българския народ против османска власт през първата половина на XV в. ..., с. 16-18; **Ив. Дуйчев.** Международното положение в Европейския Югоизток в навечерието на Варненската битка от 1444г., - Сб. Варна - 1444, с. 68-69.

[298] **Ал. Кузев.** Восстание Константина и Фружина, - BHR, 1974, 3, с. 53-69; **Б. Цветкова.** Паметна битка на народите..., с. 68 сл. История на България, IV,С., 1986, с. 104-108.

[299] Подробна аргументация за тази теза у **Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов.** Краят на средновековната българска държава и политическите събития на Балканите /1396-1422 г./, - ИПр., 1989 /Под печат/.

300 **К. Куев, Г. Петков.** Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследвания и текст. С., 1986, с. 440, 468. В най-новата историография именно това сведение се поставя като свидетелство за т.нар. въстание на Константин и Фружин /1408-1413 г./. Крайната дата се определя от една сръбска приписка за действията на Сюлейлановия брат и приемник Муса срещу българите. Изтъква се, че Сюлейман превзел Темско /вероятно гр. Темац, северно от Пирот/, но не продължил настъплението си. Така се оформила свободна българска територия в рамките на част от Видинското царство, а по-късно и в някои райони на Търновското царство; Вж. Ал. Кузев. Цит. съч., с. 57-58. Тълкуването е резултат от предпоставената теза за начало на въстание. Само по себе си сведението противопоставя различното отношение на Стефан Лазаревич, от една страна, и Константин и Фружин, от друга, спрямо Сюлейман. Споменатото "отстъпване" би могло да се

тълкува като отхвърляне на васалната зависимост, като възприемане на нова политическа линия на управляващ в конкретния момент владетел /владетели/. Примери за подобни отмятания на османски васали се срещат неведнъж в изворите; Вж. **П. Петров, В. Гюзелев.** Христоматия по история на България, II,с. 189-191; **Мехмед Нешри.** Огледало на света..., с. 92, 94, 121, 147, 157 и др.

[301] **Ив. Тютюнджиев.** Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620/..., с. 74.

[302] Вж. тук, с.

[303] За изворите, осветляващи тези събития и тяхната информационна стойност вж. **Ал. Кузев.** Цит. съч., с. 63-64; **А. Матковски.** Отпорот во Македония, 4, Скопје, 1983, с. 28-30.

[304] **Ал. Кузев.** Цит. съч., с. 65.

[305] **К. Куев, Г. Петков.** Цит. съч., с. 408; **Ал. Кузев.** Цит. съч., с. 67.

[306] **F. Dolger.** Johannes VII Kaiser der Rhomaer 1390-1408..., S. 36.

[307] **К. Јиречек.** Прилог за оцену..., с. 409.

[308] **А. Новичев.** Крестьянское восстание в Турции в начале XV века, - Проблемы востоковедения, 3, 1960, с. 78; **А. Матковски.** Цит. съч., с. 49-50.

[309] **Ив. Тютюнджиев, Пл. Павлов.** Краят на средновековна българска държава.../под печат/.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Българската анонимна хроника от XV в. е запазена в препис от XVI в., включен в състава на Киевския сборник /името му идва от мястото, където най-дълго е съхраняван и където и сега се намира/.

Сборникът е съставен в монашеска обител в Молдавия с траен книжовен живот и несъмнено българско литературно присъствие. Неговото съдържание в по-голямата си част се определя от преписи на оригинални старобългарски съчинения и творби, застъпени по най-добрите си преводи. Киевският сборник е от типа сборници със смесено съдържание и устойчив състав, който възхожда към български, търновски архитип. По своите композиционно-структурни особености той стои най-близо до сборниците със смесено съдържание от българския четиринадесети век. Очевидно Киевският сборник е част от книжовната продукция, създадена на основата на български ръкописи, пренесени в Молдавия през XIV и XV в. при емиграцията на представител на българските книжовни центрове от България и Атон.

Палеографските наблюдения на ръкописа на Хрониката показват, че почеркът се отнася към типа почерци, развити под влияние на среднобългарските образци. Като цяло стилът писмо отразява общите тенденции в развитието на южнославянското писмо през XVI-XVII в.

Езиковият анализ дава основание да се твърди, че Хрониката, дело на българин, е била преписана също от български книжовник. Самият паметник в езиково отношение показва през какви етапи на развитие преминава среднобългарският език през XV-XVI в.

Литературният стил на хрониката се определя от използваните богати изразни средства и библейски илюзии, които придават художественост на описанието и показват добре овладяна литературна техника. Изложението е емоционално и с подчертано авторово отношение към описваните събития.

Като литературна творба Хрониката позволява да се проследи еволюцията на художествените принципи, да се съди за измененията в изобразителния стил на старобългарските писатели.

Принципите на композиране на Летописа го определят като едно сложно и разнородно по състав историческо произведение.

Основното летописно ядро се оформя от сведенията, записани вероятно в някои от скрипториите на манастирите край столицата Търново. Към него са добавени записи, направени в Атонските и Молдавските манастири. Тези текстове не са механично напластявани, а подборът и обработката им са подчинени на определени авторови идеи и позиции. Доминираща е идеята за балканското християнското единство в борбата срещу завоевателя. В Хрониката е засвидетелствувана патриотичната позиция на българския съставител, а на моменти се проявяват и негови гледища антилатински и антизападни чувства.

По своята жанрова специфика анонимното произведение се определя като повествователна хроника. Нейни най-типични белези са подреждането на сведенията на кратката хроника под формата на исторически разказ с елементи на коментарност и публицистичност.

В композиционно-структурно и идейно отношение Хрониката издава приемственост с образците на българското летописание от предходния период. Едновременно с това тя показва достигнатия ръст на историческото мислене на средновековния българин и чертае посоката на развитие на историческата литература през XV в., насилствено прекъсната от османското завоевание.

Историческият коментар, извършен на основата на нов превод по оригинала на ръкописа от Киевския сборник, довежда до някои съществени изводи.

Хрониката проследява историята на османското завоевание в Азия и Европа за един продължителен период от време - от възникването на османската държава в края на XIII в. до консолидацията и централизирането на властта през първите десетилетия на XV в. В основата на изложението стои съдбата на българската държава и нейните владетели. Проследени са онези промени в държавния живот на българите от средата на XIV до началото на XV в., които според хрониста са с отношение към хода на османското завладяване на Балканите. От същата гледна точка са подбрани и коментирани най-важните събития от историята на съседните балкански народи / гърци, сърби, албанци и власи/. Заслужава да се подчертае, че всички уникални сведения, които Хрониката съдържа са свързани с българската история. Става дума за сведенията, отразяващи гибелта на синовете на Иван Александър - Асен и Михаил - в битките с турците от средата на XIV в., смъртта на цар Иван Александър и онаследяването на престола от цар Иван Шишман, българо-турските отношения във връзка с отказания от търновския царски двор брак на

Кератамар с Мурад в началото на 70-те години на XIV в., края на цар Иван Шишман и Търновска България, съдбата на Видин и цар Иван Срацимир след 1396г., както и проявите на борбата за политическа независимост през първите десетилетия на XIV в.

Комплексният анализ на данните на Българската хроника откроява пред нас личността и творческото кредо на нейния съставител. Това е книжовник с високо равнище на информираност, който гледа отношенията християни - османци на междудържавно ниво. Подробностите в неговото изложение са свързани главно със събития от българската история, която очевидно той познава най-добре. От тази гледна точка са обясними някои пропуски и грешки, допуснати при разглеждането на събития и личности от историята на съседните балкански страни и главно Византия през XIV-XV в.

Описанието на хрониста се отличава с висока степен на обективност. На моменти то напуска орбитата на чисто българските проблеми, като оценката на събитията се прави от позицията на един космополитичен за времето си възглед. Като летописно произведение Хрониката се отличава качествено от историческите паметници на съседните балкански държави, създадени през първата половина на XV в., както по широтата на тематиката, така и по идейната си осмисленост. Нейното място сред книжовните творби от този период се определя от влиянието ѝ върху влашката летописна традиция, а също така и от обстоятелството, че тя запълва една съществена празнота в балканската историческа литература по проблемите на османското завоевание и съдбата на балканските държави.

СЪДЪРЖАНИЕ НА КИЕВСКИЯ СБОРНИК

Л. 1а. сѫго Васи́лїа велика́ сло́во ка́ко досто́итъ и҃но́кѡ҃ бы́ти нестѧжа́телнѡмь. Начало: досто́итъ и҃но́коу пр҃ѣ́же въс҃ѣ нестѧжа́телно житїе: и҃мѣ́ти.

Л. 5б. и҃же въ сѫ́ы҃ ѳ҃ца ѻ на́шего ѩ҃ѳана́сїа вели́каго, архїе҃пкпа а҃леѯа́ндрїнскаго, сло́во ѡ҃главле́но въ запов҃ѣ́демь бж҃їамь въс҃ѣ сѧ ми́ра и҃ хотѧщи҃ спасти сѧ. Начало: възлю́бленїи, попец҃ѣ́ сѧ ѡ҃ сп҃нїи наше҃, ꙗко вр҃ѣ́мѧ съкраще́но е҃ про́чее.

Л. 16б. то́гоже́ сло́во поле́зно ѡ҃ и҃ночьскѡ҃ жи҃тїи. Начало: оу҃слы́шите, бра҃тїе, коли́ко почьтень бы҃ и҃нѡ́чьскыи чи҃и҃.

Л. 19а. ѡ҃ца Ісаі́ѧ. Начало: пов҃ѣ́да на҃ ѡ҃цъ Ісаі́ѧ.тлѧ҃, ꙗ҃ко сѣ́дѧщоу мн и҃ногда бли́зь ѡ҃ца Макарі́а пр҃и҃доша се҃мь бра҃тїи ѡ҃ а҃леѯандрі́ѧ искоушаѧ҃ ще его.

Л. 27б. ѳеѳ҃фила, а҃рхїе҃пкпа а҃леѯан҃дрїнскаго, ѡ҃ с҃т҃ пр҃иношенн. Начало: гл҃аахѫ ѳ҃ и҃ѣ́кое҃ бра́тѣ, ꙗ҃ко бы́вшоу събра́нїю въ вр҃ѣ́мѧ не҃лное́ въста́ по ѡ҃бы́чаю пр҃и҃ти въ ц҃ркѡвь.

Л. 31б. пр҃и҃обнаго ѡ҃ца нашего Стефана ѳ҃ивенскаго за́пов҃ѣди ѡ҃рекши҃и҃ сѧ ми́ра и҃ ꙗже въ мир҃ѣ. Начало: пр҃ъ́вое оу҃бо не и҃мѣ́н прічѧ́стїа съ жена́ми.

Л. 32б. тогоже пр҃и҃обнаго ѡ҃ца на́шего Сте́фана ѳ҃вьдѣ́ни҃и҃ въсеноцни҃и҃ е҃же въ сѫ҃ѫ҃ не҃ла и҃ въ пр҃азники госпо҃ски҃ѧ оу҃чинены пове҃ѣдати чю́дны ѕ҃ѣлѡ. Начало: сътво́реныѧ пѣ́снемь ча́совы никако же небр҃ѣзи́.

Л. 35а. сѫ́го и҃ великаго Мака́рїа ѳ҃ е҃же како по҃ба́е҃ть бы́ти и҃ноко́у. Начало : помы́шлѣѫ оу҃бо чада, по мое҃моу нравоу.

Л. 36б. ѡ҃ злат҃оустаа҃ ѳ мл҃. Начало: Іже хощє: непорочно бытн дѣлы й слwвесы й помышленїн.

Л. 38б. прп҃внаго Снмеѡна, новаго бг҃ослова. Начало: й оубо й помыслн ср҃ца твоє҃....йсповѣдоун.

Л. 39а. сїа рѣчи йзбранн ѡ ст҃о Дороѳеа sѣло полезны. Начало: сѧ҃ же въ мнрѣ велнцн чл҃цн н свѣцн.

Л. 46б. ѡц҃а҃ Аммѡны. Начало: чєтыри вєцни сѧть, йѧцє кѻѧ йма҃ чл҃кь, не покаати сѧ мѻжеть.

Л. 53а. ѳц҃а Ісаїж. Начало: чл҃къ, ѧцє не ѳставнть въсѣко дѣнство мнра сего, не мѻжеть сложнти бѻу.

Л. 54а. тогожде. Начало: рєчє ѧвва Ісаїа, въспомѣнѣмь не нмѣвшаго где главы пѻклонніти.

Л. 54б. тогожде. Начало: подѻбна єсть дш҃а желѣзѳ.

Л. 55б. тогожде. Начало: невъзмѻжно оубо єсть дш҃н вънніти въ ц҃рство.

Л. 56а. тогожде. Начало: йспытан оубо себе, брате, по въсѧ дн҃н.

Л. 56б. тогожде. Начало: рєчє ѡц҃ъ Ісаїа, ѡ пат҃н страстєн врань блажда оумножает сѧ.

Л. 57а. ст҃го Нїла. Начало: нже оубо вънѧтрь мысли своєѧ бывъ.

Л. 59а. ѡц҃а Ісаїж. Начало: р҃ѧ҃ ѧва Ісаїа, богатъ сн҃ѳ й добрѣ мыслѧ.

Л. 61а. ѡ покаанн слѳ҃. ѳ҃., тлѣ҃ метафрастѡ, лѣ҃. Начало: нічтѻже дрѳгое кажцомѳ сѧ прнклѧнѣйше.

Л. 61б. тогожде лѣ҃ тлѣ҃. Начало: вѣдомо зѣ҃, ѩко къжѻ вѣрны҃ йма҃ ѧгг҃ла храннтелѣ.

Л. 62а. что ѣ҃ть ѡбразь нночьскаго жнтелъства й что ѡбразованіа коѣгожѻ йстнна. Начало: постриженїє оубо власѡмь ѩвлѣєть въсѣ҃ помышленїн й печален жнтїнскы҃ ѡ҃тїє.

Л. 63а. кое ѣ҃ ѣже по йночьскомѳ жнтельствоу сц҃еноначалїє н

како по добродѣтѣли сътварѣет сѧ. Начало: образное оубо сїеноначалство wбразы ѥдины сїеноначалствоуѫ.

Л. 64а. w wбразѣ зрака їночьскаго wдѣанїа. Начало: очрѫненое же їночьское wдѣанїе многообразно.что сѫ wбразы црковаго сїеноначалнаго оустроенїа. Начало: понеже чини wбои wбразни сѫть.

Л. 65б. оустави бговидѣтелни. Начало: чаша ѥ ѫже кръв' ми болѣзни съмрътныѧ.

Л. 65б. w повиновани и послоушанїи. Начало: повиноване ѥ хви работанїе, аггльское дѣланїе, исплъненїе заповѣдем.

Л. 66б. тогожѥ главизны w сънны нскшенїхъ. Начало: въпро: колиѫи истицателныи грѣ бываетъ грѣшное и безгрѣшное: wвѣть: w трїехъ оубо вещтен съгрѣшател'но.

Л. 68а. о ѥже како побѣдѣть възимати мѫтыня безмлъвнікѕ. Начало: їже на ѥдинѣ сѣдѧи и гады любовь.

Л. 68б. w мѫтыни. Начало: хождшоу ми нѣкогда по стъгнѣ града рече нѣкыи старець.

Л. 71а. їw нна златоуста слѳ на стѫѧ пасхѫ. Начало: їже ѥ бгоговѣинь и холюбець, прїидѣте добромоу семѕ трѫжьствѕ.

Л. 73а. прпбна оца нашего Дорѳѳея слѳ w потѣ. Начало: въ закwнѣ повелѣ бъ їилевомь.

Л. 79б. сково wца Макарїа. Начало: wца Макарїа ѧлеѯандръскаго оученікъ повѣда намъ сіце.

Л. 86а. въпрw и wвѣть.

Л. 89б. въпросъ нкоднмw. Начало: понеже въ правилѳ стыѧ wцъ wбрѣтаѥ, мѫжьскѕ полоу w выше еї лѣ расѫждаати ѩже w блѫдѣ съгрѣшенїа.

Л. 87а. Ѳѵѳїмїа патрїарха wвѣ.

Л. 90а. оустаавленїе стыѧ wцъ w житн въсего лѣта, излѫжено въ краицѣ. Начало: братїе, хлѣбw и водоѫ повелѣно бы на быти. їзложено бъ настоѫщее сіе благочтивое велѣнїе w

бг҃одх҃ны҃и писанїи бг҃осло́ва Гр҃игорїа н ѿ заповѣдеи ст҃ы҃и а҃пл҃ь н ѿ събѡ́рѡвь бг҃но́сны҃и ѿц҃ъ въ вѣрѫ пра́вѫ и благочьстное жи́телство и҃же правосла́вно въ жити семь хо́дѧщїимн.

Л. 94а. зако́ннаго прави́ла ст҃го Ꙗѡа́нна постника.

Л. 100а. ѻ невр҃ѣженнн сїѐ. Начало: а҃ще жена пр҃ѣневр҃ѣгши ѻ поже́нн свое҃.

Л. 101а. ѻ скотолож҃ствѣ Начало: а҃ще кто съ ско́то҃ съблажѫ҃тн нли е҃дно́ѫ и҃ли мнѡ́гажѫ҃н.

Л. 101б. ѿ пра́внль ст҃ы҃и ѿц҃ъ въ кра҃цѣ и҃збра́нно ѿ цр҃ковно҃ ѹ҃ставоу. Начало: а҃ще что́ па́де҃ на зе́мла ѿ ст҃ы҃и.

Л. 102б. да́же до кон҃ гл҃ь пра́зословїе сѫдит сѧ, Васи́лїе рё.

Л. 103а. ѡ҃ жи́тїи, сн҃ рѣ҃ ѻ поще́нн и разр҃ѣшенн въсе́го л҃ѣта.

Л. 104б. и҃же въ Гагр҃ѣхь събѡ́ра прави́ло. нї. и҃. ѳ҃ї.

Л. 105а. ѿ жнтїа ст҃го Нпколы.

великаго Васнлїа.

Л. 105б. ст҃го Пе́тра а҃леѯандрїнскаго правнло .е҃ї.

ст҃го Нгна́тїа.

Л. 106а. ѿ лаѵса́нка.

Л. 106б. ѿ жнтїа ст҃го Пахѡмїа.

Л. 109а. посла́нїе ст҃го ꙗѡ҃ Дамаскнна къ и҃жевъ ст҃ыхъ Ко́змѣ, ст҃моу и҃ бг҃опочътенномоу Космѣ, сщ҃е́нномѵ е҃п҃скопоу маноум҃скомоу, ꙗѡ҃ нно́кь. Начало: е҃же оу҃бо разоу́ма и недооу҃мѣтелное ѩзы́ка моего свѣды.

Л. 205а. ѡ҃ пнсмене҃ чръноризца Хра́бра.

Л. 208б. асмь частїи слѡва, е҃лнко гл҃ь и҃ пншемь.

Л. 216б. сїа словесѧ въ кра҃цѣ и҃збра́на а ѿ кнїгы Констнтнна фнлосо́фа и оучнтела сръ҃бскаго, бывшаго прн благочьстнвѣмь деспотоу Сте́фаноу, сн҃ѵ ст҃го кнѧза Ла́зара.

Л. 237. Ма҂ѳе́н позна сїе съста́внти.

Л. 238. пасха́лїа съ лоугно́вннкѡ҃ и҃ снна҃рѡ҃, нмѣѫ въ коупѣ па́схѫ н мѧсопо҃у.....сложе́ннос ѿ скарн дамаскнновн,

їзъѡвр҃тт҃е́ное гн҃омъ Гю́ргемъ Цр҃ъносвікѣ҃, оу҃дов же ѡ҃вр҃тта́емое типі́кѡ҃ напр҃ѣд.

Л. 257. съпр҃нїс Панагїѡта филосо́фа съ .вї. градинари, ѣ҃гда̀ прїидоша ѿ па́пы рі́мскаго і҃ пр҃ша сѧ въ Констянті́нѣ гра́дѣ ѳ правосла́вн҃ѣи в҃ѣр҃ѣ Хр҃тїанскоі, ѣ҃гда̀ пов҃ѣдї̀ Панагїѡ́ть в҃ѣр҃ж фр҃а́жьскаѧ҃ въ Ц҃рградѣ. Начало: ѣ҃гда прїі́де Іѡа́нн҃ь ѿ па́пы съ .кї. гардина́ри и приведо́ша мъскѧ ѡ҃сѣ́ла́нѧ і҃ ѡ҃воуздана́ѧ їзвъноу, і҃ вънатръ ѡ҃вразь па́пин но́сѧще.

Л. 276. пов҃ѣ҃ Никіфора Калиста ѡ҃ вѣ́р҃ѣ҃ хв҃ѣ҃. Начало: вечер҃ѣ гд҃а нашего҃ Іс҃ Хр҃а едина бы҃ домоу Симона прокаженнаа́го.

Л. 277б. їно сказанїс, ка́ко в҃ѣ҃ вц҃а по плъти съро́д҃ница Єлисавеѳи.

Л. 278. пов҃ѣсть какоже і҃ пр҃тча съро́д҃ни҃ бы҃ пръв҃ѣи женѣ Ншсі́фа ѡ҃вра́чни҃.

Л. 280. їна пов҃ѣ҃, ка́ко Ма́рїа Клеѡ҃пина в҃ѣ҃ се́стра вц҃и.

Л. 281. тогоже́, ѡ҃ помаза́вшї҃ мироѡ҃.

Л. 283б. въпро́си и ѡ҃в҃ѣти ѡ҃ в҃ѣр҃ѣ Хр҃тїа́нскои ка́ко по҃ба́ѣ́ть бы́ти і҃ в҃ѣрова́ти Хр҃тїа́нинѣ, і҃ їное, како́в҃ѣмь хоще́ть бы́ти Хр҃тїа́нїи҃, слиши и вънѣши.

Л. 295. по́в҃ѣсть поле́знаа ѡ҃ Ланї́нѡ҃, когда ѡ҃лжчиша сѧ ѡ҃ Гръкы і҃ ѡ҃ ст҃ыѧ бжї́ѧ ц҃ркве, ка́ко нз҃ о҃вр҃тшиа себ҃ѣ ѣ҃реси: ѣ҃же ѡ҃пр҃сно́чнаа слоужі́ти і҃ хоу́лѧ ѧ҃же гл҃ать на ст҃го дх҃а. Начало: въ л҃ѣта бл҃гочьстї́вы҃ ц҃рей Конста́тина і҃ м҃тре ѣ҃го Ѥ́ины.

Л. 310. сло́во ѡ҃ нѣмечьскѡ҃ пр҃ѣльще́нї, ка́ко пр҃ѣльстї҃ і҃ гжгні́вы Не́тръ, ѣ҃реси прѡ́клатыѧ. Начало: ѣ҃гда̀ пр҃ѣлъсть бы҃ ѿ Сїмо́на влъхвѧ въ Рі́мѣ.

Л. 311б. чьстн҃ѣ́йшаго хартофила́ка і҃ протосі́ггела Ники́тн нікѣ́нскыѧ ц҃ркве ѡ҃ безкве́сно́и слоу́жбѣ і҃.....і҃ ѡ҃ слоу́жбѣ і҃хь. Начало: безкве́снѧѧ слоужбѧ, сн рж҃ ѡ҃пржсно́чнѧѧ, не прїемле҃.

Л. 323. по́вѣсть дроу́га ѳ тѣ́ же Пе́тра, патрїа́рха
антиохі́йскаго. Начало: гл҃еть оу҃во́ Іѡа́ннъ бг҃осло́вь, і҃же на
вєри възле́гыи на пръси г҃а на́шего Іу҃ Хр҃а.
Л. 327. і҃же въ ст҃ы҃и ѳца́ на́шего Ни́кона ѡ то́мждє. Начало:
і҃же въ ст҃ы҃и ѳпр҃сно́чнѣ слоужа́ть бж҃тв҃нїжѧ слоу́жбѫ Х҃ѳ҃ѫ і҃ав҃ѣ
і҃ако і҃оудє́ствоуѫть.
Л. 329б. ѡ҃ възнесенїа гн҃ѣ до .а҃. -го съвѡ́ра лѣ́ть .т҃і҃і.
Начало: пръ́выи събо́рь бы҃ при вели́цѣ ц҃р҃ѣ Конста́нтинѣ.
Л. 333. въпроше́нїе и҃ ѡ҃вѣтн въ кр҃а́цѣ ѡ҃ е҃ѵ҃лскы҃и ре́нїи вели́каго
Васи́лїа и Григо́рїа Бг҃осло́ва. Начало: въпро́, ча́кь нѣкто
съхо́дѫ ѡ҃ і҃ер҃лма въ і҃ерихонь и҃ въ разбо́инікы въпадє. ѡ҃вѣ҃:
Григорїе, і҃ер҃лм҃ ѥ҃ ран, і҃ерихо́нь ѥ҃ ѥ҃ мі́рь.
Л. 345. ст҃го А҃ѳанасїа, а҃рхі҃е҃пкопа а҃леѯан҃дръскаго, къ А҃нтиѡхѵ
кнѧ́зѵ ѡ҃ мнѡзѣ҃ потрѣбны҃ і҃скани҃ въ бж҃тв҃ны҃ пі́сани҃
недоѵ҃мѣемы҃, и҃ ѡ҃ въсѣ҃ хр҃тїа́нѣ҃ вѣ́дѣти длъжно ѥ҃смо.
Начало: вѣровавшєи и҃ кр҃тившєи сѧ въ тр҃цѫ ѥ҃дино҃сѫщнѫѧ и
глаѧщєи бг҃а сѫща Ѡца и бг҃а сѫща сн҃а, та́кождє бг҃а сѫща и҃ дх҃а
ст҃го. Приписка: Ρѡмандїакь ѡ҃ Бае҃ пі́сась сїи въпро́ и
ѡ҃вѣ҃тн.
Л. 420. ѡ҃ прѣмждро́стн со́лмѡна, како ча́стн въ всѧ҃ мѣца.
Л. 420б. твори́нїе Бз҃ы пр҃ока. Начало: а́ще слоу́чит сѧ
рожьство Хр҃во в нѣ́ла, бж҃дѣ҃ зима́ раствор҃ена, весна мокра́,
лѣто соу́хо, ѣ҃сень вѣтрѣна.
Л. 422. сказанїе въ кр҃а́цѣ лѣто́ сѫщи҃ ѡ҃ Ада́ма до нѣ҃шнѣго
врѣмене рѡ́ждо́.
Л. 450. сказанїе въ кр҃а́цѣ о мол҃давскы҃и г҃пр҃ехь. Приписка: сїе
пі́санїе пі́сал і҃саіа ѡ҃ Сла́тина.
Л. 500-504. ст҃їи сѣ́мїи събо́ въселѣнскїи.

РЕЧНИК-ИНДЕКС

ЕД. - единствено число
Ж. - женски род
ИТ. - италиански
М. - мъжки род; съществително от мъжки род
МЕСТ. - местоимение
МН. - множествено число
НРЧ. - наречие
НСВ. - глагол от несвършен вид
ОТРИЦ. - отрицателна
ПАД. - падеж
ПРЕДЛ. - предлог
ПРИЛ. - прилагателно име
ПРИЧ. - причастие
Р. - род
СВ. - глагол от свършен вид
СР. - среден род
СРВ. - сравни
СУБСТ.- субстантивирано
СЪОТВ.- съответно
ТВОР. - творителен падеж
ФАМ. - фамилно име
Ч. - число
ЧАСТ. - частица
ЧИСЛ. - числително име

А

а съюз /1/ а, но, пък: 442а.

абіе нрч. /2/ веднага, тутакси: 444а, 446а.

а вимъ, -а м. /1/ Иавим, Явим, Явин, асирийски цар /Съдии 4.2/: 443б.

агарѧньскъ прил. /1/ агарянски: 447а.

азъ мест. аз.

алеѯандровъ прил. /3/ Александров, на цар Иван Александър /1331 - 1371/: 441а 2, 442а.

Ѧлеѯандръ, -а м. /2/ Иван Александър, вж. **Ѧлеѯандровъ**: 440б, 442а.

амастро, -а ср. /1/ град Амастрида на малоазийското крайбрежие на Черно море: 446б.

амората̀товъ прил. /1/ Мурадов, на Мурад I /1359-1389/: 441б.

амората̀ъ, -а м. /13/ Мурад I, вж. **амората̀товъ**: 440а 3, 441а 2, 441б 5, 442а, 442б, 443а.

аморѐа, -ѣ ж. /1/ Аморея, град в Мала Азия, в областта Кападокия: 442б.

адріанополъ, -а м. /1/ Одрин: 444б.

Ѧндроникъ, -а м. /4/ Андроник, син на Йоан V Палеолог, управител на Южна Тракия: 441б 4.

анеѳеи, -ѣ м. /1/ племенник, гр. ἀεψιΐς: 447б.

антоніи, -нѣ м. /1/ Антоний, патриарх на Константинопол: 445а.

арбанаснскъ прил. /1/ 442б.

акатнстъ, -а м. /1/ акатист, църковно хвалебно песнопение, по време на което не се седи, гр. ἀκάθιστος:

441б.

асѣнъ, **-а** м. /2/ Асен, син на Иван Александър от брака му с влашката принцеса Теодора: 441а.

Б

баязндъ, **-а** м. /11/ Баязид, турски султан /1389-1402/: 443а 4, 444а 2, 444б 2, 445а, 446а, 447а.

бегъ, **-а** м. /1/ бег, бей: 447б.

безчисленъ прил. /2/ безчислен, многоброен: 442б,443а.

безчьстиѥ, **иꙗ** ср. /1/ безчестие: 444б.

бисьръ, **-а** м. /1/ бисер: 443б.

бити, **биѭ**, **биѥшн** нсв. /1/ бия, водя бой: 440а.

благоволити, **-волѭ**, **-воліши** нсв. /2/ благоволя: 447а 2.

благодать, **-и** ж. /1/ благодат: 447а.

благодарьственъ прил. /1/ благодарствен: 440а.

благочьстивъ прил. /1/ благочестив: 447б.

блъгарининъ, **-а** м. /6/ българин: 440а, 440б, 441а 2, 441б, 447б.

блъгарьскъ прил. /7/ български: 440б, 441а 2, 443б 4.

блюстель, **-ꙗ** м. /2/ блюстител, пазител: 442а, 443б.

блюсти, **блюдѫ**, **блюдѥшн** нсв. /1/ пазя: 440а.

бо енклитичен съюз /2/ защото, понеже, прочее: 446б, 447а.

бобѣда погрешно, вж. **бѣда**.

богъ, **-а** м. /5/ бог: 442б, 445а, 445б 2, 447а.

богородица, **-ѧ** ж. /2/ Богородица: 445 2.

божии прил. /3/ божи: 445а, 445б, 447а.

бои, **-ꙗ** м. /4/ бой, битка: 441, 441б, 443а, 447б.

больше нрч. /1/ повече: 440а.

босъ прил. /1/ бос: 444б.

боѩти сѧ, боѭ сѧ, боишн сѧ нсв. /1/ боя се : 447а.

бр҃анити сѧ, -нѭ сѧ, -нишн сѧ нсв. /1/ браня се, пазя се: 441а.

бр҃ань, -н ж. /2/ битка, бран: 442б, 444а.

бр҃атъ, -а м. /1/ брат: 441б.

бр҃ашьно, -а ср. /2/ храна: 442б, 447а.

бр҃одъ, -а м. /6/ брод: 440а 2, 440б, 441а, 442а, 443б.

бр҃оусѧ, -ы м. /1/ Бруса, град в Мала Азия, столица на Османската държава от 1326 до 1370 г.: 440а.

Боудѧ, -ы м. /1/ Буда, днес част от унгарската столица Будапеща: 444б.

бꙑти, ѥсмь, ѥсн нсв. съм.

бѣгъ, -а м. /1/ бяг, бягство: 443б.

бѣдѧ, -ы ж. /1/ беда, нещастие: 444б.

бѣжѧти, бѣжѫ, бѣжишн нсв. /1/ бягам: 441б.

В

вавилонъ, -а м. /2/ Вавилон, най-големият град на древна Месопотамия. В 538 г. превзет от персите: 442б, 444б.

василии, -иа м. /1/ Василий Кесарийски /336-379/, един от великите отци на църквата: 447а.

вашь мест. /2/ ваш: 440б, 445б.

велии прил. /2/ голям, велик: 444а, 447а.

велікъ прил. /9/ голям, велик: 440а, 441б 3, 442а,443а, 444а, 447а, 447б.

вельми нрч. /4/ твърде много: 440а 2, 441б, 446а.

вельмѫжь, -а м. /2/ велможа, болярин: 446а 2.

венеция и венетия, -ия ж. /2/ Венеция: 443б, 446б.

веселити сѧ, -лѭ сѧ, -лиши сѧ нсв. /1/ веселя се: 446б.

видѣти, вижда, видѣ̀ши св. и несв. /68, видя, виждам: 440б 2, 444а, 445б, 446а, 447а.

видѣти сѧ, вижда сѧ, видѣ̀ши сѧ св. /1/ види се: 443б.

виноградъ, -а м. /1/ лозе: 445б.

вистиарь, -ја м. /1/ съкровищница, хазна, гр. βεστιάρ аВд : 440б.

владати вм. владѣти, -дѣѭ, -дѣ̀ши нсв. /1/ владея: 443а.

владычица, -ѧ ж. 81/ владичица, владетелка / за Богородица/: 445а.

властель, -ја м. /2/ владетел, господар: 443а, 443б.

власть, -и ж. /1/ сила, мощ: 444а.

влахъ, -а м. /2/ влах: 443а, 447б.

вълкашинъ, -а м. /3/ Вълкашин, сръбски крал /1362-1381/: 441б 2, 442а.

вода, -ы ж. /2/ вода: 443б, 444а.

вои мн. ч. от воинъ.

воинъ, -а м. /5/ воин: 441а, 442б, 443а, 444а 2.

воиньскъ прил. /1/ военен, воински: 446б.

воиньство -а ср. /1/ воинство, войска: 442б.

воиньствовати, -ѹѭ, -ѹ̀ши нсв. 81/ воювам: 440а.

воньствьнъ прил. /1/ военен, воински: 447а.

воска, -ы ж. /2/ войска: 440а, 441б.

воювати вм. воѥвати, воюѭ воюѥ̀ши нсв. /1/ воювам: 442а.

врѣдити, -жда, -дѝши нсв. /1/: 444б.

врѣмѧ, -ене ср. /1/ време/ 440а.

въ предл. в.

въздрагати, -гаѭ, -гаѥ̀ши нсв. /1/ преча: 440а.

ВЪЗВРАТИТИ СѦ, -ВРАЩТЖ СѦ, -ВРАТИШИ СѦ св. /4/ върна се: 442б, 444б 3.

ВЪЗВЫШАТИ, -АЮ, -АЄШИ нсв. /1/ извисявам: 444а.

ВЪЗВѢВАТИ, -ВАЮ, -ВАЄШИ нсв. /1/ разнасям, отвявам: 445б.

ВЪЗДВИГНЖТИ, -НЖ, -НЄШИ св. /6/ въздигна: 441б 2,443а, 443б, 445а, 445б.

ВЪЗДОУХЪ, -А м. /4/ въздух: 443а, 444а, 445б 2.

ВЪЗМОШТИ, -МОГЖ, -МОЖЕШИ св. /1/ смогна, съумея: 447а.

ВЪЗРАСТИ, -РАСТЖ, -РАСТЕШИ св. /1/ израсна: 441а.

ВЪЗИТИ, -ИДЖ, -ИДЕШИ св. /5/ въздигна се ,възляза, опълча се: 441а, 442а 3, 444б.

ВЪЗЪПИТИ, -ПИЖ, -ПИЄШИ св. /1/ провикна се: 445б.

ВЪЗЬМТИ, -ИМЖ, -ИМЄШИ св. /6/ взема, превзема, покоря: 442а 3, 442б 2, 445а.

ВЪ КРАТЪЦѢ нрч. /1/ кратко, накратко: 443б.

ВЪ КОУПѢ нрч. /2/ заедно, вкупом: 441б 2.

ВЪМѢНИТИ, -НЮ, -НИШИ св. /1/ сметна: 441а.

ВЪНИТИ, -ИДЖ, ИДЕШИ св. /3/ вляза: 444б, 445а,445б.

ВЪНЄГДА нрч. /2/ когато: 446а, 447а.

ВЪНЬТРЬ нрч. /1/ вътре: 446б.

ВЪНЬТРЬНІАІА прил. субст. /1/ вътрешност: 442б.

ВЪСЕЛИТИ СѦ, -ЛЮ СѦ, -ЛИШИ СѦ св. /1/ заселя се: 440а.

ВЪСКЛИЦАНИЄ, -НІА ср. /1/ възклицание: 445б.

ВЪСКЛИЦАТИ, -АЮ, -АЄШИ нсв. /1/ възклицавам, провиквам се: 441б.

ВЪ СКОРѢ нрч. /1/ веднага, незабавно: 444а.

ВЪСПѢТИ, -ПОЮ, ПОЄШИ св. /1/ възпея: 447а.

ВЪСТАТИ, -СТАНЖ, -СТАНЕШИ св. /3/ въздигна се, опълча се, тръгна срещу: 440а, 443а, 447а.

ВЪСТЕНАТИ, -СТЕНЖ, -СТЕНЕШИ св. /1/ простена, изстена:

445б.

въстокъ, -а м. /1/ изгрев: 447а.

въсточьнъ прил. /2/ източен: 440а, 444а.

въсходитн, -**хождѫ**, -**ходишн** св. /1/ изляза, тръгна, настъпя: 444а.

въсхождатн, -**аѭ**, -**аѥшн** нсв. /1/ излизам нагоре, качвам се: 446б.

въходитн, -**хождѫ**, -**ходишн** св. /1/ вляза: 444а.

высокъ прил. /1/ висок: 446а.

высесквьрьньнъ прил. /1/ прескверен: 443а.

вьсь мест. цял.

вьсѣкъ мест. /1/ всеки: 446а.

вѣдѣтн, **вѣмь**, **вѣсн** нсв. /1/ зная: 445а.

вѣкъ, -а м. /1/ век, в съчетанието **въ вѣкъ** 'вечно': 441а.

вѣтръ, -а м. /2/ вятър: 444а, 445б.

вѣщешнмь вм. **вѫштьшнмь** твор. пад. ед. ч. м. р. сравнителна степен от **вѫштн**.

вѫштн прил. /1/ по-голям: **вѣщешнмь срамомь** вм. **вѫштьшнмь срамомь** 'с още по-голям срам': 444а.

вѫгрьскъ /и **вѫгрьцкъ**/ прил. /3/ унгарски: 443а, 433б, 444б.

Г

галата, -ы ж. /2/ Галата, квартал на Константинопол, венецианската Пера: 445б, 446а.

галатъ, -а м. /1/ жител на Галата, галатянин: 446б.

гърдинарь, -ꙗ м. /1/ висш чиновник, служител на

църквата, синоним на воевода, военачалник: 443б.

глаголати, -лѭ, -лѣши нсв. /9/ говоря: 443б, 445а, 445б 3, 446а, 447а.

гласъ, -а м. /2/ глас: 445б, 446а.

годѣ нрч. /1/ удобно, угодно: 442а.

гонити, гонѭ, гониши нсв. /1/ гоня, преследвам: 444а.

гора I, **-ы** ж. /1/ планина: 440а.

гора II, **-ы** ж. /1/ гора, лес: 444б.

господа само мн. /4/ господа, господари: 440б, 441а, 443а, 443б.

господь, -и м. /6/ господ, бог, Исус Христос: 445а 3, 445б, 447а 2.

градъ, -а м. /28/, крепост, град: 440а 2, 441б 2, 442а, 442б, 443б 2, 444а, 445а 7, 446б 4, 447а 2, 447б.

градьскъ прил /1/ крепостен, градски: 445б.

громъ, -а м. /1/ гръм: 445б.

грькъ, -а м. /12/ грък: 440а, 440б 2, 441а, 442а 2, 444б, 445б, 446б 3, 447а.

грьчьскъ прил. /3/ гръцки: 440а, 444б 2.

грѧсти, грѧдѫ, грѧдеши нсв. /1/ вървя, отивам: в текста причастие в служба на определение **грѧдѫщее лѣто** 'следващата, идната година': 447а.

гоубитєлство, -а ср. погубване: 444а.

Д

да съюз /7/ да: в състава **на јако да** 'за да': 440б 3,441а, 441б 2, 445б.

дајати, дајѫ, дајеши нсв. /2/ давам: 443а, 445а.

даже част. /5/ даже, чак, дори: 441а, 441б, 442б, 444а, 447а.

далече нрч. /3/ далече: 445б, 446а, 446б.

далматиꙗ, **-ꙗ** ж. /2/ Далмация: 441б, 442б.

дань, **-и** ж. /2/ данък: 443а, 445а.

даръ, **-а** м. /3/ дар, подарък: 445а 3.

дати, **дамь**, **дасн** св. /5/ дам: 441а, 442а 2, 445а, 447а.

двигнѫти сѧ, **-нѫ сѧ**, **-нєши сѧ** св. /1/ вдигна се: 444б.

десница, **-а** ж. /1/ десница, дясна ръка: 445б.

деснъ прил. /1/ десен: ◊ **деснѣѧ** 'отдясно': 444б.

деспотъ, **-а** м. /3/ деспот, титла на феодален владетел, гр. δεσπότης: 440б, 443а, 447б.

филаделфиꙗ, **-ꙗ** ж. /1/ Филаделфия, област в Азия: 440а.

дивити сѧ, **дивлѭ сѧ**, **дивиши сѧ** нсв. /1/ чудя се, дивя се: 446а.

димитрие, **-ꙗ** м. /1/ /свети/ Димитър /Солунски/:442б.

до предл. /7/ до: 441а, 441б, 442б 2, 444а, 444б, 447а.

добръ прил. /1/ добър: в израза **видѣ себе не добра** 'почувства се зле': 444а.

добрѣ нрч /1/ добре: 440а.

долнъ прил. /1/ достатъчен: 446б.

довольнъ прил. /1/ долен /за пространство/: 443б.

домъ, **-ѹ** м. /1/ дом: 442а.

доньдеже съюз /1/ докато: 440а.

досадити, **-ждѫ**, **-диши** св. /2/ досадя, обидя: 440б.

доспѣти, **-ѣѭ**, **-ѣєши** св. /3/ достигна: 444б, 445а 2.

достати, **-аѭ**, **аєши** нсв. /1/ достигам, достатъчен съм: 440б.

достисати, **-аѭ**, **-аєши** нсв. /1/ достигам до: 446б.

достоꙗние, **-ꙗ** ср. /1/ наследство: 442б.

драгашевичь, **-а** фам. м. /1/ Драгаш, Константин,

феодален владетел в Македония: 443а.

драчь, -а м. /1/ Драч: 442б.

дрєвлѣ нрч. /4/ някога, едно време: 442б 2, 444а, 444б.

дроугъ I прил. /1/ друг, различен: 444а.

дроугъ II, -а м. /4/ другар: 441а 2, 446б 2.

доукатъ, -ы ж. /1/ дукат, венецианска златна монета, итал. ducato : 440б.

доунавъ, -а м. /5/ /река/ Дунав: 443б 4, 444а.

доунавьскъ прил. /2/ дунавски: 444а, 447б.

доуша, -ѧ ж. /1/ душа: 443а.

дымъ, -а м. /1/ дим: 446а.

дыхати, **дышѫ**, **дышєши** нсв. /1/ проявявам голяма грижа и ревност към нещо, залягам: 440а.

дъва числ. /1/ два: 441б.

дьнь, **дьнє** м. /5/ ден: 440а, 440б, 443а, 446а, 447а.

дьньсь нрч. /2/ днес: 441а, 447а.

дѣло, **дѣлесє** ср. /1/ дело: 440а.

Ѳ

єфѳра, -ы ж. /1/ Ефтра, планина в Мала Азия /Олимп/: 440а.

єѳиопьскъ прил. /1/ етиопски: 447а.

Вж. и примерите под **Іѳ**

Ж

же съюз и частица, пак, въпреки това, именно и т.н.

желѣзьнъ прил. /1/ железен: 443б.

жена, -ы ж. /3/ жена: 440б 2, 446а.

животъ, -а м. /1/ живот: 447б.

жигмонтъ, -а м. /1/ Жигмонд I или Сигизмунд I, унгарски крал /1387-1437/. Формата в текста вероятно е според в облика в чешки Zikmund, срв. още и унгарски Zsigmond : 443б.

жилиште, -а ср. /2/ жилище: 446а 2.

S

sкѣрь, -н м. /2/ звяр: 440б, 445б.

sнздатн, -аѭ, -аѥшн нсв. /1/ градя, зидам: 446а.

sѣло нрч. /5/ много, твърде: 440б 2, 442б, 444а, 447а.

З

за предл. /2/ за: 440б, 442а.

западъ, -а м. /1/ запад: 444б.

западьнъ прил. /2/ западен: 443б, 444а.

заѳутрꙗ нрч. /2/ на следващия ден: 445б, 446а.

земліа, -ѧ /14/ земя, територия: 440а, 442б 3, 443а 2 2,443б 4, 444а, 444б 3.

земльнъ прил. /1/ земен: 442б.

злато, -а ср. /1/ злато: 443б.

зьрѣтн сѧ, зьрѭ сѧ, зърѧшн сѧ нсв. /1/ виждам се: 443а.

зѫбьць, -а м. /1/ зъбер на крепостна стена: 446а.

ѣ вж. ю

Н

н съюз и.

н, та, не анафорично мест.

нбо съюз /1/ защото: 443а.

ндеже нрч. /2/ където: 442б, 445б.

нже мест. /4/ който: 441а, 442а, 445б 2.

нзбьранынъ прил. /1/ избран: 443а.

нзвьртѣти, -вьрьштѫ, -вьртнши св. /2/ извадя, извъртя /за очи/: 441б 2.

нзвьрѣшти, -вьрьгѫ, -вьржеши св. /1/ изхвърля: 443а.

нзвънъ предл. /1/ извън, вън от: 447б.

нзгънати, нждену, нждеnеши св. /1/ изгоня: 442а.

нзьраиль, -та м. /2/ Израил, най-често така се назовава народът, произхождащ от Яков: 444а, 444б.

нзнти, -ндѫ, -ндеши св. /1/ изляза: 447а.

нзмаилитъ, -а м. /4/ измаилтянин, потомък на Измаитил, син на Аврам от наложницата Агар /Бит. 16. 11-12/: 444а 2, 446а 2.

нзмаильскъ прил. /2/ измаилтянски, вж. **нзмаилитъ**: 440а, 445а.

нкона, - ы ж. /1/ икона: 445а.

или съюз /2/ или: 441б 2.

имати сѧ, иемлѭ сѧ, иемлеши сѧ нсв. /1/ стремя се: 443б.

имѣти, имамь, имаши нсв. /3/ имам: 441б, 442б, 445б.

иноплеменьникъ, -а м. /1/ чужденец: 447а.

инъ мест. /2/ друг: 445а, 445б.

испълънити сѧ, -ню сѧ, -нишн сѧ св. /4/ изпълня се, сбъдна се: 442б, 444б 2, 446б.

испраждьнѧти, -ѭю, -ѭєшн нсв. /1/ изпразвам: 440б.

испоущтѧти, -ѧю, -ѧєшн нсв. /3/ пускам, мятам: 441б, 445б, 446а.

исоусъ, -а м. /2/ Исус Христос: 445а 2.

исходити, -хождю, -ходишн нсв. /2/ излизам: 444б, 446б.

ити, ндю, ндєшн нсв. /4/ ида, отивам: 442б, 444б, 445б, 447а.

К

калиполє, -ѣ ср. /5/ Галиполи, полуостров в Европейската част на Турция, отделен от Мала Азия чрез Дарданелите: 440а, 441а 3, 444б.

калоѭанъ и калоиоанъ, -а м. /9/ Калоян, Йоан V Палеолог /1354-1391/ и Йоан VII Палеолог /1399 1403/: 441а, 441б 5, 442а 2, 447б.

кармѣнинъ, -а м. /1/ кармянин, жител на съотв. област в Мала Азия: 440а.

катакоузинъ, -а м. /8/ Йоан VI Кантакузин /1347-1354/: 440а, 440б 3, 441а 4.

катѫгѧ, -ы ж. /6/ гребен кораб, вид галера, гр. κάτεργον: 440а, 442а, 443б, 444а 2, 446б.

катѫжанинъ, -а м. /3/ моряк на **катѫгѧ**: 440б 3.

каффа, -ы ж. /1/ Кафа, име на генуезка колония:446б.

каѭти сѧ, каю сѧ, каєшн сѧ нсв. /1/ кая се: 441а.

кѣратамарь ж. /1/ Кератамара или кера Тамара, дъщеря

на Иван Александър и съпруга на Мурад I: 442а.

кесарїискъ прил. /1/ Кессарийски, Василий Кесарийски, вж. **Василиі**: 447а.

кисовъ прил. /1/ в съчетанието **въ потоцѣ кисовѣ**: 445б. Става дума за потока Кисон, протичащ през израелската равнина към Средиземно море. През лятото пресъхва, но в период на силни дъждове рязко покачва нивото си. В такова време войските на Сисара потънали в него /Пс.82.10/.

клиросъ, -а м. /1/ клир, духовенство, гр.бвЮ§ижк: 445а.

клѧтва, -ы ж. /2/ клетва: 441а, 442а.

конь, -ѥ м. /2/ кон: 444а, 445б.

константїиновъ прил. /1/ в съчетанието **Константїинов градъ** - Константинопол: 444б.

константїинъ, -а м. /1/ Константин Драгаш, вж. **Драгашевичь**: 443а.

копіе, -ѧ ср. /5/ копие: 442б, 443а 2, 444а 2.

корабль, -ѥ м. /3/ кораб: 440а, 443б 2.

костъ, -и ж. /2/ кост: 444б 2.

кралевичь, -а м. /1/ кралевич, син на краля. В случая в служба на фамилно име - Марко Кралевич, Крали Марко: 443а.

краль, -ѥ м. /8/ крал: 440б, 441б 2, 442а, 443б 2, 444а 2.

крїсчи м. /1/ Крисчи, име на султан Мехмед I /1413-1421/: 447б.

кръвавъ прил. /1/ кървав: 443а.

кръвопролитіе, -ѧ ср. 83/ кръвопролитие: 441б, 442б, 444а.

кръстъ, -а м. /1/ кръст: 445а.

купѣно нрч. /1/ заедно: 442а.

купѣ вж. **въ купѣ**.

къ предл. към.

къзнь, -и ж. /1/ сплетня, интрига: 446а.

къниг҃а, -ы ж. /1/ книга, документ: 441а.

къни҃зь, -а м. /2/ княз: 443а, 443б.

къто мест. /1/ кой: 442б.

кѵрь несклоняемо м. /2/ господин, гр. κύρ : 445а, 447б.

Л

лади҃и, -ꙗ ж. /1/ ладия. В текста с необичайна форма за твор. пад. мн. ч. **ладъвьми** вм. **ладиꙗми**: 443б.

лазаръ, -а /1/ Лазар, име на сръбски княз / 1355 -1389/: 443а.

листъ, -а м. /1/ лист: 447а.

лѳубарда, -ы ж. /2/ топ, срв. гр. λουμβάρδα ,ит. **lumbarda**: 445б, 446а.

лъвъ, -а м. /1/ лъв: 445б.

лѣто, -а ср. /22/ година: 440а 3, 441а 2, 441б, 442а 4,442б, 443б 2, 444б, 446б, 447а 2, 447б 4.

любы, -ъве ж. /1/ любов: 441б.

людиѥ само мн. ч. м. /3/ хора, люде: 444а 2, 447а.

М

македони҃а, -ꙗ ж. /3/ Македония, наименование на голяма част от днешна Тракия /според В.Сл. Киселков от устието на Марица до София/: 441а, 442а, 444б.

малаина, -ы ж. /1/ Малаина, област, вероятно гр.

Μαλάχιον, Μαλάχια: 440а.

маноуилъ, -а м. /3/ Мануил II Палеолог /1391-1425/: 441б, 442а, 447б.

марица, -а ж. /2/ /река/ Марица: 441б, 442а.

марко, -а м. /1/ Марко, вж. **кралевичь**: 443а.

матн, **матере** ж. /4/ майка: 440б 2, 446б 2.

милость, -н ж. /1/ милост: 447а.

милошь, -а м. /1/ Милош /Кобилич, Обилич/, сръбски велможа, убил на 15.VI. 1389 г. в битката при Косово султан Мурад I.

мимоходитн, -ждѫ, -дѣшн нсв. /1/ минавам покрай: 446а.

мирчо, -а м. /2/ Мирчо, влашки войвода /1386-1418/: 443а 2.

митилинъ, -а м. /1/ Митилин, град на остров Лесбос: 446б.

михаилъ, -а м. /1/ Михаил, син на Иван Александър от влашката принцеса Теодора: 441а.

младеньць, -а м. /1/ младенец: 446б

мон мест. /1/ мой: 446а.

молѣнше, -нта ср. /1/ молитва: 445а.

молитва, -ы ж. /2/ молитва: 445а 2.

молъба, -ы ж. /1/ молба: 445а.

море, -та ср. /2/ море: 440б, 444а.

мошти, **могѫ**, **можеши** нсв. /5/ мога: 440б, 443а, 444б, 445б 2.

моштьно нрч. /3/ възможно: 443б, 445б, 446б.

моусн м. /1/ Муса /1411-1413/, син на Баязид.

моусоулманъ и **моусоулманъ**, -а м. /3/ Челеби Мусулман, така е наречен Баязидовият син Сюлейман: 447а, 447б 2.

мъногъ прил. /17/ голям, продължителен: 440а, 442а,

442б, 443а 3, 443б 2, 444б, 445а 3, 445б, 446а, 447а 2, 447б.

мъножищєьѫ нрч. /1/ многократно, много пъти: 446б.

мъножьство, -а ср. /2б/ множество: 440а, 441а 2, 441б 3, 442б, 443а 4, 443б 4, 444а 4, 444б 4, 445б, 447а, 447б.

мьчьтаниѥ, -ꙗ ср. /1/ мечта: 444а.

мы мест. /1/ ние: 441а.

мѣсто, -а ср. /1/ място: 446а.

мѣсѧць, -а м. /5/ месец: 441а, 442а, 443а, 443б, 447а.

мѧсо, -а ср. /1/ месо: 440б.

мѫжь, -а м. /1/ мъж: 441а.

мѫжьскъ прил. /1/ мъжки: 447а.

Н

на предл. на, срещу.

наавоухоносоръ, -а м. /1/ Навуходоносор, вавилонски цар /604-562 пр.н.е./: 444б.

нагъ прил. /1/ гол: 445б.

нанти, -ндѫ, -ндєши св. /1/ налетя, нападна: 442б.

напасть, -и ж. /1/ беда, напаст: 445а.

наричатн, -аѭ, -аієши нсв. /2/ наричам: 440а, 442б.

народъ, -а м. /1/ народ: 441а.

насаднти, -сажда, -садѝши св. /1/ насадя: 445б.

наслѣдити, -ждѫ,- дѝши св. /1/ наследя: 445б.

наслѣдьникъ, -а м. /1/ наследник: 440а.

насмѣіатн сѧ, -смѣіѫ сѧ, -смѣієши сѧ св. /2/ насмея се, усмихна се: 440б 2.

настатн, -станѫ, -станєши св. /2/ настана, възкача се /на престол/: 447а, 447б.

нахаждатн, -аѭ, -аієши нсв. /1/ нападам, нахвърлям се: 440а.

начинати, -аѭ, -аѥши нсв. /1/ продължавам: 440а.

начѧти, -чьнѫ, -чьнеши св. /3/ започна: 442а, 442а-б, 446а.

нашедь прич. от **нанти**

нашь мест. /2/ наш: 445а 2.

не отриц. част. не.

неаполъ, -а м. /1/ Неапол, днес град Кавала: 444б.

небесьнъ прил. /2/ небесен: 442б, 444а.

небо, -есе ср. /1/ небе: 445а.

недоꙋмѣти сѧ, -ѣѭ сѧ, -ѣѥши сѧ нсв. /3/: недоумявам: 440б, 445а 2.

немоштьнъ прил. /1/ немощен: 442б.

неодрьжимъ прил. /1/ неудържим: 446а.

неꙗдити, -жджь, -дѧши нсв. /2/ не се грижа, пренебрегвам: 445б, 446а.

неꙋкротимъ прил. /1/ неукротим: 445б.

нечьстивъ прил. /4/ нечестив: 442б, 444а, 447а 2.

ни отриц. част. ни и съюз /5/: 441а 2, 443б, 444б, 445б.

никако нрч. /1/ никак: 445а.

никополь, -ꙗ м. /3/ Никопол: 443б 3.

никътоже мест. /1/ никой: 445а.

ничьтоже мест. /4/ нищо: 441а, 444а, 445б, 447а.

новъ прил. /1/ нов: 446а.

носити, ношѫ, носиши нсв. /1/ нося: 446б.

ношть, -и ж. /3/ нощ: 446а 2, 446б.

нѣгдѥ вм. **нѣкъдѥ** нрч. /2/ някъде, чак до: 445б, 446б.

нѣкогда нрч. /3/ някога: 442б, 444б, 447а.

нѣкъто мест. /2/ някой си: 440а, 442б.

нѣкыи мест. /3/ някой, един: 443а, 442б, 445а.

нѫ съюз но.

О

ѳ предл. /2/ за, от: 444б, 446б.

ѳба числ. /3/ двамата: 441б 2, 442а.

ѳбарѣтн, -ѣѭ, -ѣѥшн нсв. /1/ събарям: 446а.

ѳбаче съюз /6/ но, обаче: 440б, 441а, 443а, 444б, 446а 2.

ѳбладатель, -ѣ м. /1/ владетел: 443б.

ѳбладатн, -аѭ, -аѥшн нсв. /1/ влаадея: 443а.

ѳбразъ, -а м. /1/ образ: 445а.

ѳбратнтн, ѳбрашт҃ѫ, ѳбратншн св. /1/ обърна: 445б.

ѳбрѣтатн сѧ, -аѭ сѧ, -аѥшн сѧ нсв. /1/ намирам се : 446а.

ѳбънматн, -ѥмлѭ, -ѥмлѥшн нсв. /1/ прегръщам: 446б.

ѳбычно нрч. /1/ обичайно: 445а.

ѳбѣщатн сѧ, -аѭ сѧ, -аѥшн сѧ св. /1/ обещая: 441а.

ѳвогда нрч. /1/ понякога: 446а.

ѳвоштънъ прил. /1/ овощен, за плодове: 442б.

ѳвъ мест. /2/ единият...другият: 443б 2.

ѳгнь, -н м. /1/ огън: 446а.

ѳдолѣнніѥ, -нїа /1/ победа: 444а.

ѳко, ѳчесе ср. /1/ око: 441б.

ѳкова, -ы ж. /1/ окова: 443б.

ѳкольнъ прил. /1/ околен: 440а.

ѳкрьстьнъ прил. /1/ околен, съседен: 442а.

ѳнъ мест. /4/ онзи, оня; той: 441а, 444а, 444б, 445а.

ѳплъчатн сѧ, -аѭ сѧ, -аѥшн сѧ нсв. /1/ опълчвам се: 440а.

ѳпѧтъ нрч. /1/ назад, отзад: 444б.

ѳркановъ прил. /1/ Орханов, вж. ѳрканъ: 441а.

ѳрканъ, -а м. /2/ Орхан /1326-1359/, владетел на Османското емирство в Мала Азия, син на ОсманI:440а2.

ѳрѫжніѥ, -нїа ср. /2/ оръжие: 443б, 446б.

ѳскврьннтн, -нѭ, -нншн св. /1/ оскверня: 442б.

ѡскѹъбнтн сѧ, -блѭ сѧ, -бншн сѧ св. /2/ оскърбя се: 440б2.

ѡсобнтн, -блѭ, -бншн св. /1/ присвоя: 442а.

ѡставнтн, -вльѭ, -вншн св. /3/ оставя: 441а, 444б 2.

ѡстѹовъ, -а м. /1/ остров: 446б.

ѡтнтн, -ндѫ, -ндєшн св. /3/ отида си: 444б, 447а 2.

ѡтманъ, -а м. /2/ Осман /1289-1326/: 440а 2.

ѡтъ предл. от.

ѡтъбѣгатн, -аѭ, -аієшн нсв. /1/ избягвам: 445б.

ѡтъганіатн, -аѭ, -аієшн нсв. /1/ изгонвам, отблъсквам: 446б.

ѡтълѫчатн, -аѭ, -аієшн нсв. /1/ отлъчвам: 443а.

ѡтъпоѹстнтн, -штѫ, -стншн св. /1/ пусна: 445б.

ѡтъсълатн, -сълѭ, -сълієшн св. /2/ изпратя: 440б, 442а.

ѡтъстоіатн, -стьѭ, -стоншн нсв. /1/ отстоя, намирам се на определено разстояние: 446а.

ѡтъ тѫдоѹ нрч. /3/ оттам: 444б 3.

ѡтъходнтн, -хождѫ, -ходншн нсв. /1/ отдалечавам се, отивам си, отстъпвам: 444а.

ѡтьць, -аѧ. /4/ баща: 442б 3, 443а.

ѡтьчьскъ прил. /1/ бащин: 443а.

ѡѱовати вм. ѡпьсовати, ѡпьсо́ѹѭ, ѡпьсоуієшн св. /1/ напсувам: 440б.

П

паденіє, -нїа ср. /2/ падение, падане: 444а 2.

пакы нрч. /5/ пак, пък: 441а, 441б, 442б, 443а, 444а.

памѧть, -н ж. /2/ памет: 447а, 447б.

панъ, -а м. /1/ пан, господин: 443б.

пасти сѧ, падѫ сѧ, падєшн сѧ св. /1/ падна: 443а.

патрїархъ, -а м. /1/ патриарх, гр. πατριάρχης: 445а.

паче нрч. /1/ повече: 445б.

персъ, -а м. /1/ персиец: 447а.

пїргъ, -а м. /1/ кула, гр. πύργος: 446б.

писаніе, -іа ср. /3/ писание: 442б, 444б, 446б.

писати, пишѫ, пишеши нсв. /1/ пиша: 446б.

питати, -аѭ, -аіеши нсв. /1/ храня: 440а.

пїшта, -а ж. /1/ храна: 446б.

плавати, -аѭ, -аіеши нсв. /1/ плавам: 446б.

пламы, -ене м. /1/ пламък: 444б.

плъть, -и ж. /1/ плът: 442б.

плѣва, -ы ж- /2/ плява: 444а, 445б.

плѣнити, -иѭ, -иши св. /1/ пленя: 441а.

плѣноватн, -оуѭ, -оуіеши нсв. /3/ пленявам: 440а, 442б, 444б.

плѣнъ, -а м. /1/ плен: 442а.

по предл. по.

побѣгнѫти, -нѫ, -неши св. /3/ побягна: 443а 2, 446б.

побѣда, -ы ж. /1/ победа: 444б.

повелѣти, -лѭ, -лиши св. /2/ заповядам: 445а 2.

повести, поведѫ, поведеши св. /1/ поведа: 441а.

повредѣдити, -ждѫ, -диши св. /1/ навредя: 441а.

погаиати, -аѭ, -аіеши нсв. /1/ гоня: 444б.

погоубити, -блѭ, -биши св. 81/ погубя: 444б.

погыбнѫти, -нѫ, -неши св. /4/ загина: 441а, 442а, 447а, 447б.

подвизати сѧ, -аѭ сѧ, -аіеши сѧ нсв. /1/ действувам активно: 446а.

подлагати, -аѭ, -аіеши нсв. /2/ покорявам: 440а 2.

подобьно нрч. /2/ подобно: 444а, 445б.

подъ предл. /4/ под: 443а, 443б, 444б, 446а.

ПОДѢНТИ, -НДЖ, -НДЄШИ св. /1/ подходя: 446а.

ПОЖЬГАТИ, -АЮ, -АЄШИ нсв. /2/ изгарям, подпалвам: 444б 2.

ПОЖЄШТИ, -ЖЕГЖ, -ЖЕЖЄШИ св. /1/ изгоря: 440а.

ПОЖЬДАТИ, -ЖЬДЖ, -ЖЬДЄШИ св. /2/ почакам: 444а, 444б.

ПОИМАТИ, **ПОІЄМЛЮ**, **ПОІЄМЛІЄШИ** нсв. /1/ превземам, пленявам: 444б.

ПОЙТИ, -ЙДЖ, -ЙДЄШИ св. /4/ отида: 441а, 441б, 443а, 444б.

ПОКАЗОВАТИ, -ОУЮ, -ОУІЄШИ нсв. /1/ показвам: 443б.

ПОКЛАНІАТИ СѦ, -ІАЮ СѦ, -ІАЄШИ СѦ нсв. /1/ покланям се: 444б.

ПОЛОЖИТИ, -ЖѪ, -ЖИШИ св. /3/ положа: 442б 2, 447а.

ПОМАГАТИ, -АЮ, -АЄШИ нсв. /2/ помагам: 446б 2.

ПО МАЛОУ нрч. /2/ по малко: 440а 2.

ПОМИЛОВАТИ, -ОУЮ, -ОУІЄШИ нсв. /1/ помилвам: 445а.

ПОМОЩТИ, -МОГЖ, -МОЖЄШИ св. /4/ помогна: 440б 2, 441а, 445а.

ПОМОЩЬ, -И ж. /1/ помощ: 446б.

ПОНІЄЖЄ съюз /1/ понеже, защото: 440а.

ПОНѪЖЬДАТИ СѦ, -АЮ СѦ, -АЄШИ СѦ нсв. /1/ принуждавам се: 440б.

ПОПАЛІАТИ, -ІАЮ, -ІАЄШИ нсв. /1/ подпалвам, паля: 444б.

ПОСЛѢЖДЄ нрч. /1/ после, след това: 441а.

ПОСѮМИТИ, -МЛЮ, -МИШИ св. /1/ посрамя: 444а.

ПОСТАВИТИ, -ВЛЮ, -ВИШИ св. /6/ поставя: 441а, 442а, 443а 2, 443б 2.

ПОСТИГАТИ, -АЮ, -АЄШИ нсв. /1/ достигам: 446а.

ПОСТЪ, -А м. /1/ пост: 445а.

ПОСЪЛАТИ, -СЪЛЮ, -СЪЛЄШИ св. /7/ изпратя: 440б 2, 441а, 442а, 445а 3.

ПОСЫЛАТИ, -АЮ, -АЄШИ нсв. /1/ изпращам: 440б.

посѣтити, -штѫ, -тишн св. /1/ посетя: 445б.

потещи, -текѫ, -течешн св. /1/ потека: 443а.

потокъ, -а м. /1/ поток: 445б.

потопление, -ниа ср. /1/ потапяне, удавяне: 444а.

потъмьнѣти, -ѣѭ, -ѣиешн св. /1/ потъмнея: 444а.

похвала, -ы ж. /1/ похвала: 444а.

поиечати, -чѫ, -чишн св. /1/ проеча: 444а.

при предл. /2/ при: 443а, 447б.

приближити сѧ, -жѫ сѧ, -жишн сѧ св. /1/ приближа се: 444а.

пристигнѫти, -ндѫ, -ндеши св. /12/ пристигна: 440а 2, 441а, 441б, 442б 2, 443б 3, 444а, 446б, 447б.

принести, -несѫ, -несеши св. /1/ донеса: 446а.

приносити, -ношѫ, -носиши нсв. /1/ принасям: 445а.

присаждати сѧ, -аѭ сѧ, -аиеши сѧ нсв. /1/ обсаждам: 445а.

придещи, -деклѫ, -дечеши св. /1/ добавя: 447а.

приставлати, -аѭ, -аиеши, нсв. /1/ пристъпвам: 445б.

притещи, -текѫ, -течеши св. /1/ притека се, стека се: 446б.

причѣтъ, -а м. /1/ духовенство: 445а.

приятелство, -а ср. /1/ приятелство: 446б.

приѧти, -имѫ, -имеши св. /1/ получа: 445а.

пробивати, -аѭ, -аиеши нсв. /1/ пробивам: 446а.

продлѣзати, -аѭ, -аиеши нсв. /1/ продължавам, трая: 446б.

проножити, -жѫ, -зиши св. /2/ пробода: 442б 2.

просити, -шѫ, -сиши нсв. /1/ моля, искам: 440а.

противѫ предл. /1/ срещу: 443б.

приходити, -хождѫ, -диши нсв. /3/ идвам: 444б 3.

прочии прил. /1/ друг: 444а.

прѣбыти, -бѫдѫ, -бѫдеши св. /2/ прекарам

пѹ̀дъ предл. /1/ пред: 444б.

пѹ̀дънти, -ндѫ, -ндѣши нсв. /1/ вървя напред, отпред: 443б.

пѹ̀жде нрч. /1/ преди, по-рано: 446а и предл. /1/ преди: 442а.

пѹ̀немати, -немлѭ, -немлѣши нсв. /2/ превземам: 440а, 446а.

пѹ̀нти, -ндѫ, -ндѣши св. /3/ премина: 440б, 441а, 443б.

пѹ̀подобьнъ прил. /1/ преподобен: 442б.

пѹ̀ставити сѧ, -влѭ сѧ, -виши сѧ св. /1/ умра, почина /за благочестив човек/: 447б.

пѹ̀стѫпити, -плѭ, -пиши св. /1/ престъпя /за клетва/: 442а.

пѹ̀чистъ прил. /1/ пречист /за светец или богоизбран човек/: 445а.

пѹ̀ѣти, -нмѫ, -нмѣши св. /3/ превзема, покоря, победя: 443б, 445б, 447а.

птица, -ѧ ж. /1/ птица: 442б.

пѹшка, -ы ж. /1/ пушка: 446а.

пѹштати, -аѭ, -аѣши нсв. /1/ стрелям: 445б.

пѣснь, -и ж. /1/ песен: 447а.

пѣти сѧ, поѭ сѧ, поѣши сѧ нсв. /1/ пея се: 445а.

Р

рабь, -а м. /1/ раб, роб, слуга: 442б.

ради задлог /1/ заради: 445а.

разбои, -ѣ м. /1/ унищожение, избиване: 442а.

раздѣлѣти, -ѣлѭ, -ѣлѣши нсв. /1/ споделям, на същото мнение съм: 446а.

разорение, -нїа ср. /1/ разорение, опустошение: 446а.

разходити сѧ вж. расходити сѧ.

распыхати сѧ, -аѭ сѧ, -аѥши сѧ нсв. разпалвам се: 447а.

расходити сѧ, -ждѫ сѧ, -дѣши сѧ св. /1/ разнасям се: 445б

рєшти, рєкѫ, рєчєши св. /10/ река, кажа: 440б, 441а 2, 442б, 443б 2, 444а, 444б, 447а.

родъ, -а м. /1/ род: 440а.

романїа, -ѩ ж. /1/ Романия, балканската част на византийската империя, Тракия: 441а.

рнга, -ы м. /1/ владетел, така във Византия били наричани всички западни владетели, срв. лат. rex, гр. ῥήξ: 443б.

рыкати, -аѭ, -аѥши нсв. /1/ рева /за животно/: 445б.

рѣка, -ы ж. /5/ река: 441б, 442а, 443а, 443б, 444а.

рѫка, -ы ж. /3/ ръка: 444б, 445а, 447а.

С

самострѣлъ, -а м. /3/ самострел: 446б 3.

самъ мест. /3/ сам, не друг, тъкмо той: 443а, 444б, 445а.

свирѣпьство, -а ср. /1/ свирепство: 445б.

свинии, -нїа ж. /1/ свиня: 440б.

свои мест. свой.

свѣзанн вм. съвѧзанн, вж. съвѧзати.

свѣтило, -а ср. /1/ светило: 445б.

свѣтълъ прил. /1/ светъл: 443б.

свѧтъ прил. /10/ свят /човек/: 442б 2, 445а, 446а 2, 446б 3, 447а 2.

себе мест. себе.

седмь числ. /1/ седем: 446б.

село, -а ср. /1/ село: 442а.

септемврии, -ıа м. /1/ септември: 442а.

сестра, -ы ж. /2/ сестра: 442а 2.

сигклитъ, съгклитъ вм. **сигклитъ** или **синклитъ, -а** м. /2/ синклит, съвет, гр. σύγκλητος /βουλή/: 445а.

сила, -ы ж. /6/ сила: 442б, 443б, 444а, 445а, 445б, 447а.

сильнъ прил. /2/ силен: 443а, 443б.

сисара, -ы м. /1/ Сисара, началник на войските на цар Иавим, вж. Авимъ: 445б.

сице нрч. /3/ така: 440б, 446б 2.

сицевъ прил. /1/ такъв: 447а.

сияние, -ıа ср. /1/ сияние: 445б.

скорѣ вж. **въ скорѣ**.

скылоıанъ, -а м. /1/ така в хрониката е наречен българският цар Калоян /1197-1207/: 442б.

слышати, слышѫ, слышишı нсв. /7/ слушам: 440б 3, 441б 2, 445б, 446б.

смида, -ы ж. /1/ Космидия, местност на Златния рог: 447б.

солтанъ, -а м. /1/ султан: 447б.

солоунъ, -а м. /1/ Солун: 442б.

софиıа, -иıѧ ж. /1/ "Света София", църква в Константинопол /Цариград/: 446а.

срамъ, -а м. /1/ срам: 444б.

срацимиръ, -а м. /1/ Иван-Срацимир, български цар /1371-1396/: 444б.

сребро, -а ср. /1/ сребро: 440б.

сръбьскъ прил. /7/ сръбски: 440б, 441а, 441б, 442б, 443а 2, 447б.

сьрбинъ, -а м. /3/ сърбин: 441б, 443а, 447б.

сръдьце, -а ср. /1/ сърце: 445б.

срѣдьць, -а м. /1/ Средец, старо име на град София: 441а.

стати, **станѫ**, **станешн** св. /2/ застана: 443б, 446а.

стефанъ, -а м. /2/ Стефан Лазаревич, сръбски княз /1389-1427/, от 1402 - деспот: 443а, 447б.

столъ, -а м. /2/ престол: 440а, 443а.

стоѩти, -ѭ, -ншн нсв. /1/ стоя: 441а.

страсть, -н ж. /1/ страдание: 444б.

страхованиѥ, -ниа ср. /1/ заплаха: 445б.

страхъ, -а м. /1/ страх: 445а.

страшьнъ прил. /1/ страшен: 446а.

стрѣла, -ы ж. /4/ стрела: 443а, 444а, 445б 2.

стоудъ, -а м. /1/ срам: 447а.

стѣна, -ы ж. /5/ стена: 445а 2, 445б, 446а, 446б.

соухъ прил. /1/ сух: 443б.

соуша, -ѧ /1/ суша, земя: 443б.

съ предл. с, от.

съблюдати, -аѭ, -аѥшн нсв. /1/ пазя: 440б.

събьрати́сѧ́, -берѫ́сѧ́, -берѣшн /са/ св. /6/ събера/се/: 441а, 41б, 442а, 443б, 444а, 447б.

съвръшенъ прил. /1/ съвършен: 441а.

съвъкоупити, -плѭ, -пишн св. /1/ свикам, организирам: 442б.

съвъкоупити сѧ, -плѭ сѧ, -пишн сѧ св. /1/ събера се: 441а.

съвѣштати, -аѭ, -аѥшн св. /5/ посъветвам се, обсъдя, реша: 441а, 441б, 442а, 444б, 445а.

съвѧзати, -аѭ, -аѥшн нсв. /1/ връзвам, завръзвам: 444б.

съглантъ вж. **сиглантъ**.

съломити, -ломлѭ, -ломишн св. /1/ счупя, пречупя: 443а.

съмирити сѧ, -рѭ сѧ, -ришн сѧ св. /2/ смиря се, подчиня

се: 441б, 445а.

съннти, -ндѫ, -ндєши св. /1/ сляза: 441б.

съннти сѧ, -ндѫ сѧ, -ндєши сѧ /1/ съединя се, събера се: 444а.

сънисходити, -ждѫ, -дѣши св. /1/ сляза: 443б.

съпасъ, -а м. /1/ спасител, Исус Христос: 445а.

съпротивлѧти сѧ, -влѧѭ сѧ, -влѧєши сѧ нсв. /1/ съпротивлявам се, противя се: 446б.

съражати сѧ, -аю сѧ, -аєши сѧ нсв. /1/ сражавам се: 440а.

сражениє, -нїа ср. /1/ сражение, битка: 444а.

сразити, -жѫ, -зиши св. /3/ в съчетанието **сразити бои** 'започна бой': 441а, 41б, 443а.

сътворити, -рѭ, -рити св. /11/ направя, организирам: 441а, 444а, 444б, 445а, 445б, 446а 3, 447б; в съчетанието **подъ собоѭ сътворити** 'подчиня, завладея': 443а, 445б.

сътицати сѧ, -аю сѧ, -аєши сѧ нсв. /1/ стичам се: 446б.

съхранѧти, -ѧю, -ѧєши нсв. /1/ пазя, съхранявам: 447а.

сынъ, -ѹ м. /13/ син: 440а 3, 441а 3, 441б 3, 442а 2, 445а, 447а.

сь мест. този, той.

сѣръ, -а м. /1/ Сяр: 441б.

Т

та мест. ж. /2/ тази, тя: 440а, 443а.

таже нрч. /3/ също, също така: 440б, 442а, 443б.

тан нрч. /1/ тайно: 446б.

тандиновъ прил. /1/ В съчетанието **Тандинова земля**.

тако нрч. /7/ така: 440а, 441а, 442а, 442б, 444б, 445а, 446б.

такожде нрч. /5/ така също: 440а, 440б, 441б, 446а, 447а.

тамо нрч. /5/ там: 442б, 444б, 445б, 446а, 446б.

твои мест. /5/ твой: 442б 2, 445б.

творити, -ѭ, -ѧщи нсв. /6/ правя, върша: 445а 2, 446а 2, 446б 2.

ти мест. м. мн. /2/ тези, те: 440б, 446а.

то мест. ср. /1/ това: 447б.

тогда нрч. /6/ тогава: 441а, 441б, 442а 3, 442б.

толико нрч. /2/ толкова, толкова много: 443а, 445б.

трапезонтианинъ, -а м. /1/ жител на Трапезунд - център на Трапезундската империя, средновековна феодална държава в Мала Азия по южното крайбрежие на Черно море: 446б.

трепетати, -штѫ, -штеши нсв. /1/ треперя: 445а.

трупъ, -а м. /2/ труп /човешки/: 442б, 443а.

трѣбьчии вж. **тржбьчии**.

трѣвесъ, -а м. /1/ Триест: 441б.

трьново, -а м. /1/ Търново: 440б.

трьновьскъ прил. /1/ Търновски: 442а.

трьнъ, -а м. /1/ трън: 444б.

трѣсти сѧ вж. **тржсти сѧ**.

тржсти сѧ, тржсѫ сѧ, тржсеши сѧ нсв. /1/ треса се: 445а.

тржбьчии, -иѭ м. /1/ тръбач: 446а.

тоу нрч. /3/ там: 440а, 446а, 447б.

тоурькиꙗ, -ьѧ ж. /3/ Турция: 441а, 442а, 443а.

тоурькъ, -а м. /12/ турчин: 441а 4, 441б 2, 442а 2, 443а 2, 444а, 445б.

тъ мест. /10/ този, той: 440а, 441а, 442б 2, 443б, 444а, 444б 2, 447а 2.

тъкъмо нрч. /3/ само: 440б, 445а, 447а.

тъчиѭ вм. **тъчиѭ** нрч. /2/ само: 440б, 445а.

тъштаниѥ, **-ша** ср. /2/ старание, стремеж: 444а, 444б.

тъштатн сѧ, **тъштѫ сѧ**, **тъштнши сѧ** нсв. /1/ стремя се, старая се: 445а.

тъшть прил. /2/ празен: 440б 2.

тѫдоу вж. **отъ тѫдоу**.

тѫтьнъ, **-а** м. /1/ тътен: 444а.

Оу

оубивати, **-аѭ**, **-аіѥши** нсв. /1/ убивам: 446б.

оубити, **оубиѭ**, **оубиѥши** св. /10/ убия: 441а 2, 441б 2, 442а, 442б, 443а, 443б, 447а, 447б.

оубо съюз: прочее, следователно, наистина и т. н.

оубоіати сѧ, **-боіѫ сѧ**, **-боіши сѧ** св. /1/ уплаша се: 446а.

оуглѣшь, **-а** м. /5/ Йоан Углеш, брат на Вълкашин, владетел на Югоизточна Македония с център гр. Сяр: 440б, 441б 3, 442а.

оударяти, **-аѭ**, **-аіѥши** нсв. /1/ удрям, бия: 446а.

оукорити, **-рѭ**, **-риши** св. /2/ укоря, оскърбя: 440б 2.

оукротити, **-штѫ**, **-тиши** св. /1/ укротя: 445б.

оумысліти, **-мышліѭ**, **-мыслиши** св. /1/ намисля: 440б.

оумьрѣти, **-мьрѫ**, **-мьрѣши** св. /5/ умра: 440а 2, 441а, 442а 2.

оуньзѫти, **-нѫ**, **-нѣши** св. /1/ забия се: 444б.

оупъвати, **-аѭ**, **-аіѥши** нсв. /1/ надявам се, уповавам се: 447а.

оурошь, **-а** м. /1/ Урош, сръбски крал /1355-1371/: 440б.

оуспѣтн, -ѣѭ, -ѣѥшн св. /1/ успея: 447а.

оуста само мн. /1/ уста: 447а.

оустрашнтн сѧ, -шѫ сѧ, -шнши сѧ св. /1/: 443а.

оутєштн, -тєкѫ, -тєчєшн св. /1/ втурна се: 446а.

оутро вж. за оутрѧ.

ф

фарѧонъ, -а м. /1/ фараон: 444а.

февроуарнн, -нїа м. /1/ февруари: 442а.

фрѧнѕєстн неясно същ. или прил. /1/ значението на думата също е неясно. Ив. Дуйчев предполага, че би могло да се свърже с francі 'свободни, независими хора': 443б.

фрѫгъ, -а м. /4/ франк, общо название в средновековните български текстове за латините, католиците, без разлика на народностната им принадлежност /французи, италианци и др./: 445б, 446а 3.

Х

харсанинъ, -а м. /1/ жител на Харсан, вероятно Харсанската тема на Византийската империя към североизточната граница на Кападокия: 440а.

хвалнтн, -лѭ, -лнши нсв. /2/ хваля: 447а 2.

хлѣбъ, -а м. /1/ хляб: 440б.

ходнтн, -ждѫ, -днши нсв. /1/ ходя: 443а.

хотѣтн, хоштѫ, хоштєши нсв. /9/ желая, искам: 442а, 443б, 445а, 445б, 446а, 447а; във формите за описателно

бъдеще време 'ще': 441а 3.

хр҃абръ прил. /1/ храбър, смел: 442б.

хр҃ана, -ы ж. /1/ храна: 445б.

хр҃анилиште, -а ср. /1/ хранилище: 442а.

хр҃анити, -ижѫ, -ишиш нсв. /3/ храня: 440а, 440б 2.

хр҃истиѧньскъ прил. /2/ християнски: 442б, 443а.

хр҃истъ, -а м. /2/ /Исус/ Христос: 445а 2.

хѫждожьнъ прил. /1/ умел, изкусен: 446а.

Ц

цагр҃а, -ы ж. /4/ лък, гр. τζάγρα : 445б, 446а, 446б 2.

цалапин, -ина м. /4/ Челеби, прозвище на Баязидовия син на Сюлейман, вж. **моусоулманъ**: 441б, 447б 3.

цар҃ь, -я м. /18/ цар: 440б, 441а, 441б 5, 442а 3, 442б, 443б, 444б, 445а 3, 447б 2.

цар҃иградъ, -а м. /3/ Цариград: 442а, 443б, 447б.

цар҃ица, -ы ж. /1/ царица: 442а.

цар҃ьствие, -ия ср. /1/ царство: 444б.

цар҃ьство, -а ср. /4/ царство: 441б, 442а 2, 443а.

цар҃ьствовати, -ствоуѭ, -ствоуиши нсв. /4/ царувам, властвувам: 441а, 441б, 442а 2,

цр҃ькы, -ъве ж. /2/ църква /като институция/: 442б, 446а.

цѣлъ прил. /1/ цял: 446а.

Ч

чаѧти, чаѭ, чаиши нсв. /1/ очаквам: 443б.

чловѣкъ, -а м. /1/ човек: 444б.

ЧЛОВѢЧЬСКЪ прил. /1/ човешки: 443а.

ЧРЬНЪ прил. /1/ черен: 444а.

ЧЬСТЬНЪ прил. /1/ честен, почитан: 445а.

ЧѦДО, -а ср. /2/ чедо, дете: 446б, 447а.

Ш

ШИШМѦНЪ, -а м. /2/ Иван Шишман, български цар /1371-1395/: 442а, 443б.

ШТИТЪ, -а м. /1/ щит: 444а.

ШОУМЪ, -а м. /3/ шум: 444а, 447а, 447б.

Щ вж. ШТ-

Ю

ЮЛИИ, -ИѦ м. /1/ юли: 447а.

ЮЛИѦНЪ, -а м. /1/ Юлиан Отстъпник /Флавий Клавдий Юлиан/, римски император /361-363/: 447а.

ЮНИИ, -ИѦ м. /2/ юни: 443а, 443б.

ЮНЪ прил. м. /1/ млад: 440а.

Я

ЯВѢ нрч. /1/ явно, открито: 443б.

ЯКО нрч. и съюз /28/ като, че, защото: 440б, 441а, 441б, 442б 2, 443б 2, 444а 5, 444б 3, 446а 3, 446б, 447а 3 в

състава на съюза ѩко да 'за да': 440б, 441а, 441б.

ѩкоже нрч. /14/ както, когато: 440б 2, 442а, 442б, 443а 2, 443б, 444а 2, 444б, 445а, 445б, 446б, 447а.

ѩрость, -и ж. /1/ ярост: 447а.

Ꙗ

ꙗгда нрч. /4/ когато: 441а, 442б, 443б, 444б.

ꙗдиноѭ нрч. /1/ веднъж, един път: 446а.

ꙗдинъ числ. /1/ един: 444а.

ꙗлнко нрч. /2/ колкото: 444а, 446б.

ꙗлнкъ мест. /1/ колкото голям: 444а.

ꙗлѣма нрч. /2/ тъй като, така че: 445а, 446а.

ꙗмлѣше сѧ вж. имати сѧ.

ꙗрусалимъ, -а м. /1/ Йерусалим: 442б.

Ѧ

ѧзыкъ, -а м. /1/ народ, племе: 442б.

Ѱ

ѱофисати, ѱофишѫ, ѱофишеши св. /1/ умра, псовисам, пукна, гр. ψΓφήσω : 447б.

Оригинален текст на БАХ (Киевски сборник 116)

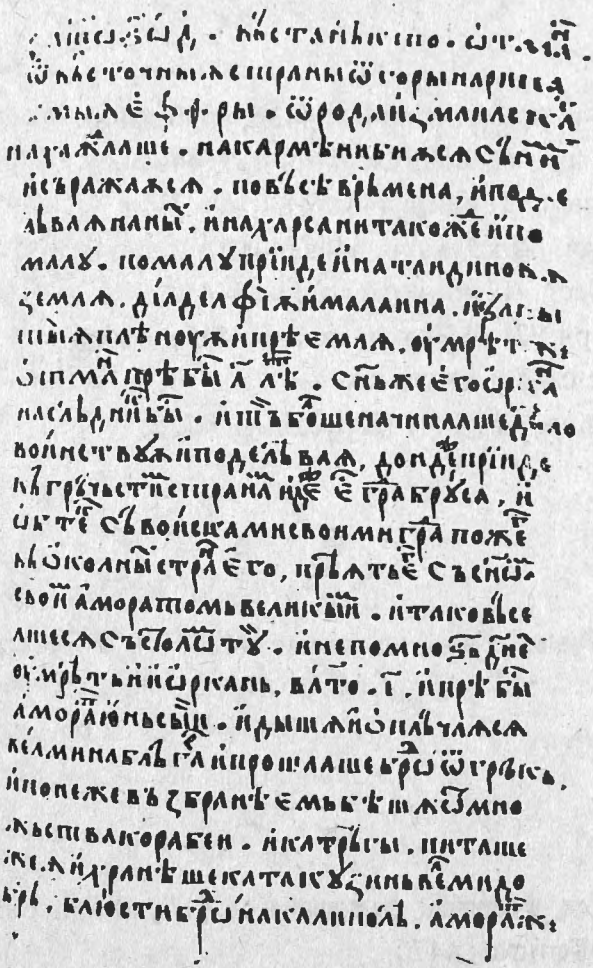

іакоръ хѵ̃ попѫждалъшѧ пр҃итиморе
ѡ҃ѧкоже видѣкатакꙋзинь, іакомемо
же дрѧгꙋтисатръжани, дльбапедо
стажщꙋ, имѧсьмьтакоже. обѣ
чѣкнистїаръиспражнь ѥ̃ побѣсѣдни
доусатанѣсребрꙋ, недостажще. оу҃мы
слиньсѣцейпослабльгарскомꙋцр҃ю
ѧлександрꙋвътр҃новь, іакодапомо
жетьѣмꙋ дрѧгитисатръжане.
дасъблюдлѫпьръѡ. блъгаржеслышѧ
сѣнлесмѣлшѧ ноукоришѧгрѣкы, не
тъкмодосладишѧнѫзаженѫ митре
ѡ҃фоваше, ипослꙋшѧчтъще. бнѣь
кѫекатакоу҃ѕ҃ѣ ѡскрѣьписѧсѣлѡ,
тапосилаѥ̃ късрѣьстїимыгосподѣ
оурошꙋноуглешꙋдеспотꙋ, ікрѣ
лꙋблъклашинꙋ, дапомоіжкльклѣ
ѡ̃. ітъслышлъшесѣ. плесмѣл
кшесмѣꙋкоришѧгрѣкы, нетъпѣѧ.
нѫѫженѫѫмтрь ѡ҃фоваше ѡ̃слл
шѧтъще слышакжесѣскꙋзинь
ѡскрѣкѣѕ҃ѣлѡ. недоумѣлшѣчто
съткорити. тогапосланатлкꙋ
зинькъпрѣмьблъгаретїѫгоспо҃ѣ

сръбскыи иреимьнехотѣстъ помо
щи имъ обѣщаносльжекалѹчисмхоще
шм, оницежевъмѣнишасѣлничѣ
мъръшеилкоєгдапрїидѫпанатѹрци
мыхоще ъранитисмѡнй. тогдасъ
къцлкалтакѹзїньсъморатѡйкла
шньюставлъщейкнигыдлшадрѹгъ
дрѹгъ, ижестожднидолнѣ, іакодлне
покрьдматѹрицитогрѹко. ипромалїн,
пимлкедонїнкъѣвысь, йобѣщашм
шхрисѝмьтакобытн. йсстлкикл
ялкѹзиньтѹрсѡъръшиклдѝполь.
ипрѣидѣморатьсѧпьорклпѡсътхрсїѫ
[illegible]. ипондошмнасрѣцнй
съърлшесмконьлъгарстнсъннмй
пеньлександровьлскньисъразнша
ьон. поубѣншалсѣнь, йсѣлъгарь
множьствопогыбе. ипакысъбыку
пнѫмьлъгаресъмихаловсъсномь
лександровкмь, итоубышж, инль
нившемножьствонародповедошм
нклѝполь. оумершоужекалчалкѹзи
ѹѣрѣтконаньлъке. йвъгрлстьшх
калоѧнхъмжсъвръшевъздемл

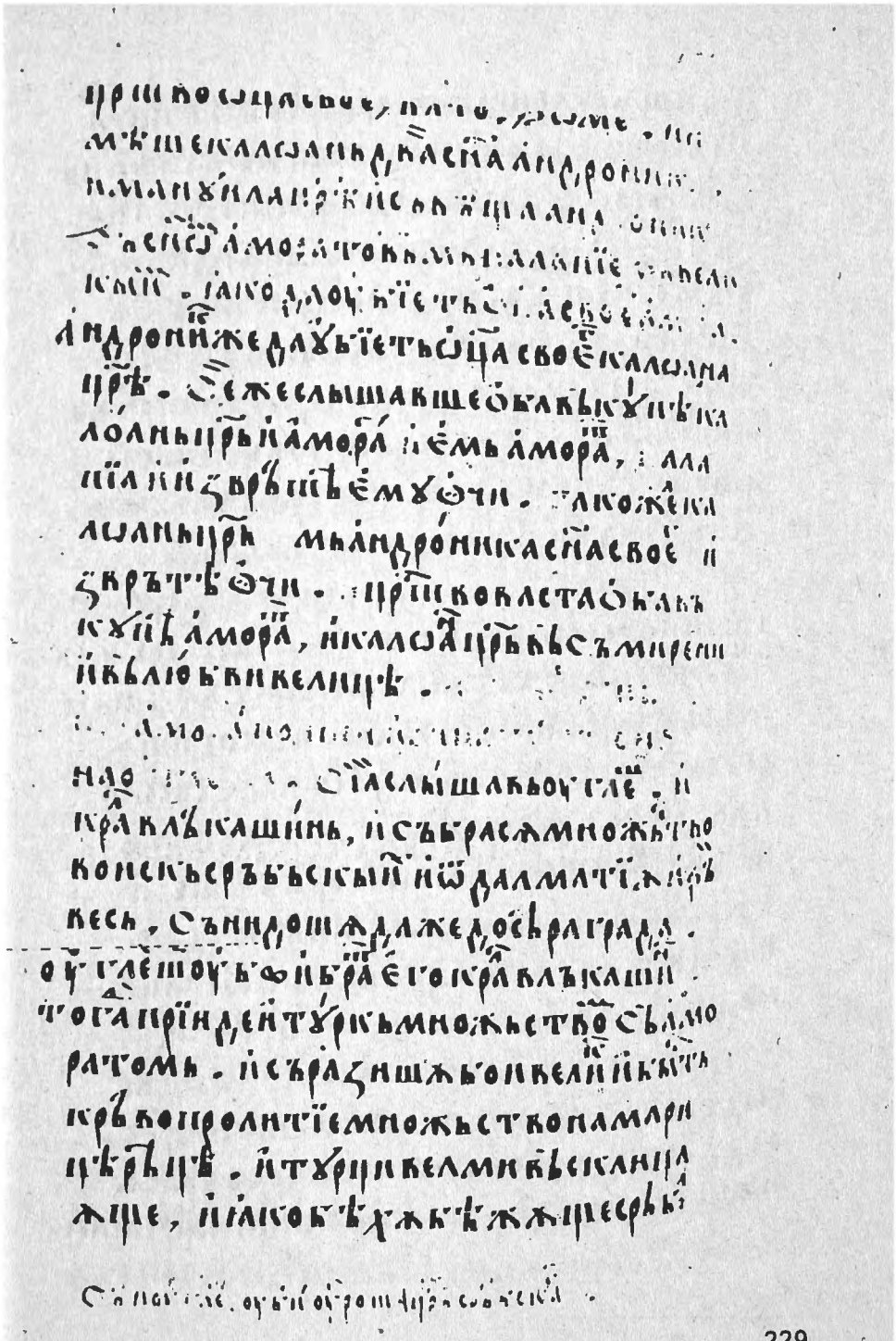

оу҃ѣ҆ша҆оу҃лешилаѧмарнѣ҆ѣ҆ркы҆ѣ҆йскрѧ
ѧлѣ҆кашина. ѧпоты҆ѣ҆ошѧо҆ѣ҆кахино
кѧѣ҆ѕ҃ѡ҃о҆ф҃. мі҃рѧ҆сѣ҆кѣ҆. ѧпоу҃рилѣ҆
[illegible]
ре҆ѣжеже҆оу҃ѣ҆о. рацѣ҆о҆ѧлсѣ҆ѣ҆ѡо҆у҃мре҆ѣ҆тѣ҆
ѧлеѯа҆ндрѣ҆ыі҃ре҆ѣ҆тре҆ѣ҆но҆вскы, ѧлѣ҆ѕ҃ѡ҃о҆.
мі҃рѧ҆ феврѹа҆рїа҆ѯі҃. ѧвѣ҆ѕы҆дешаі҃ре҆ѣ҆тво
шишмѧ҆і҃ре҆ѣ҆сѣ҆ѧлеѯа҆ндрово҆ѣ҆. ѧпосла
ѧмора҆ѣ҆ѣ҆ѣ҆немѹ҆дѧшисестрѧсвожѯань,
о҆ны҆ѣ҆недо҆ѣ҆ѣ҆ѣ҆дѧсѣ҆ѣ҆сестрѧсвож
[illegible]
ѯѧкѧлоі҃ѡа҆ѣ҆ѣ҆ѹхы҆ѣ҆ѣ҆ѣ

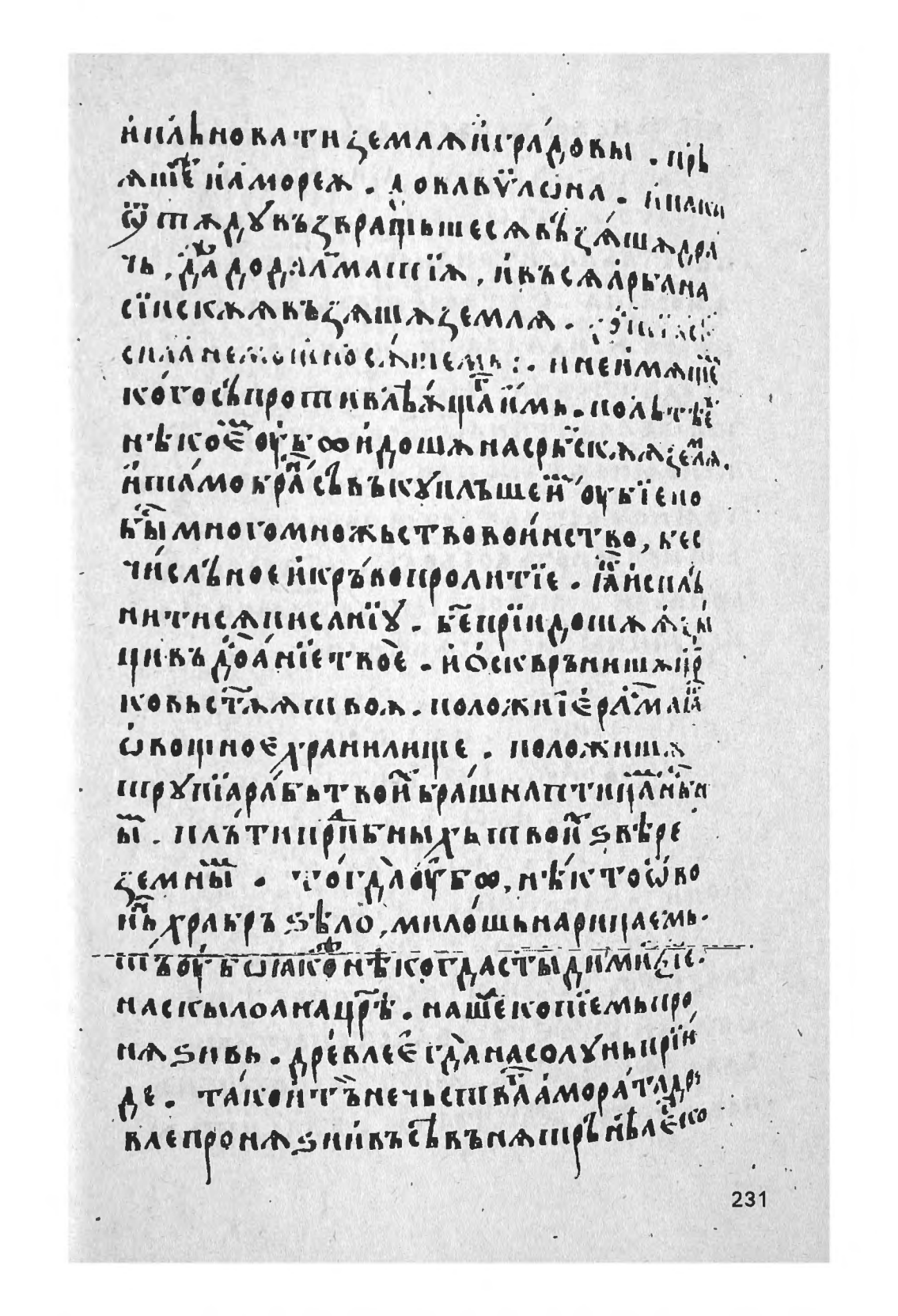

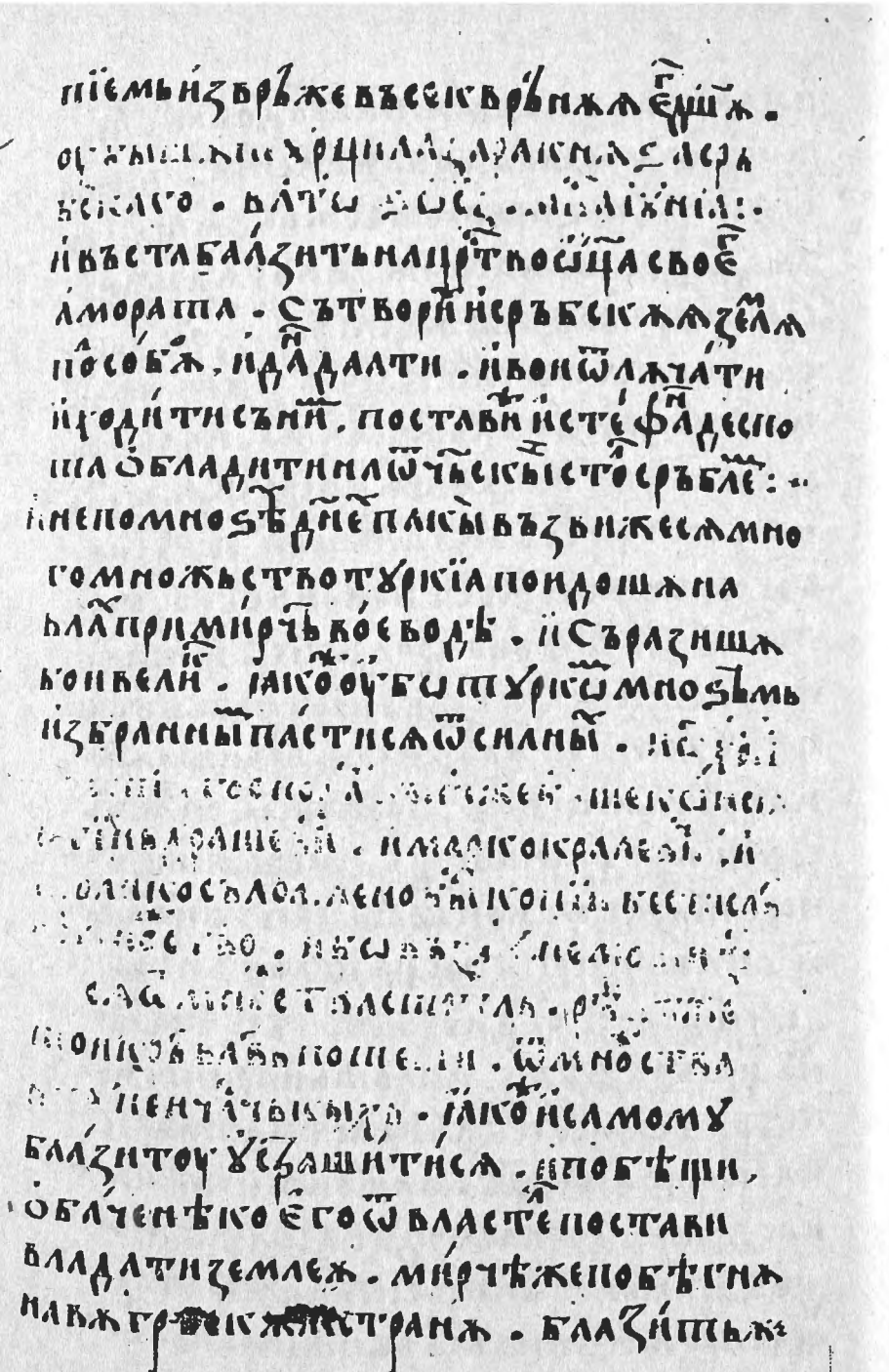

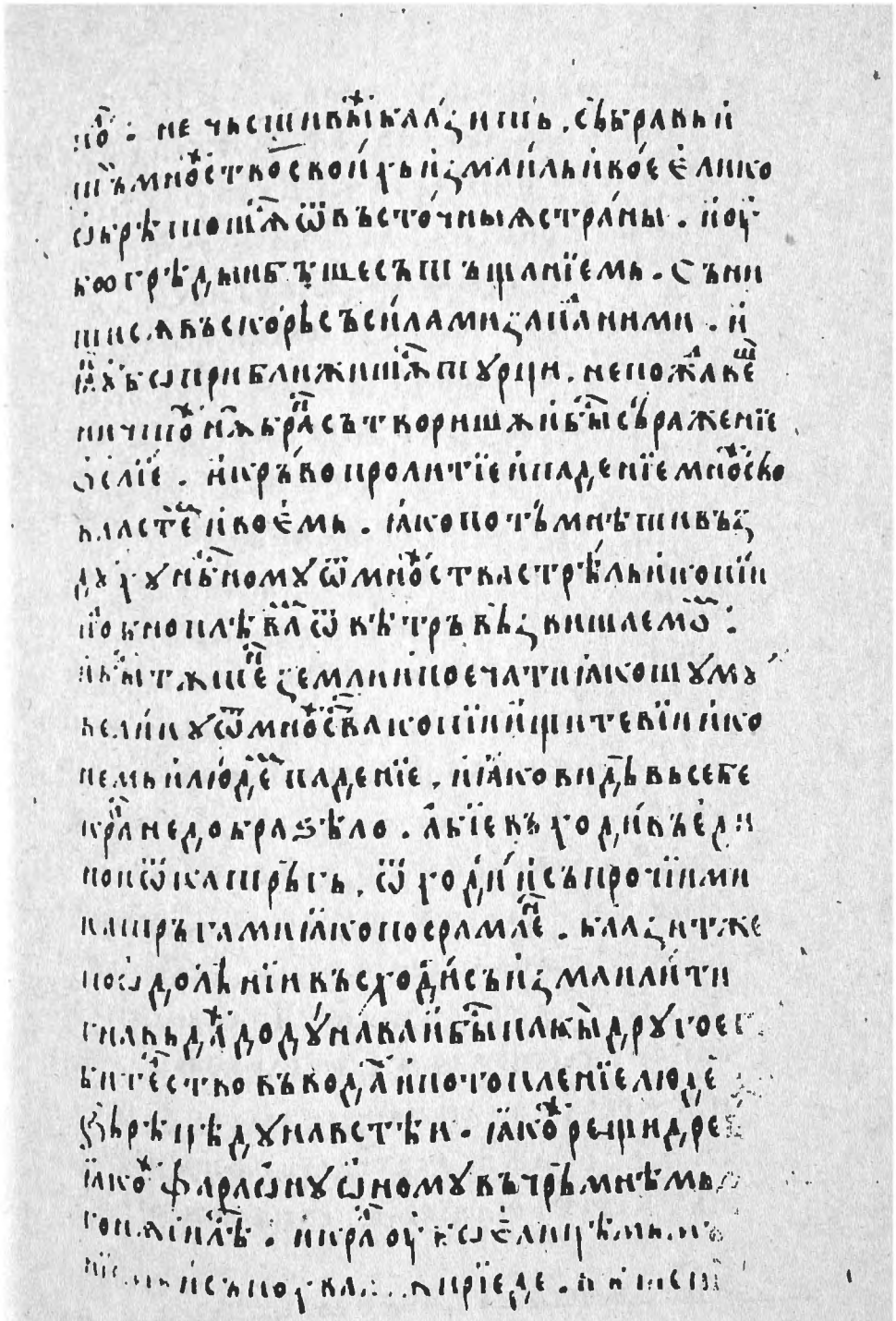

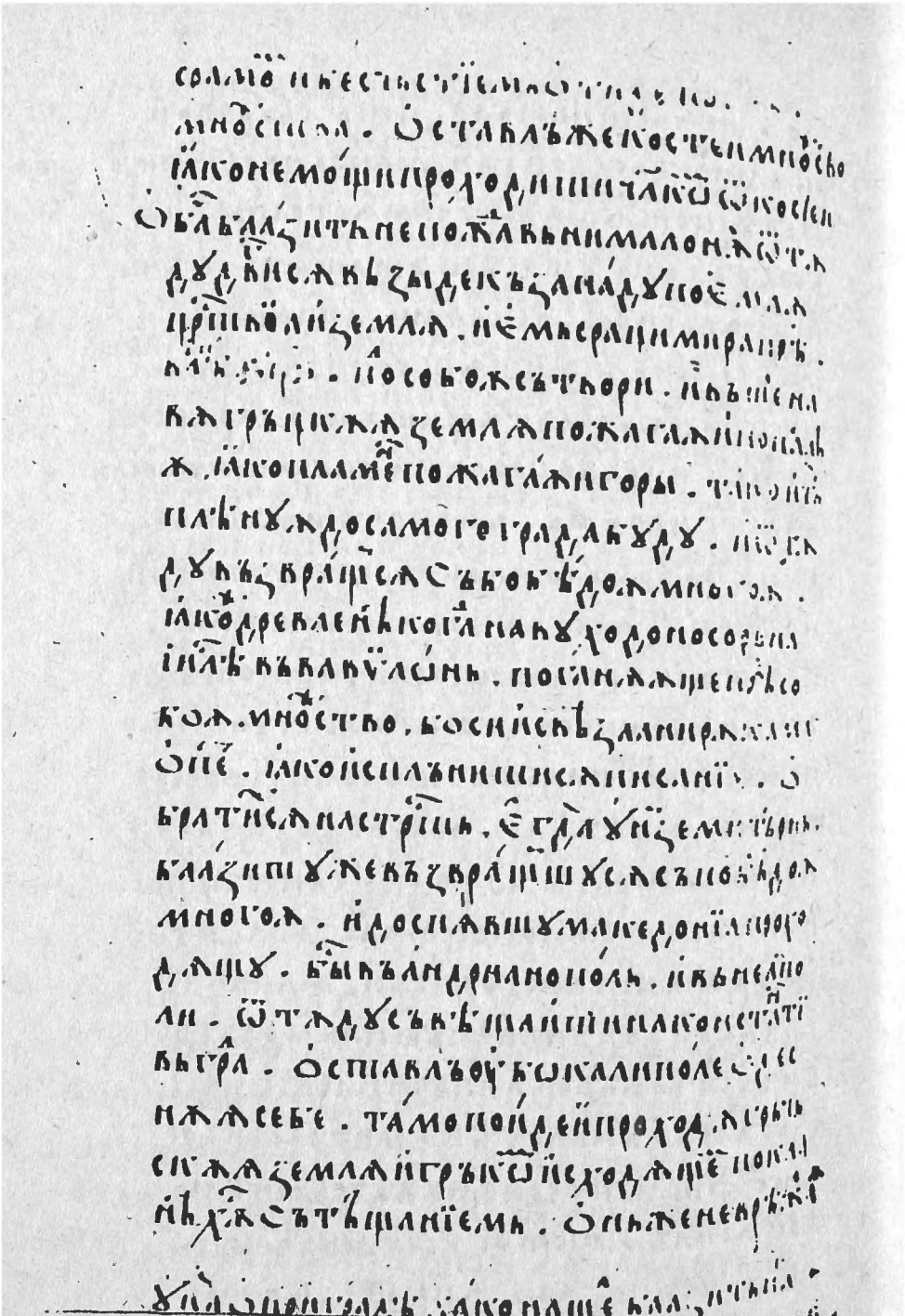

.и никого ѿ нѣкмо тъ ѹмлллшѧ къ тѣмь
градѹ. доспѣти. доспѣвшѹ же емѹ сь
силами многыми. приложившесѧ тъ
памь градѹ. и бъ вѣстрѣ сѧ писѧ йже пе́ще
ѥ́ тра стра дарѧ́ ѩ́ зма́ илтьскѧ́. и сѣдѣ
ма́ нѹи́ лѣ ѹ бо́ лѣ сѧ́ ѣ́ бѣ съ гла́ сѣ́ мѣ́. и
послѣ лѣ ѕѣ тъ къ вѣрѡ дѹ тѣ ѥ́ мѹ къ ѹмо́ ли
ти ѧ. ѥ́ лма́ нелѣ дѧщетосѧ шкорѧ
ще доѹмѣ́ ѧщи. тъ чїи гла́ хѹ гї ѹ́ ѣ́
спѣ ѣ́ ї помозѣ. и къ ѕѣ ѹ ше памѣ ѡ
ра тъ свои́ гъ ѣ́ ї молѣ ѣ́ ї мле́ нїе тъ ворѧ
ще. ѩ́ коже о́ ѣ́ чно е́ ї шкорити къ мл
ле тѣ́ сво́ ї. покелѣ же й патрїа́ рхъ ѣ́ гу́ лѡ
нїе съ вѣ́ сѣ́ мѣ ѣ́ ї причтѡ ї ѣ́ ї гли́ росѡ. въ сѣ
ши тѣ́ ѣ́ ї ѣ́ кр тъ. и ѣ́ ї коне ѩ́ ї пр тъ тъ ѣ́ ї ѣ́ ї ѕѣ ѣ́ ї ѩ́
пашѧ ѣ́ ї ѩ́. по бра гла́ ѣ́ ї не сѣ́ пашѧ́ ї ѣ́ ї гл.
и тако ѡ къ дожла́ ѧ же тъ ѣ́ ї ѣ́ ї ѣ́ ї градѹ. по
стѡ́ ї ма́ тъ ѣ́ ї ї мѣ́ ї покелѣ же й ѩ́ ка ф ї́ ї сто
ѩ́ тѣ́ сѧ. и ї ѣ́ ї ѣ́ ї ѣ́

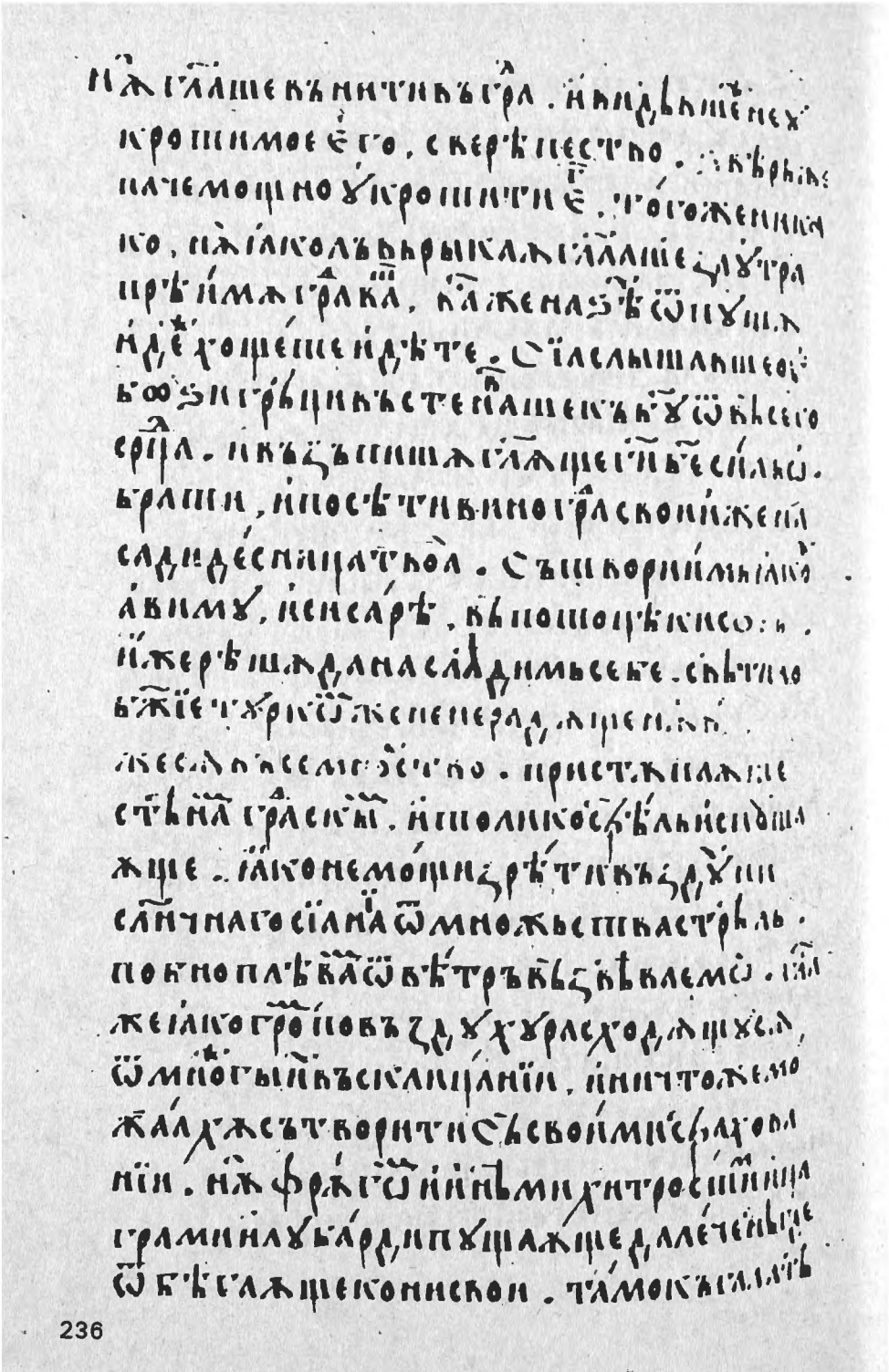

236

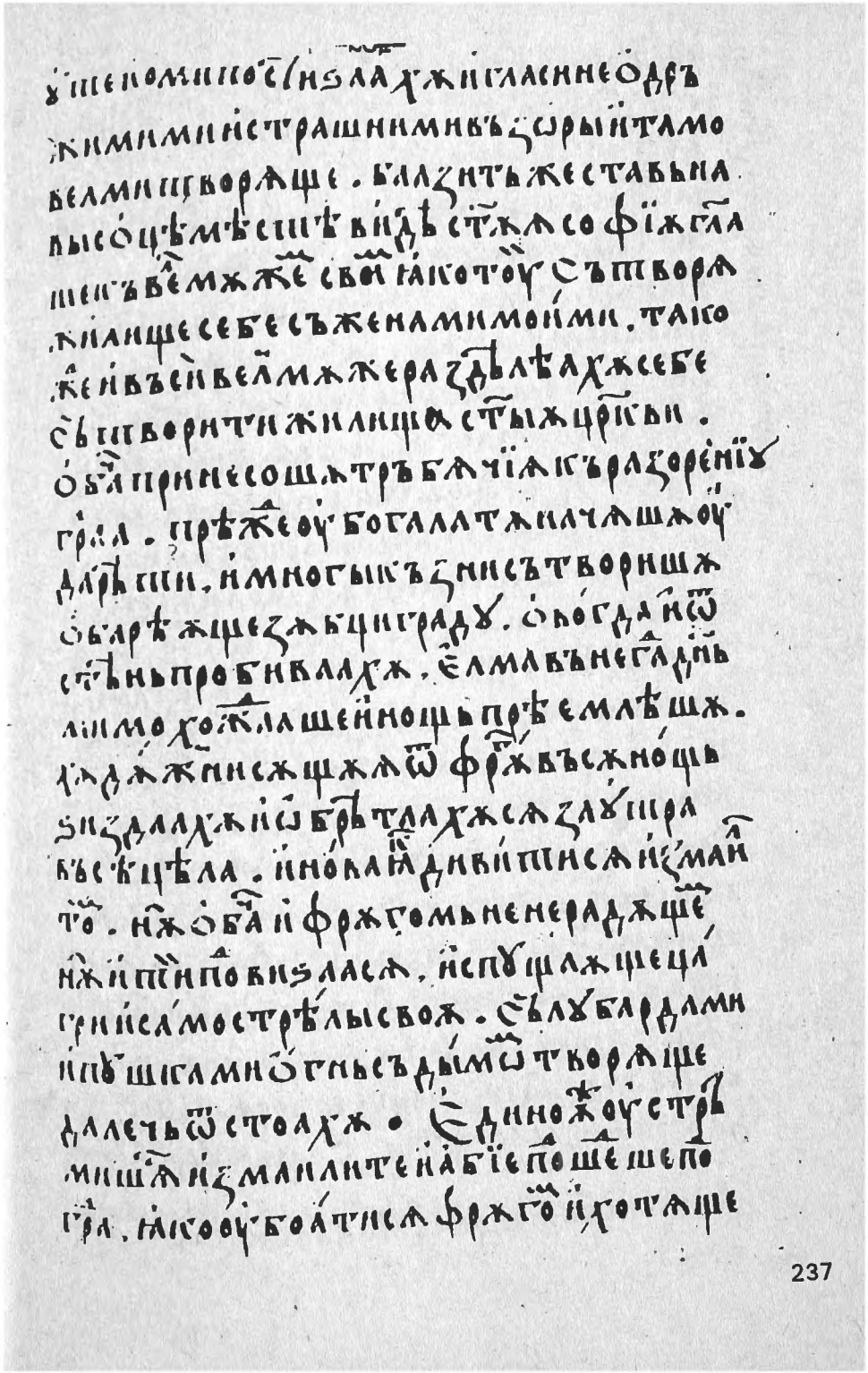

побѣгнѣтивъ стынгра. Нѣгрѣци
прищешѣйна помощь. Сицевоодрѣгъ
дроугъ помагаѧще съприѧтелѣтво
ѧкоречимъ тѣмладенцасвоеѩкемлѧ
ще. Такоигрѣцигалатѡ притичѧ
щепомаглаѧѫ. Нѣкоиспльнитисѧ
писаномуѧмтрѣочѧдь хѣкеселаѧщаѧ
сѧ. Сѣслышавшетрапезѡнтне. и
клфаѧмастро. иѡвъсѣкосвоеѡ
строваприѣдошесъкатрѣгѧминсвои
мнсъорѧжѣемьисамострѣлыища
граминосѧщиипищѫдоколѧжсебе;
ѩкъсесътицлаѧхѫсѧвъстѣнгра. ѡ
кемецѣѫжеѩѡмнтиспилина, ѩтамо
плакѧѫщедостнзаѧхѫсѧпѣѩграсъпи
щежѩхраноѧсвоѣѧ, ѩвънѧтрѣбѧкше
въсхожлаѧхѫнапиргови, ѩнастѣпѧ
градуѩспѫщѫѫщесамострѣлыища
грѣсвоѩ, ѩѣлнгомощноймьбѣсъпро
пивлѣѫхѫсѧдалечьсѧѡгнѣлаѧхѫѡ
града. Множицежѡгрѣсь, потапво
рѧщеношѣѣ. воѩнсѣтоеѩсхожлаѧхѫѩ
убивалаѧхѫѡнѫ, ѩсѩцетворѫщепро
длъзѫѫщихсѧнѣгде. Семомулѣтѵ.

Заворенькѣшецрѣгрдѡьлазѣтла. за·ѕ·лѣтъ

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

АДСВ Античная древность и средние века
БИБ Българска историческа библиотека
ВВр Византийски временник
ВИГ Војноисторијски гласник
ГИБИ Гръцки извори за българската история
ГЗМ Гласник Земальског музеја у Сарајеву
ГСНД Гласник српског научног друштва
ГСУ/Ф/ИФ Годишник на Софийския университет - /Философско/ Исторически факултет
ЖМнПр Журнал Министерства народного просвещения
ЗРВИ Зборник радова Византолошког института
ИБИД Известия на Българското историческо дружество
ИГ Историјски гласник
ИИД Известия на Историческото дружество
ИИИ Известия на Института по история
ИПр Исторически преглед
ИЧ Историјски часопис
ПСп Периодично списание на Българското книжовно дружество
Сб БАН Сборник на Българската академия на науките
СБ НУНК Сборник на народни умотворения, наука и книжнина
СБЛ Стара българска литература
ТВТУКМ Трудове на Великотърновския университет "Кирил и Методий"
ТКШ Търновска книжовна школа
ASlPh Archiv fur slavische Philologie
BZ Byzantinische Zeitschrift
BBg Byzantinobulgarica
BSL Byzantinoslavikca
BHR Bulgarian Historical Review
DOP Dumbarton Oaks Paper
EB Etudes balcaniques
EH Etudes historiques
EO Echos d'Orient
HZ Historisch Zeitschrift
OCA Orientalia Christiana Annalecta
OCP Orientalia Christiana Periodica
PGr Patrologia graeka
REB Revue des edudes byzantines

RESEE	Revue historique du sud-est europeen
RI	Revista istorica
RRH	Revue Roumaine d'Histoir
RSL	Romanoslavica
TM	Travaux et Memoires

ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗВОРИ

АНГЕЛОВ, Б.Ст. Летописни съчинения в старобългарската литература. - Старобългарска литература, кн. 14, 1984.

АНГЕЛОВ, Б., Генов, М. История на Българската литература, II. Стара българска литература, /IX-XVIII в./, С., 1922.

АНГЕЛОВ, П. Болгарская история в сербских радословных текстах и летописях, /IX-XIV в./ - Старобългаристика, 2, 1974.

БОЖИЛОВ, Ив. Един осмогласник от времето на цар Иван Александър / НБКМ 180 13131/. - В: Сборник в памет на проф. Ст. Ваклинов. С., 1984.

ВЪЛЧАНОВ, С. Тълкуване на Книгата на пророк Данаил, С., 1975.

ГЕОРГИЕВА, Цв. и Д. Цанев. Христоматия по история на България, т. III, С., 1982.

ГИБИ, т. XXII, С., 1980.

ГРИГОРОВИЧ, В. О Сербии в ее отношениях к соседним державам преимущественно в XIV и XV столетиях, Казань, 1859.

ГЪЛЪБОВ, Ив. Ямболският надпис. - Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, С., 1960.

ГЮЗЕЛЕВ, В. Chronicon Mesmbriae /Бележки върху историята на Българското Черноморие в периода 1366-1418 г./

ДИНЕКОВ, П. Старобългарски страници. Антология. С., 1966.

ДИНЕКОВ, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. С., 1967.

ДИНИЋ, М. Писмо унгарског краља Жигмунда Бургундско во води Филипу. - ЗДНМС, Нови Сад, 13-14, 1956.

ДУЙЧЕВ, И. Стара българска книжнина, II, С., 1944.

ДУЙЧЕВ, И. Летописта на Константин Манаси. С., 1969.

ИВАНОВ, Й. Български старини из Македония. С., 1970/

ИВАНОВ, Й. Старобългарски разкази, С., 1935.

ИХЧИЕВ, Д. Материали за падането ни под турско робство. I. Превземането на София от турците; II. Минуването на Влашко под върховенството на турците при Мирча воевода. - ИИД, II, 1906.

КАЧАНОВСКИЙ, В.В. Сербския жития и летописи, как источник для

истории южных славян. Слав. сб., III, С.Пб. 1876.
КИСЕЛКОВ, В., Ив. Гошев. Търновски царски надгробен надпис от 1388 г. /рецензия/. - ИБИД, XXII-XXIV, 1948.
КОНСТАНТИН Михайловић из Островице. Јаничарове успомене или турска хроника, Београд, 1959.
КУЕВ, К. и Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследвания и текст. С., 1986.
ЛАЗАРОВ, Ив., Ив. Тютюнджиев и Пл. Павлов. Сборник документи по политическа история на България /XII-XIVв./, В. Търново, 1989.
МЕХМЕД Нешри. Огледало на света /съставителство и превод Мария Калицин/. С., 1984.
МЕХМЕТ, М. Хроника Идриса Битлиси в качестве источника по истории покорения Балканского полуострова турками. - RESEE, 1-2, 1965.
МИЛТЕНОВА, А. Разумник-указ, Старобългаристика, X, 1986, 4.
ОРБИНИ, М. Царство на славените, 1601, С., 1983.
ПАМЯТНИКИ литературы древней Руси конец XV - первая половина XVI века. М., 1984.
ПЕТРОВ, П. Търговски връзки между България и Дубровник през XIV в. - ИИД, 25, 1967.
ПЕТРОВ, П. Нови данни за търговски връзки между България и Дубровник през XIV в. - ИБИД, т. 28, 1972.
ПЕТРОВ, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България, I, II, С., 1978.
ПРОХОРОВ, Г.М. Повесть о Митяе, Ленинград, 1978.
СРЕЋКОВИЋ, П. Неколико српских споменика. - Споменик, XV, 1892.
СТАРА българска литература. Житиеписни творби, IV, 1986.
СТАРЕ српске биографие XV и XVII веке, Цамблак, Константин, Паисије, Превео Мирковић, Београд, 1936.
СТОЈАНОВИЋ, Л. Стари српски записи и натписи, кн. III, Београд, 1984.
СТОЈАНОВИЋ, Л. Стари српски родослови и летописи. Ср. Карловци, 1927.
УГРИНИВА-СКАЛОВСКА, Р. Записи и летописи. Скопје, 1975.
ХАНС Шилтбергер. Пътепис. Превод от немски М. Кисилинчева. Редакция, предговор и бележки В. Мутафчиева. С., 1971.
ХРИСТОДУЛОВА, М. Един малко познат източник за Българското Средновековие. - В: Държавно-политически традиции по българските земи. В. Търново., 1980.
ШОПОВ, А. Източник за българската история. - Пер. сл., т. 63, 1902.
ЯЦИМИРСКИЙ, А.И. Из славянских рукописей. М., 1898.
CODEX diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagrebiae, V, 1907.
CRONICI turcesti privind tarile romane (sec. XV-XVII). Ed. Guboglu si M.M., Bucuresti, 1966.
DECET, A. Deux documents turcs concernant les expeditions des sultans Bayazid

Ier et Murad II dans les pays roumains. - RH, XIII, 3, 1974.
DEMETRIUS Cydones. Oratio pro subsidio Latinorum. Migne, P. Gr. 154, col. 972 C.
DOLGER, F. Regesteu der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches, t. 5, Munchen, Berein, 1965.
GAUTIER, P. Un recit inedit du siege de Constantinopole par les Turcs. - REB, XXIII, 1965.
IVANOVA, Kl. Un renseignement nouveau dans un manuscrit bulgare du XIVe siecle au sujet de la resistance du tsar Ivan Sisman contre les ottomans pres de Nicopol. - EB, 1, 1988.
JOHANNES de Thurocz. Chronica Hungarorum, I, Budapest, 1985.
KALUZNIACKI, E. Werke des Patriarschen von Bulgarien Euthymius (1375-1393), Wien, 1901.
LAURENT, V. Un acte greg inedit du despote serbe Constantin Dragas. - REB, 5, 1947.
PANAITESCU, P.P. Documentele Tarii Romanesti. Bucuresti, 1938.
PANAITESCU, P.P. Les chroniques slaves de Moldavie au XV siecle. - RSL, I, 1958.
SCHREINER, P. Die byzantinischen Kleinchroniken, I-III, Wien, 1975.

ИЗСЛЕДВАНИЯ

АНГЕЛОВ, Б.Ст. За автора на "Българската хроника" от началото на XV в. - В: Страници из историята на старобългарската литература, С., 1974.
АНГЕЛОВ, Б.Ст. Руско-южнославянски книжовни връзки. С., 1980.
АНГЕЛОВ, Б.Ст. Старобългарско книжовно наследство, С., 1983.
АНГЕЛОВ, Д. Турското завоевание и борбата на балканските народи против нашествениците. - Ипр., 4, 1953.
АНГЕЛОВ, Д. К вопросу о политике Византии и других балканских государств накануне турецкого завоевания. - В: XXV Междунар. конгресс востоковедов, М., 1962.
АНГЕЛОВ, Д. Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик. - В: Варна 1444. С., 1964.
АНГЕЛОВ, Д. Българо-византийски отношения. Първи период /1331-1341/, Втори период /1341-1347/, Трети период /1347-1352/, ВИСб., 1973, 1; 1974, 1; 1976,4.
АНГЕЛОВ, П. Българо-сръбските политически отношения при царуването на Иван-Александър /1331-1355/. - ГСУ-ИФ, т. 72, 1978, С., 1982.
АНГЕЛОВ, П. Българи и сърби в борбата срещу османските нашественици. - В: България и Балканите /681-1981/, С., 1982.

АНДРЕЕВ, Й. Титулът "багрянородни" на българските престолонаследници при Втората българска държава. - В: Славистични проучвания, С., 1973.
АНДРЕЕВ, Й. Цар Иван Асен IV /преди 1331-1350/. - ТВТУКМ, т. XXI, 3, 1984.
АНДРЕЕВ, Й. Една неизвестна влашка принцеса в двора на цар Иван Александър. - В: Втори международен конгрес по българистика, 6, С., 1987.
АНДРЕЕВ, Й. България през втората четвърт на XIV в. /Цар Иван Асен IV - синът на цар Иван Александър/, докт. дисертация, В. Търново, 1987.
АПОСТОЛИДИС, К. Превземането на Пловдив от турците. - Пловдивски общински вестник, No 22, 1929.
БАЛАСЧЕВ, Г. Нови известия за черковното ведомство на Видинската и Софийската епархия през първите години на тяхното завладяване от турците. - СНУНК, т. 8, 1901.
БОГДАНОВИЋ, М. Историја српске књижовн ести. Београд, 1978.
БОЖИЛОВ, Ив. Българската средновековна историопис. - В: Стара българска литература. III, Исторически съчинения, С., 1983.
БОЖИЛОВ, Ив. Фамилията на Асеневци /1186-1460/. Генеалогия и просопография. С., 1985.
БОЙЧЕВА, П. Молдова - център румънско-болгарского церковного и культурного общения в XV столетии. - ЕВ, 1, 1977.
БУРМОВ, Ал. Критични бележки върху съобщението на "Българска хроника" за битка при София през царуването на Иван Александър. - Избрани произведения, т. I, С., 1968.
ГЕОРГИЕВА, Цв. Антиосманската съпротива на българите през XV-XVII в. - ИПр., 3, 1980.
ГРИГОРОВИЧ, В. О Сербии в ея отношениях к соседным державам, преимущественно в XIV и XV столетиях. Казань, 1859.
ГЮЗЕЛЕВ, В. Духовната култура на средновековна България през XIII-XIV в. - В: Теория и практика на обучението по история, I, С., 1981.
ГЮЗЕЛЕВ, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1977.
ГЮЗЕЛЕВ, В. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII-XV в., С., 1985.
ГЮЗЕЛЕВ, В. и Ал. Кузев. Български средновековни градове и крепости, Варна, 1981.
ДАН, М. Румънският славист П. Богдан и българите. - Славяни, XV, 7, С., 1959.
DAN, M. Два письма П. Милетича Йоанну Богдану. - RESEE, 1-2, 1963.
ДАНЧЕВ, Г. Страниците из историята на Търновската книжовна школа, С., 1959.
ДЖУРЕСКУ, Д. Преемство государства у румын. - Румыния страници истории, т. 3, 1978, No3-4.

ДИМИТРОВА, А. и М. Янакиев. Предания за исторически лица в българските народни умотворения. - Изв. на семинара по славянска филология при Университета в София, кн. VIII-IX за 1941-1943 г. , С., 1948.
ДИНЕКОВ, П. Стара българска литература, С., 1953.
ДИНИЧ, М. Српске замље у среднем веку. Београд, 1978.
Д'ОССОН, К. История монголов, т. I, Иркутск, 1937.
ДРАГОВА, Н. Към типологията на хрониките в балканската книжнина през епохата на османското владичество. - В: Проблеми на сравнителното езикознание, С., 1978.
ДУЙЧЕВ, И. Преглед на българската историография. - Jugoslovenski istorijski casopis, IV, 1-2, Ljubljana - Zagreb - Beograd, 1938.
ДУЙЧЕВ, Ив. Международното положение в Европейския Югоизток в навечерието на Варненската битка от 1444 г. В: ВАрна-1444, С., 1964.
ДУЙЧЕВ, И. От Черномен до Косово поле. Към историята на турското завоевание на Тракия през последните десетилетия на XIV век. ИТрНи, 2, 1970.
ДУЙЧЕВ, Ив. От Черномен до Косово поле. В: Българско средновековие, С., 1972
ЕРЕМЕЕВ, Д.Е. Этногенез турок. М., 1971.
ЗАХАРИЕВ, Ст. Описание на Татар-Пазарджишката кааза, Виена, 1870.
ЗИРОЕВИЋ, О. Турско војно уређено у Србиј /1459-1683/. Београд, 1974.
ЗЛАТАРСКИ, В. Хронологически ред на по-главните събития от старата българска история, С., 1924.
ЗЛАТАРСКИ, В. Български въстания и опити за въстания до средата на XIX в. - В: България - 1000 години - I царство /927-1927/, I, С., 1930.
ИВАНОВ, Й. Средновековна София. - В: Юбилейна книга на град София, /1878-1928/, С., 1928.
ИВАНОВА, Кл. Някои моменти на българо-византийските литературни връзки през XIV в. /Исихазмът и неговото проникване в България/. - СБП, 1, 1971.
ИНАЛЧИК, Х. Османско царство. Београд, 1974.
ИСТОРИЧЕСКИЕ связи народов СССР и Румынии, I /XV-XVIII вв./, М., 1965.
ИСТОРИЯ на България, III, С., 1982.
ИСТОРИЯ на българската литература. I, С., 1963.
ИСТОРИЯ Византии, III, М., 1967.
ИСТОРИЯ Турции, I, Л., 1963.
ИСТОРИЯ на град Ямбол, С., 1976.
ИСТОРИЯ Венгрии, т. I, М., 1971.
ИСТОРИЈА народа Југославије, кн. I, Београд, 1953.
ИРЕЧЕК, К. Български цар Срацимир Видинский. - ПСп.БКД, II, 1882.
ИРЕЧЕК, К. История на българите, С., 1978.

JUPEЧЕК, К. Прилог за оцену скоро пронаћене Бугарске хронике. - В: Зборник Константина Јиречека, т. I, Београд, 1959.
JUPEЧЕК, К. Историја срба, т. I, Београд, 1978.
ЙОНОВА, М. Жанрови проблеми и особености на старобългарската белетристика. - СБЛ, 19, 1986.
ЙОНЧЕВ, Л. Българо-византийски отношения около средата на XIV в. / 1331-1345 г./. - ИПр., 5, 1956.
ЙОНЧЕВ, Л. Некоторые вопросы политической истории Болгарии и ее отношений с Сербией и Византией в XIV в. /1330-1332/. - EN, ИЬ, 1973.
ЙОНЧЕВ, Л. Йоан Кантакузин в България през XIV в. - В: Първи международен конгрес по българистика, I, С., 1982.
ЙОНЧЕВ, Л. Политическите взаимоотношения между България, Сърбия и Византия през XIV в. /1341-1364/. - ИИИ, 28, 1985.
КАЙМАКАМОВА, М. Българската кратка хроника към среднобългарския превод на Манасиевата хроника. - ГСУ, ИФ, т. XXV, С.
КАЙМАКАМОВА, М. Българска срдновековна историопис /VII-XIV в./, С., 1986 /Ръкопис/.
КАМЕНЦЕВА, Е.И. Русская хронология, М., 1960.
КАРПОВ, С.П. Трапезундская империя и западноевропейские государства в XIII-XV в., М., 1981.
КИСЕЛКОВ, В. Митрополит Григорий Цамблак, С., 1943.
КРЪНДЖАЛОВ, Д. Влашкият княз Мирчо и Добруджа според неговите грамоти. - ГСУ, ИФФ, XII, 1945-1946.
КУЕВ, К. Иван Александровият сборник от 1348 г., С., 1981.
КУЗЕВ, Ал. Восстание Константина и Фружина. - BHR, 3, 1974.
ЛЕТОПИСИ и хроники. М., 1976.
ЛИХАЧЕВ, Д.С. Текстология, Ленинград, 1983.
ЛИХАЧОВА, В. Етюди по средновековно изкуство, С., 1986.
МАКСИМОВИћ, Ј. Политическа улога Јована Контакузина после абдикације /1354-1383/. - ЗРВИ, IX, Београд, 1966.
МАКУШЕВ, В. История Болгар в труд К.О. Иречека. - ЖМНПр, 1878.
МАТАНОВ, Хр. Към въпроса за участието на българите в Черноменската битка /26.IX.1371г./. - В: България и Балканите /681-1981/, С., 1983
МАТАНОВ, Хр. Югозападните българските земи през XIV в., С., 1986.
МАТАНОВ, Хр. и Р. Михнева. От Галиполи до Лепанто. С., 1988.
МАТКОВСКИ, А. Отпорот во Македония, Скопје, 4, 1983.
МЕЧЕВ, К. Българската хроника от началото на XV в. /Историческо съдържание, идеен и художествен облик, въпросът за нейното авторство/. - ИИИ, XIX, 1967.
МЕЧЕВ, К. Търновската книжовна школа и прозвището "Скилойоан" в безименната българска хроника от началото на XV в. - Търновска книжовна школа, 2, С., 1980.

МИЛТЕНОВА, А. Към литературната история и типология на сборниците със смесено съдържание. - СБЛ, 7, 1980.
МИХАИЛА, Г. О некоторых произведениях византийской литературы в славяно-румынских сборниках. - Cyrillomethodianum, V, 1981.
МИХАЛИЋ, Р. Крај Српског царства. Београд, 1975.
МУТАФЧИЕВ, П. История на българския народ, II, С., 1944.
МУТАФЧИЕВ, П.Добруджа, С., 1947.
МУТАФЧИЕВ, П.Към история на месемврийските манастири. - В: Избрани произведения, I, С., 1973.
НАУМОВ, Е.П. Об авторстве Анонимной болгарской хроники XV века. - Советское славяноведение, 3, 1969.
НАУМОВ, Е.П. Южнославянский Эпос и проблемы сербского средневековья. - В: Славянский и балканский фольклор, М., 1971.
НАУМОВ, Е.П. Анонимная болгарская хроника и проблемы балканской общественно-политической мысли /XIV-XV вв./. - В: Балканские исследования. М., вып. 3, 1978.
НАУМОВ, Е.П. Руските летописи за завладяването на търновското царство. - В: България и народите на Съветския съюз през вековете. Летопис на дружбата, Т. VIII, С., 1981.
НЕШЕВ, Г. Търновската културна традиция и влахо-молдавските земи. - ТКШ, 4, С., 1985.
НИКОЛОВА, С. Патеричните разкази в българската средновековна литература. С., 1980.
НОВАКОВИЋ, Ст. Срби и турци XIV и XV век, Београд, 1893.
НОВИЧЕВ, А. Крестьянское восстание в Турции в начале XV века. - Проблемы востоковедения, 3, 1960.
НОВИЧЕВ, А. История Турции, I, Л., 1963.
НОВИЧЕВ, А. Турция /Краткая история/. М., 1965.
НИКОВ, П. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. - ИБИД, кн. XVII-XVIII, 1928.
ОСМАНСКАЯ империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв., М., 1984.
ОСТРОГОРСКИ, Г. Историја Византије. Београд, 1959.
ОСТРОГОРСКИ, Г. Господин Константин Драгаш. - Зборник ФФ у Београд, 7-1, 1963.
ОСТРОГОРСКИ, Г. Серска област после Душанове смрти, Београд, 1965.
ПЕТКАНОВА, Д. Старобългарска литература. Част I /IX-XII в./, С., 1986; Част II /XIII-XVIII в./, С., 1987.
ПЕТРОВ, П. Въстанието на Константин и Фружин. - ИИИ, 9, 1960.
ПЕТРОСЯН, Ю.А. Древний город на берегах Босфора. М., 1986.
ПОПОВ, А. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян /XI-XV вв./, М., 1875.

ПОПРУЖЕНКО, М. Г. Синодик царя Борила, С., 1928.
РАДОЈЧИЋ, Ћ.Сп. Листина манастира Петре од октобра 1395 г. као извор за хронологиј у битке на Ровинама. - Богословл е, 2, 1927.
РАДОЈЧИЋ, Ћ. Сп. Развојни лук старе српске књижевности. Београд, 1962.
РАДОНИЋ, Западна Европа и балканске народе. Нови Сад, 1905.
РАДЧЕНКО, К. Религиозное и литературное движение в Болгарии в Эпоху перед турецким завоеванием, Киев, 1898.
СМЕТАНИН, В.А. О специфике перманентной войны в Византии в 1282-1453 гг. - АДСВ, 9, 1973.
СМЕТАНИН, В.А. Расходы Византии на армию и флот /1282-1453/. - АДСВ, 12, 1975.
СПРЕМИЋ, М, Турски трибутари у XIV и XV веку. - Историјски гласник, 1-2, 1970.
СТАНЧЕВ, Кр. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. С., 1985.
СТАСЮЛЕВИЧ, М.Н. Осада и взятие Византии турками. - Ученые записки, кн. I, 1854.
СЫРКУ, П. К истории исправления книг в Болгарии в XIV веке. СПб., 1898.
СЫРКУ, П. Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV-XVII вв. СПб., 1901.
ТАБАКОВ, С. Опит за история на град Сливен, С., 1911.
ТАТЪРЛЪ, И. Към въпроса за българските племена и държавни образования в Мала Азия през XI-XV в. - В: България 1300 /Институции и държавна традиция/, 2, С., 1982.
ТИХОМИРОВ, М.Н. Исторические связи России со славянскими странами и Византией. М., 1969.
ТИХОМИРОВ, М.Н. Русское летописание. М., 1979.
ТОДОРОВ, Н. Положението на българския народ под турско робство, С., 1959.
ТОМАЦ, П. Битка на Марици. - ВИГ, 1, 1956.
ТОМОВА, Е. и Д. Караджова. Проблемите на стара българска литература на Втория международен конгрес по българистика. - СБЛ, 4, 1986.
ТРИФОНОВ, Ю. Велика Търновия, Велика Сардакия и Велика Европия. - ИИД, V, 1922.
ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, В., Е. Койчева и Хр. Матанов. Средновековна България в системата на международните отношения на Балканите. - В: Първи международен конгрес по българистика, С., 1982.
ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, В. Еволюцията на една легенда. - В: Величието на Търновград. С., 1985.
ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, В. Търновград и култът на Димитър Солунски. - В: Величието на Търновград. С., 1985.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. Бележки върху Българската анонимна хроника от XV

в. Векове, 3, 1985.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. Българската хроника от XV в. за битката при Ровине и смъртта на цар Иван Шишман. - В: Юбилеен цборник на възпитаници на ИФ на ВТУ "Кирил и Методий", I, В. Търново, 1985.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. Българската хроника от XV в. за началото на османското завоевание в Европа. - В: Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV-XVIII век, В. Търново, 1987.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. Сведения за Асеневци във влашките, сръбските и руските летописи. - Векове, 4, 1986.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. Мястото на Българската анонимна хроника сред историческата книжнина на XV в. - В: Четвърти конгрес на БИД, С., 1987.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. Българската хроника от XV в. и хрониката на влашкия монах Михаил Мокса /1620 г./. - ИПР., 4, 1987.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. и К. Кабакчиев. За историческата стойност на Българската хроника от XV в. - Старобългаристика, 2, 1989.
ТЮТЮНДЖИЕВ, Ив. и Пл. Павлов. Падането на България под османска власт. /Проблеми на периодизацията/. - ВИС, 4, С., 1988.
УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Р. Записи и летописи. Скопје, 1975.
ФЕРЈАНЧИЋ, Б. Деспоти у Византији и ужнословенским земљама. - Београд, 1960.
ФЛОРИНСКИЙ, Т. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV века. СПб., 1882.
ФРАНЧЕС, Э. Народные движения осенью 1354 г. в Константинополе и отречение Йоанна Кантакузина. - ВВ, т. 25, 1964.
ЦВЕТКОВА, Б. Героична отбрана на средновековна България. - В: XIII века в мир и бран, т. I, С., 1978.
ЦВЕТКОВА, Б. Паметна битка на народите. Варна, 1979.
ЦВЕТКОВА, Б. Франция, Балканите и българският народ през XIV-XV в. - ГСУ, ИФ, 74, С., 1983.
ШИШИЋ, Ф. Битка код Никопола /25 септембра 1396/. - Гласник земљавског музеја у Босни и Херцоговина, кн. I, Сарајево, 1896.
ШКРИВАНИЋ, Г. Оружје у средновековној Србии, Босни и Дубровнику, Београд, 1957.
ШКРИВАНИЋ, Г. Битка на Марици /26 септембра 1371/. - ВИГ, 1963.
ШКРИВАНИЋ, Г. Оръжието в средновековна Сърбия от началото на XV в. до нейното падане /1459/. - В: Варна 1444. С., 1969.
ЯГИЧ, В. Константин Философ и негов живот Стефана Лазаревича деспота сербского. - Гласник Српског научног друштва, 42, 1875.
ЯГИЧ, В. История славянской филологии. Енциклопедия славянской филологии. Вып. I, СПб, 1910.
ЯЦИМИРСКИЙ, А.И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек,

Сборник отделения рус. яз. и словесности, т. XXII, СПб, 1905.
ЯЦИМИРСКИЙ, А.И. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII вв. СПб., 1906
A HISTORY of the Ottoman empire to 1730. Cambridge. London. New York. Melbourne, 1976.
ALEXANDRESCU-DERSCA, M. La campagne de Timur en Anatolie (1402). Bucurest, 1942.
ANDREEV, J. La morte du tsar Ivan Sisman d'apres les sources historiques et la tradition populaire. - EB, 4, 1987.
ARWELLER, H. Byzance et la mer. Paris, 1966.
ATIYA, A. The crusade of Nicopolis. London, 1934.
ATIYA, A. The crusade in the later middle ages. New Tork, 1962.
BABINGER, F. Beitrage zur Fruhge schichte der Turkenhersch aft in Rumelien (14-15Jahrh). Munchen, 1944.
BALARD, M. Les Genois et les regions bulgares au XIVe siecle. - Bulg., 7, 1981.
BARKER, J. Manuel II Palaeologus (1391-1425). New Jersey, 1969.
BELDICEANU-STEINHERR, I. Recherches sur les actes des sultans Osman, Orkhan et Murad Ier, Acta Hist., 7, 1967.
BERZA, M. Turcs, empire ottoman et relations roumano-turcs dans l'historiographie moldave des XVe-XVIIe siecles. - RESEE, 3, 1972.
BOGDAN, I. Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtscreibung. - ASlPh, Bd. XIII, Leipzig, 4, 1891.
BOGDAN, I. Scrieri alese. Bucuresti, 1968.
BOSCH, U.V. Kaiser Andronikos III Palaiologos, Amsterdam, 1965.
BRAUN, M. Kosovo, Leipzig, 1937.
CAHEU, C. The historiography of Seljukid Period. Historians of the Middle east, London. Oxford. New York. Toronto, 1962.
CARTOJAN, N. Istoria literaturii romane vechi, II, Bucuresti, 1942.
CERNOVODEANU, P. Preoccupations en matiere d'hisstoire universell dans l'historiographie romaine aux XVIIe et XVIIIe siecles. - RRH, 1971-1974.
CHARANIS, P. Internal strife of in Byzantium during the fourteenth century. - Byzantion, XV, Boston, 1940-41.
CHARANIS, P. The strife the Palaeologi and the ottoman turks (1370-1402), - Byzantion, 16, 1942/43.
CONSTANTINESCU, N. Mircea cel Batran. Bucuresti, 1981.
CVETKOVA, B. La bataille memorable des peuples. - B., 1971.
DALLEGIO d'Alessio, E. Galata et la souverainete byzantine. - REB, 19, 1961.
DENNIS, G.T. The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica. - OCA 159, Rom, 1960.
DOLGER, F. Johannes VI Kantakuzenos des dynasticher legitimiat
DRASEKE, J. Kaiser Kantacuzenos Geschichtswerk. - Neue Jahrbucher fur das klassische Altertum, 33, 1914.

DU CANGE, G. du Fresue. Historia byzantina duplici commentario ills tranta, I, Familiae Augustae Byzantinae Familiae Dalmaticae, Slavonicae, Turcicae. Venezia, 1729.
DUJCEV, Iv. La conquete turque et la prise de Constantinopole dans la literature slave de l'epoque, - Medioevo byzantino-slavo, III, Roma, 1971.
DUJCEV, Iv. Rapporti fra Venezia e la Bulgaria nel Medioevo. - B: Venezia e il Levante fino al secolo XV. Vol. I, 1, Firenze, 1973.
DUJCEV, I. La conquete turque de la peninsule des Balkans de 1371 a 1389. - EH, VII, 1975.
FAILLER, A. Note sur la chronologie du regue des Jean Cantacuzene. - REB, XXXI, 1971.
FENSTER, E. Laudes Constantinopolitanae, Munich, 1968.
GIBBONS, H.A. The foundation of the ottoman empire (A history of the death of Bayezid I (1300-1403)). Oxford, 1916.
GIURESCU, C., D. Giurescu. Istoria romanilor, II, Bucuresti, 1975.
GJUZELEV, V. Les relations bulgaro-venitieunes duraut la premiere moitie du XIVe siecle. - EH, 9, 1979.
GJUZELEV, V., H. Hunger. Die hochsprechliche profane Literatur der Byzantier, Erster Band, Philosophie-Rhetorik-Epistolographie-Geschichtsschreibung-Geographie, Munchen, 1978. - BHR, VII, 1, 1980.
GJUZELEV, V. Medieval Bulgaria Byzantine empire Black sea-Venice-Genoa. Villach, 1988.
HASDEU, B. Cronica lui Mihail Moxa, - Cuvente den batrani, I, Bucuresti, 1878.
HOLT, P.M. Historiaus of the Middle east, London, 1962.
HUNGER, H. Byzantinische Geiste swelt. Von Konstantindem Grossen bis zum FAll Konstantinopoles. Baden-Baden, 1958.
IANCU, A. Stiri despre romani in izvoare istoriografice sirbesti (secolele XV-XVII). - SHSEE, I, Bucuresti, 1958.
INALCIK, H. Ottomans Methods of Conquest. - SI, II, 1954.
JORGA, N. Latins et Grecs d'Orient et l'etablissement des Turcs en Europe (1342-1362). - BZ, Bd. 15, 1906.
JORGA, N. Geschichte deosmanischen Reiches nach den Quellen dargestelit, I, Gotha, 1908.
ISTORIA literaturii romane, I, Bucuresti, 1964.
ISTORIA militara a poporului Roman, II, Bucuresti, 1961.
ISTORIA Romaniei, II, Bucuresti, 1961.
ISTORIA Romaniei. Bucuresti, 1974.
KARAYANOPULOS, I., G. Weiss. Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453). Wiesbaden, 1982.
KLING,G. Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396. Berlin, 1906.
KOHLER, Ch. Die Schlachten von Nikopoli und Warna. Breslau, 1872.
KOPRULU, M.F. Les origues de l'Empire Ottoman. Paris, 1935.

KRAMERS, J. H. Karaman-Encyclopeadia of Islam, Ist ed., London-Leiden, 1913-1938.
KUPELWIESER, L. Die Kampfe Ungars mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohscz. Wien und Leipzig, 1895.
LEMERLE, P. L'emirat d'Aydin. Byzance et l'Occident. Recerche sur, La geste d'Umur pacha. Paris, 1957.
LOENERTZ, R. J. La premiere insurrection d'Andronic IV Paleologue (1373). - EO, XXXVIII, 1939.
LOENERTZ, R. J. Pour L'histoir du Peloponnese au XIVe siecle. - EB, 1, 1943.
MAVROPOULO-TSIOUMI, C. The church of st. Nicholas Orphanos, Thessaloniki, 1986.
MEYENDORFF. Introduction a l'etude de Gregoir Palamas, Paris, 1959.
MEYENDORFF, J. Projet de concile occumenique en 1367. Un dialogue inedit entre Jean CAntacuzene et le legat Paul. - DOP, 14, 1960.
MIHAILA, G. Istoriografia romana veche (sec. al XV-lea-inceputul sec. al XVII-lea) in raport cu istoriografia bizantina si slava. - RSL, XV, 1967.
MIHAILA, G. Studii de lexicologie si istorie a linguisticii romanesti. Bucuresti, 1973.
MIHAILA, G. Cultura si literatura romana veche in context european. Bucuresti, 1979.
MIHALJCIC, R. Lazar Hrebeljanovic. Istorija-Kult-Predanije. Beograd, 1984.
MORAVCIK, G. Byzantino-turcika, I-II, Berlin, 1958.
MOSER, A.C. A History of Bulgarian literature 865-1944, London, 1968.
NANIA, I. Contributii la problema localizarii luptei de la Rovine. - Studii si articole de istorie. Bucuresti, 5, 1963.
NASTASE, D. Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (La chronique de Tismana, 1411-1413). - Cyrilomethodianum, 4, 1977.
NICOL, D.M., Nastase, D. The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1400, Washington, 1968.
NICOL, D.M., The Last Centuries of Byzantium 1261-1453. London, 1972.
NICOL, D.M., The End of the Byzantine Empire, London, 1979.
NICOLAESCU, C-Plopsor. Hronograful lui Moxa. - Oltenia, IV, 1943.
OIKONOMIDES, N. A propos des armees des premiers Paleologues et des compagnies de soldats. - TM, 1981.
OSTROGORSKY, G. Byzance, etat tributaire de L'empire turc. - ЗРВИ, 1957.
PANAITESCU, P. P. Ioan Bogdan si studile de istorici slava la romini. Valeni de Munte, 1928.
PANAITESCU, P.P. Mircea cel Batran. Bucuresti, 1944.
PAPADOPULOS, A. Th. Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453. Munchen, 1938.
PARISOT, V. Cantacuzene, Homme d'etat et historien. Paris, 1845.
PREDESCU, L. Mihail Moxa si opera sa. - Biserica Ortodoxa Romana, LXXVIII,

9-10, 1960.
ROLOFF, G. Die Schlacht bei Angora. - HZ, 161, 1960.
ROSETTI, R. Notes on the Battle of Nicopolis. - SEER, 16, 1937.
SACERDOTEANU, A. Succesinnea domnilor Moldoviei pina la Alexandru cel Bun. Pebazadolumentelor din secolui al XV-lea si al XVI-lea scriese inlimba slavona. - RSL, XI, 1965.
SHAW, S. History of the Ottoman empire and modern Turkey, Cambridge, London, New York, Melborne.
SCHREINER,P. Zur Geschichte Philadelpheias im 14 Jahrhundert (1293-1390). - Orientalia Christiana Periodica, 35, 1969.
SCHREINER,P. Die byzantinische Kleinchroniken und die Annalistik bei den Sudslaven. - BHR, 2, 1978.
SILBERSCHMIDT,.M. Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des turkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Byzanz, Ungarn und Genua und zum Reiche von Kiptschak (1381-1400). Leipzig- Berlin, 1923.
SIMACHE, N si Tr. Cristescu. Hronograful lui Mihail Moxa. Buzau,
SOULIS, G. The serbs and Byzantium during the Reign of Tzar Stephen Dusa (1331-1355) and his Successors. Washington, 1984.
STANCIVLESCU-IRDA, A. The chronographs aspects of Byzantine influence on the romanians. - Balcan Studies, 1984.
STEFANESCU, M. Cronica lui Manasses si literatura romano-slava si romana vehe. - Archiva, XXXIV, 3-4, Jasi, 1927.
STEFANESCU, Jo Mircea, Mare Voievod. - MH, 9, 1986.
TALBOT RICET. The Serjuks in Asia Minor, london, 1961.
THE CAMBRIDGE Medieval History, v. 1, Cambridge, 1966.
THE CAMBRIDGE history of Islam, vol. 1, Cambridge, 1970.
THIRIET, F. Una proposta di lega antiturca tra Venezia, Genova e Bizantio nel 1362-1363. - Archiro Storico italiano, anno CXII, 1955.
TURDEANU, E. La literatur bulgare du XIVe-siecle et sa diffusion dans les pays romains. Paris, 1947.
TURAN, O. Turkey intime of the Seljuks. A Political history from Alp Arslan nutil Osman Gazi, 1071-1318. Istanbul, 1971.
WEI ,G. Byzanz. Kritischer Forschungs - und Literaturbericht (1968-1985). - HZ, 14, 1986.
WERNER, E. Johannes Kantakuzenos, Umur Pasa und Orhan. - BSI, v. 26, 1965.
WERNER, E. Die Geburt einer Grossmacht die Osmanen. Berlin, 1966.
ZAMFIRESCU, D. Contributii la istoria literaturii roman vechi. Bucuresti, 1981.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР.....5
ГЛАВА I ИСТОРИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД.....8
Бележки към гл.I.....28
ГЛАВА II КОДИКОЛОГИЧЕСКА, ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКА И ЕЗИКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА.....34
II, 1. Киевски сборник.....34
II, 2. Палеографско описание на БАХ.....39
II, 3. Езикова характеристика.....41
II, 4. Състав и композиция. Форма и типология.....57
II, 5. Идейно съдържание. Въпросът за авторството.....63
Бележки към гл. II.....72
ГЛАВА III ТЕКСТ И ПРЕВОД.....79
III, 1. Текст.....80
III, 2. Превод.....87
Бележки към гл.III.....94
ГЛАВА IV ИСТОРИЧЕСКИ КОМЕНТАР.....106
Бележки към гл. IV.....158
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....183
ПРИЛОЖЕНИЯ:
1. Съдържание на Киевския сборник.....186
2. Речник-индекс.....192
3. Оригинален текст на БАХ /Киевски сборник 116/.....226
СПИСЪК НА ИЗПОЛЗУВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ.....241
ИЗВОРИ И БИБЛИОГРАФИЯ.....242